

Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus. **Saateks**

250 AASTAT EESTIKEELSET AJAKIRJANDUST

Raivo Suni. **Peter Ernst Wilde – mees, kellest algab eesti ajakirjanduse ajaarvamine**
Riin Alatalu. „Lühhikese õppetuse“ õpetustest
Mis toimus aastal 1806?

Juhan Peegel. **Sakala juubeliks**

Anu Pallas. „Must auk“ eesti ajakirjandusloos:
tundmatu Ado Grenzstein

Andres Kõnno. **21. sajandi algus Eesti ajakirjanduses: tähelepanekuid perioodist 1998–2016**

Ajakirjanduse kohalolek tänapäevas

Ajalugu ajakirjanduses

KULTUURIAJAKIRJANDUS

Madis Järvekülg. **Muusikakriitika väärtushoiakud Eesti trükiajakirjanduses**

Tuudur-Jaan Rekkor. **Lugeja representatsioon teatrikriitilistes kirjutistes 2014–2015**

TRÜKISÕNA

Andres Kõnno. **Kommunikatsiooni modelleerimise võimalused ja rakendused kestvusuuringutes Eesti, Soome ja Vene 20. sajandi ajakirjanduse näitel**

Kertu Kula. **Tasuline veebisitu maakonnalehtedes: strateegiad, praktikad ning lugejate kogemused ja ootused**

Mihkel Tamm. **Uudiste lugemine nutiseadmetest**

RINGHÄÄLING

„Päevakaja“ nr 20 000. „Päevakaja“ kui sündmus

Maarja Lõhmus. **Žanrid on ajakirjanduses tagasi.**

Elagu žanrid!

Kadri Org. **Saatekülaliste ekspertiisitüübid telesaates „Vabariigi kodanikud“**

AJAKIRJANDUSÕPE

Heleri Tamme. **Tallinna ja Tartu Ülikooli bakalaureusetudengid õpingutest ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal**
Merilyn Säde. **Magistrantide professionaalse eneseanalüüsi toetamine Tartu Ülikooli ajakirjandusõppes**

Signe Ivask. **USA toimetuste ja ajakirjandusõppega tutvust tegemas**

Ragne Kõuts. **Ajakirjandusõpetusest Saksamaal**

VARIA

Peeter Vihalemm. **Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu Ülikoolis 2016. aastal**

Barbi Pilvre. **Tallinna ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudis 2016. aastal kaitstud ajakirjanduse- ja meediateemalised magistritööd**

Sulev Uus. **Preemiad, aunimetused, stipendiumid 2016–2017**

Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2016

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

**Eesti
Akadeemilise
Ajakirjanduse
Seltsi
aastaraamat**

2016

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

Tartu 2017

Toimetajad:

Indrek Ude, Peeter Vihalemm

Toimetuskolleegium:

Neeme Korv, Maarja Lõhmus,
Indrek Treufeldt, Indrek Ude,
Sulev Uus, Sulev Valner,
Peeter Vihalemm

Koostajad:

Maarja Lõhmus, Indrek Ude,
Sulev Uus, Peeter Vihalemm

Keeletoimetaja: Katrin Kern

Makett ja küljendus: Artur Kuus

Kaane kujundus: Andrus Peegel

EAASi aastaraamatu väljaandmist
toetavad Äripäev AS, Eesti Meedia
ja Ekspress Grupp

© Eesti Akadeemiline
Ajakirjanduse Selts
2017

ISSN 2228-0316

Trükk: AS Pakett

Trükiarv: 150

Sisukord

<i>Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus. Saateks</i>	9
--	---

250 aastat eestikeelset ajakirjandust

<i>Raivo Suni. Peter Ernst Wilde – mees, kellest algab eesti ajakirjanduse ajaarvamine</i>	12
<i>Riin Alatalu. „Lühhikese õppetuse“ õpetustest</i>	18
<i>Mis toimus aastal 1806?</i>	27
<i>Juhan Peegel. Sakala juubeliks</i>	30
<i>Anu Pallas. „Must auk“ eesti ajakirjandusloos: tundmatu Ado Grenzstein</i>	33
<i>Andres Kõnno. 21. sajandi algus Eesti ajakirjanduses: tähelepanekuid perioodist 1998–2016</i>	44
<i>Ajakirjanduse kohalolek tänapäevas</i>	50
<i>Ajalugu ajakirjanduses</i>	56

Kultuuriajakirjandus

<i>Madis Järvekülg. Muusikakriitika väärtushoiakud Eesti trükiajakirjanduses</i>	62
<i>Tuudur-Jaan Rekkor. Lugeja representatsioon teatrikriitilistes kirjutistes 2014–2015</i>	70

Trükisõna

<i>Andres Kõnno. Kommunikatsiooni modelleerimise võimalused ja rakendused</i>	
kestvusuuringutes Eesti, Soome ja Vene 20. sajandi ajakirjanduse näitel	80
<i>Kertu Kula. Tasuline veebisitu maakonnalehtedes:</i>	
strateegiad, praktikad ning lugejate kogemused ja ootused	92
<i>Mihkel Tamm. Uudiste lugemine nutiseadmetest</i>	99

Ringhääling

<i>„Päevakaja“ nr 20 000. „Päevakaja“ kui sündmus</i>	106
<i>Maarja Lõhmus. Žanrid on ajakirjanduses tagasi. Elagu žanrid!</i>	110
<i>Kadri Org. Saatekülaliste ekspertiisitüübid telesaates „Vabariigi kodanikud“</i>	113

Ajakirjandusõpe

<i>Heleri Tamme. Tallinna ja Tartu Ülikooli</i>	
bakalaureusetudengid õpingutest ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal	122
<i>Merilyn Säde. Magistrantide professionaalse eneseanalüüsi</i>	
toetamine Tartu Ülikooli	
ajakirjandusõppes	127
<i>Signe Ivask. USA toimetuste ja ajakirjandusõppega tutvust tegemas</i>	132
<i>Ragne Kõuts. Ajakirjandusõpetusest Saksamaal</i>	137

Varia

<i>Peeter Vihalemm</i> . Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu Ülikoolis 2016. aastal	140
<i>Barbi Pilvre</i> . Tallinna ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudis 2016. aastal kaitstud ajakirjanduse- ja meediateemalised magistritööd	143
<i>Sulev Uus</i> . Preemiad, aunimetused, stipendiumid 2016–2017	146

Saateks

Käesolev Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat on järjekorras seitsmes.

Sel korral pöörame erilist tähelepanu Eesti ajakirjanduse pikale ja väärrikale ajaloole ning tähistame olulisi tähtpäevi: 250 aasta möödumist eesti keelse ajakirjanduse algusest — Lühhiikese õppetuse ilmumisest Põltsamaal 1766 — ja 210 aasta möödumist Tartu maa rahwa Näddali-Lehe ilmumisest Tartus 1806. Mitu kirjutist tuginevad 2016. a 1. novembri Põltsamaa ajakirjandusajaloo konverentsi ettekannetele. 20. mail 2016. a toimunud EAAS-i koosolekul pidas prof Tõnu Tannberg ettekande Tartu maa rahwa Näddali-Lehe numbrite Peterburi arhiivist leidmise põnevast loost, millest antakse samuti ülevaade.

Siin aastaraamatus ei ole vaatluse all ainult ajakirjanduse ajalugu, vaid ka ajaloo käsitlemine ajakirjanduses, mille üle arutleti seltsi koosolekul

30. septembril 2016. Aastaraamatus on ülevaade Alo Lõhmuse ja Renita Timaku sisukatest ettekannetest.

Aastatel 2015–2016 valmis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis mahukas uurimistöö Eesti kultuuriajakirjanduse sisust ja kasutajaskonnast, esitame ülevaate kahest sellega seonduvast magistritööst. Lisaks avaldame ülevaateid teistestki 2016. aastal kaitstud ajakirjandusalastest bakalaureuse-, magistri- ja doktoritöödest.

Uue valdkonnana on vaatluse all ajakirjandusõpe nii meil kui ka teistes riikides.

Suur tänu Eesti Meediale, Ekspress Grupile ja Äripäevale, kelle toetus aastaraamatu väljaandmise võimalikuks tegi.

Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus

27. aprill 2017

**250 AASTAT EESTIKEELSET
AJAKIRJANDUST**

Peter Ernst Wilde — mees, kellest algab eesti ajakirjanduse ajaarvamine

Raivo Suni

On vähemalt kolm põhjust, miks Peter Ernst Wilde väärib esiletõstmist. Esiteks, Wildeta poleks meil olnud põhjust koguneda Põltsamaale tähistama eesti ajakirjanduse 250. sünnipäeva. Just tema oli see, kes 1766. aastal hakkas Põltsamaa (saksapäraselt Oberpahlen) külje all Kuningamäel välja andma esimest eestikeelset perioodilist trükist „Lühhiike õppetuse“,¹ millest algab eestikeelse ajakirjanduse ajaarvamine.

Teiseks, Wilde tegevus on leidnud teenimatult vähe tähelepanu ja valdav osa käsitlustest pärineb aastakümnete tagant. Peter Ernst Wilde publitsistlikku pärandit on kõige põhjalikumalt uurinud Juhan Peegel,² Wilde tegevust arstina on vaadeldud Viktor Kalnin³ ja Heino Gustavson.⁴ Viimati on Wildet põgusalt riivanud Indrek Jürjo oma raamatus August Wilhelm Hupelist.⁵ Välismaistest autoritest on Wilde tegevust kõige põhjalikumalt

uurinud Briti teadlane Roger Bartlett⁶ ning Saksa teadlased Irene ja Heinz Ischreyt.⁷

Kolmas ja puhtisiklik põhjus — Peter Ernst Wilde mõttelaad ja vaimsus on sümpaatsed. Huvi Wilde vastu tekkis ja süvenes mul iseäranis pärast seda, kui asusin 2000-ndate teisel poolel elama Põltsamaale. Äratundmine, et ta elas ja tegutses enam kui paarsada aastat tagasi just siin, on põnev.

Mida me teame Peter Ernst Wildest

Wilde elulookirjelduse kõige olulisem allikas on baltisaksa ajaloolase, Tartu justiitsbürgermeistri Friedrich Konrad Gadebuschi entsüklopeediline teos „Livländische Bibliothek, nach alphabetischer Ordnung“.⁸ Sellele tuginevad ka hilisemad käsitlused.⁹

Teise allikaterühma moodustab Wilde kirjavahetus kaasaegsetega. Rahvusarhiivis on säilinud Peter Ernst Wilde kirjavahetus Woldemar Johann

Artikkel põhineb konverentsil „250 aastat eestikeelset ajakirjandust“ 1. novembril 2016. a Põltsamaal peetud ettekandel.

¹ Esimese numbri täielik pealkiri oli „Lühhiike õppetuse mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas tema peab nou otsima ning mis tulleb tähhele panna igga haigusse jures. Selle kõrwas on weel muud head nouud, õppetussed ning maenitsused leida, keik meie Eesti ma rahwa kassuks ning siggidusseks ülespantud“. ² Juhan Peegel. Eesti ajakirjanduse algus (1766–1857). Tallinn: Valgus, 1966; Juhan Peegel. Veel Peter Ernst Wildest ja tema ajakirjast „Lühhiike õppetuse“. — Keel ja Kirjandus, 1975, nr 7, lk-d 412–418.

³ Viktor Kalnin. P. E. Wilde (1732–1785). — Nõukogude Eesti Tervishoid, 1960, nr 6, lk-d 61–64; Viktor Kalnin. P. E. Wilde haigete uurimisest. — Nõukogude Eesti Tervishoid, 1972, nr 5, lk 456–458; Viktor Kalnin. Peter Ernst Wilde. — Viktor Kalnin. (Koost) Eesti arstiteaduse ajalooost. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996, lk-d 7–11.

⁴ Heino Gustavson. Vanim eestikeelne sanitaarhariduslik ajakiri. — Nõukogude Eesti Tervishoid, 1966, nr 2, lk-d 141–144.

⁵ Indrek Jürjo. Liivimaa valgustaja A. W. Hupel 1737–1819. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv, 2004.

⁶ Roger Bartlett. Peter Ernst Wilde 1732–1785. Ein deutscher Volksaufklärer im estnischen Dorf. — Hans-Jürgen Bömelburg, Beate Eschment. (Toim) „Der Fremde im Dorf“. Überlegungen zum Eigenen und zum Fremden in der Geschichte. Rex Rexheuser zum 65. Geburtstag. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 1998, lk-d 20–42; Roger Bartlett. German Popular Enlightenment in the Russian Empire: Peter Ernst Wilde and Catherine II. — The Slavonic and East European Review, 2006, Vol. 84, nr 2, lk-d 256–278.

⁷ Irene Ischreyt, Heinz Ischreyt. Der Arzt als Lehrer: Populärmedizinische Publizistik in Liv-, Est- und Kurland als Beitrag zur volkstümlichen Aufklärung im 18. Jahrhundert. Lüneburg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 1990.

⁸ Friedrich Konrad Gadebusch. Peter Ernst Wilde. Livländische Bibliothek. 3. Theil. Riga, 1777, lk-d 299–304.

⁹ Johann Friedrich von Recke, Karl Eduard Napiersky. Peter Ernst Wilde. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland, Vierter Band. S–Z. Mitau, 1832; Isidorus Brennsohn. Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart: Ein biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Livlands. Mitau, 1905.

von Lauw'ga¹⁰. Läti Riiklikus Ajalooarhiivis asub viieköiteline Friedrich Konrad Gadebuschi kirjakogu „Briefe gelehrter Männer an Friedrich Konrad Gadebusch“, kus teiste hulgas on ka Gadebuschi kirjavahetus Wildega. Lisaks on säilinud vähemalt osaliselt Wilde kirjavahetus kirjastaja ja kriitiku Friedrich Nicolaiga, kelle ajakiri Allgemeine deutsche Bibliothek avaldas ka Wilde teoste retsensioone.

Kolmandaks oluliseks allikaks on Peter Ernst Wilde enda publitsistlik tegevus. Mitu tema rahvavalgustuslikku teksti osutavad isiklikele kogemustele ja mälestustele, mistõttu neid on võimalik kasutada ka biograafilisteks rekonstruktsioonideks.

Peter Ernst Wilde sündis 24. augustil 1732. aastal Woedtke¹¹ külas Taga-Pommeris. Tollal kuulus Woedtke Greifenbergi kreisi, jäädes kilomeetri võrra eemale Treptowi ja Greifenbergi vahelisest postiteest.

Ludwig Wilhelm Brüggemann on oma Pommerimaa kirjelduses¹² toonud välja, et tolleaegne Woedtke oli koondunud preisi kindralmajori Eggert George von Woedtke karjamõisa ümber. Lisaks kuulusid aadliperele ka naabruses asuvad Zirkwitz ja Gross-Zaplin.

Kirjas Friedrich Konrad Gadebuschile¹³ on Wilde maininud, et tema isa oli maaomanik. Ema kohta andmed puuduvad.

Essees „Etwas vom Liefländischen Schulunterricht in Städten und adlichen Häusern“¹⁴ heidab Peter Ernst Wilde muu hulgas valgust oma haridustee algusele. Wilde räägib seal, et nad said vennaga, kes oli temast kaks aastat vanem, esimese õpetuse kodus. Nad õppisid lugema, kirjutama ja liitlahutama, lisaks katekismust ja piiblitugu. Vanem vendadest suutis lugeda prantsuse keeles, kuid ei jaganud selle grammatikat. Noorem prantsuse keelt ei mõistnud.

Et algselt oli poistel kavatsus siduda oma tulevane karjäär sõjaväeteenistusega, said nad aasta vältel

süvendatud õpet ainetes, mis olid vajalikud ohvitseriks saamiseks. Aasta jooksul õppisid nad süvendatult religiooni põhitõdesid ja tutvusid uuema filosoofia mõttekäikudega. Ajalootundides omandasid nad teadmisi Kreeka ja Rooma riigi kujunemise ja maailmas viimastel aastasadel toimunud pöördeliste sündmuste kohta.

Sõjaliseks karjääriks valmistumisel oli eriline tähtsus matemaatilal. Noormehed õppisid nii geomeetriat, aritmeetikat kui ka trigonomeetriat. Lisaks said nad põhiteadmisi mehaanikast ja areomeetriast, tutvusid relvateadusega ja visandasid kaitserajatisi.

Wilde maailmavaadet kujundas olulisel määral pietistlik usuliikumine, mis 18. sajandi esimesel poolel mõjutas kogu Preisimaa poliitilist, kultuurilist ja sotsiaalset arengut.¹⁵

Pietismi võib käsitleda ka vastureaktsioonina ühiskondlikele vaegustele, mille põhjustajateks olid 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse Euroopas mõl lanud sõjad ja haigused.

Pietismile on omane tõdemus, et kõik olulised sotsiaalsed grupid on egoismi ja isekuse tõttu kõlbeliselt laostunud. Selleks et rikutusest vabane da, tuleb kõigepealt välja selgitada tingimused, mis allakäiku soodustavad, ja neid muuta.

Üheks rikutuse põhjuseks on „kohutavalt“ vi lets haridus, mille tõttu noored inimesed kasvavad üles „toorutsevate, liiderlike ja metsikutena. Neil puuduvad teadmised ja kartus jumala ees“. Teine allakäigu põhjus seisneb selles, et ühiskond tõrjub nõrgemaid sotsiaalseid rühmi, nagu lesed, orvud ja vaesed, ignoreerides nende hädavarvilikke materiaalseid puudusi ja vajadusi.¹⁶

1746. aastal siirdus Wilde õppima Königsbergi Collegium Fridericianumi,¹⁷ mille tuntuim kasvandik on ilmselt filosoof Immanuel Kant, kes õppis seal aastatel 1732–1740. Collegium Fridericianum oli kujunenud Preisimaa juhtivaks ladinakooliks. Iseäranis kõrgelt hinnati seda pietistliku kasvatus poolest. Collegium Fridericianum oli oma tegevuse suunanud eeskätt sellele, et valmistada ette tulevase üliõpilasi Königsbergi ülikooli jaoks.¹⁸ Peter Ernst

¹⁰ Briefwechsel des Majors W. von Lauw mit dem Landarzt Wilde, Kandidaten Walther u. a. betreffend Medizinalwesen, EAA.1348.2.154

¹¹ Tänapäeval kuulub küla Poola koosseisu ja kannab nime Otok.

¹² Ludwig Wilhelm Brüggemann. Beschreibung der zu dem Gerichtbezirk der Königl. Landescollegien in Stettin Gehörigen Hinterpommerschen Kreise. Ausführliche Beschreibung des gegenwärtigen Zustandes des Königlich-Preussischen Herzogtums Vor- und Hinterpommern, Zweiter Band erster Theil. Stettin, 1784.

¹³ F. K. Gadebusch 1777, lk 299.

¹⁴ Peter Ernst Wilde. Etwas vom liefländischen Schulunterricht, in Städten und adlichen Häusern: Ein Wink, die Aeltern sicher zu stellen, damit bey ihren Kindern weder Zeit noch Kosten verloren gehen. Mitau, 1778.

¹⁵ Vt nt Richard Gawthrop. Pietism and the Making of Eighteenth-Century Prussia. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ F. K. Gadebusch 1777.

¹⁸ Heiner F. Klemme. (Toim) Die Schule Immanuel Kants: Mit dem Text von Christian Schiffert [1741] über das Königsberger Collegium Fridericianum. Hamburg: Meiner, 1994.

Wilde õppis Collegium Fridericianumis kaks aastat ning astus 16-aastasena ema ja sugulaste soovitusel Königsbergi ülikooli teoloogiat õppima.¹⁹

Königsbergi ülikool oli kogu piirkonna vaimse elu keskus. Suure osa tudengkonnast moodustasid Poolast, Venemaalt, Liivi- ja Kuramaalt, aga ka Eestimaaalt pärit ülemkihtide võsukesed. Kuid Euroopa ja Preisimaa mõistes oli tegemist pigem väikese ülikooliga, kuhu nt aastatel 1741–1750 immatrikuleerus keskmiselt 170–180 uut üliõpilast aastas.²⁰

Wilde õppis Königsbergi ülikoolis kaks aastat. Pärast neljandat semestrit naasis ta kodupaika ja nagu Gadebusch kirjutab: „[---] pidas seal suure menuga jutlusi“. Seejärel tegi ta kannapöörde ja läks 1749. aastal Halle ülikooli õigusteadust õppima. Oma õpetajatena on Wilde nimetanud Halle ülikooli professoreid Daniel Nettelblatti, Justus Henning Böhmerit, Johann Hartwig Reuterit ja Carl Friedrich Pauli²¹.

1751. aastal haigestus Wilde rõugetesse. „Haigus viis õigusteadustest mõtted eemale. Uueks kutsumuseks sai arstiteadus,“ kirjutab Gadebusch. „Ta tuli tagasi Königsbergi, lasi end immatrikuleerida ülikooli ja asus kuulama professor Gottfried Thiesenit loenguid. Pool aastat hiljem, omandanud arstikunsti põhitõed, asus ta ise juba teisi juhendama.“²²

Üks mõistatuslikumaid seiku seondub Wilde doktorikraadiga. Biograafilistest leksikonidest leiame osutusi sellele, et mehe õpisaavutused lubanuks tal kraadi saada juba 1753. aastal, kuid Wilde loobus sellest. Doktorikraadi sai ta alles 1765. aastal Greifswaldi ülikoolist.

Juhan Peegel on oma raamatus „Puhtetähed“²³ kirjutanud, et Greifswaldi Ernst Moritz Arndti ülikooli disputatsioonide nimistus ega mujal selle asutuse arhiivis ei leidu andmeid Wilde doktoritöö kohta. Samas ülikooli arstiteaduskonna dekanaadiraamatus on märges, et Wildele on väljastatud kinnitus doktoridiplomi kohta 1784. aastal,²⁴ mil ta ilmselt valmistus riigieksamiks.

¹⁹ F. K. Gadebusch 1777.

²⁰ Arvo Tering. Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv, 2008, lk 222.

²¹ F. K. Gadebusch 1777.

²² *Ibid.*

²³ Juhan Peegel. Puhtetähed: Ajakirjandusloolisi jutustamisi. Tallinn: Eesti Raamat, 1991.

²⁴ Hans Georg Thümmel. (Toim) Geschichte der Medizinischen Fakultät Greifswald: Geschichte der Medizinischen Fakultät von 1456 bis 1713 von Christoph Helwig D. J. und das Dekanatsbuch der Medizi-

Peter Ernst Wilde otsis juba 1750. aastate keskpaigas tööd Kuramaal.²⁵ 1755. aastal vabanes Mitau²⁶ lähedal Grünhofis kindralparun Christoph Wilhelm von Witteni koduõpetaja koht, kuhu Wilde soovis kandideerida. Koduõpetajaks ta aga ei saanud. Eelmine koduõpetaja Johann Georg Hamann oli sarnaselt Peter Ernst Wildega õppinud 1740-ndatel Königsbergi ülikoolis teoloogiat. Wilde nimi käis läbi kirjavahetusest, mida Hamann pidas oma kursusekaaslase, Riia Toomkooli rektori Johann Gotthelf Lindneriga. Hamanni kirjast rektor Lindnerile võib välja lugeda, et häirivaks osutus Wilde meditsiiniharidus. Värbajad kartsid, et Wilde koduõpetaja karjäär võib liiga lühikeseks jääda, sest ta võib hoopis arstipraksise valida.

Võime oletada, et otsus omandada doktorikraad ja liikuda edasi Kuramaale on omavahel seotud. 1765. aastal siirdus Wilde Mitause, kus hakkas arstipraksise kõrval välja andma ajakirja Der Landarzt. Ajakiri ilmus nädalalehena aastatel 1765–1766, kokku 52 numbrit, ja on esimene arstiteaduslik perioodiline trükis Venemaal.

Ilmselt tänu sellele ajakirjale tekkis Wildel kirjavahetus Pöłtsamaa lossihärra Woldemar Johann von Lauw'ga, kes rajas Pöłtsamaale tolle ajastu mõistes tähelepanuväärset tööstuskeskust. Lauw' ambitsioon pakkuda manufaktuuride töötajatele ja lossi asukatele Pöłtsamaal ka ajakohast meditsiiniteenust ning tuua siia parim talle teadaolev doktor.

Pärast ligemale aasta kestnud kirjavahetust otsustas Wilde asuda Pöłtsamaale ja Pöłtsamaaga jäi ta seotuks elu lõpuni.

„Lühhike õppetud“ — esimene eestikeelne perioodiline trükis

Kui Wilde oli Lauw' palvel Pöłtsamaale saabunud, rajas ta esimese asjana Kuningamäel asunud lossi karjamõisa trükikoja, mis oli esimesi eratrukikodasid Venemaal. Trükikoja kohta on põhjaliku ülevaate kirjutanud Arnold Sumberg²⁷ ja seda üksikasjalikult taasesitada pole siin põhjust.

Oluline on fakt, et trükikoda oli tsensuurivaba.

nischen Fakultät von 1714 bis 1823. Stuttgart: Franz Steiner, 2002, lk-d 262–263.

²⁵ I. Ischreyt, H. Ischreyt 1990, lk-d 14–16.

²⁶ Praegu kannab linn nime Jelgava.

²⁷ Arnold Sumberg. Pöłtsamaa trükikoda 1766–89 ja seal trükitud tööd. Eesti Kirjandus, 1935, nr 1, lk-d 24–34, nr 3, lk-d 126–133, nr 4, lk-d 167–176.

Kindralkuberner Georg von Browne andis Wildele loa trükkida ükskõik millist oma teost, kui see ei sekku riigi ega kiriku tegemistesse. Selles mõttes oli Wildel kindralkubeneri täielik usaldus.

Teise trükisena (esimene oli „Liefländische Abhandlungen von der Arzneiwissenschaft“) hakkas seal ilmuma „Lühhiike õppetuse“ — rahvavalgustuslik leheke, mis tutvustas maarahvale uusimaid ravivõtteid lihtsamate tõbede vastu. Kui varem oli eesti inimese puutunud kokku peaaesjalikult vaid usuainelise kirjanduse ja kalenderperioodikaga, siis Wilde abil sai ta esimese kogemuse regulaarselt kord nädalas ilmuva ilmaliku perioodilise tarbekirjandusega.

Kokkuleppeliselt peetakse „Lühhiike õppetust“ ajakirjaks, kuigi sel pigem postkaardi mõõtu neljaleheküljelisel trükisel on vähe sarnasust ajakirjadega tänapäevases mõistes. Toimetaja ise nimetas seda nädalaleheks (Wochenblatt).²⁸

Ajakirja aluseks oli Wilde käsikirjaline töö „Eine ärztliche Anweisung für den Landmann“, mille pani maakeelde Põltsamaa pastor August Wilhelm Hupel. Teadaolevalt ilmus ühtekokku 41 numbrit. Hinnanguline ilmumisperiood oli aastatel 1766–1767.

Juhan Peegel on võtnud põhjalikult analüüsida nii ajakirja ülesehitust, teemadevalikut, keelekasutust kui ka ühiskondlikku mõju²⁹ (vt nt Peegel 1966, 1975, 1991, 1994; Issakov ja Peegel 1967). Tõstaksin neist analüüsides esile kaks mõtet.

„Lühhiike õppetuse“ algab sõnadega:

Armas sõber! Ära pane imeks, et ma sind omaks sõbraks hüüan, sest et ma küll tean, et mina ei ole nõnda kui sina pärisorjaks vaid prii inimeseks sündinud ning et mina palju ausam sind olen, siiski ei taha mina mitte selle tühja vahe peale uhke olla ehk suur: ma tunnen ning mõistan tõesti, et sina oled inimene nii hästi kui mina ning et meie kõik selle pärast kõik ühesugused oleme.

Seda avasõna on ka nimetatud humanismi manifestiks.³⁰

Kujutagem ette toleaeegseid sotsiaalseid suhteid. Ühiskond toimib kahe paralleelmaailmana. Ühel pool on baltisakslased ehk ülemrahvas ja teisel maarahvas ehk alamrahvas. Kahe paralleelmaailma vahel valitseb umbusk. Wilde võttis endale ülesandeks rajada kahe maailma vahele sild.

Olukord, kus valitseva klassi esindaja ulatab abikäe pärisorjale, on suuremeelne ja erakordne, peeldades radikaalsemaid mõtteid tollases ühiskonnas. Peter Ernst Wilde ei kutsu „Lühhiikese õppetuse“ kaudu alamrahvast mässama, kuid väljendab ühemõtteliselt, et seisuslikud erisused ei ole piisav argument selleks, et baltisakslased võiksid eesti talupoega kohelda kõneleva tööloomana.³¹

„Lühhiike õppetuse“ on arstiteaduslik väljaanne, aga mitte ainult. See võitles ka ebause, liigjoomise, laiskuse ja rumaluse vastu. Ühest ja teisest numbrist leiab nõuandeid põllupidamise, loomakasvatuse ja elutingimuste parandamise kohta.

Kõik need nõuanded on taandatavad ühele taotlusele. Peter Ernst Wilde tegeles teadlikult maarahva enesevääriskuse arendamisega. Nii võttes võiks ajakirja käsitleda ka ühe killuna laiemast sotsiaalsest transformatsioonist. Õppides austama iseenast, õpid hindama teisi. Ja see on oluline eeldus rahvustunnetuse tekkimiseks.

Kuigi ajakiri oli kantud headest kavatsustest, on üldlevinud arvamus see, et väljaande levik jäi piiratuks. Võime oletada, et seda jagati lisaks Põltsamaale veel Laiuse, Torma, Pilistvere ja Kolga-Jaani kiriku juures. Nende kirikute õpetajatega käis Wilde isiklikult läbi.

Ajakiri lakkas ilmumast pärast 41 numbrit, ilmselt 1767. aasta sügisel. Põhjusena on välja toodud maarahva vähest huvi.³² Huvipuudust võis toetada ka mõningane umbusk — mõisnike poolt rõhutatud maarahvas võis aimata selles järjekordset mõisnikepoolset „kavalust“.

Peter Ernst Wilde — teerajaja või läbikukkuja?

Vähem on teada fakt, et Põltsamaa on ka lätikeelse ajakirjanduse häll. Aastatel 1768–1769 ilmus Wilde

²⁸ Juhan Peegel. Lühhiike õppetuse. — Juhan Peegel, Krista Aru, Epp Lauk, Ea Jansen, Sergei Issakov. (Toim) Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed: Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Tartu–Tallinn: Olion, 1994, lk 48.

²⁹ J. Peegel 1966, 1975, 1991, 1994; Sergei Issakov, Juhan Peegel. Uusi andmeid esimese eestikeelse ajalehe kohta. — Keel ja Kirjandus, 1967, nr 6.

³⁰ Väljendit „manifest humanismile“ kasutas „Lühhiikese õppetuse“ kohta Läti ülikooli ajakirjandusprofessor Vita Zelče oma ettekandes konve-

rentsil „250 aastat eestikeelset ajakirjandust“ Põltsamaal, 1. novembril 2016.

³¹ J. Peegel 1994, lk 54.

³² Heinrich Helm. Lühhiike eesti ajakirjanduse ajalugu. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1936, lk 9.

trükikojas Läti pastori Jakob Lange tõlkes ajakiri *Latweeschu Ahrste*³³ Ka see väljaanne, mille aluseks on Wilde käsikiri „Eine ärztliche Anweisung für den Landmann“, algab humanismi manifestiga. Lätlaste esimest ajakirja ilmus Põltsamaal 25 numbrit.

1771. aastal avaldas Wilde oma trükikojas esimese eestikeelse teatud mõttes isegi erialaraamatu, mis kannab pealkirja „Arsti raamat“. Ka selle aitas tal eesti keelde tõlkida pastor August Wilhelm Hupel.

Woldemar Johann von Lauw' ja Peter Ernst Wilde mõttest sai Põltsamaal alguse esimene vaesele maarahvale mõeldud raviasutus. Kuningamäele koos haiglaga asutatud apteek oli ühtlasi Eesti esimene maa-apteek.³⁴ Wilde oli üks rõugete pookimise eestvedajaid Vene impeeriumis. 1769. aastal avaldas ta 38-leheküljelise raamatu „Discours über die Dimsdalsche Art, die Blattern einzupocken“ ja arutles seal tuntud inglise arsti Thomas Dimsdale'i kaitsepookimise meetodi üle. Arutelust said osa saksakeelsed lugejad.

Ühtekokku avaldas Peter Ernst Wilde oma eluajal kümmekond ajakirja ja raamatukest. Lisaks arstiteaduslikele väljaannetele ilmusid tekstid majandusest, hobusekasvatusest, haridusest ja sõjapidamisest.

Kui vaadata lähemalt kõiki neid tegemisi ning jälgida mõtteid, mida Wilde sõpradele ja tuttavatele jagas, siis näeme seal üksjagu valu ja pettumust. Ta tajub, et on jäänud oma ettevõtmistega üksi, et ei leia piisavalt järgijaid ja kohati põrnitsetakse tema püüdlusi suurima umbusu ja isegi vastuseisuga. Kirjas Berliini kirjastajale Friedrich Nicolaile 7. novembril 1768 kurdab Wilde selle üle, et kogu teaduse levitamise vaev Põltsamaa piirkonnas lasub vaid temal. Ta on kirjanik, trükikal ja kirjastaja ühes isikus. Samuti on ring, kus ta teadust levitab, liiga väike ning tema kirjutiste hind liiga kõrge.

Wilde publitsistlik tegevus oli väga heitlik. Ta lükkas ridamisi käima perioodiliselt ilmuma mõeldud väljaandeid, kuid need ei leidnud piisavalt lugejaskonda ja hääbusid pärast mõnda üksikut numbrit. Wilde ettevõtmised laostasid ta ka majanduslikult. 1770. aastal müüs ta rahapuuduse tõttu trü-

kikoja lossihärra Woldemar Johann von Lauw'le.³⁵

Fiascoga lõppes Peter Ernst Wilde püüdlus organiseerida laiahaardelist praktilise majanduse seltsi. Sama saatust tabas tema põllumajanduskooli asutamise ideed. Halvenesid suhted lähimate mõttekaaslaste-kaastöötajate August Wilhelm Hupeli³⁶ ja Johann Georg Eisen von Schwarzenbergiga.³⁷ Kui lisada siia traagilised peresündmused — Wilde kaks esimest last surid enne viieaastaseks saamist 1770-ndate alguses —, siis tekib Peter Ernst Wildest tahes-tahtmata ettekujutus kui ühest õnnetu saatusega mehest.

Meditšiiniajaloolane Heino Gustavson on Wilde elukäiku jälgides võtnud selle kokku sõnadega:

Võib arvata, et Peter Ernst Wilde elu kujunes Liivimaa provintsiasulas äbarikuks eksisteerimiseks, mis arusaadavalt ei saanud rahuldada teotahtelist inimest. [...] Kas ehk mitte donkihhotelik ja närvesööv võitlus tuuleveskitega ei kiirendanud lõpu saabumist.³⁸

Saladused, mis vajavad uurijate tähelepanu

Juhan Peegel on 1975. a kirjutanud, et Peter Ernst Wilde isik on jäänud meie kultuuri- ja ühiskondliku mõtte ajaloos tagaplaanile.³⁹ Ka nüüd, enam kui nelikümmend aastat hiljem, saame sellega vaid nõustuda. Vajame värskeimat pilku nii „Lühhiikese õppetuse“ arenguloole kui ka Wilde elule ja tegevusele laiemalt.

Aastakümnetetagused uurimused sisaldavad üksikuid juhtlõngu ja mõtteid selle kohta, miks Peter Ernst Wilde kaob 1770-ndate teisel poolel avalikust mõtteruumist. On need vastuolud baltisaklastest konservatiividega? Majanduslik laostumine? Kibestumine?

Elu viimasest perioodist on meil Wilde kohta vaid vastuolulisi andmeid. 1770-ndate teisel poolel loobus ta aktiivsest publitsistlikust tegevusest

³⁵ Trükikoda põles 1773. aastal maha ja taastati alles 1782. aastal.

³⁶ Vt I. Jürjo 2004.

³⁷ Roger Bartlett, Erich Donnert. (Toim) Eisen, Johann Georg (1717–1779) *Ausgewählte Schriften: Deutsche Volksaufklärung und Leibesgesellschaft im Russischen Reich. Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas*. Band 2. Marburg: Herder-Institut, 1998.

³⁸ Heino Gustavson. Tuuleveskitega võitleja. — *Kultuur ja Elu*, 1982, nr 5, lk-d 38–39.

³⁹ J. Peegel 1975.

³³ Esimene number kandis pealkirja „Latviešu ārstē jeb īsa mācība no tām vajībām un no šās zemes zālēm, ar kurām cilvēks un lopus var ārstēt un izzāļot“.

³⁴ Sirje Alusalu, Rutt Tānav. Põltsamaa meditsiini 250 aastat sõnas ja pildis. Põltsamaa: Põltsamaa Tervis (Põltsamaa: Vali Press), 2016.

ja keskendus arstipraksisele. Mõnedes eluloolistes andmetes on juttu ka sellest, et tema kutsumuseks sai noorte inimeste õpetamine.

Segaseid mõtteid ja tundeid tekitavad paar viimast Wilde sulest ilmunud trükist. 1778. aastal avaldas ta oma nägemuse koolikorraldusest ja haridussüsteemist, 1783. aastal ilmus aga raamatuke sõjateadusest. Esimese hooga ei usukski, et need on kirja pannud mees, kelle kutsumuseks olid uusimad suunad ja mõtted rahvameditsiinis.

Ent ka arstina jääb Peter Ernst Wilde saladuslikuks. 1785. aastal sooritas ta Peterburi Meditsiinkolleeegiumis Venemaal praktiseerimise õiguse eksami.⁴⁰ Miks ta seda tegi ja millised olid tema edasised kavatsused? Ilmselt jääb see meil teadmata — Wilde suri 1785. aasta 28. detsembril 53-aastasena Põltsamaal.

Peter Ernst Wilde bibliograafia

1. Der Landarzt: Eine medicinische Wochenschrift. Mitau, 1765–1766.
2. Liefländische Abhandlungen von der Arzneywissenschaft. Oberpahlen, 1766.
3. Lühhike õppetuse mis sees monned head roh-hud täeda antakse ... Oberpahlen, 1766–1767.
4. Latviešu ārstē jeb īsa mācība no tām vājībām

un no šās zemes zālēm ... Oberpahlen, 1768–1769.

5. Discours über die Dimsdalsche Art, die Blattern einzupocken. Oberpahlen, 1769.
6. Lief- und Curländische Abhandlungen von der Landwirtschaft. Oberpahlen, 1770.
7. Von der Liefländischen Pferdezucht und einige Berichte. Oberpahlen, 1770.
8. Arsti ramat nende juhhatamiseks kes tahavad többed ärraarvada ning parrandada. Oberpahlen, 1771.
9. Der praktische Landarzt: eine Wochenschrift. Mitau, 1773–1774.
10. Etwas vom liefländischen Schulunterricht, in Städten und adlichen Häusern. Ein Wink, die Aeltern sicher zu stellen, damit bey ihren Kindern weder Zeit noch Kosten verloren gehen. Steffenhagen. Mitau, 1778.
11. Die Kriegswissenschaft für junge Leute, welche in den Soldatenstand treten wollen, Ehrsten Theil. Oberpahlen, 1783.

1782. aastal ilmus Põltsamaa trükikojas raamat „Freundschaftliche Erinnerungen an einen jungen Menschen der jetzt in die grosse Welt kömmt“, milles puudub osutus autorile. Liivi Aarma pakub autoriks Peter Ernst Wildet.⁴¹

⁴⁰ V. Kalnin 1994.

⁴¹ Liivi Aarma. Põltsamaa vanemad trükised. — Raamatulooline Eesti: Kodumaa tundmise allikad. (Koost, toim Jaan Eilart) Tartu: Eesti Raamatuaasta Peakomitee, 2000.

„Lühhikese õppetuse“ õpetustest

Riin Alatalu

„Lühhike õppetuse mis sees monned head rohud täeddda antakse, ni hästi inimeste kui ka veiste haigusse ja wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tulleb tähele panna igga haigusse jures. Selle kõrwas on weel muud head rohud, õppetussed ning manitsussed leida, keik meie Eesti ma rahwa kasuks ning siggidusseks üllespantud“ — sellise pealkirja all ilmus 1766–1767 Põltsamaal meie ajakirjanduse esiklapp. 41-s ilmunud numbris jagati talupoegadele meditsiini- ja majapidamisalaseid teadmisi.

Põltsamaa majandusliku ja kultuurilise õitsengu kümnendil, tunnustatud arsti Peter Ernst Wilde ja tuntud pastori, literaadi, eesti keele ja kultuuri uuri- ja August Wilhelm Hupeli koostöös sündinud ajakiri on leidnud juba ligi sajandi korduvalt mainimist Eesti kultuuriloo käsitlustes. On vaieldud tiraaži, hinna ja autorite tööjaotuse üle, käsitletud ajakirja eesti keelt ja sõnavara,¹ Põltsamaa ning selle trükitööstuse edulugu.² Õpetusi on käsitletud ka meditsiini vaatenurgast.³ Ajakirjast on ilmunud kordustrükke: 1976. a faksiimiletrüki Juhan Peegli saatesõnaga ning 2006. a MTÜ AUKK (Ajakirjanduse Uurimis- ja Koolituskeskus) kirjastatuna. Ka digitaalsel kujul on üks komplekt DIGAR-is kättesaadav.⁴

Käesolev artikkel on ajendatud Eesti esimese ajakirjandusliku väljaande 250. aastapäevast, aga põhineb siiski juba aastatetagusel uurimisel — minu 1988. a Tartu (Riikliku) Ülikooli ajaloo ja etnograafia üliõpilasena kirjutatud kursusetööl „Kooli-

meditsiini ja rahvameditsiini vahelistest suhetest perioodilise väljaande „Lühhike õppetuse“ näitel“. Minu toonane ambitsioon oli käsitleda ajakirja omaaegse lugeja seisukohalt. Eeskujuga sai toona võtta Kaja Noodla uurimusest.⁵

Peter Ernst Wilde ise on oma missiooni ajakirja väljaandmisel kirjeldanud nii:

Paljas kujutluski, et ma näen vaeva oma ligimese ränkraske töö kergendamiseks, annab mulle igapäev uut julgust ja jõudu. Aga iialgi ei tunne ma sulnimat rahuldust kui siis, kui ma oma nädalalehtedega ebateadlikku maarahvast õpetan, kui ma sellele mõtlen, et ma nii paljude tuhandete inimeste hulgas levitan teadmisi, millest neil siiani vaid tumedad või ekslikud arusaamad olid. Kas ma ep tohiks ennast näha ühe niisuguse õpetajana, kes on oma täiuslikkuse kõrgemale astmele jõudnud. Milline rikkalik, milline hindamatu tasu!⁶

Maa-arsti enesekindel avaldus kannustas minu kõhklusi ja kahtlusi — kuivõrd tundis Wilde maarahva tõekspidamisi ning milline on siira abivalmiduse ja patroneeriva üleoleku vahekord? Minu uurimustöö eesmärk oli selgitada välja ajakirja võimalik mõju maarahva teadmistele. Selleks võrdlesin ajakirja soovitusi kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu teadetega rahvabotaanika ja -meditsiini kohta, samuti muud toonast trükisõna, ennekõike kalendreid. Tasub rõhutada, et kirjutasin kursusetöö paberkartoteegi najal. Vahepealsetel kümnenditel on kirjandusmuuseumi arhiivid digiteeritud ja rahvameditsiini puudutavad teated on käepärast kät-

¹ Aino Valmet. „Lühhike õppetuse“ keelelisest küljest. — Keel ja Kirjandus, 1966, nr 11, lk-d 683–688; Helgi Vihma. Eesti esimese teadusliku sõnaraamatu eelkäijast. — Kodumurre, 1972, nr 10/11, lk-d 53–55.

² Indrek Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn: Eesti Riigiarhiiv, 2004; Arnold Sumberg. Põltsamaa trükikoda 1766–89 ja seal trükitud tööd. — Eesti Kirjandus, 1935, nr 1,3,4.

³ Herbert Normann. Märkusi esimesest Eesti arstilis-tervishoiulisest ajakirjast. — Eesti Arst, 1926, nr 12, lk-d 428–432.

⁴ <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:120574>

⁵ Kaja Noodla. Eesti raamatu lugeja XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. — Sirje Olesk, Rein Veidemann. (Toim) Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed: uurimusi 11. Tagasisivaateid kirjanduslukkude Toim. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, lk-d 8–30.

⁶ Lühhike õppetuse ... Toim Juhan Peegel. Tallinn: Valgus, 1976, lk VI.

te saadavad andmebaasist Herba.⁷ Ligi kolm aastakümnet hiljem oli sama materjali läbitöötamine huvitav kogemus — koduse lauaarvuti taga istudes digitaalset „Lühhikest õppetust“ ekraanil suurendades ja uitmõtete ajal edasi-tagasi sirvides, samuti Herbast kõigest näpuliigutuse peale süstematiseeritud infot saades meenusid vist suisa sajad tunnid kirjandusmuuseumi kartoteekide vahel, austus ja mure ajakirja habraste köidete pärast. Eneselegi üllatuseks olin siis kartoteekidest arvestatava osa materjale üles leidnud, erandi moodustasid naistehaigused.

Kõige enam mõjutas järeltöötamise võimalikkust siiski asjaolu, et suur osa kirjandusmuuseumi teateid on alles 19. sajandi lõpu, pigem rohkemgi 20. sajandi alguse päritolu. Terve 19. sajandi vältel ilmus ainuüksi kalendrites arvukalt meditsiiniteemalisi nõuandeid, rääkimata muudest meditsiinilistest nõuannetest. Pikale ajalisele nihkele lisandus analüüsimisel teisi tõeid. Näiteks see, et vanaarvutite räägitakse pigem esivanematelt kui trükisõnast õpitud tarkust, mistõttu sai juba üliõpilasena selgeks, et konkreetsete ja selgete järeltöötamisi jõuda on lootusetu. Seega oli selline uuring eelkõige kasulik mõtteharjutus võrdlemaks nii kirjutaja kui ka toonase lugeja teadmisi eestlaste meditsiiniliste kogemustega. Järgmistes kursusetöödes keskendusin kalendrikirjandusele ja kirjutasin 1992. a oma diplomitöö teemal „Meditsiinilise mõtte areng Eestis 19. sajandil eestikeelse kalendrikirjanduse näitel“. Aga et 2016 oli „Lühhikese õppetuse“ juubeliaasta, pühendun artiklis siiski ainult sellele teemale.

Valgustusajast, Põltsamaast ja autoritest

Eestikeelne ilmalik kirjasõna hakkas laiemalt levima juba 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. Mitmesuguste jutukeste kõrval omandas erilise tähenduse õpetliku sisuga kirjandus, sh kalendrid, mis lisaks teabele tähtpäevade ja maailmasündmuste kohta jagasid talurahvale nõuandeid nii ilma ennustamise kui ka erinevate tegevuste toimetamiseks n-ö sobivate päevade kohta. Tingmärkide süsteem ja populaarsus tekitab paratamatu paralleeli meie kaasaeg-

se horoskoobi-vaimustusega. Ka toonased trükikalid kinnitasid, et „kui sedda tühja lorinad tähtsamatuse ep olle, siis innimesed tedda ei osta“.⁸

Õpetuste sisu peegeldas ühiskonna muutumist: kui 18. sajandi esimesel poolel oli valdav pietistlik vagaduse ja sõnakuulmise kuulutus, siis sajandi viimasel kolmandikul kasvas märkimisväärselt praktiliste nõuannete hulk. Esimene omataoline ratsionalistlik-praktiline trükis oligi „Lühhikese õppetuse“. Seda kinnitab ka Wilde ise:

Jummala sanna polest on teil Jummal olgo tänatud, monni hea ramat kätte sanud, teil on katkismusse, laulo ning Pibli ramat; agga need ramatud, mis inimeste tarkusi õppetawad, mis seest monni mailma rahwas õppiwad monnesuggust tundmist, tegemist, ammetit, kunsti, maiapidamist ja nouud neid ep olle teil ühhtegi.⁹

Õpetamise ja harimisega tegelesid ennekõike Saksamaalt pärit või seal õppinud haritlased ja pastoriid. Nende valgustuslikku missiooni innustas Eesti- ja Liivimaa talupoegade keeruline õiguslik, majanduslik ja tervislik olukord ning selle jätkuv halvenemine. Haritlaste tegevust soodustas ka arenev talurahvakoolide võrk, mis aitas kirjasõna pakkumist ja nõudmist hästi kokku viia.

Ajakirja ilmumine oli otseselt seotud Põltsamaa lühikese hiilgeajaga ettevõtliku majori Woldemar Johann von Lauw' ajal, kes päris Vana-Põltsamaa mõisa oma äialt Heinrich Fickilt 1750. a. Lauw rajas paarikümne aastaga Põltsamaale mitu vabrikut ja mõisa, mistõttu aleviku elanike arv tõusis kiirelt 500-ni. Linnuse varemetele ehitati üles Põltsamaa loss, kus kohalik peegli- ja klaasivabrikant jälgendas Prantsuse õukonna elustiili. Paraku viis ettevõtlikkuse ja edevuse kombinatsioon 1786. a pankrotini.

Põltsamaa oli ka Viljandimaa üks haritumaid kihelkondi. Hupeli andmetel oskas siin lugeda 56% üle 14-aastastest talulastest. Jõukamat järge toetas ilmselt ka tõsiasi, et sinne kant pääses suhteliselt kergelt Põhjasõjast ja sellega kaasnenud katkust ja näljahädast.¹⁰

⁸ Vt K. Noodla 1986, lk 7.

⁹ Lühhikese õppetuse, 1976, 31. tükk. Olgugi et ajakiri on läbivalt numereeritud, viidatakse siin ja edaspidi ajakirja numbrile, et anda selgemat ülevaadet teemade ajalisest jaotusest.

¹⁰ Eduard Laugaste. Eestikeelse perioodika 190-aastaseks saamise puhul. — Looming, 1956, nr 11, lk 1648.

⁷ Renata Sõukand, Raivo Kalle. (Koost) 2008. Herba: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas. Võrguteavik. Tartu: EKM Teaduskirjastus. <http://herba.folklore.ee>.

Lauw otsustas Põltsamaale rajada apteegi ning kutsus arstiks Pommeris maaomaniku pojana sündinud Peter Ernst Wilde (1732–1785). Wilde õppis Königsbergi ülikoolis usuteadust ning Halle ülikoolis õigusteadust. Meditsiini juurde viis ta napp pääsemine surmasuust, kui ta 1751. a rõugetesse haigestus. Arstina sai rõugete ravist ka tema peamine huvi. 1765 kolis ta Kuramaale Miitavisse (Jelgava) ja tuli sealt aasta hiljem Lauw' kutsel Põltsamaale. Ajakirjanduslikku tegevust alustas Wilde juba Miitavis, andes välja 52 numbrit ajakirja *Der Landarzt* (1765–1766).

Olgugi et Wilde sai juba Kuramaal ajakirjatöö kogemuse, ei olnud „Lühhiike õppetuse“ ilmselt siiski vaid ühe autori looming. Tõlkija ja arvatav kaasautor oli aastatel 1764–1804 Põltsamaal pastorina tegutsenud August Wilhelm Hupel (1737–1819). Hupel oli pärit Saksamaalt, usuteadust õppis Weimari ülikoolis. Baltimaale tuli ta juba 1757. a, Põltsamaale saabus 1763. a. Nagu Wildegi tegutses Hupel missioonitundega mitmel rindel: asutas Põltsamaal lugemisringi ja tema algatusel kutsuti ellu kirikuõpetajate leskedele abiandmise kassad. Hupel tegi tihti visiite oma eesti koguduse liikmete juurde, hoolitses vanade ja haigete eest ja korraldas energiliselt leeri- ning koduõpetust talurahvale.¹¹ Laialdaste huvidega literaadina kogus ta eesti rahvaluulet, tema sulest on eestlaste kohta ilmunud ühed olulisemad etnograafilised kirjeldused.¹² 1771. a tõlkis ta ka Peter Ernst Wilde järgmise puhtpraktilise raamatu pealkirjaga „Arsti ramat nende juhhatamiseks kes tahtwad többed ärraarwada ning parrandada“.

Ajakiri

Et Wilde oli juba Miitavis ajakirja välja andnud, alustas ta uue ajakirja kirjastamisega kohe, kui trükikoda oli Kuningamäel sisse seatud. Ajakirja tiraaži ja trükiarvu kohta on andmeid napilt. Hiljem samas trükikojas trükitud sellelaadsete väljaannete trükiarv kõikus 500 ja 1000 vahel,¹³ arvata võib, et ka „Õppetust“ trükiti 500 ringis. On arvatud, et ajakirja numbraid jagati päris tasuta kirikute juures ja

mõisates,¹⁴ ent 31. numbrist saab lugeda:

[---] on mõnni kes omma kopikat ei tahha anda selle kirja eest, waid ennemiste klasi wina eest.

Arvata võib, et hind kõikus 1–6 või äärmisel juhul 1–10 kopika vahel.¹⁵

Ajakirja „tükid“ on nummerdatud. Esimeses tükis lubas Wilde anda uue numbri välja iga nädal ja võib uskuda, et sellest lubadusest pidas ta ka kinni, sest 26. tükis kirjutatakse:

pole astaga ollen minna jo kirjutanud iggal nädalal ühhe tükki sinno õppetuseks.

Vähemalt kolm esimest numbrit pidid kindlasti ilmuma 1766. a, edaspidi pole aastaarvu enam märgitud. Wilde eeldas, et tal on püsilugejaid, sest oma õpetustes viitab ta pidevalt varasematele, aga ka tulevastele numbritele. Numbrid on üles ehitatud teemaplokkide kaupa, mille võib laias laastus liigendada järgmiselt: manitsused, ravimtaimed, haigused ja sünnitusabi. Ajakirjal on ka läbiv lehekülgede numeratsioon, nii et kõik tükid sai koguda üheks tervikuks.

On arvatud, et ajakiri levis peaaesjalikult Põltsamaal ja selle naaberkihelkondades.¹⁶ Üks säilinud eksemplaridest on kindlasti pärit Sangastest ja üks Põlvast. Õpetatud Eesti Seltsile, EÜS-ile ja paari-le eraisikule kuulunud eksemplaride puhul ei ole teada, kust need pärit on. Kirjandusmuuseumisse on jõudnud ka üks osaliselt säilinud komplekt Kilingi-Nõmmelt. Et aga tegu oli kõrtsikohaga, võis see sinna sattuda juhuslikult. Enge mõisnikul oli nahka köidetud 41 numbrit ja kuna neid rohkem leitud pole, on see ka oletatav numbrit arv.¹⁷ Ka viimase „tüki“ järgi ei saa otsustada, kas neid ilmus veel või mitte. On arvatud, et trükkimine katkestati, sest huviliste hulk oli väike.¹⁸ Pole siiski välistatud ka võimalus, et teemad said enam-vähem ammendatud, sest 41 numbrisse mahtus valdav enamik toona levinud haigustest, arvestatav hulk ravimeid ja

¹¹ I. Jürjo 2004, lk 54–141.

¹² A. W. Hupel, *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland 1774–1789*; *Nordische Miscellaneen 1781–1791*; *Neue Nordische Miscellaneen 1792–1798*.

¹³ A. Sumberg 1935, lk 32.

¹⁴ Hendrik Prants. *Eesti ajakirjanduse algaegadelt*. — *Õitsitud*, 1923, II, lk 93.

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ A. Valmet 1966, lk 683.

¹⁷ Heinrich Helm. *Lühike Eesti ajakirjanduse ajalugu*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1936, lk 7.

¹⁸ *Ibid.*

ravivõtteid, aga ka ohtralt elukorralduslikke manitsusi ja soovitusi. Samas ei paku 41. tükk siiski „lõpetust“: kui varasemates numbrites on Wilde vahel teinud sissejuhatuse järgmisesse numbrisse või teema kokkuvõtte, siis siit ei leia kumbagi.

Varem on vaieldud ka teksti autorsuse üle — liiks meditsiinilistele nõuannetele on palju pastorlikke manitsusi ja on arvatud, et Hupel võis need tõlkimisel lisada.¹⁹ Aastatel 1768–1769 ilmusid aga esimesed 25 numbrit ka läti keeles (trükiti samuti Põltsamaal). Jacob Lange tõlgitud Latweeschu Ahrste tekstid on siiski eestikeelsetega identsed. Saksakeelsed käsikirjad „Eine arztliche Anweisung für den Landmann“ on hävinud ja seega jääbki kaasautorsuse küsimus vaid oletuslikuks.²⁰

Küll aga ei saa kahelda Hupeli rollis nii eestikeelse meditsiinilise sõnavara talletamisel kui ka kujundamisel. Varasemad trükised olid ennekõike vaimuliku sisuga ja meditsiinilise teksti traditsioon oli olematu. Hupeli tõlget on uurinud ennekõike Aino Valmet, kes leidis, et Hupeli sõnavara on omaaegset kirjanduse taset arvestades küllalt rahvapärane ja varjundirikas, seda enam, et selle tõlke ajaks oli Hupelil eesti keelega kokkupuuteid olnud napp kuus aastat. Mitme taime maakeelsed nimed on Hupel leidnud Anton Thor Helle 1732. a ilmunud „Kurtzgefasste Anweisung zur Estnischen Sprache“ sõnas-
tikust.²¹ Tekstis leidub palju rahvapäraseid väljen-
deid, mis võivad olla õpitud rahva käest. Mõne hai-
guse puhul on tehtud otsetõlge, mõnele on selguse
huvides antud sulgudes saksakeelne nimetus, mõn-
da apteegirohu nimetust ei oska Hupel üldse tõlki-
da ja neid soovitataksegi apteegist ladinakeelse ni-
me järgi küsida.

Ajakiri ei keskendu ainult tervishoiule, vaid elu-
korraldusele laiemalt. Nii jagab Wilde näpunäiteid
põllumajandusest, soovitab talupoegadel kasvatada
Saksamaa eeskujul hanesid, naereid, porgandeid,
kaalikaid ja ka kartuleid (maaõunu).²² Ta soovitab
pärisorisel talurahval lahkelt ka laiendada looma-
pidamist, et saada rohkem sõnnikut, ning ehitada
akende ja korstnatega maju.²³ Suure osa neist nõu-
annetest võttis talurahvas omaks alles ligi sada aas-

tat hiljem, kui pärisorjuse kaotamine ja talude päri-
seks ostmine lõi ettevõtlikkusele eelduse. Edumeel-
sed soovitused käivad käsikäes hurjutamise ja pra-
gamisega laiskuse, varguste, priiskamise, eriti aga
joomise pärast. Wilde ärgitab inimesi hädade pu-
hul mõisast abi otsima — millegipärast ei taipavat
talurahvas ise seda teha.

Ajakirja ilmumise ajaks oli Wilde Liivimaal ela-
nud napilt paar kuud. Wilde aktsepteeris kehtivat
ühiskonnakorraldust, aga küllap kannustas teda val-
gustusaegne missioon nii haritlase kui ka arstina.
Raamat adresseeriti „armsale söbbrale kel ep olle
muid truid Söbbrad kui sinno aus õppetaja“:

Ärra panne immeks, et ma Sind ommaks Söbb-
raks hüan, sest et ma kül tean, et minna ep olle
nenda kui sinna pärris-orjaks waid pri Innimes-
seks sündinud ning et minna paljo ausam sind
ollen, siiski ei tahha minna mitte selle tühja Wah-
he peale uhke olla ehk suur; ma tunnen ning
mõistan tõeste, et sinna olled innimenne ni häs-
ti kui minna, ning et meie selle pärrast keik üh-
hesuggused olleme.²⁴

Pool aastat hiljem pühendab Wilde pea poolteist
tükki siinse talurahva olukorra võrdlusele Saksa-
maa, aga ka Rootsi talupoegade omaga. Nimelt üri-
tab ta selgeks teha, et siinsetel talupoegadel on se-
ses hõreda asustusega rohkem maad ja metsa kasu-
tada, pealegi ei tule mõisahärrale kallist renti maks-
ta. Mis kõige olulisem — nälja ja haiguste korral
on siinsel talupojal võimalus saada mõisnikult abi
ja eeskostet, samas kui Saksamaa ja Rootsi vabadel
talupoegadel sellist tagatist ei ole. Oma olukor-
da saavat talupojad ise parandada mõistlikuma
majandamisega:

Kui teie peaksite omma põllo maad öiete harri-
ma ning nenda kui kohus on sitta peäle vedama,
siis olleks teil wististe rohkemaste leiba.²⁵

Saksa=ma tallo rahwas soiwad paljo paremat ro-
ga kui teie, ja neil kes agga pisut rikkad on, peab
lihha roog ollema igga somaaia jures. Nende per-
re ei leppi mitte leiba, pima ja solatud kallaga ük-
sipäini. [---] Nemmad ei tappa ennam kui teie

¹⁹ Peeter Põld. Eesti ajakirjanduse ajaloost. — EÜS-i album, 1901, VI kd, Jurjev.

²⁰ Lühhiike õppetud 1976, lk IV.

²¹ A. Valmet 1966, lk 687.

²² Nt 32. tükk.

²³ Nt 33. tükk.

²⁴ 1. tükk.

²⁵ 28. tükk.

tappate, agga nemad moistwad omma lihha kokko hoida. Teie söte omma lihha sagedaste ühhe hobiga kui teil on varrud, pulmad ning teine woöraspiddo; nenda lõppeb süggisi, mis süggisi olli tappetud.²⁶

Wilde keskendus kehtiva õigusruumi vähestele headele külgedele ja tema sõnum talurahvale oli, et viletsusest pääsemiseks peab oma eluviise muutma.

Peamine kurjajuur on aga joomine, millele Wilde pühendab terveid tükke.²⁷ Rängast patust üritas ta lugejat võõrutada hirmutamisega — inimesele võib hukatuslikuks saada näiteks purjus peaga kaubategemine. Aga küllalt mõjus võis olla ka sel-line kirjeldus:

se wiin hingab pea sinno sees ärra, kas tead mis siis sinno kehha sees mahhajääb, mis muud kui üks paks happo nilb, nenda kui se pärra mis katla põhjas on kui sa wina teed.²⁸

Meditsiin 18. sajandil

Wilde esimeses numbris antud lubadused olid väga suured — tutvustada nii inimeste kui ka loomade jaoks ravimeid ja arstimisvõtteid väga suure hulga erinevate tõbede ja hädade vastu. 41 numbris antud nõuanded enim levinud haiguste kohta peegeldavad ajastu meditsiinilisi teadmisi, sh toona väga eba(järje)kindlaid teadmisi nakkushaiguste olemusest:

Kui sa nääd et üks ja sesamma haigus monnede sinno ligimeste peale ühtlase tulleb; siis sa ütled sedda Jummal käest läkkitud ollewad. Mul on suur rööm et sinna sedda ussud, sest sesama sinno usk on õige, Jummal omma pühha sanna õppetab meid et ep olle muud kui se suur Loja, kes keik asjad seab. [---] Kewwade ning sügise aial sa nääd et monned haigussed rahwa peäle käiwad, sinna woid kül moista et kurri koht, pahha asse, se vessi mis sa jood ehk se roog mis sa sööd ep olle sedda mitte teinud. Sedda leiad sinna nüüd sel aial ilma ning tule sees, mis pea wägga pallaw ning kuiw, pea külm ning pea paljo

aega wägga märg on. Peäle sedda on se tuul täis kurja uddo mis mondakord ni peen on, et sa sedda silmaga ei woi tunda.²⁹

Suur murrang arstiteaduses toimusid seoses bakterioloogia arenguga alles 19. sajandil. Wilde arusaam, et haigust tekitab nakkuslik aure, on 18. sajandi meditsiinile vägagi iseloomulik, sama iseloomulik on ka juba mainitud ebakindlus haiguste tekkepõhjuste osas.³⁰ Samas julgeb Wilde mõne tõve puhul esitada kindlamaid seisukohti. Näiteks rõugete levikut seletab ta nii:

Ka olleme jo aega möda õppinud et need lapsed on raskete rouges, kelle issa ja emma ka on raskete olnud sellesama haigusse sees. Lapsed ei pärri mitte need rouged omma emma werrest, waid üks saab neid teise lapse käest kes Rõuges on higgsi läbbi ning mu wiisiga et nemad külge hakkavad; sepärrast on suurte linnade sees alla-ti rouged leida.³¹

Kindlasti peeti ka naha- ja suguhaigusi inimeselt inimesele levivateks tõbedeks:

Kui kärn, süggelissed, muhhud paised ehk kurri tõbbi sinno peäle tulleb, siis mõtled sinna et se on pahha asemelt tulnud. Ma pannen immeks et sa ni wägga rummal olled sedda asemelt ning Jummal maast arwata, mis innimesest tulleb. Se ep olle sul mitte teadmatta et kärn, pahha tõbbi, rouged ning weel muud sojad tõbbed sinno külge hakkavad, sepärrast hoiad sinna ennast, ei sa lähhe selle maia liggi kus nisuggused tõbbed on kuulda. Aga sinno ommas maias ei panne sinna sedda ühtegi tahhele. Sinna sööd ning jood sellega kelle külges nisuggune tõbbi on ühhe riista seest, sinna lähed temmaga ühtlase sauna vihtlema, ehk panned koggone teise rided selga.³²

„Lühhiike õppetuse“ annab piisava ülevaate 18. sajandi ravimitest. Näiteks palavikualandajana kiidab Wilde salpeetri (kaaliumnitraat) ja ka seda sisaldava püssirohu seepidist tarvitamist. Aga alternatiivina

²⁶ 32. tükk.

²⁷ Näiteks 29. ja 30. tükk.

²⁸ 11. tükk.

²⁹ 2. tükk.

³⁰ Lemming Rootsmäe. Nakkushaigused surma põhjustena Eestis 1711–1850. Tallinn: Valgus, 1987, lk 9.

³¹ 34. tükk.

³² 3. tükk.

pakub ta ka konnakarpide, teokarpide, vähikoorte ja vähikivi³³ ning munakoorte jms pulbrit, mida talurahvas ka tasuta kätte saab. Eriti soovib ta Saksamaalt imporditud austrikarpe — „neid saksa konnakarbid leiad sinna kül kewwade linnade sees ulitsa peäle“ ehk siis prügi seest. Ka imikutele võib teha pojengijuure, konnakarbi ja salpeetri segu ja anda seda rinnapiimaga.³⁴

Wilde õpetustest võib järeldada, et klistiiri tegemine ei ole talurahvale tuttav:

Kül ma tean et teie kartate wägga neid klistirid, ning arvate neid alwaks; agga minna ei moista mikspärrast sedda? Kül se on üks kallis nou, mis läbbi palju abbi tulleb; egga se ei olle ka habbi, mis meie teme ning prukime teise moistlikko rahwa nou järele, omma ello üllespiddamiseks. Meie ihho on lodud sedda wisi, et on üks koht, kus sedda woib arrasada ihhust, mis ihho sees ei kölba. Teie woite uskuda, et palju innimessi olleksid surnud ilma abita, kui se klistiir ep olleks neid aitnud.³⁵

Wilde suur missioon oli ka võitlus ebausuga. Hakatuseks kinnitas ta lugejale:

Sinna püäd küll omma ebbausko varjule pidada, siiski on keik so head ja kurjad wisid mule teada sanud, sest ma ollen jo mitto aastat nendega ümberkäinud, kes so vennad on.³⁶

Wilde taunis korduvalt soolapuhumist — sõnadesga soolale väe andmist. Kuid siiski oli 18. sajandil n-ö õpetatud meditsiin veel läbi imbunud tänapäeval juba rahvapärasteks peetavatest ravivõtetest. Näiteks soovitas Wilde võtta rohtu kalendrites märgitud „heal päeval“. Tänapäevases mõttes jäävad ebausuga valda ka mõned tema soovitatud ravimid, nagu inimese-, hobuse-, lehma-, roti- ja seasitt, sinine silmakivi (väävelhappe sool), vähikivi jms. Tema peamised nõuanded puudutavad aga ennekõike seda, kuidas ja milliseid ravimtaimi korjata —

nimelt ei tunne talurahvas tema hinnangul piisavalt taimede tervistavat väge.

Wilde annab oma hinnangu rahva seas levinud ravivõtetele. Nii ei jaga Saksamaalt pärit Wilde sugugi eestlaste üldlevinud usku sauna tervistavasse toimesse, vaid arvab, et higistamine võib vaevatud keha veelgi nõrgendada. Samuti peab ta kurjaks laste rahustamiseks ja vaigistamiseks kasutatavat suitsu ning viina. Samas saab talurahvas kiita nii kupupanemise kui ka aadrilaskmise eest, eeldusel, et seda liiga tihti ei tehta. Eriti mõistlik olevat seatud ajal aastas korrapäraselt verd lasta:

Enne, kui se adrit laskmine teile olli weel teadmatta, siis kartsite teie sedda; agga nüüd teate teie et se hea on, teie tullete isse ning pallute et teile peab adrit lastud sama.³⁷

Mõnevõrra üllatav on see, et Wilde ei tegele eriti hügieeniga talurahva elamutes, mis võis õppinud tohtrite jaoks päris suur probleem olla.

Kas Wilde õpetustel võis olla mõju?

Seda, kas ja kuidas võis tervishoiualane kirjandus mõju avaldada 18. sajandi talupojale, on keeruline hinnata. Olgugi et maarahva lugemishuvi on suureks peetud, võis ilmalik kirjasõna toona tekitada suurt umbusku. Sügavalt oli juurdunud teadmine, et ilmaliku raamatu lugemisega võis pattu teha ja tühjalt aega raisata. Võib arvata, et arstiraamatud olidki praktilistest tarberaamatutest esimesed ja need kuulusid ka mujal maades lihtrahva lemmikraamatute hulka.³⁸

Wilde on kirjeldanud enamikku tollal levinud tõbesid. Neist mitu on üsna tavalised ja igapäevased, millega vaevalt et isegi külatarga poole pööruti. Näiteks on kirjandusmuuseumi arhiivis arvukalt teateid nahahaiguste ja kergemate külmetuste ravist. Olgugi et suur osa Wilde soovitus-test sarnaneb rahvaluule kogu teadetega, on üsna ebatõenäoline, et talurahvas neid nõuandeid ajakirjadest õppis, küll aga võis kirjasõnast kinnitust saada. Wilde ambitsioon tundubki olevat selgitada ennekõike haiguste ja ravivõtete põhjusid. Ta teadis, et rahvas tunneb ravimtaimi, aga oli kindel, et ei oska neid piisavalt tõhusalt kasutada. Enamik nõuandeid on üsna lihtsad, aga siiski on

³³ Vähikivi kasutati silmast võõrkeha eemaldamisel: „Kui prügi silma läheb, siis pandakse vähikivi (vähi pää seest välja võetud kivi, temal on teine külg ümmargune ja teisel küljel lohk, auk sees) silma, see toob prügi välja.“ (Torma, 1907). Vt <http://www.zbi.ee/satikad/vahid/folkloor/> (vaadatud 26.01.2017).

³⁴ 6. tükk.

³⁵ 36. tükk.

³⁶ 2. tükk.

³⁷ 34. tükk.

³⁸ K. Noodla 1986, lk 11.

nende seas ka mõned keerulisemad retseptid, nagu näiteks:

Se liig lihha mis hawa sees kasvab, peab ärrasama, kui sa sinnise silma kiwwiga (Gallitsen stein) tühti örud sedda hawa; ehk põlleta Maria jää ühe kuma kiwwi peäle, ja panne sedda hawa sisse, senni kui se liiglihha on ärrasanud. Kui se haaw ei tahha mitte öiete puhtaks sada, siis pruuki sedda kiwwi mis minna nüüd õppetan.

Hawa kiwwi, mis inimeste ja veiste hawad puhastab ning parandab.

Osta Apteke pealt need rohhud, nemmad ep olle kallid 1) Kübbara must (Witriol) kuus loot, 2) Maria jää (Allaun) kuus loot, 3) rohhilinne kiwwi (Grünspan) üks loot, 4) Salmiak pisut wähhem kui üks loot.

Sedda keik tauka penikeseks, ja panne ue potti sisse, et keik sütte tulle peäle hästi sullab, segga siis ümber, kui on hästi sullatud, siis wõtta tulle pealt mahha, siis on se kiwwi walmis. Selle hea kalli kiwwiga woid sinna inimesi ja weiksid aidata, kes on ülespaistetand; wõtta agga pool opi wet ja panne nelli ehk kuus noa otsa täit sedda kiwwi sisse. Selle wee sisse kasta linnast riet, ja panne sedda haige kohha peaäle: kui ta jääb kuivaks, siis kasta ueste. Kui so hobbone on saddulast wautud ehk muido rõhnutud, siis aitab se sessi.³⁹

Eeltoodud näide iseloomustab ka valdava enamiku õpetuste ja esitletud ravimite universaalsust — sama rohi sobib väga erinevate haiguste raviks nii inimestele kui ka loomadele. Ka näiteks juba eespool nimetatud konnakarbid sobivad nii sünnitusvaevade, rõugete kui ka põletike vastu.

Kõige enam kirjutas Wilde rõugetest ja nagu eespool viidatud, oli tal selleks sügav isiklik põhjus. Aga rõuged olid ka 18. sajandi lõpu üks kõige tõsisemaid haigusi üldse. Ajavahemikus 1710–1850 oli rõugeohvrite arv suurim just aastatel 1761–1780, kui aastas suri keskmiselt 1500 inimest.⁴⁰ Varioleerimine jõudis Türgist Euroopasse 18. sajandi algu-

ses, aga seda võeti omaks väga visalt ja rõugepookimise võidukäik jääb siiski alles 19. sajandisse.⁴¹ Muutus oli sedavõrd oluline, et 25-s 19. sajandi teise poole kalendris loeti rubriigis „Aastaid arwatakse tänavu“ aega ka rõugete panemise algusest – enamasti peeti selleks aastat 1803, mõni kalender märkis aastaks 1832.⁴² Wilde oli seega mitte ainult Eestis, vaid ka laiemalt üks varasemaid rõugete pookimise ehk variolatsiooni teostajaid, loomulikult kasutades oma ajakirja selle reklaamimiseks:

Se keige parrem nou on, et kunsti läbbi tehakse lastele rouged. Mitme aastaga on jo nähtud, et kui on ennam kui sadda last rouges mis kunsti labbi on, siis ei surre neist mitte üks ainus ehk ommeti mitte ennam kui üks, sest siis tulleswad rouged parreminne välja, nemad kuiwawad enneminne ärra, neid ei tulle ka mitte palju, ei jä mitte sured tähed järele, ning nisuggue laps ei saa ka ennam rouged. Sesamma kunst on wägga kallis, se läbbi jäwad ellama mitto tuhat last, kes muido rouges olleksid ärrasurnud. Kui muido lapsed sawad rouged, siis sureb wissiste ikka seitsmes ehk kümnes, sest tulles kül suur hulk, igga Ma sees on rouged leida; meie Ma sees woib arwada monnel aastal ennam tuhat last kes surrewad rouges. Selle pärrast ollen minna ka püüdnud teie lastele kunsti läbbi rõuged teha; se on ka korda läinud. Agga teie ei tahha hea melega omma lapsi anda, waid wannematte polest peab teid sundima et teie neid tote.⁴³

Selline veenmine lubab järeldada, et rõugepookimine tekitas umbusku ja võõristust. Nii Wilde kui ka nt Torma pastor Eisen von Schwarzenberg panid rõugeid tasuta.⁴⁴ Rõugete kui surmava haiguse probleem hakkas kaduma 19. sajandi lõpul ja võibolla on ka seetõttu kirjandusmuuseumis rõugetest suhteliselt vähe teateid. Nende väheste hulgas on nii Wildega kattuvaid ideid, nagu villide puruks torkamine,⁴⁵ kui ka vastukäivaid, na-

⁴¹ Ken Kalling. Meditsiiniajalugu. — ERR saatesari „Huvitaja“: Variolatsioon. <https://arhiiv.err.ee/vaata/huvitaja-meditiiniajalugu-variolatsioon>; L. Rootsmäe 1987, lk 102; Kuulo Kutsar. Vaktsineerimisega mikroobide ja viiruste vastu. — Horisont, 2004, nr 2. http://www.loodusajakiri.ee/horisont/artikkel227_217.html.

⁴² R. Alatalu. Meditsiin kalendris 1861–1900. Kursusetöö. Tartu 1991, lk 7–8.

⁴³ 34. tükk.

⁴⁴ L. Rootsmäe 1987, lk 41.

⁴⁵ Herba, RKM II 101, 434 (86).

³⁹ 20. tükk.

⁴⁰ L. Rootsmäe 1987, lk 36.

gu haige sauna viimine,⁴⁶ mida Wilde väga taunis.

Leetrite vastu soovitab Wilde *Spanise Fligen*'i (hispaania kärbsse) plaastrit ja leedrikasve. Ühes Tallinnas üles kirjutatud teates soovitatakse piimas keedetud leedripuu õisi.⁴⁷ Siin ei maksa muidugi alahinnata sõnade leetrid/leedripuu sarnasusest tulevaid seoseid.

Wilde käsitleb selliseid raskeid haigusi nagu külmtõbi (malaaria), kuri- ehk pahatõbi (süüfilis, võib olla ka suguhaiguste üldnimetus), aga rahvameditsiinist leiab nende kohta vähe teateid. Need haigused ei pruukinud olla ka mugav teema ei küsitlajale ega vastajale. Seevastu leiab teateid soetõve (*Hitziges Fieber*), langetõve, kirmitõve (krambid) ja kollatõve kohta. Paljude haiguste puhul on märkimisväärsed sarnasusi rahvameditsiini teadega, aga need ei tundu olulised ajakirjast õppimise seisukohalt. Nii nt soovitab Wilde kõhuhaiguste raviks puukoort, mis on ka tuntud rahvameditsiini võte.

Võiks oletada, et andes ajakirja välja nii lühikese intervalliga, võis Wilde võtta eesmärgiks kirjutada aastaajaga seotud haigustest. Leetritest on ta kirjutanud oletatavalt siis märtsis ja juuli lõpus. Leetrite ohvrite arv oli suurim märtsist mai lõpuni, suvel ja sügisel oli suremust vähem.⁴⁸ Rõugetest on kirjutatud septembris — kõige laastavam oli see haigus kevadel ja sügisel. Malaariast kirjutab ta detsembrist maini — suurim surevus oligi mais. Selliselt saab analüüsida veel mitme haiguse esinemisperioodi — nt kõhutõvest on juttu suvel —, aga pigem jääb seline arutelu ikkagi pigem hüpoteetiliseks.

Erinevate valude puhul torkavad silma täiesti risti vastukäivad soovitusel. Samas on üllatav, et Wilde ei käsitle ei hamba- ega kõrvavalu. Siis oli hambaravi küll täiesti eraldiseisev meditsiiniharu, samas ei kehti see kõrvavalu kohta.⁴⁹ Artiklite üldist ülesehitust silmas pidades ei tundu usutav, et tal oli plaanis sellest edaspidi kirjutada.

Umbes sama põhjalikult kui rõugeid on Wilde käsitlenud naistehaigusi. Nagu juba märgitud, tahis ta ka ämmaemandaid välja koolitada. Omal ajal leidsin kirjandusmuuseumist naistehaiguste kohta

andmeid napilt. Kuna käisin ise üliõpilasena suviti pärimust kogumas (1988 Saaremaal ja 1989 Pilstveres, juhendaja Andra Veidemann) ega saanud ka ise nendele küsimustele eriti palju vastuseid, panin selle tabuteema arvele. Herba andmebaasis on teateid siiski rikkalikult.⁵⁰ Samas on enamik Wilde pakutud nõuandeid lihtsad ja pigem rahvameditsiini omased. Sama kehtib ka erinevate haavaravi võtete kohta.

Intrigeerivalt mõjub roosi ravimine — haigus, mille tekitajat kaua ei teatud, on olnud üks enim maagiliste võtetega ravitud tõbi. Aga targem ei olnud ka Wilde, kes märgib, et „Monned kidawad, et on wägga hea peale panna katke tõugatud Wlidri-lehti“, samuti võib peale panna puukoort,⁵¹ aga mingil juhul ei tohi *illitingi* võida pärnanilbiga.⁵²

Üldiselt eelistab Wilde ravimitena erinevaid taimi. Paljud neist on rahvameditsiinis üldlevinud. Aga tema soovitude hulgas on ka selliseid, mida rahvapärimuse kogudes leiab harva või üldse mitte, nagu nt iisop, meliss, pojengijuured, käoking ja metspipar. Neist esimesed levisid Eestisse üsna hilja ja taluõuedesse veel arvestatava viibega.

Wilde soovitab ka lubjavett, maarjajääd, vaske, äädikat, põletatud põdrasurve, piima, leiba, tainast ja jahu. 1814. aastal kirjutas ka Karl Ernst von Baer, et eestlased tarvitavad ravimitena sageli piiritust, äädikat, väävelhapet, püssirohtu, juudasitta,⁵³ tärpentinõli ja väävlit⁵⁴, ehk maa-arsti ja talurahva ravimikapp oli tollal üsna sarnane. Siiski annab Wilde nõu ravimeid ka apteegist osta, samas ei ole Hupel neid osanud tõlkida ning nii esinevad ajakirjades *Pleiweis*,⁵⁵ *Krau Kallmei*, *Seenisplätter*, *Salmiak* (kloorammonium), *Koedebendikt* ja *Jalap*. Wilde aktsepteerib ka vitrioli ehk kübaramusta levinud kasutamist kärnade ja paisete raviks. Samuti tunnustab ta talurahvast püssirohu kasutamise eest, sest see koosneb kolmest väga kasulikust aineist, nagu väävel, salpeeter ja süsi.

⁵⁰ <http://herba.folklore.ee/?menu=haiguse&hid=99> (vaadatud 12.12.2016)

⁵¹ 17. tükk.

⁵² Nibiks nimetab Wilde keedetud salve. 16. tükk.

⁵³ Juudasitt on haisva vaiguputke (*Ferula assafoetida*) varrest ja juurest saadav vaik. — *Toim*.

⁵⁴ Karl Ernst von Baer. Eestlaste endeemilistest haigustest. — Loomingu Raamatukogu, 1976, nr 33.

⁵⁵ Pliivalge, 1888. aasta „Eestlaste kalendris“ (Tallinn A. E. Brandt) on ravimite loetelus toodud „Bleiwasser (tinawesi) kosutaw ja arandaw arsti rohi, kõige haawade jauks“

⁴⁶ ERA II, 29,744 (33).

⁴⁷ E56685/6 (154); <http://herba.folklore.ee/?menu=haiguse&hid=77> (vaadatud 11.12.2016).

⁴⁸ L. Rootsmäe 1987, lk-d 111–117

⁴⁹ Heino Gustavson, Meditsiini vanas Tallinnas kuni 1816. a. Tallinn: Valgus, 1969.

Kokkuvõtteks

Peter Ernst Wilde ja August Wilhelm Hupeli „Lühhikese õppetuse“ mõju meie ajakirjanduse ja meditsiinikirjanduse arengule ning lugemisharjumuse tekitajana on raske ülehinnata. Samas ei tohi aga üle tähtsustada selle mõju eestlaste teadmistele meditsiinist. Artiklis on antud vaid põgus ülevaade ajakirjas käsitletud teemadest, aga üliõpilasena üritasin kild killu haaval leida vasteid ajakirja soovitude ja rahvapärimuse vahel. Ka siis, kui kõik võimalikud sarnasused arvata mõjudeks, ei ole nende osakaal eestlaste meditsiinalastes teadmistes suur. „Lühhikest õppetust“ tuleb hinnata ikkagi eelkõige kui meie tervishoiualase kirjanduse alusepanijat, vasta-

va sõnavara kujundajat, samuti võib sealt leida kil-lukese eestlaste maailmavaatest 18. sajandil. Wilde ise on öelnud nii:

Minna woin nüüd selgemaste öölda, mikspär-rast minna ollen nou wötnud, needsamad kir-jad kirjutada. Minna tean, et Jummal on teil annd nisuggust hinge mis palju kallim on, kui teie sedda moistate arwada. Teil on üks südda, mis seest monned head mõtted ning teud woiwad ette tulla. Agga meie waim e. südda peab sama õppetud, parrantud ja juhhatud, muido ei sa temmast ühtegi, nenda kui üks hea põld ei kan-na wilja kui temma ep olle sanud öiete harritud.⁵⁶

⁵⁶ 31. tükk, lk 119.

Mis toimus aastal 1806?

Maarja Lõhmus: Kui kaugele peame ajakirjandus-ajaloos tagasi vaatama, et saaksime Eesti ajakirjanduse vanimad märgid siduda tänase päevaga, ajakirjanduse tähendustega? Juhan Peegel on mitmel korral rõhutanud, et Tartu maa rahwa Näddali-Lehe leidmist Peterburis on raske üle hinnata. Leidja, selle õnneliku momendi „omanik“ on professor Tõnu Tannberg.

Tõnu Tannberg: Minu ülesandeks on täna kõnelda, mis 1806. aastal Eesti kultuuriloo seisukohast toimus. Ma ei kõnele ajalehe sisust, sellest on ilmunud eraldi raamat,¹ aga kõnelen, milline on lehe leidmis-lugu ja kuidas ma selle leheni jõudsin.

Aasta 1806 oli mitmes mõttes sündmusterohke murranguline aeg. Kui Euroopa taustal vaadata, siis olid olulised Napoleoni sõjad. Loodi Reini Liit, oma lõpu sai pikka aega eksisteerinud Saksa Rahva Püha Rooma Keisririik. 1806. a sügisel leidis aset üks oluline sõjaline sündmus, millel oli ka suur poliitiline väljund — nimelt purustas Napoleon 1806. a oktoobris Jena ja Auerstedti lahingus Preisi vana armee ja see ajalooline lahing oli aluseks vana Preisimaa kokkuvarisemisele.

Euroopa kontekstis tasub 1806. a puhul olulise sündmusena märkida ka kontinentaalblokaadi, mille Napoleon 1806. a lõpus välja kuulutas ja mis tollaseid majanduslikke ja poliitilisi olusid oluliselt mõjutas.

Kui vaadata 1806. aastat Venemaa poolt, siis see oli uute sõdade, Vene-Türgi ja järjekordse Napoleoni-vastase sõja algus. Sel aastal sõlmisid Venemaa keiser Aleksander I ja Preisi kuningas Friedrich Wilhelm III kokkulepe, mis oli aluseks Napoleoni-vastasele neljandale koalitsioonile ja sai ette-ruttavalt öeldes saatuslikuks ka Tartus ilmuma hakavale ajalehele — viis selle sulgemiseni.

Vene ladviku jaoks oli see murranguline sündmus. Kardeti, et Napoleon tungib ka Venemaa piiridesse. See tekitas Aleksander I õukonnas hirmu-õhkkonna. Et mingil viisil vastu seista ja impeeriu-

mis sisemist tasakaalu tagada, hakati 1806. a novembris moodustama hiiglaslikku ajutist relvajõudu — ajutist maakaitseväge, kuhu kavandati kutsuda üle 600 000 mehe, umbes sama palju, kui tol ajal oli regulaararmees. See oli üldmobilisatsiooni ettevalmistus, see oli ajutine lahendus.

Maakaitseväge — eesti keeles öeldi maamiilitsa — kokkukutsumine on seotud Tartu ajalehe sulgemisega.

Kui lühidalt vaadata 1806. aastat Eestis, siis näeme, et sel aastal asutati Paide kreiskool. See on aasta, mil natuke leevendati talupoegade olukorda. See on aasta, mil avati siinsamas Toomel ülikooli raamatukogu.

See on ka aasta, mil algas karm periood seoses talivilja ikaldusega. Juba 1806 lõpus oli ukse ees nälg, mis saavutas oma haripunkti järgmisel aastal. Kitsikus, mis maaühiskonnas valitses, langes kokku just maakaitseväge moodustamise hirmuõhkkonnaga Peterburi võimuladvikus.

1806 on meile oluline selle poolest, et tõi esimese eestikeelse maarahva ajalehe. Selle esimene number ilmus 1. märtsil, viimane number detsembris. Ajaleht ilmus regulaarselt, algul erinevatel nädalapäevadel, hiljem kolmapäeviti, kokku 39 numbrit. See oli tartumurdeline leht.

Rõhutamist väärrib, et leht oli suunatud veel päris-orjuses olevatele talupoegadele. See on nähtus, millele ei ole leida analooge kogu maailmas.

Aga 1806. a lõpus ajaleht suleti. Sulgemisotsuse võttis vastu Miilitsaasjade Komitee. Komitee otsusega tuli numbrid konfiskeerida ja hävitada. See pärast jäigi leht kohe kadunud ajaleheks. Säilinud eksemplare jäi järele üsna vähe. Lehte kirjeldasid hiljem pikemalt need, kes olid selle numbreid näinud. Viimane kirjeldus on I maailmasõja ajast. Pärast korraldati Eesti Vabariigis mitu suurt otsimise kampaaniat, et mõnigi number kätte saada, aga neil polnud tulemust.

1960. aastatel hakati lehte sihipäraselt otsima ja uurima professor Peegli eestvedamisel. Professor Sergei Issakov oli see, kes Peterburi ajalooarhiivis ajas ajalehe jälgi ja suutis ka kätte saada materjale, kus oli lehtede sisukirjeldus, aga mitte originaal-

Ülevaade EAAS-i koosolekust 20. mail 2016.

¹ Tõnu Tannberg. Tartu maa rahwa Näddali-Leht. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 1998.

numbreid. Minul õnnestus sealtsamast Peterburist 1994. aastal säilinud numbrid siiski üles leida. Kuidas kadunud ajalehte otsida ja kuidas ma selle juurde üldse jõudsin?

Minu huvi selle vastu tekkis seoses väitekirja teemaga, uurisin maakaitseväekohustust. Materjale läbi vaadates leidsin Miilitsaasjade Komitee otsuse ajalehe sulgemise kohta. Kui ma ei oleks tudengipõlves suurest huvist lugenud professor Peegli raamatut varasema ajakirjanduse ajaloost, siis poleks ma sellele dokumendile mitte mingit tähelepanu pööranud, see oleks kindlalt kõrvale jäänud.

Nüüd tekkis huvi teada saada, mis selle lehe sulgemise taga oli, mida leht endast kujutas, kas tõesti pole võimalik täpsemaid andmeid kätte saada. Seejärel oli vaja pöörduda arhiivi poole.

Loomulikult vaatasin üle enda arvates olulised materjalid meie ajalooarhiivist.

Leidsin Tartu politseivalitsuse arhiivimaterjalide hulgast, mida keegi polnud vaadanud, põnevaid dokumente, aga mitte mingisuguseid jälgi originaalnumbritest ei olnud. Edasi oli minu tollase arusaama järgi vaja minna Moskvasse Venemaa Riikliku Sõjaajaloo Keskariivi, maamiilits oli ju sõjaväe osa. Sellest tulenevalt, teades, et kõik olulisemad dokumendid on Venemaa sõjaajalooarhiivis, olin üsna kindel, et seal on Miilitsaasjade Komitee materjale ja võimalik leida lisateavet Tartu lehe kohta.

Kuid minu Moskvaskäik selles mõttes ebaõnnestus. Leidsin aga muud meie ajaloo seisukohast olulist materjali, olen seal hiljem korduvalt veel käinud, loodetavasti jõuan sellest edaspidi kirjutada.

See käik andis mulle olulise õppetunni. Alustasin uuesti otsast peale. Koju tagasi jõudes võtsin põhjalikult ette Vene impeeriumi 19. sajandi poliitilise võimu toimimise, tegin endale selgeks, milline oli võimude käsuliinide ja allumiste vahekord. See oli üsnagi keeruline. Siis sai selgeks, et selle loogika järgi oleks pidanud materjalid olema Peterburis politseiministeeriumi arhiivis. See tuli minu taustatöö kaudu välja, mitte küll otseselt, aga loogika põhjal.

Kui Peterburi jõudsin, läksin hommikul arhiivi, tellisin politseifondi nimistud ning lõunaks olidki Miilitsaasjade Komitee materjalid üles leitud. Säilikute pealkirjas ei olnud ajalehest sõnagi, aga sain need välja tellida, öeldes, et mulle on mu väitekirja jaoks neid materjale vaja.

Vene tava järgi kohe materjale välja ei anta ja ko-

hale ei tooda, aga kolmandal päeval saad materjalid kätte. Saingi materjalid, tõsi küll, mikrofilmidega. Ja ei läinud kaua aega, kui ajalehenumbreid materjalide seast üles leidsin. See oli minu jaoks ootamatu rõõmustav leid, rõõmustav päev.

Probleem oli, kuidas koopiaid saada. Tegemist polnud originaalidega. Originaale poleks ma niikui nii kätte saanud, hoidla oli remondis. Mikrofilmidest tol ajal koopiaid ei tehtud. Tuli hoidla juhatajale sügavalt silma vaadata ja abi paluda, ta oli nõus need mikrofilmid reegleid eirates välja tooma. See oli keeruline, sest arhiivis kehtis erirežiim, see oli miilitsavalve all, tuli miilitsavalvest läbi saada. Juhatajal ei jäänud muud üle, kui ta pani filmid põue ja läksime seltsimeestest prouadest mööda. Riidehoius panin mikrofilmid enda tasku, linnas kasutasin tuttava abi, lasin nendest kohtadest, kus ajaleht oli, fotokoopiad teha. Aktsioon õnnestus. Paari päeva pärast kordus sama lugu, et filmid tagasi arhiivi viia.

Olin kokku kaks nädalat lähetuses, sain ka kõik muud vajalikud materjalid oma väitekirja jaoks läbi vaadatud. Neid originaaltoimikuid, kus otsitav materjal sees oli, vaatasin alles 5–6 aastat hiljem, kui õnnestus materjal välja tellida.

Nii ma jõudsingi Tartu ajalehe leidmiseni.

Pärast numbrite leidu sai koostöös Kirjandusmuuseumi ja Juhan Peegliaga kokku pandud teos Tarto maa rahwa Näddali-Lehe kohta, raamat ilmus 1998. Selle raamatu lisas on originaalsuuruses ära toodud ka 10 säilinud numbrit.

Õnnestumiseks oli oluline endale kõigepealt selgeks teha, kuidas poliitiline võim konkreetsetel ajahetkel tegutses. See mõtteviis on mulle tänase päevani külge jäänud ning olen püüdnud sellest ka edaspidi lähtuda, et taustad tuleb hästi selgeks teha. Sellest on edaspidi kasu olnud, et lähtun kontekstist ja struktuurist. Näiteks otsuste üles leidmine nõukogude perioodi parteimaterjalidest ei ole väga lihtne, kui ei tee endale selgeks nõukogude süsteemi, aparaadi struktuuri ja struktuurimuutusi. Arhiiviloogika ei anna alati tulemusi.

Kokkuvõtteks tahan rõhutada Tarto maa rahwa Näddali-Lehe unikaalsust. Tegemist oli tõepoolest ajalehega, mida anti välja pärisoristele talupoegadele ja mis ilmus regulaarselt, millel oli oma lugejaskond.

Ka välismaa kolleegidega kõneldes läheb alati aega, et neile kohale jõuaks, et see oli aastal 1806, mitte 1906. Tegemist on Napoleoni ajaga.

See on väga suur samm meie kultuuriloos!

Kirjaoskuse tase oli meil 19. sajandi rahvaloenduste andmetel väga kõrge. Sellele pole muul maailmal midagi vastu panna. Kui I maailmasõjas oli sõdurite hulgas koju kirjakirjutamise buum, siis eestlaste jaoks polnud kirjakirjutamine midagi erilist, seda oli tehtud juba kaua.

Teiseks tahan rõhutada, et meie arhiivide ainest on ka varasema kultuuriloo seisukohalt väga oluline tunda ja jätkuvalt edasi uurida. Meie ajalooarhiivis on materjale palju, arhiiv on hästi säilinud. Näiteks II maailmasõja aja jäi Varssavist arhiivimaterjale alles 4%, meil sõda arhiivimaterjalidele kahju ei teinud. See on unikaalne, et need nii hästi säilinud on. Meie kultuuriloo tundmiseks peame arhiividokumente rohkem uurima.

Aga et Eesti ala on eri aegadel olnud eri võimude all, siis suur osa meid puudutavat materjali asub väljaspool Eestit — Vene perioodi kohta Venemaal arhiivides, varasema perioodi kohta Rootsi arhiivides. See puudutab ka 20. sajandi algust ja nõukogude perioodi. Arhiivimaterjale tasub kasutada igal võimalusel.

Roosmarii Kurvits: Küsin nagu tüüpiline spordi-reporter: mis tunne oli? Ja kuidas Juhan Peegel sellesse suhtus?

Tõnu Tannberg: Päril hästi mäletan. Silme eest päris mustaks ei võtnud. Lülitasin mikrofilmi aparaa-di välja, läksin tegin paar tiiru. Arhiiv oli Neeva ääres vanas Senati hoones, seal on suured koridorid ja seal saab ilusti jalutada. Jalutasin 10–15 minutit, siis läksin tagasi, lülitasin aparaa-di sisse. Ikka on tõesti Tarto maa rahwa Näddali-Leht, ei ole tegemist meelepettega.

Mis puutub Juhan Peeglis, siis mu juhenda-ja professor Herbert Ligi, kes ka Saaremaalt pärit, suhtles temaga ja rääkis. Mina rääkisin oma leiust Krista Arule, ükskord leppisime kokku kohtumi-

se kirjandusmuuseumis, ta oli kutsunud ka Juhan Peegli sinna. Tema kabineti kõrvaltoast tuli Juhan Peegel välja: „Ma tahtsin ka näha seda meest, kes selle ajalehe üles leidis!“

Pärast muidugi kohtusime ja arutasime rohkem, mul on heameel Juhan Peegliga tuttavaks saamise ja vestluste üle.

Maarja Lõhmus: Juhan Peegel pidas teie arhiivileidu üheks kõige olulisemaks leiuks Eesti ajakirjandusloos.

Tõnu Tannberg: Minul on raske seda kommenteerida, ma ei tegele professionaalselt ajakirjandusajaloo uurimisega ja ei julge öelda, et on tegemist kõige olulisema leiuga. Aga tundub, et on väga oluline nii kaua kadunuks peetud leht rahva ette tuua.

Küsimus saalist: Kas teate, kust võiks veel leidmata lehenumbreid otsida, võibolla on veel mõni arhiiv või koht?

Tõnu Tannberg: Ma ei usu, et neid numbreid arhiivisüsteemis rohkem oleks. Need olid ju Miilitsaasjade Komiteele esitatud tervikpaketina. Tsen-suurimaterjalid on väga põhjalikult läbi vaadatud. Muidugi oleks ajakirjandusajaloo loogika järgi õige otsida tsensuuri ametkonnast, mis on keskselt oluline, aga seal neid ei ole. Võibolla mõnest kõrvalisest fondist võiks veel vaadata.

Miilitsaasjade Komitee võib esmapilgul tunduda sõjaline institutsioon. Aga 1806. a lõpus ja 1807. aastal oli see kõrgeim erakorraline võimuorgan, komitee liikmed olid võtmeministrid, see oli kõrgeim operatiivse otsustamise koht riigis. Sellest tulenevalt on loogiline, et ajalehe sulgemise asi just sinna läks. See suleti lihtsalt igaks juhuks, et sõjatingimustes talurahva hulgas mitte kahtlasi mõtteid levitada. Hirmuõhkkond, mis tollal Peterburis oli, pani sellele oma üldise pitseri, mis sai saatuslikuks.

Päril kindel ma ei ole Sõjaajalooarhiivi osas, sealt võibolla tasub vaadata. See on suur arhiiv, palju erinevaid materjale, mille läbitöötamine võib lisatulemust anda. Eesti arhiivides ei tundu sellist kohta olevat, kust võiks lehenumbreid leida. Otsuse põhjal tulid need kokku korjata ja hävitada. Kui hävitamise otsust ei olnuks, oleks lehenumbreid kindlasti rohkem alles.

Sakala juubeliks

Juhan Peegel

1.

Eesti ajakirjanduskultuur on suhteliselt auväärse eaga. Meil on põhjust arvata sellesse ka kalenderperioodika arvatavasti XVIII sajandi esimesest veerandist, seejärel esimene ajakiri aastaist 1766–1767, esimene ajaleht 1806. aastast. XIX sajandi lõpul oli meil parkümmend perioodilist väljaannet. 1905.–1907. a revolutsioonipuhang tõstis väljaannete arvu kümnekonna võrra. Kodanlikus Eestis oli profašistliku diktatuuri¹ võidulepääsu eel, enne nn vaikiva oleku aastaid sadakond ajalehte. Tõsi küll, üsna paljud neist olid n-ö ühepäevalikud, mis statistikas ikkagi arvesse läksid. Ajakirjandustraditsiooni juurdumist näitab ehk seegi, et 1905. a loodud uut kvaliteeti, töölis- ja parteiajakirjandust, ei suutnud välja juurida mingid represioonid. Omamoodi kajastuvad need traditsioonid ka selles, et 1920.–1930. aastail oli registreeritud isegi parkümmend vahelduva eduga ilmunud alevi-, aleviku- ja vallalehte, rääkimata trükitud kooliajakirjadest. Oli isegi niisugune mees nagu Kusta Toom, kes ihuüksinda metsavaikuses oma ajakirju septses.

Väljaannete arvu kasv on ajakirjandustraditsiooni jälgimisel üks väliseid näitajaid. Teine arvuline näitaja on tiraaž.

Ajaleht ja ajakiri sündisid meil omamoodi keerukas olukorras. Kalenderperioodika levis võrdlemisi suurtes tiraažides, oli suhteliselt odav ja rahuldas talupoja piiratud teabevajadust. Ajaleht uue nähtusena pidi oma traditsioonilise eelkäijaga väga kaua konkureerima, lugeja teabevälja avardades ja

Esimese eestikeelse perioodilise väljaande ilmuma hakamine 1766. aastal annab põhjust tagasi vaadata kogu eesti ajakirjanduse arenguteele 250 aasta jooksul. Avaldame Juhan Pegli Sirbis ja Vasaras (31. märts 1978) Sakala 100-aastase juubeli puhul ilmunud artikli.

¹ Tekst ilmub väljajäteteta, sisaldades teisigi kummastavaid ja eksitavaid väljendeid (nt feodaalsed igandid) ja mõttekäike (nt väikekodanlik eesti ajakirjandus vs. töölis- ja parteiajakirjandus), mille kasutamine oli nõukogude aja tsensuuriloludes pahatihti möödapääsmatu. Kommunistliku partei ideoloogilise kaanoni kohustuslik retoorika pidi looma ja kinnistama halvustavaid mälukujundeid — ajaloovõltsinguid, mis omariikluse ideegi kustutaksid. — *Toim.*

sel kombel teabevajadust kasvatades. Seda ülesannet ei suutnud täita ei rahvaraamat ega kalenderperioodika. Viimane oli sel kombel nagu kahepalgeline nähtus: ühelt poolt ajalehe eelkäija ja teetasaandaja, teiselt poolt aga traditsioonilisemana ja vähenõudlikumat lugejat rahuldavana pärisajakirjandusele ka kuri konkurent.

Ja muidugi, nagu öeldud, oli ajaleht suhteliselt kallis. Sestap siis oli O.W. Masingu Marahwa Näddali-Lehhe trükiarv vaevalt pooletuhandene, maarahva kätte läks ilmunisajal ehk vaid paarsada eksemplari. Kokkupoogituna aga loeti teda kui huvitavat rahvaraamatut ka aastakümneid hiljem. J. V. Jannsen ja Fr. R. Kreutzwald on Masingut oma publitsistieskujuna maininud. Suur ei võinud olla ka esimeste lokaalsemate väljaannete Tarto maa rahwa Näddali-Lehhe (1806) ja Missioni Lehhe Lissa-Lehe (1858–1862) tiraaž. Alles Jannseni Perno Postimees suutis — omaaegseid olusid arvestades — tõusta massiväljaandeks 2200 tellijaga 1863. aastal. Viimase Vene-Türgi sõja päevil ulatus Eesti Postimehe tiraaž peaaegu et viie tuhandeni. Ligikaudu kuuetuhandelise tiraažiga alustas uuel sajandil ilmunist populaarne Teataja Tallinnas, K. A. Hermann julgelt oma Postimehe 1891. aastal päevaleheks muuta, kui selle tiraaž oli vaid üle 3000. Põnevuslugudega Valgus jõudis eelmise sajandi lõpukümneteil ligikaudu kaheksa tuhandeni.

Mida see tähendab?

Ajakirjandus, see uus nähtus eesti kultuuriloos suutis endale väga rasketes tingimustes (majanduslikud: rasked ikaldus- ja nälja-aastad olid 1806–1807, 1834–1835, 1844–1845, 1867–1869; puudulik koolivõrk, eeskätt Eestimaa kubermangus; rangetse tsensuur; baltisaksa reaktsiooni poolt tehtud takistused ja otsene valvamine; usulised liikumised jne) kätte võidelda eluõiguse ja kasvatada püsiva lugejaskonna suhteliselt lühikese ajavahemiku jooksul — ümmarguselt viie-kuuekümnelt aastaga,

arvates esimesest ajalehest 1806. aastal. Õigupoolest oli see periood veelgi lühem, sest Nikolai I kasarmurežiim lükkas tagasi paljud avaldused uute ajalehete asutamiseks. Arvestagem veel seda, et selle lühikese ajavahemiku jooksul suudeti astuda tohutult pikk samm puhtõpetliku väljaande tüübilt kaasaegse ajakirjanduse poole. Ja veel: selle arengu taga ei olnud varakaid klasse, see ajakirjandus oli algusest peale määratud talupojale. Oma intelligentsita rahva ajakirjandusest arenes see ajakirjandus hämmastavalt kiiresti rahvusliku ajakirjanduse suunas, asjaarmastajate ajakirjandusest professionaalsete lehemeeste ajakirjanduseks.

Kui lugeda kokku see trükipind, mis ajakirjanduse näol tuli talupojale — sageli veel suitsutare kasinasse valgusse —, siis on see pilt veelgi mõjusam. Tarto maa rahva Näddali-Leht oli oma 39 teadaoleva numbriga parim ilmalik lugemisvaramu, mis lõunaesti keeles kunagi ilmunud. Masingu Marahwa Näddali-Leht oma nelja aastakäigu kõitega (kokku üle 1600 oktaavkaustas lehekülje) on meie XIX sajandi I veerandi talupojalektüüri mammut. Järjepideva ajakirjanduse tekkimisega muutus ca 400 lk (oktaavkaustas) iga-aastaseks miinimumiks, see arv aga suureneb üha: juurde tuleb uusi väljaandeid ja paisub nende formaat. Võime öelda, et alates XIX sajandi keskelt hakkab massilugejale määratud trükisõnas ikka võimsamalt prevaleerima perioodika, muutudes lugemistraditsiooni süvenedes järjest võimsamaks kultuuriteguriks. Eesti ajakirjanduse ajalugu tõestab veel kord, et ilma ajakirjanduseta ei saa kujuneda kultuurirahvast.

Ja kummatigi: kui vähe me siiski tunneme oma ajakirjanduse ajalugu!

2.

Eesti ajakirjanduse areng möödunud sajandi² kuuekümnendate aastate teise pooleni on üheplaaneline areng. Üheplaaneline selles mõttes, et selle suunitlus oli kokkuvõttes üsna ühene ja ka tõkked arenguteel üheplaanelised.

1857. aastast alates on eesti ajakirjanduse hegemoon J. V. Jannsen. Kui tema lehtede suunitlus paari lausega kokku võtta, siis on see järgmine: usu luteri jumalat, hari ennast koolis (mis on

kiriku taimelava), sest sa ei pea mitte lammas olema, austa keisrit ja teisi „ülemaid-vanemaid“, hoia oma naine ja lapsed kristliku ja viisipäralise kari all. Kui sa oled leivavanem, siis ole õiglane teenijarahva vastu; kui oled sulane, siis ära nurise oma põlve üle. Kui sul raha on, osta endale talukoht päriseks. Eesti elu läheb kindlasti edasi, olemasolev elukord ja seadused ei takista seda. Kunagi on meil isegi oma kuulsad luuletajad. Iga musta leiba sööv aus eesti mees on lugupidamist väärt, oma sünnipära ja keelt ei tule häbeneda. Iialgi aga ei tohi — jumal hoidku selle eest! — olla mässamist ega astla vastu takka üleslöömist ülemaks seatud seisuste ja heade riigiisade vastu, ei mõtte, sõna ega teoga. Ole tasameelne ja alandlik, aga koeraalandus on siiski liiast. Rikkust ega kõrgemat seisust ei maksa kadestada, neil on küll kõht head-paremat täis, aga mured suuremad. Ka siidvoodis on kirbud. Seepärast, edenemine saab olla vaid kristlikus üksmeeles.

Oh ei, ärgu arvatagu, et see mitte kedagi riivav kuldne tsentrism, milles võis ülemale poole märkamatuks ja ikka leplikult oma pisikest „eesti asja“ edendada, oli omane ainult Jannsenile. Veel 1889. aastal kirjutas K. A. Hermann oma Postimehes tõemeeli: „Vana mahakiskumine ja uue ülesehitamine ei ole mitte ajalehete asi, vaid see on Riigi-valitsuse voli ja tegemine. Riigi-valitsus teab, mis tarvis maha kiskuda ja mis tarvis asemele panna. Siin ei ole ajalehtedel midagi ütelda. [...] meie püüame ka omalt poolt asja nii joonde seada, et just seda ütleme, mis Riigi-valitsus soovib.“

Ja meenutame: ega väikekodanlik eesti ajakirjandus 1905.–1907. a ärevail päevil ja hiljemgi suutnud poliitilisel alal sellest seisukohast midagi printsiipsiaalselt erinevat välja pakkuda.

Ent XIX sajandi keskpaiku oli kujunemas rahvus. See oli uus ajalooline kategooria, mis paratamatult tõi kaasa uut majandus-, kultuuri- ja ideoloogiaprobleemides. „Eesti asja“ jaoks osutusid Jannseni arusaamad ahtakesteks. Neid piire asus ajakirjanduses purustama Carl Robert Jakobson, algul Eesti Postimehe veerge kasutades. Kui aga seal talle enam ruumi ei antud, sündis rahvusliku liikumise muudest tippüritustest mitme tõkke tõttu hiljem ajaleht Sakala, mille ilmuma hakkamise sajandat aastapäeva praegu tähistame.

Eesti ajakirjanduse suhteliselt üheplaaneline

² S.t 19. sajandit. — Toim.

areng katkes, sest Sakalaga ilmus hoopis teine suunitus ja arenguteel sündisid hoopis teised vastuolud.

3.

Mis oli Sakalas pöördeliselt uut?

Kõigepealt, Sakala oli esimene eesti ajaleht, millel oli oma kindel poliitiline programm. Esimese nüüdises mõttes poliitilise ajalehena võitles Sakala taganematult selles programmis fikseeritud nõudmiste eest neid järjekindlalt tutvustades, propageerides ja poleemiliselt kaitstes.

Kui kogu varasema eesti perioodika progressiivse rolli kandev osa oli peamiselt rahva õpetamine ja valgustamine, hiljem ka rahvustunde äratamine, siis oli Sakala peamine ülesanne rahvahulkade kaasatõmbamine võitlusele Balti erikorra, s.o rahvuse arengut pidurdavate feodaalsete igandite vastu maa omavalitsuses, kohtukorralduses, rahvakoolis. See oli võitlus sakste ülemvõimu purustamise pärast. „Kõik, mis me nõuame (---), on ühesugused õigused,“ deklareerib Sakala.

See oli eesti ajakirjanduse ajaloos murranguline samm. Esmakordselt jagunes eesti perioodika poliitilises mõttes kaheks lepitamatuks leeriks, millest demokraatlikku suunda juhtis Sakala. See suund võitis. Vastasleeri juhtiv ajaleht Eesti Postimees sai lüüa mitte ainult moraalses mõttes, vaid kaotas ka suure osa oma lugejaist. Reaktsiooni poolt Sakalale vastukaaluks loodud ajalehed Tallinna Sõber ja Kündja hingitsesid vaid mõisnikelt saadud toetusega. Sakala tiraaž tõusis 1880. aastaks 6000-ni³, aastatellijaid oli 1882. a üle 4500 (Kündja levis 1884. a 484 eksemplari, Eesti Postimehel oli 1882. a 1200 lugejat). Võime öelda, et C. R. Jakobsoni Sakala saavutas tänu oma sisule tolleaegseis oludes ka massilisuse mõttes lae. Ta muutus oma aja kõige demokraatlikumaks ajaleheks mitte ainult tellimuste arvukuse, vaid ka altpoolt tuleva kaastöö mõttes. On selge, millist arvatut ohtu kujutas see „vana mahakiskuv“ ajaleht baltisaksa reaktsioonile, kes siitpeale ei

valinud vahendeid Sakala-vastaseks võitluseks.

Sakala mõju eesti ajakirjanduse ajaloos ei ole mõõdetav mitte ainult lühikese ajavahemikuga 1878–1882, millal ta C. R. Jakobsoni käe all ilmus (olles vahepeal teatavasti ka ajutiselt suletud).

Kõigepealt jätkas Sakala suunda J. Järve Virulane (1882–1888). J. Kõrva Valgus (1880–1906) oma esimestes aastakäikudes esineb üsna sakalalike avaldustega. Kuid see pole vahest isegi mitte peamine. Asi on nimelt selles, et kogu järgnevale ajakirjandusele oli loodud progressiivne, võitleva poliitilise ajalehe mall. See oli lugejail hästi meeles ja toimetajad pidid sellega paratamatult arvestama. Mil-le eest sa seisad? küsiti siitpeale kõigilt ajalehtedelt. See oli enamasti küll tumm küsimus altpoolt, kuid see oli olemas. Teiste sõnadega, iga ajaleht pidi enda ja lugejate jaoks paika panema oma ajalehe poliitilise suuna. Tõsi küll, tsaristlikel venestusaastail muutus meie ajakirjanduse poliitilise funktsiooni iseseisvus peaaegu et olematuks, kuid vähemasti suhtumises rahvusse ja rahvuskultuuri pidi seda iga ajaleht väljendama — kasvõi ridade vahelt. Mitte asjata ei püüdnud üks või teine küündimatugi toimetaja en-nast pidada C. R. Jakobsoni mantlipärijaks!

Vaeva ja võitlemistega on loodud meie ajakirjandustraditsioonid. Ja ehkki praegused lehetegijad eesti ajakirjanduse ajalugu vahest nii hästi ei tunne kui tarvis, on need traditsioonid — nagu kultuuritraditsioonid üldse — niisugused, mis lähevad kuidagi märkamatuks üle põlvkonnalt põlvkonnale. Muutudes, aja- ja asjakohastudes. Ega ma vist ei eksi palju, kui ütlen: Jakobsoni Sakala kartmatu võitlusvaim, tema terav poleemika, tema loodud poliitiline fõljeton ulatasid käe sellele ajakirjandusele, mis tuli rahva huvide eest võitlusse järgnevate suurte ühiskondlike murrangute barrikaadidel.

Eesti ajakirjanduse ajaloo taustal vaadeldes on C. R. Jakobsoni Sakala otsene ja kaudne mõju olnud põhjapanevalt suur, otse pöördvõrdeline tema lühikese ilmunisajaga. Mõnigi uurija (O. Urgart) on seepärast täie õigusega jaganud meie varasema ajakirjanduse ajaloo kaheks: perioodid enne ja pärast Sakalat.

³ Sirbi artiklisse on jäänud viga: 600-ni. — Toim.

„Must auk“ eesti ajakirjandusloos: tundmatu Ado Grenzstein

Anu Pallas

Päevalehe sünnist Eestis möödus tänavu augustis 125 aastat: K. A. Hermann Postimees hakkas ilmuma iga päev. On omaette lugu, miks õnnestus päevaleht luua just Hermannil (1851–1909) ja mitte Grenzsteinil, kes oma päevalehest unistas vähemalt aastast 1885. Korduvatele taotlustele vaatamata jäi Grenzsteinil päevalehe luba ikka saamata, eriti ägedalt astus tema püüdluste vastu tsensor Jaan Jõgever (1860–1924).¹

Viljandimaal Tarvastu kandis vaeses ja paljulapselises renditalus sündinud Ado Grenzstein (1849–1916) jõudis mitme juhu kokkulangemisel kõrge-ma pedagoogilise hariduseni Viinis, oli väljapaistev koolikirjanik ning toimetas 20 aastat oma nädala-lehte Olevik (ilmus 1881–1906, 1910–1915).

Müüt Grenzsteinist kui venestajast elab tänapäevani meie laste ajalooõpikutes, ehkki kahtlevaid noote on uurijate töödes kõlanud vähemalt viimase 30 aasta kestel. Mida venestamise all silmas peetakse, seda õpikutes ei täpsustata. Aga stereotüüp kestab.

On täheldatud, et keelend „venestus“ ei kirjelda nähtust, vaid annab sellele hinnangu² ning et te-

gu on pigem poliitilise ja ideoloogilise kui õigusliku oskussõnaga.³ Eestlased tõlgendavad terminit keelelis-kultuurilise assimileerimisena, kuid teisalt oli tegu suurriigi unifikseerimisega, mis seondus otse-selt Venemaa moderniseerumisega ja mis ei välistanud ka seisusebarjääride kaotamist. Baltimaad olid samas majanduslikult Vene impeeriumi modern-semaid piirkondi ning see tekitas kõhkklusi, kui oli küsimus Balti provintside seisuslike asutuste asen-damises üldriiklikega.⁴ Venestamist võib seega vaa-delda kui riiklikke ja sotsiaalseid ümberkorraldu-si, kusjuures vastu oli vaja seista kultuurilisele ve-nestamisele.⁵

Venestuspoliitikal oli tugev rahvusvaheline mõõ-de: Prantsuse-Preisi sõja järel hakkas Saksamaa tu-gevnema; Baltimaadel ilmnes Vene-Saksa vastas-seis ja baltisakslased pöördusid oma huvide kait-seks Saksamaa poole, Vene tsaar sõlmis aga lepin-gu Prantsusmaaga. Venestamine polnud seega pel-galt ühe isevalitseja tuju, vaid vajadus kaitsta oma mereväravaid.⁶

Sellel taustal hakati Grenzsteini eesmärgistatult sildistama. Kes olid sildistamise taga, ei ole raske ära arvata: Olevik oli oma aja kõige eestimeelsem välja-anne, mille tegijat püüdis halba valgusesse saata kõi-gepealt valitsev baltisaksa ladvik; nende huvideringi kuulus ka eestlaste omavaheline tülliajamine. Väärib tähelepanu, et Liivimaa sinodiprotokollides tõusis

Artikkel põhineb Põltsamaal 1. novembril 2016. a toimunud kon-verentsil „250 aastat eestikeelset ajakirjandust“ peetud ettekandel. Ettekande tekst on valminud programmi raames „Eesti keel ja kul-tuurimälu II“ (2014–2018) (projektid „Eesti ajakirjandus ajaloo ja elulugudes“ EKKM14-339 ning „Friedebert Tuglase, Marie Underi, Artur Adsoni ja nende kaasteeliste vaimne pärand ajalis-ruumilises kontekstis“ EKKM14-343).

¹ Vt Vello Paatsi, Kristi Paatsi. Jaan Jõgever tsensori ja inimesena. — Aka-deemia, 2015, nr 12, lk-d 2166–2196 ja Akadeemia, 2016, nr 1, lk-d 116–136.

² Alexey Miller. Venestus või venestused? — Tõnu Tannberg, Bradley Woodworth (Koost). Vene impeerium ja Baltikum: Venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. I (Eesti Ajalooarhiivi toimetised 16 (23)). Tartu: Eesti ajalooarhiiv, 2009, lk-d 33–49.

³ Toomas Karjahärm. Vene impeerium ja rahvuslus: Moderniseerimise strateegiad. Tallinn: Argo, 2012, lk-d 281–283, 290–291 jt.

⁴ Ea Jansen. Aleksander III venestusreformid ja Eesti avalikkus. — Acta Historica Tallinnensia, Vol. 3, 1999, lk-d 40–44.

⁵ Toomas Karjahärm. Ida ja Lääne vahel: Eesti-Vene suhted 1850–1917. Tlk Kaja Toomel. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998, lk-d 226–227.

⁶ Mart Laar. Rahvuse sünd. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2016, lk 363.

just 19. sajandi lõpu viimasel kümnendil päevakorda „nooreestluse“ küsimus, ehkki nimesid ei nimeetatud. Lisaks sellele polnud rüütelkondadel „puudus rahast altkäemaksude jaoks või informaatorite ülalpidamiseks“.⁷

Grenzsteini tegevus oli sihitud Vene tsaaririigi olude ärakasutamise poole. Grenzsteini venestamine on müüt, tema venemeelsus aga kilbiks ühiskondliku organiseerimise ja rahva emantsipeerimise kaitseks⁸. Unifitseerivatel reformidel ei puudunud ju positiivne pool.⁹

Grenzstein ise on kirjutanud äraandmise süüdistuse kohta tähelepanuväärsed read:

Sa võid lehetoimetajana kümme aastat teha „truuiste“ tööd, siis aga üheteistkümnendal tuleb keegi kelm sõbra näol ja tembeldab sind äraandjaks, ja „asi on sellega“ — sa oled äraandja. Meie oleme seda juba tosin aastaid näinud ja päälegi iga aasta vahetusel isesugusel viisil. Nende suid sulguda on võimata. Nemad on seda „rahva kasuks“ ju kaua teinud ja saavad, kuni elu jätkub, vististe ka edespidi truuste tegema. Sinna ei või midagi parata. Mis meie siin kaua aja taga „omas asjus“ oma lugejatele ja sõpradele räägiksime, jääb nende otsustamise alla. Ei käi nende mõtted ja nende teed meie omadega mitte ühte, siis ehk lahkuvad nad meist ja meie ootame aega, mil selgeks saab, kel õigus oli. Meil ei ole ju muud abinõu kui trükitud ja tsenseeritud sõna. Sellest saaks iga Eestlane õigesti aru, nagu me õiglasest südamest ka ütleme, kui mitte vassijaid vaimusid ei oleks. Nende mõju mõõta on raske. Aga nemadki tahavad elada ja päälegi, kuidas tõendavad, rahva hääks elada. Rahval tuleb siin ise otsust teha. Ütle mulle, missuguseid lehti rahvas loeb, ja mina ütlen sulle, missugune see rahvas on.¹⁰

Endisele koolmeistrile ja raudteeametnikule Jakob Tannenthalile (1872/1873–1948), kes 1910. a

Oleviku Tartus taastas, kirjutas Grenzstein äraandmissüüdistusest 9.4.1910:

Keda oleksin ma õieti võinud „ära anda“? Ainuüksi seda, keda tundsin, ja see oli mõrtsuka mõte. Tõeste ei ole ka millegile muule sellest tülinat tulnud kui sellele mõttele. Ei ole sugugi võimata, et Eesti vastased selle taga isana istusid.¹¹

Grenzstein tahtis õpetada rahvast oma peaga mõtlema, et see poleks ninapidi veetav. Ilmselt ei olnud aga aeg selleks küps ja Grenzsteini nimi sattus mitme haritud eesti põlvkonna needuse alla. Selle omaaegse hoiaku pärast kannatas ka tema ajalehe Olevik käsitus meie mustas ajakirjandusloo õpikus „Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed“ (koost J. Peegel jt), mis ilmus 1994. Kolme aasta pärast trükkis ajakiri Akadeemia (1997, nr 12) ajaloolase Jaanus Arukaevu arutleva essee „Ado Grenzsteini tagasitulek“.

See „must auk“ meie ajakirjandusloos on võimalik väärikalt läbi kirjutada. (Must auk on teatavasti astronoomia mõiste: see on ruum, kus aine on väga tihedalt kokku tõmbunud ning selle välja haardest ei pääse miski.) Kõnesolevat musta auku iseloomustab eelkõige kontekstist väljarebitus, silmas peetakse asjade esitamist nihkes. Kui kontekst paika panna, avanevad tohutud mõttevarud ja ideed, peaaegu otsatu jõu- ja energiaallikas meie ajakirjandusloos.

Müüt Ado Grenzsteinist kui venestajast või äraandjast on jätnud varju Ado Grenzsteini kui suurepärase ajakirjaniku ja toimetaja, pedagoogi ja keelemehe (sh eestikeelse maleterminoloogia looja — kas saaksime kõnelda rahvusvahelisest Kerese maleaastast ilma Grenzsteini maleõpikuta?), karskus- ja seltsitegelase, suurepärase kõnemehe ja ammendamatu ideedekülva jne. Samas nõuaks Grenzstein omaette monograafiat, ent küllap jääb ta mitmekülgsena inimesena ikka mõnest küljest tundmatuks.

Grenzsteini surmast möödus 2016. aasta aprillis 100 aastat. Me oleme Grenzsteini maha salates löiganud hulga tema külvatud vilja. Tegelikult Grenzsteini mõtted elavad, ilma et me seda ise teaksime või teadvustaksime. Alles hiljuti tabasin tema poolt kirjapanduna meie ajal kuulsust kogunud hüüatuse

⁷ Malle Salupere. Postipapa: Mitmes peeglis, mitmes rollis: [Johann Voldemar Jannsen: 1819–1890]. Tallinn: Tänapäev, 2006, lk-d 205, 212.

⁸ Vt Jaanus Arukaevu. Ado Grenzsteini tagasitulek. — Akadeemia, 1997, nr 12, lk-d 2467–2514.

⁹ T. Karjahärm 2012, lk 292.

¹⁰ Ado Grenzstein. Eesti haridus. Koost Simo Runnel. (Eesti mõttelugu, 106.) Tartu: Ilmamaa, 2012, lk 176 [Oma asjus, 1894].

¹¹ Ado Grenzsteini kirjad Jakob Tannenthalile. — KM EKLA f 35 m 1:4, 123/52.

„Tule taevas appi!“¹² Kirjanik ja Grenzsteini eluaegne sõber Andres Saal (1861–1931) on kirjutanud:

Gr[enzsteini]. süü, mis talle teie „äraandja“ auu tõi, oli see, et ta o m a s t a j a s t p e a j a o ü l e u l a t a s!“, Grenzstein oli olnud nende asjade väljamõtteleja, mida teised pärast oma algatustena rahva keskele saatsid.¹³

Ühtlasi on Grenzstein väljakutseks meile kui eestlastele iseendi mõistmiseks. Tundub, et uperpallid meie kodumaa elus, vastuolud isegi paguluses, nõukogude koormast rääkimata, on otsa pidi kinni ka suutmatuses oma minevikupainete põhjusi iseseisvalt tõlgendada. Grenzsteini pahandaks igatahes, kui me seda koorilaulu, mis kellegi taktikepi all juhatatakse, ikka edasi laulaksime. Aja pendel kõigub ju Eesti kohal kord idast läände, siis jälle läänest itta. Kirjapandud ajalugu on olnud ka Eestis — võitjate ajalugu (etnotsentrism).

Müüdi tagamaad ja Grenzsteini tagasitulek

Näidisvenestaja tehti Grenzsteinist viis aastat pärast tema surma ilmunud äärmiselt erapooliku raamatuga „Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga“ (Tartu, 1921). Selle pani kokku pangaametnik ja harrastusajaloolane Aleksander Kruusberg (Kruuspere, 1879–1937), kes kuulus Grenzsteini peamise oponendi Jaan Tõnissoni (1868–1941?) ringkondadesse. Pärast Grenzsteini surma käsitles Kruusberg Grenzsteini kui venestajat ja salakaebuste kirjutajat.¹⁴ Sama kinnitas ta oma 1921. a ilmunud raamatus, süüdistades Grenzsteini koguni müüdavuses (raamatu tekst ilmus ka ajakirja Eesti Kirjandus 1921. a nr-tes 3–6 pealkirja all „A. Grenzsteini müüdavus“). Nimetatud väiksest raamatust sai Eesti avaliku arvamuse oluline kujundaja. Samas oli raamatul selge ajalooväline, kuid päevapoliitiline kontekst: nimelt oli Tõnissoni valitsus sunnitud 1920. aasta oktoobris tagasi astuma. Tõnissoni mainele oli see tagasilöögi, mida sai parandada varasemate heategude näitamise, nagu venestamise vas-

tu võitlemine. Raamatus on avaldatud kaks Grenzsteini kaebekirja Jõgeveri ja Tõnissoni vastu, ära on aga toomata tsensor Jõgeveri kuus ettekannet, millele Grenzstein tegelikult vastas.¹⁵

Tuntud kirjanik ja kriitik Friedebert Tuglas (1886–1971) avaldas 1926. a tsensori ja keelemehe Jaan Jõgeveri päevikutele toetudes uurimuse „Ado Grenzsteini lahkumine“, millest on lähiajal Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses ilmunas teine, kommenteeritud trükk. Selle uurimuse kommenteerimisega olengi paar viimast aastat visalt tegelenud.

Tuglas oli ise Grenzsteiniga Pariisis kohtunud, Grenzsteinile ta ei meeldinud ja paistab, et see oli vastastikune antipaatia.¹⁶ Pole selge, mis nende vahel õieti juhtus, kuid Tuglase hinnangud 19. sajandi lõpu Eesti avalikule elule ja ajakirjandusele on jäänud kujundama mitme põlvkonna arusaamu.

Tuglas kinnitas, et Grenzsteini kõigi sammude taga oli iseloomu viga. Ajaloolane Peeter Treiberg (Tarvel, 1894–1953) nimetas Tuglase uurimismetoodit psühholoogiliseks lähenemiseks,¹⁷ mis oli lugeja jaoks huvitav, aga ei tõestanud väidete paikapidavust. Tuglas kajastas Grenzsteini nn iseloomu tagamaid oma uurimuse viimases peatükis — see oli kirjanduslik lahendus, mitte uurimusest saadud järeldus, seega aetakse lugeja segadusse; Tuglase lennukas stiil on lõhkunud sideme ajastu ja konkreetsete tegude vahel.¹⁸ Näiteks mõistis Tuglas Grenzsteini silmakirjalikkust hukka, Jõgeveri puhul aga pidas seda õigustatuks. Nii jõudis Tuglas Jõgeveri päevikuid uurides rahvavaenuliku Grenzsteinini, Juhan Liivi uurides sootuks teistsuguse — hoolivama, tähelepanelikuma Grenzsteinini.¹⁹

Grenzstein ei sobitunud ka nõukogude aastakümnetesse; Tuglase uurimuse järel lisandus

¹⁵ Uus katse hinnata Ado Grenzsteini rolli Eesti ajaloos: Ajaloo Instituutdis 28. jaanuaril 1999 toimunud seminari ettekanded ja arutelu. (= Uus katse ...) — Tuna, 1999, nr 2, lk 112.

¹⁶ Nt Ferdinand Kull. Mäsumehi ja boheemlasi: Mälestusi 1905. aasta revolutsioonäridest, vanglatest ja Pariisi eesti kunstiboheemkonnast; Esimesi Eesti diplomaate: Mälestusi Eesti välisdelegatsiooni tegevusest 1918. aastal. (Eesti mälu, 27.) Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia, 2010, lk 92; Friedebert Tuglas. Kriitika I. Kriitika II. (Kogutud teosed, 7.) Ülle Kurs (toim). Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 1996, lk-d 207–213; Ado Grenzstein. Juudiküsimus. Tartu: G. Grenzstein, 1912, lk 60; Jaan Undusk. „Esimene eesti juudiõgija“: Ado Grenzsteini endatapp antisemitismis. — Vikerraar, 1991, nr 3, lk 61.

¹⁷ Vt Peeter Treiberg. Uus teos Ado Grenzsteini lahkumise üle. — Ajalooline Ajakiri, 1927 nr 1, lk-d 39–46.

¹⁸ Uus katse ... 1999, lk 113.

¹⁹ Vrd Friedebert Tuglas. Juhan Liiv (Kogutud teosed, 12.) Toim Elle-Mari Talivee. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2013.

¹² Ado Grenzstein. Lõpueksam nooreestlaste ja wanasakslaste keskes. Tartu: A. Grenzstein, 1898, lk 7.

¹³ Ajaloo album. Tartu, 1910, lk-d 78, 371.

¹⁴ Nt Aleksander Kruusberg. Aadu Grenzstein †. — Eesti Kirjandus, 1916, nr 12, lk-d 409–439.

vaid mõni üksik käsitlus.²⁰ Eesti kirja pandud ajaloost ongi välja jäetud arvatavad mitterahvuslased, nt karskusseltside uurija Otu Ibius ei käsitlenud Grenzsteini kümneaastast tegevust eesti karskusseltside ühe liidrina, samuti on Grenzstein välja jäetud põllumeeste seltside ajaloost.²¹

Grenzsteini venestamismüüti on tükati selgust toonud ajaloolane Ea Jansen (1921–2005), samuti ajaloolane ja poliitik Mart Laar, kellele kuuluvad sõnad „Grenzsteini kohta on kindlasti rohkem arvatud kui teda tõsiselt uuritud“.²² Kirjandusteadlane Jaan Undusk käsitles 1991. aasta Vikerkaares nr-tes 2–3 Grenzsteini pagulusaastaid ja kontakte kodumaaga. Jaanus Arukaevu 1997. a esseele järgnes mõne aja pärast seminar „Uus katse hinnata Ado Grenzsteini rolli Eesti ajaloos“, kus arutati ilmus ajakirjas Tuna (1999, nr 2).

Rehabiliteerimiskatsete hulgas väärrib tähelepanu kirjastuse Ilmamaa ilmutatud artiklikogumik „Eesti haridus“ (Tartu, 2012),²³ millele on järgne- mas Grenzsteini saksakeelsete suurteoste avaldamine eesti keeles.

Niisiis on Grenzstein küll tagasi, aga vaidlused tema ümber kestavad. Õigusteadlane Hent-Raul Kalmo on kirjutanud:

Kummatigi on tähelepanuväärsel kombel ikka libisetud Grenzsteini personaalküsimuse arutamisesse, süvenemata tema vaadetes, justkui ei saaks ükski mõistlik inimene, eriti aga ükski tõsieestlane neid tõsiselt võtta. Tema tagasitoomisel on kippunud olema kohtupidamise ilme. On tuhnutud arhiivides, kaalutud tõendeid, vaagitud kergendavaid asjaolusid. [...] Hindav, kohtupidamisega sarnane hoiak on Eesti mõtteloo uurimisel üsna tavaline.²⁴

Mis puudutab Grenzsteini sala- või pealekaebusi, siis siin paistab olevat tegu peamiselt sõnavallikuga. Grenzsteinil oli toimetajana õigus kaevata ülekohtuse tsensori peale, tema poliitiline moraal

lähtus aga põhimõttest, et riigivalitsusega tuleb suhelda, mitte jätta seda võimalust baltisakslaste kätte, kes pidasid seda oma seaduslikuks kompetentsiks ja tembeldasid tihti eesti seltse kahtlasteks poliitilisteks organisatsioonideks.²⁵ Grenzsteini meelest kaasnes toimetajarolliga „moraalne kohustus“ vastutada ühiskonna käekäigu eest,²⁶ millega kaasnes kohustus suhelda ametikandjatega.

Grenzstein järgis ennekõike seadusliku te- gutsemise põhimõtet. Nii on ta kirjutanud isegi patronaadiõiguse²⁷ kohta:

Niikaua kui patronaadi õigus olemas, tuleb ta niisama täita nagu iga muu seadus. Ta võib halb olla, ta võib meie päevil otse ülekohtune olla; aga seaduste muutmisel on oma õige seaduslik tee...²⁸

Grenzsteini vaadetest

Pikema toimetajakogemusega Grenzstein on oma maailma peegeldamise kohta tsensuurioludes kirja pannud järgmist:

Kõigest silma seletamise tööst hoolimata ei tea meie lõppeva aastasaja lahkumisel mitte ütelda, kui palju meie ringkondades välisest koorest suudetakse läbi vaadata ja sisimisi veedreid ära silmata. Sõbrad, need on kaks isesugust asja. Ise asi on see, millest ja mille kallal sulle juttu tehakse; hoopis ise asi see, mille kasuks seda toimendust targu ette võetakse.²⁹

Väga üldistatuna öeldes oli Grenzsteini võitluste läbivaks sisuks baltisaksa eesõiguste vastasus, mis kasvas hiljem seisusühiskonna jätkumise vastu üldse. Ta nahutas nii tõusikuid kui ka korporante, kes unistasid baltisakslaste eeskujul oma aristokraatia tekkest.

Grenzsteini kirjutised jäid juba ajakirjaniku-

²⁵ Ea Jansen. Eesti seltside saadikute märgukiri Vene keisrile 1881. aastal. — *Acta Historica Tallinnensia* 1997, nr 1, lk-d 105–106.

²⁶ J. Arukaevu 1997, lk 2477.

²⁷ Patronaadiõigus — kirikuõpetajate valimise õigus, harilikult suurmaomanike pärandatav õigus kutsuda ametisse vaimulikke; tekkis Frangi riigis ja säilis ka pärast usupuhanust. Eesti alal kuulus see aastani 1919 enamasti suurmaomanikest mõisnikele, kellel oli ainuisikuline õigus kutsuda ametisse (luterlik) kirikuõpetaja. — Toim.

²⁸ A. Grenzstein 2012, lk 178 [Patronadi õigus ja Põltsamaa kõverused, 1896].

²⁹ Ado Grenzstein. Aastasaja lõpul III. — *Olevik*, 28. 12.1899, nr 52, lk 1196.

²⁰ Sh Salme Sinimets. Ado Grenzsteini osa eesti kirjakeele arendamisel. — *Eesti Kirjandus*, 1940, nr 2–3, lk-d 73–82, 121–128; Vilve Kalja. Ado Grenzstein pedagoogina. Tartu: TRÜ pedagoogika kateedri auhinna- töö, 1962, käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus.

²¹ Uus katse ... 1999, lk 112.

²² Mart Laar. Oleviku esimene tegevusaasta. — *Acta Historica Tallinnensia*, 2001, nr 5, lk 76.

²³ Raamatu tekstides esineb eksitavaid trükivigu, vt Anu Pallas. Katse murda müüte. — *Keel ja Kirjandus* 2013, nr 11, lk-d 855–859.

²⁴ Hent Kalmo. Kiusaja Grenzstein. — *Sirp*, 17.1.2014, nr 2, lk-d 27–28.

karjääri alguses kitsa värava vahele kinni: Eesti Postimehes jäid tema toimetatuna 1881. a suvel ilmumata juhtkirjad, mis käsitlesid eestlaste ja sakslaste suhteid. Üks keelatud juhtkirja tsensoripoogen on olemas Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu 1883. a Oleviku köite lõpus,³⁰ kuhu on käsitsi juurde kirjutatud:

Eestimees No 28 juhtus jälle Sakslastega kimpu. Eesseisav juhtkõne Eestlased ja Sakslased riisuti puhtaks ära. Nagu see zenzur Sakslane on, siis arvas vast oma suguvendadele kitsikust olevat..., [all] Dorpat 15. juuli 1881.

Grenzstein kirjutas ka J. Hurdale 16.7.1881, et nr 28 juhtkiri „Eestlastest ja Sakslastest, mis ma üsna vaguselt ja täieste asjalikult kirjutasin, keelati otsani ära“.³¹ Ära keelatud juhtkirjades käsitles autor sakslaste suhtumist Aleksandrikooli, eesti seltside ja eesti ajalehtede tegevusse ning saksa lehtede väiteid, et isegi eesti seltside saadikute kõrge vastuvõtt olevat korda läinud just tänu sakslastele. Grenzstein püüdis seda teemat kajastada 1881. a eesti seltside märgukirja esitamise järel.

Balti erikord (Grenzstein võrdles seda kloostri müüridega) läks venestamise tulekul reformimisele, eestlased lootsid siit vabanemist, kuid reformidega ei mindud lõpuni. Nii eesti haritlased kui ka sakslased kasutasid omavahelises võitluses riigivõimu kolmanda poolena — vahe oli vaid selles, et sakslastel oli Balti erikorra tingimustes märgatav edu-maa, samuti tegutses baltisakslastest Vene ametnike igal tasandil.

Grenzstein pidas riigivastaseks eelkõige koostööd baltisakslastega. Tema võitlus baltisaksa eesõiguste vastu kulmineerus sajandi lõpus, mil ilmus tema „Härraskirik või rahvakirik“³² saksa (Tartu, 1899), siis vene (1901) ja läti keeles (1905, 1906; eesti keeles alles 2016). Grenzstein on seega majanduslikult vabade rahvuslike rahvakirikute projekti looja.³³ Grenzsteini meelest tulnuks balti kirik likvi-

deerida ja asemele moodustada „sakslaste, eestlaste ja lätlaste kirikud oma konsistooriumide, sinodite ja isegi õppeasutustega“. Grenzsteini pakutud (mõttelaadide erinevusest tulenev) jaotus sai hilisemal ajal ka teoks.³⁴

„Härraskiriku või rahvakiriku“ materjalide koondamisega paisus Grenzsteini kirjakogu. Ajaloolise traditsiooni kogumine äratas ja mobiliseeris, kasvades rahvuslikuks aktsiooniks.³⁵ Eestlased saatsid kirjeldusi olukorrast ühes või teises koguduses. Probleem oli teatavasti ikka veel säilinud patroonaadiõiguses ja selles, et kirikuhärrad pidasid endid kogudustest paremaks, mitte nende teenijateks. Vastuolud polnud üksnes rahvuslikud, vaid ka seisuslikud. Mõnes mõttes ongi Grenzsteini kirjakogu süüdistusdokument sakslaste vastu.³⁶ Samal ajal valiti vene ehk õigeusu kogudustes eestlasi kirikuõpetajateks, mõisnikel seal sõnaõigus puudus ja nii kogeti, et riigikirik suhtus eestlastesse lugupidavamalt. Seda on täheldanud muide ka Heinrich Rosenthal oma mälestustes.³⁷

Grenzstein arendanud koguni ristiusuvastast propagandat — see aga oli selle ideelise aluse lõhkumine, millele tugines meie rahvuslus. Grenzsteini väljalöömine meie avalikust elust oli vastaste ringkonnale eluliseks vajaduseks. Grenzsteini on nimetatud meie revolutsioonilise liikumise Ristija Johanneseks, kes oli oma rahvale lõpuni vajalik.³⁸

Samal ajal võttis Grenzstein sõna aristokraatia vastu üldse ja nähes, et eesti haritud pojad hakkasid endid rahvast paremaks³⁹ pidama, kutsus oma mõttekaaslasid ühinema pikemas kirjutises „Uus hommik“.⁴⁰ See jäi tsensor Jõgeveri keelu tõttu ilmunumata, kuid seletab üsna hästi Grenzsteini meeleolusid enne pagulusse minekut.

Haritlaste nobisismi ja edevust mõistis Grenzstein järjekindlalt hukka⁴¹. Balti hariduse põhiliseks

³⁰ Kirjandusmuuseum: Aj. II 206.

³¹ A. Grenzsteini 37 kirja J. Hurtile 1874–1899. — KM EKLA f 43 m 3:40, l 13/30.

³² Ado Grenzstein Herrenkirche oder Volkskirche?: Eine estnische Stimme im baltischen Chor. Tartu: A. Grenzstein, 1899; eesti keeles „Tunne ja tarkus“, tlk Simo Runnel, Tartu: Ilmamaa, 2016.

³³ Vt Riho Saard. Eesti rahvusest luterliku pastorkonna väljakujunemine ja vaba rahvakiriku projekti loomine 1870–1917. Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, 2000, lk-d 205–238 jm.

³⁴ Ea Jansen. Kaks raamatut eesti kirikuloost. — Akadeemia, 2001, nr 6, lk-d 1293–1298.

³⁵ Uus katse ... 1999, lk 117.

³⁶ Mart Laar. A. Grenzsteini kirjakogust. — Keel ja Kirjandus, 1984, nr 6, lk-d 359–360.

³⁷ Heinrich Rosenthal. Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inimpõlve vältel: Mälestusi aastatest 1869–1900. Tlk Krista Räni. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010, lk-d 296–297.

³⁸ Johan Jans. Mälestusi ja vaatlusi. Toim Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa, 2008, lk-d 47, 62–64 jm.

³⁹ Vrd nt Märt Raud. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. Tallinn: Olion, 1991, lk-d 203–204, 206.

⁴⁰ Vt Ado Grenzsteini kirjakogu. — KM EKLA f 38 m 13:1, l 473–484.

⁴¹ Nt Ado Grenzstein. Kodumaa korraldus. Tartu: G. Zirk, 1910, lk-d 52, 67, 125, 167, 241.

veaks pidas ta papagoilikku järelekorrumist ehk seda, et vajatakse autoriteete ega mõelda oma peaga.

Grenzstein on oma nn muutumiste kohta vihanud:

Võitlus ise sellel põllul läheb aga ilma peatamata endise eesmärgi järele edasi, kui tal ka vahete vahel uued kujud tulevad.⁴²

Sajasugused välised mõjud sunnivad mõnikord tööviisi muutma ehk mõnest kaljust keeru ümber minema, kuid mu viimane siht on mul ikka silmis olnud, mille vastu ma oma teadmise järele mitte ei ole kirjutanud. Et otse uskumata „tuulelipust“ on räägitud, on üksi rääkijate oma asi ja au.⁴³

Tuulelipuks oli varem ristitud ka järjepideva eesti ajakirjanduse rajaja Johann Voldemar Jannsen.⁴⁴ See oli juba järeleproovitud mustamistaktika.

Et Tuglas taandas oma Grenzsteini-kriitika tema isiklikele iseloomujoontele, siis võis selle taga olla ka solvumine Grenzsteini kriitika peale 1912. a Olevikus (artiklisari „Noor-Eesti jaburiant“, ilmus 3.3.–28.4.1912). Sajandi tagant lugedes tundub Grenzsteini kriitika nooreestlaste pihta üsnä tasakaalukas ja põhjendatud. Ta käsitles mh moenarrusi, sh kunsti — kuidas moega raha tehakse, pannes inimesi (ja avalikku arvamust) selle järele jooksuma.⁴⁵ Tänapäeval on nooreestlust tõlgendatud ju ka kui enesekolonisatsiooni.⁴⁶

Soov tegutseda avalikult tingis pideva vajaduse arvestada ühiskonnas toimunud muutusi. Grenzstein seadis korduvalt eestlaste ette raske ülesande — muutuda koos maailmaga just selle nimel, et alles jääda.⁴⁷

Grenzsteini käitumismuster tulenes ta analüüsi- ja sünteesivõimest, millega kaasnes püüe kasvata- da rahvast seisma oma jalgade peal. Grenzsteini nn muutumised tulenesid osalt ka välise surve kontekstist. Oma ajakirjanikuteed alustas ta 1881. a rahvuskonservatiivide ridades, kuid juba 1885. a esitas uue

rahvajuhtimise plaani, mille taustaks oli see, et välja vahetati Eesti- ja Liivimaa kuberner ning asjaajamiskeeleks sai vene keel. Grenzstein püüdis leida „niikuinii“ tekkivas olukorras rahva liikmetele parimat võimalikku lahendust. Jätkuvalt olid kolm põhiargumenti ajakirjandus, seltsid ja ühendatud tegevus.⁴⁸

Grenzsteini plaanidest on paljud mõtted alguse saanud ja ajapikku ellu viidud. Andres Saal on tõdenud:

Gr[enzstei]nilt näikse nõutama, et ta mõne Eesti riigi üles oleks pidanud ehitama. Et ta seda pole teinud, siis pole ta midagi positivist teinud.⁴⁹

Grenzsteini suunamuutust on püütud paigutada küll aastasse 1888, küll 1892 või 1894. Millest need aastad õieti pajatavad? Grenzsteini oli 1887. aasta lõpus süüdistatud rahvuslike tunnete süvendamises. Tallinnas jäi seisma ajaleht Virulane, kuna selle toimetaja Jaak Järv (1852–1920) saadeti Balti kubermangudest välja. Sama ähvardus seisis pidevalt ka Grenzsteini kohal. Ta püüdis nüüd näidata, et reformide käigus loodud asutused ja üldine võimuvahetuskord on muutunud eestlastele soodsamaks: koolid vabanesid mõisa ja kiriku võimu alt, likvideeriti seisuslik politsei ja kohus. Hiljem Grenzstein teatas:

Mina märkasin, et minu lehelt kangemat venestust nõueti kui teistelt [ning oli valida, kas leht seisma jätta või käsku täita].⁵⁰

Eestimaa kuberner vürst Šahhovskoi (1852–1894) oli saatnud 1892. a siseministrile ettekande, kus ta nimetas Grenzsteini otsesõnu eestlaste rahvusliku opositsiooni juhiks ja nõudis tema üle salajast järelevalvet. See tõi endaga kaasa ka karskusseltside tegevuse kontrollimise.⁵¹ Grenzstein aga võttis karskustegelase Jüri Tilga (1865–1929) abiks lehte toimetama, et see edasi ilmuks, kui ühe toimetajaga midagi juhtub.⁵²

⁴² A. Grenzstein 1898, lk 17.

⁴³ A. Grenzstein 2012, lk 261 [Lahkumise sõna, 1902].

⁴⁴ Vt M. Salupere 2006, lk 219.

⁴⁵ Olevik, 4.4.1912, nr 25, lk 190.

⁴⁶ Vrd Tiit Hennoste. Noor-Eesti kui lõpetamata enesekoloniseerimisprojekt. — Noor-Eesti 100: Kriitilisi ja võrdlevaid tagasisivaateid. Artiklikogumik Tallinna Ülikoolis 9. mail 2005 peetud rahvusvahelise seminaris „Noor-Eesti 100“ ettekannete põhjal. Koost ja toim Elo Lindsalu. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2006, lk-d 9–36 jm.

⁴⁷ J. Arukaevu 1997, lk-d 2472, 2499, 2507 jm.

⁴⁸ *Ibid.*, lk-d 2478, 2489–2500.

⁴⁹ Ajaloo album 1910, lk 88.

⁵⁰ Ado Grenzstein. Pariisi kiri. — Rahva Päevaleht, 3.3.1909, nr 48, lk 2.

⁵¹ J. Arukaevu 1997, lk-d 2478–2479 jm.

⁵² Vt Anu Pallas. Isamaaline tundmus: Eesti ja Soome kirjamees Jüri Tilk ehk Yrjö Virula. — Keel ja Kirjandus, 2010, nr 3, lk-d 199–201, 204–206.

1894. a avaldas Grenzstein poleemilise „Eesti küsimuse“, mille sõnumiks oli, et reformidega pakutavaid võimalusi tuleb aktiivselt kasutada sotsiaalses võitluses baltisakslastega. Grenzstein otsis teed ja pakkus oma juhtmõtteid arutamiseks, saades küllalt ka kriitilist tagasisidet.⁵³

Grenzstein provotseeris lugejat mõtlema, nii on ta öelnud:

Viska teisele mõte vastu silmi, mis tal otse pöörane näib olevat. Mis sünnib? Ta kõmmutab tagasi, ja seks läheb mõtlemist tarvis. [...] Vahest ei oleks sugugi halb, kui aegajalt niisuguseid kiiva saaks rahva vagusasse mõttemeresse visatud, et teda pisut lainetama ajada. Mitmed tõmbavad viskaja küll völlasse, aga unise oleku ülesraputamine, see oleks ikka häa.⁵⁴

Grenzsteini „Eesti küsimust“ on käsitletud rahvuste sulandumise või venestamise manifestina. Grenzstein ise seletas:

Niisuguste asjade ülesseadjad ei ole minu teada ilmasgi mõtelnud, et nad eksimatad on, ja seda õigust ei raatsi ka mina oma käest ära anda, seda vähem, et suur osa neist juhtmõtetest esialgselt minu poolt on välja mõteldud, ilma et neis enne keegi oleks seletusi kirjutanud. Et mina nendes nagu kõik ilm sarnastes asjades eksiteele võin sattuda ehk vähemalt liig kaugele minna, seda ei ole ju kellegile tarvis nimelt seletama hakata.⁵⁵

Grenzstein seisis eriti teravalt eesti aristokraatia tekkimise vastu. Üsna selgesti rõhutab ta seda oma kirjas Jakob Tannenthalile 11.12.1910:

Mõistke mind hukka, kui arvate, aga mina olen meie ülikooli meeste morali niisugusest küllest tundma õppinud, et mina seal lihtsalt kõike võimalikuks pean. [...] Nende ees on ainult nemad õiged ja eluväärilised inimesed, meie kõigi teistega oleme alatud Knodid. Seda tuleb silmas pida, et õigeste näha.⁵⁶

Radikaalsemad ringkonnad olid asunud võitlus-

se isevalitsuse vastu ega saanud sellepärast Grenzsteini toetada, „kuigi viimase parunite- ja kiriklusevastane radikalism neile sobis“. Alalhoidlikumad koondusid aga Tõnissoni ümber.⁵⁷

Grenzstein kõneles 1890. aastatel ka laulupidude vastu, sest laulupeod levitasid tema arvates luterliku vaimu ja saksa heliharmooniat. Rahvuslikel ettevõtmistel oli aga luterlik värv!⁵⁸ Ta näitas omaaegset muusikavalikut kommenteerides, et laulutekstidega saab massidesse laulda teatud mõtteid ja tundeid, saksa laule valides unustasid eestlased aga järgida kindlaid põhimõtteid.⁵⁹ Grenzstein ise propageeris naturaalselt rahvaviisi.⁶⁰

Venemeelsus oli Grenzsteinile kilbiks tema ühiskondliku organiseerimise ja rahva emantsipeerimise õigustamisele, seda poleks saanud avalikult esitada ilma riigitruuduse ohvri või kometita.⁶¹ Tsenzor Jõgeverist, kes Šahhovskoi ettekande sisu enda jaoks fikseerinud oli, sai tsaariametnikuna Grenzsteini põhiline ohjeshoidja.

Grenzsteini Olevik oli eestlaste poliitilise mõtte ärataja. Grenzstein meenutas:

Selle juures pidasin ma lõpmata sõda pealiskaudse sahkerdamise vastu... [...] Mina hüüdsin valju häälega: eesti rahvas edeneb, kuid mitte nii ruttu kui ajakäik seda nõuab. Iga uus küsimus nõuab temalt rohkem arusaamist, kui tal seda just käes on.⁶²

Grenzsteini tema kaasajal mõisteti. Seda näitab kasvõi „Kirjakogu“. Oleviku alaline kirjasaatja kooliõpetaja Peeter Friedrich Kõiv (1866–1942) tunnistas Olevikus avaldamata jäänud pikemas kaastöös „A. Grenzstein ja tema seisukoht“:

On Grenzstein oma seisukohta mitu korda muutnud, siis ei ole see sugugi veel ülekohus ja viga. [...] seisukoha muutmiseiga pole ju veel siht muudetud.⁶³

Grenzstein nägi, et ühiskonna alamad kihid on

⁵³ J. Jans 2008, lk 65.

⁵⁴ Vrd V. Paatsi, K. Paatsi 2016, lk 118.

⁵⁵ Elmar Arro. J. W. Jannsen muusikuna. — Eesti Muusika Kuukiri, 1929, nr 2, lk-d 41–42.

⁵⁶ Udo Kolk. Folkloori olemust otsides. Tartu: Ilmamaa, 2013, lk-d 451–453.

⁵⁷ J. Arukaevu 1997, lk 2486.

⁵⁸ Ado Grenzstein. Pankrott tulemas. Tartu: A. K. Naariz, 1910, lk 9.

⁵⁹ „Olevik.“ Käsikirjad ja kirjad. — KM EKLA f 21 m 199 [pagineerimata].

⁵³ Vrd J. Arukaevu 1997, lk 2479 jm.

⁵⁴ A. Grenzstein 2012, lk 175 [Oma asjus, 1894].

⁵⁵ Ajaloo album 1910, lk 170.

⁵⁶ A. Grenzsteini 143 kirja J. Tannenthalile (järg). — KM EKLA f 35 m 2:1, l 77/204.

ärkamas. Ta oli „siiski pigem mässaja, kodanikuühiskonna kujundaja kui üdini tsaaritruu allaandmisfilosoofia jutlustaja“.⁶⁴

Ajakirjandus Grenzsteini tööriistana

Sisepoliitiliste reformide taustal sai eesti ajakirjandusest nii rahvahariduse kui ka seltsielu edendamise keskpaik. Ajakirjandus pidi rahvast harima ja kasvatama, organiseerima seltsi- ehk avalikku elu, õpetama eestlasi oma elu ise juhtima.

Ajakirjandus, seltsid ja ühistegevus pidid arenema kindlasti lahus baltisakslastest.⁶⁵

Tuglas on väitnud, et Grenzsteini Olevik sündis Eesti Kirjameeste Seltsi sisetülide rüpest.⁶⁶ See võis olla üks ajendeid, aga ilmselt mitte peamine. Grenzsteini kirjadest Hurdale saab selgeks, et Grenzsteinil olid uue lehega seoses endal kindlad eesmärgid ja ajakirjandust organiseerivad seisukohad. Grenzstein tahtis lehte kasutada selleks, et tugevdada oma rahvast ja korrastada tema elukäiku.⁶⁷

Grenzsteinile kuulub ka eesti ajakirjanduses mitme sisulise ja vormilise algatuse au. Kirjakogus on säilinud Grenzsteini allkirjaga dokument 1881. a lõpust, mis käsitleb Oleviku kohustusi oma teatajate ehk kaastööliste vastu ja nende teatajate oma poolseid kohustusi Oleviku vastu. Seal on kirjas, et Olevik püüab oma kirjasaatjaid ülekohtu eest kaitsa, hoiab nende nimed nende soovi korral saladuses ja kaitsneb nende kirjutisi ka kohtus. Kirjasaatja pidi saama Oleviku maksuta numbri ja võimalusel paberimaterjali. Kaastööline omakorda pidi saatma tähtsamatest sündmustest oma piirkonnas aegsasti ülevaateid. Tal tuli kirjutada toimetusele igas kuus vähemalt üks kiri, kus ta vastas toimetuse küsimustele selle kohta, kuidas Olevikku loetakse, mida laiendatakse, mida kiidetakse, millest soovitakse lugeda ja mida räägitakse teiste ajalehtede kohta. Grenzstein on kirja pannud ka punkti, et kirjasaatja saadab sõnumid ainult Olevikule, mitte ühtlasi ka teistele lehtedele. Ning et „teataja“ hoiab selle „seaduse“ oma teada. Samuti oli määratletud, kuidas kaas-

tööliste kirjutisi avaldatakse, kas nimemärgi all või ilma, ja kuidas tema küsimustele kirjavastustes vastatakse.⁶⁸ See on eesti ajakirjandusloos kindlasti üks varasemaid dokumente, millega püüti reglementeerida kirjasaatjate ja väljaande suhteid.

Grenzstein organiseeris Oleviku kaastööliste võrgustikku üle Eesti, seevastu päevalehe Postimees toetajaskond koondus sajandi lõpus Tartusse. Sellega on seletatav Grenzsteini näiline ükski jäämine, kuna kirjakogu veenab vastupidises.

Grenzstein on määratlenud oma toimetuse peamist ülesannet nii:

Meie lehe toimetuse olgu mõtlema selle töö tuba, kui nii ütelda võib, mõtte teekas kaulus. Mõte peab lugejat ja tervet rahvast äratama, mõte teda edasi viima, mõte teda mõtlemist õpetama, mõte tema silmaringi laiendama...⁶⁹

Grenzsteini Olevikus on tähele pandud saksa-vastaste kirjutiste suurt hulka, poleemika saksa ja saksameelsete lehtedega töi Olevikule kohtuasju ja süüdistusi. Olevik võitles nt eesti professuuri eest Tartu ülikoolis, ja kui see loomata jäi, ründas Olevik teravalt „saksa ülikooli“.⁷⁰

Kirjanik August Kitzberg (1855–1927) on meenutanud:

„Olevik“ ilmus, värske, kauni- ja ladusakeeleline — iseäranis hästi toimetatud lisalehed olid võitvad — kuis sai keegi selle mõju vastu külmaks jääda, olin varssi üks „Oleviku“ vaimustatuist kaastöölistest.⁷¹

Juba esimese ilmumisaastaga jõudis Olevik 1500 tellijani ja kogus soliidse kaastööliste hulga,⁷² muidugi ka sellepärast, et Sakala toimetaja C. R. Jakobson ootamatult haigestus ja suri. Oma algusaastatel oli Olevik kõige julgemalt ja selgemalt eestimeelsem,⁷³ see häiris kõigepealt baltisakslasi. Grenzsteinist sai

⁶⁴ Ea Jansen. Ühest dialoogist surveaegade ajakirjanduses. — Keel ja Kirjandus, 1998, nr 6, lk 377.

⁶⁵ Vrd J. Arukaevu 1997, lk-d 2498–2504 jm.

⁶⁶ Friedebert Tuglas. Eesti Kirjameeste Selts. (Kogutud teosed, 13.) Toim Ülle Kurs, Toomas Haug. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2009, lk 118.

⁶⁷ Vt Uus katse ... 1999, lk-d 117–118.

⁶⁸ KM EKLA f 38 m 16:1, l 282.

⁶⁹ A. Grenzstein 2012, lk 168 [Oma asjus, 1894].

⁷⁰ Vt M. Laar 2001, lk-d 76–84.

⁷¹ August Kitzberg. Ühe vana „Tuuletallaja“ noorpõlve mälestused II. Tartu: Noor-Eesti, 1925, lk 69.

⁷² M. Laar 2001, lk 89.

⁷³ Krista Aru Üks kirg, kolm mõõdet. Peatükke eesti toimetajakeskset ajakirjandusest: K. A. Hermann, J. Tõnisson, K. Toom. Toim Tiina Saluvere. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2008, lk 54.

peagi esimene eestlasest trükikojaomanik just sellepärast, et Schnackenburgi trükikoda keeldus 1882. a Olevikku tema sihtide tõttu trükkimast.⁷⁴

Grenzstein valdas meisterlikult sõna, tema ajakirjanikustiil oli följetonistlik, ta kasutas teravmeelsusi, aforisme, mõttesalme, omapäraseid võrdlusi, sõnamänge. Lugejatele pakuti eriti palju kooli- ja kasvatustöö teemalist materjali.⁷⁵

Olevik ja tema lisaleht töid mitu uuendust, paistes silma mitmekesiste teemade (toimetaja mitmekülgsed huvid), nende sädeleva käsitluse (uudsed mõtted) ja vormiliselt suurema liigendatuse ja süstematiseeritusega, samuti pildilise info (piltmõistatused, karikatuurid, populaarteaduslikud joonised) küllusega. Teised lehed jõudsid sarnaste uuendusteni alles paarkümmend aastat hiljem. 1885. a ilmus Olevikus esimene pildisari (koomiksi eelkäija), esimesed ajalehefotod avaldas Olevik 1893. aasta sügisel.⁷⁶

Grenzstein püüdis lugejat kasvatada ka naljaga: 1883. a proovis Grenzstein välja anda Oleviku Naljalisa (pildid tegi tema vend Tõnis G.), kuid ta ei saanud selle jätkamiseks luba. 1885. a ilmusid veel Oleviku Nalja-Kalender (1886) ja Naljapildid.

Oleviku formaat oli aastatel 1881–1889 põhiliselt sarnane teiste lehtede formaadiga, numbri maht oli neli lehekülge. 1889–1905 ilmus ajaleht aga väiksemas ajakirjasarnases formaadis, mille numbri maht ulatus 16–24 leheküljeni. Formaadimuutus oli toimetaja pikemalt planeeritud otsus „rõhutada ka lehe välimuse kaudu ajalehe harivat loomust“ ja kestvat väärtust. Grenzsteini jaoks oligi ajaleht osake kirjandusest. Samas oli Oleviku formaat tol ajal üsna erandlik.⁷⁷

Olevik paistis silma oma selge keele ja keeleuuendustega. Grenzstein tegeles aktiivselt kirja-keele probleemidega (1884. a ilmus „Eesti sõnaraamat“ 1600 sõnaga, neist u 600 Grenzsteini tulestised), 1899. a ilmus stiilikäsitlus „Kauni keele kaitsemiseks“, mis sarjas ajalehekeelt. Oleviku kaudu tulid kasutusse mitu Grenzsteini keele-ettepanekut: aade, toode, elund, erand, naljand, järelendus, selgitus, meelsus, kirjastamine ja kirjastaja, haritlane,

ilmavaade, suurriik, tagala, ümbrik; rohkesti ka seltsielu puudutavaid sõnu: einelaud, etendus, etteaste, kõlakoda, müürileht, näidend, päevakord, pääsetäht; ajakirjandusalasest sõnavarast märgitagu sõnu kaust ja veerg; rääkimata maleterminitest. Grenzstein soovis keelt kaitsta võõrmõjude liigse sissetungi eest.⁷⁸

Juba 1885. a pakkus Grenzstein välja ajakirjanduse ühenduse võimaluse — uuendusliku ja majanduslikus mõttes otstarbeka ettepaneku lükkasid teised toimetajad tagasi, seda ei hakatud üldse arutama. See plaan näitas aga, et Grenzstein seisis vastu ajakirjanduse saamisele pelgalt äriasjaks. 1897. a pakkus Grenzstein toimetajate koosolekul välja uue plaani, kuid ka seda ei õnnestunud arutada.⁷⁹ Kirjakogu põhjal otsustades pakkus Grenzstein ennast ise kõikide lehtede kaastööliseks⁸⁰ ega pretendeerinud ühendatud lehtede toimetajaks.

Grenzsteini brošüüris „Ajakirjanduse ühendus“ (1897) väljendatud mõtted kõlavad isegi praegusel internetiajastul üsna päevakohastena. Näiteks kin-
nitas Grenzstein:

Ühendus ja lahusus, rahu ja tüli tõusevad ja vaovad ühes taktis ajakirjanduses ja rahva hulgas. Lained, mis igapäises rahvaelus ülenevad ja alanevad, algavad ajakirjanduse hallikast ja lõpevad sinna. Rikkumata loomulik tundmus ütleb rahvale selgel häälel, et tema ajakirjandus ta vaimuedenemisele ja varanduse kasvatamisele tarviliseks toeks peab olema, avaral mõõdul ka tõeste olla võib. [---] Rahval ei ole mitte nimepidi üht ega teist lehte ega selle toimetajat tarvis, temal on hääd ajakirjandust tarvis. [---] Ilma õige sisseseadeta ei või üksi äri õitseda, seda enam, mida enam äriküsimus ühe asja juures kõrvaline asi on, nagu ajakirjanduse juures. [---] On mõjuvaid ringkondi olemas, kes rahva soovideist ja nende täitmisest mingisugust lugu ei suuda pidada. See on nende meelest laia laada asi, kus igamehel ütlemist on ja kellelgi õiget ütlemist ei

⁷⁴ A. Grenzstein 2012, lk 127 [Aastakümne lõpp, 1890].

⁷⁵ V. Kalja 1962, lk 11–12.

⁷⁶ Roosmarii Kurvits. Eesti ajalehtede välimus 1806–2005. (Dissertationes de mediis et communicationibus Universitatis Tartuenssis. 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010, lk-d 188–192.

⁷⁷ *Ibid.*, lk 167.

⁷⁸ Juhan Peegel, Krista Aru, Sergei Issakov, Ea Jansen, Epp Lauk. Eesti ajakirjanduse teed ja ristteed: Eesti ajakirjanduse arengust (XVII sajandist XX sajandini). Koost Juhan Peegel, toim Epp Lauk, tlk Ann Malts. Tartu: Tartu Ülikool: Tallinn: Olion, 1994, lk 190; S. Sinimets 1940, lk-d 73–82, 121–128.

⁷⁹ Krista Aru. Eesti ajakirjanduse ümberkorraldamise katsed. — Keel ja Kirjandus, 1997, nr 2, lk-d 103–105.

⁸⁰ KM EKLA f 38 m 13:1, l 305.

ole.⁸¹

Grenzstein soovis eestlastele „reaalpoliitikat“ — Konstantin Pätsi (1874–1956) Teataja ilmudes sai samast poleemikast aatemeeste ja majandusmeeste poleemika. Reaalpoliitika leidis toetajaid — lugejad Grenzsteini isamaalises meelsuses ei kahelnud.⁸²

„Ajaloo albumis“ (1910) ei väsinud Grenzstein üle kordamast, kui tähtis on lugeja iseseisev mõte ja otsustamine. Ta kirjutas:

„Inimese püüdmine!“ Kes saab kelle lipu alla? On püüdjad ja püütavad — s.o aga vana alus, millest tahame lahti saada (lk 7).

Rahva suurem nõrkus on see, et ta enese asju veel mitte juhatada ei oska. [...] Teda õpetatakse enam kui iialgi enne papagoi moodi järele lobisema ja kutsika moodi järele jooksmas ... (lk 24).

Meie erakondade methode on üle ilma usumethode sarnane (lk 34).

Grenzstein rõhutas, et teiste arvelt enesele eesõiguste nõutamine on praegune Eesti avalik elu, mis seati sisse mõisnike ja kirikhärrade plaani järgi (lk 45 ja 51).

Olevik oli tervikuna võttes rahvuslik ajaleht, olenemata mõnede kirjutiste ja teeside tõlgendusvõimalustest. Tuglas iseloomustas Oleviku toimetust oma uurimuses Juhan Liivist nii:

See oli noor ja andekas, elav ning kultuurihuviline inimkoondis, millist ei võinud leida ühegi teise tolleaegse eesti lehe juures [...] igatahes oli see leht meie ajakirjanduses isikupärase mõtlemisviisi ja kindlakontuurilise väljendusvormi õpetajaks.⁸³

Enne kodumaalt lahkumist müüs Grenzstein leheõigused ja trükikojas 15 000 rubla eest. Grenzstein kirjutas (30.6.1901) sellest müügist Andres Saalile:

Puhast raha maksis [ostja] juba 66 r. välja, [ja et

ülejäänu tuleb omal ajal].⁸⁴

Kirjas Tannenthalile (22.4.1906) väljendas Grenzstein oma lootusetust kaasaja ajakirjanduse suhtes:

Nagu öeldud, ei või ma ajakirjandusest palju oodata. Mis ühed ehitavad, lõhuvad teised maha, ning selguse asemel valitseb segadus. Sellel korral tuleb teist teed otsida, ja kui see ka ei lähe, siis ootame vaikselt — musta mulla all, kuni uus põlv Eestimaale tuleb ja meie ajast tublim on. See teeb, mida meie teha ei suuda.⁸⁵

Lõpetuseks

Grenzstein rõhutas mitmel pool (nt viidatud käsimärgi „Uus hommik“, hilisemad raamatud), et ta on ekslik inimene. Tema püüdluste ja tekstide tundmine aitaks tänapäeval „silmi selgitada“, vahel aduksime paremini ka oma maailmapildi nihkes olekut: see võib olla kaldu ja eriti hull on asi siis, kui hakkame (ajakirjanduses) tegutsema raha nimel, raha teenima, küsimata, miks või kas ja kuidas. Aja kulgedes paistab küsimus olevat jätkuvalt selleski, kumma ettekujutusega meie terminid paremini ühtivad, kas ida või lääne omaga.

Grenzstein jäi lõpuni kindlaks, et kunagi tulevikus teda mõistetakse. Ta on kirjutanud Tannenthalile (7.10.1910):

Et minul häbisammastega nii kole palju tegemist on, tulevad auusammaste küsimused paar tuhat aastat ehk veidi enam edasi lükata. Küll siis näeme.⁸⁶

Grenzstein jõudis tõdemuseni, mis meidki kõnetama peaks:

Nagu tosina aasta eest, hüütakse ka nüüd, et mina kaotanud ja minu vastased võitnud on. Tõtt armastades pean seda õigeks tunnistama. [...] Asjal on siiski teine lehekülj, ja see on isikute

⁸¹ A. Grenzstein. Ajakirjanduse ühendus. Tartu: A. Grenzstein, 1897, lk-d 3–4, 7, 11, 16.

⁸² Ea Jansen. Eesti ajakirjanduse rahvuslikkusest venestamise ajal. — Keel ja Kirjandus, 1996, nr 6, lk 398.

⁸³ F. Tuglas 2013, lk-d 134, 161.

⁸⁴ A. Grenzstein, viiskümmend üks kirja A. Saalile. — KM EKLA f 113 m 1:1, l 13/28.

⁸⁵ KM EKLA f 35 m 1:4, l 1/4.

⁸⁶ KM EKLA f 35 m 1:4, l 65/169.

võidust ja kaotusest tähtsam. Selle tähtsama lehekülle peale on Eesti tulevik kirjutatud. Kui kord seda loetakse ja meie tegevust hinnatakse, võib võit hukatust tähendada. Meie põlv on kõiksuguste küsimuste sisse nii väga ära uputatud, et tal raske on aega saada selle kohta sügavamat pilku saada, mis meie päevil õieti teguneb, et ajaloo raamatusse aset leida.⁸⁷

Lisan Grenzsteini kohta veel paar huvitavat uitfakti. Näiteks hoolitses ta Tartu linna kaunistamise eest, istutades palju puid ja lilli, tal oli Toome vee-
rel kodu ümber kaunis roosiaed, mida on teiste hulgas meenutanud Kustas Kotsar ja Hella Wuolijoki. Grenzstein hoolitses Tartu jalutuspaikade ja parkide eest (Uueturu tänav, Barclay plats, supelmajapark, liivaaук jm).⁸⁸

Hargla kandis, kuhu Grenzsteini pere 1868. a Tarvastust rändas,⁸⁹ olevat Ado Grenzsteinil sündinud vallaslaps Ado Törn (1879–1964, eluaastad hauakivilt Hargla kalmistul).⁹⁰ Grenzstein oli tol ajal kaotanud ema ja kaks õde, oma poja sünni ajal õppis aga Viinis. Kas ja mis ta oma poja kohta teadis, ei oska öelda, kuid mitmel pool on ta suure soojusega kirjutanud emaarmastuse ohvrimeelsusest.⁹¹ Miks ta põhimõtteliselt üksi jäi, võis tuleneda ka sellest, et naised kippusid tol ajal kergemini saksastuma kui mehed.

Kuna Oleviku tähendus oli omal ajal suur, siis „tuleb tõsisemate tööde puudumist Grenzsteinist ja tema tegevusest igal juhul pidada ebanormaalseks“.⁹² Soovin jõudu kõigile ajakirjandusloolastele Grenzsteini väljatõmbamiseks „mustast august“!

⁸⁷ A. Grenzstein 2012, lk 285 [Lahkumise sõna, 1913].

⁸⁸ Johannes Voldemar Veski. Mälestuste raamat. Tallinn: Eesti Raamat, 1974, lk 152; Hella Wuolijoki. Koolitüdrukuna Tartus 1901–1904. Tlk Linda Viiding. Tallinn: Eesti Raamat, 1995, lk-d 161–162; Ajaloo album 1910, lk-d 69–70.

⁸⁹ KM EKLA f 38 m 14:1, l 4.

⁹⁰ Vt Epp Maria Kokamägi. Marie mälestuseks. — Eesti Naine, 2003, nr 5, lk 106; viited Varje Sootaki kaudu.

⁹¹ Nt A. Grenzstein 2012, lk 139, 416 jm.

⁹² M. Laar 2001, lk 76–77.

21. sajandi algus Eesti ajakirjanduses: tähelepanekuid perioodist 1998–2016

Andres Kõnno

Kuidas rääkida ajakirjandusest nii, et ei takerduks igapäevasündmuste pisiasjadesse? Kuidas tõsta esile seda, mis ei ole oluline ainult siin ja praegu, vaid oleks iseloomulik tervele ajastule? Valdkondade ülene pilk ajastule eeldab võrdlevat perspektiivi, oluline selgub võrdluses varasemaga.

Tuginedes Balti Meediamonitooringu info-serveri andmestikule, pakub alljärgnev mõne üldistuse viimase 18 aasta muutuste kohta Eesti ajakirjanduses. Lisaks on eraldi välja toodud üldistused 2015. aastal käsitletud oluliste teemade, populaarsemate kanalite ja kõneisikute kohta¹. Rääkides ajakirjanduse „üldisest kvaliteedist“, on oluline silmas pidada kahte aspekti. Esiteks seda, kui palju ja kuidas ajakirjandus ise endast räägib (kriitiline refleksioon iseenda rolli üle avalikkuses). Teiseks tuleb silmas pidada neid teemasid, millest rohkem räägitakse, mida väärtustatakse. Ja mitte ainult — oluline on märgata ka küsimusi ja teemasid, mis ajakirjandusliku käsitluse fookusest välja jäävad.

Meediamonitooringu mõttes oleme totaalses jälgimisühiskonnas juba ammu. Tõsi, järjepidevalt kõikide kirjalike, kõneldud ja näidatud uudiste, arvamuste ja sõnavõttude poolest oleme seda Eestis olnud vaid umbes viimased neli aastat. Samas tuleb nentida, et hoolimata tehnoloogia arengust muutub selline jälgimine üha keerukamaks, sest suletud ja poolavatud sotsiaalmeediaplatforme, mida on raske automaatselt jälgida, tekib järjest juurde. Ala-

tes 1998. aastast on talletatud järjepidev andmestik majandus- ja pangandusuudiste kohta. Episoodiliselt on andmeid avaliku sfääri institutsioonide meediakajastuste, veelgi fragmentaarsemalt erasfääri kuuluvate valdkondade kohta.

Üldist ajakirjandusmaastikku kirjeldavat statistikat

Alustuseks nendime puhtstatistiliselt, et 2015. a andmetel sisaldab tüüpiline Eesti ajakirjanduse uudistepäev *ca* 3000 lugu: 68% nendest pärineb *online*-ajakirjandusest, 17% kohaliku tähtsusega ajakirjandusest ja 10% üleriigilisest trükimeediast. Ülejäänud 5% sisust jaguneb televisiooni, raadio ja ajakirjade vahel. Kasutatud informatsiooniallikate järgi on pilt ootuspäraselt Eesti-keskne: domineerivad ERR ja Postimees (vastavalt *ca* 24 000 ja 17 000 viidet), jätkuvalt on Eesti uudismaastiku kujundamisel väga suur roll BNS-i uudisteagentuuril, mis allikate pingereas paikneb kolmandal kohal (12 000 viidet). Ajastule iseloomulikult leiame viidatud infoallikate pingereast ka Facebooki (millele viidatakse siinsel meediamaaistikul sama palju kui BNS-ile) ning Twitteri. Suurel pildil on viimane umbes sama oluline kui TV3 või Äripäev (*ca* 4000 viidet). Välis-allikatest on tasavägiselt esindatud BBC, Reuters ja Interfax *ca* 6600 looga. STT ja Bloomberg on esindatud umbes poole väiksemas mahu (umbes 2900 viidet, vt joonis 1).

Valdkondade vaates torkab silma, et kõige rohkem kajastatakse Eesti elu ennekõike lähtudes

¹ Eesti Meedia kontserni kuuluv OÜ Balti Meediamonitooringu Grupp jälgib kõiki Eestis levivaid meediakanaleid, mh ka raadio-, televisiooni- ja *online*-kanaleid. Lisateavet saab aadressilt www.station.ee.

avaliku sektori tegevusest. Erasektorist räägitakse nende juhtumite kaudu, mis illustreerivad seadusandliku ja täidesaatva võimu mõju „päriselule“. Samal põhjusel ei domineeri suurel andmestikul põhinevas statistikas ka nn kollases meedias kajastatavad sündmused. Püsitemana ei konkureeri siin isegi spordiuudised. Silmatorkavalt ei ole ajakirjanduses enim kajastatud avaliku elu tegelaste seas meelelahutustööstuse esindajaid. Nende inimestega seotud sündmuste episoodiline mõju võib tunduda vahel oluline, kuid see ununeb ruttu. Võrreldes poliitikutele jagatava igapäevase tähelepanuga on see suurt pilti vaadates tähtsusetu.

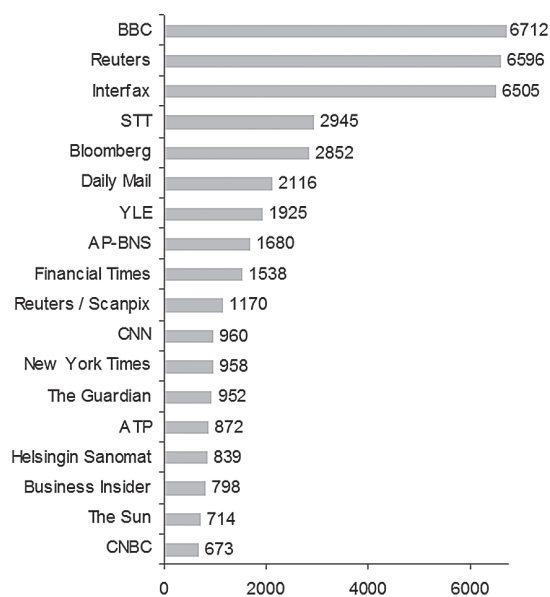
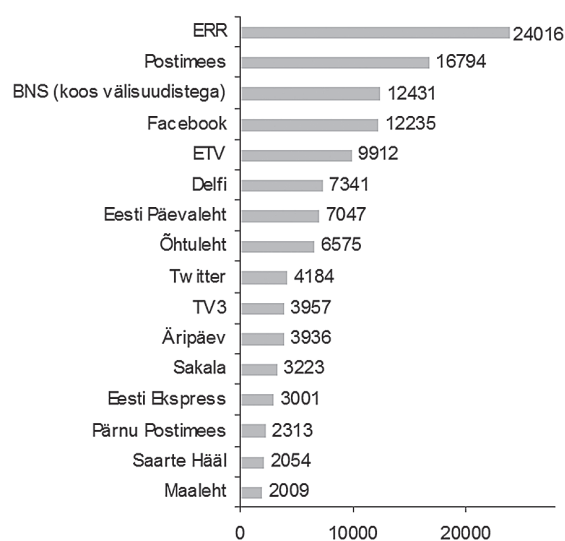
Uudisruumi geograafias (vt joonis 3) torkab silma Venemaa ja USA ülekaal. Ootuspäraselt jagavad järgmisi kohti meie lähinaabrid Soome ja Läti. Eesti-sisises ruumijaotuses domineerib Tallinn *ca* 116 000 viitega. Seda on veidi üle poole rohkem, kui viidati järgmisel kohal paiknevale Tartule (46 048 viidet). Veidi rohkem kui 10 000 viidet tehti veel Pärnule, Viljandile, Rakverele ja Narvale, ülejäänud Eesti oli esindatud märksa tagasihoidlikumalt.

Viidatuimate välismaiste isikute pingereas (joonis 2) on esikohal Vladimir Putin rohkem kui 9000 viitega, kõik ülejäänud pälvisid tähelepanu umbes poole väiksemas ulatuses. Teemade pingereas on esiplaanil pagulasteemad ja Lähis-Ida kriis, nende kõrval saab 2015. aastast välja tuua ka veel kaks olulist fookust — Vene-Ukraina sõda ning Kreeka elu eri tahud (võlakriis, valimised, põgenikud).

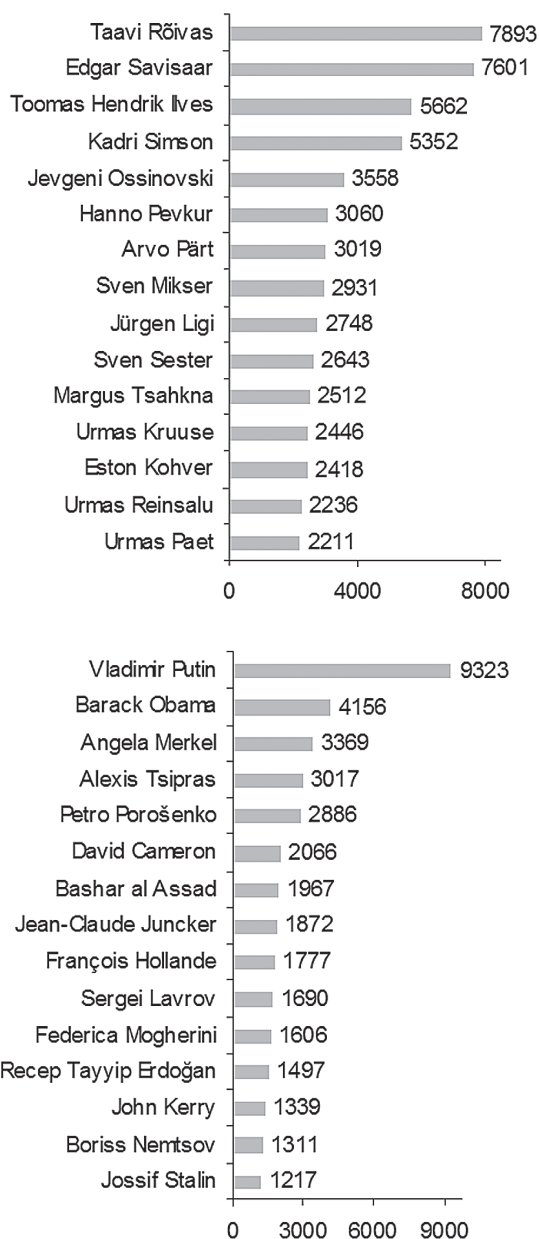
Saab üldistada, et välisuudistes domineerisid inimesed, keda sinne meediaruum seostab valdavalt julgeolekuküsimustega (Vladimir Putin, Barack Obama, Angela Merkel, Alexis Tsipras). Eesti-sisest arvamusruumi kirjeldavaid graafikuid vaadates on näha, et domineerivad arvamusiidrid, kes lisaks julgeolekuteemadele on kohustatud kommenteerima ka teisi päevakajalisi küsimusi (Taavi Rõivas, Edgar Savisaar, Toomas Hendrik Ilves). See tähendab: kodumaine refleksioon julgeolekuteemadel oli tagasihoidlikum, kui see lugude mahtu arvestades võinuks olla.

Institutsioonidest sai ülekaalukalt suurima tähelepanu Euroopa Liit, millele viidati eri seostes *ca* pool miljonit korda. Seda on umbes neli korda rohkem, kui räägiti Tallinna linnast, ja seitse korda rohkem, kui kajastati valitsuse või Riigikogu tege-

vust (mõlemal juhul *ca* 72 000 viidet). Kõik ülejäänud välisinstitutsioonid said oluliselt tagasihoidlikuma kajastuse (Euroopa Komisjon 16 000, NATO 11 000, ÜRO 9000 viidet jne). Eesti vaates paiknesid valitsuse ja Riigikogu kõrval olulisel positsioonil avalikustatud ülikoolid (TÜ 19 000, TTÜ 9000 ja TLÜ vastavalt *ca* 6000 viidet) ja riigiametid (Politsei- ja Piirivalveamet 6000, Harju Maakohus 3700, ministriumid 4000–7000 viidet ning Päästeamet 3200 viidet).

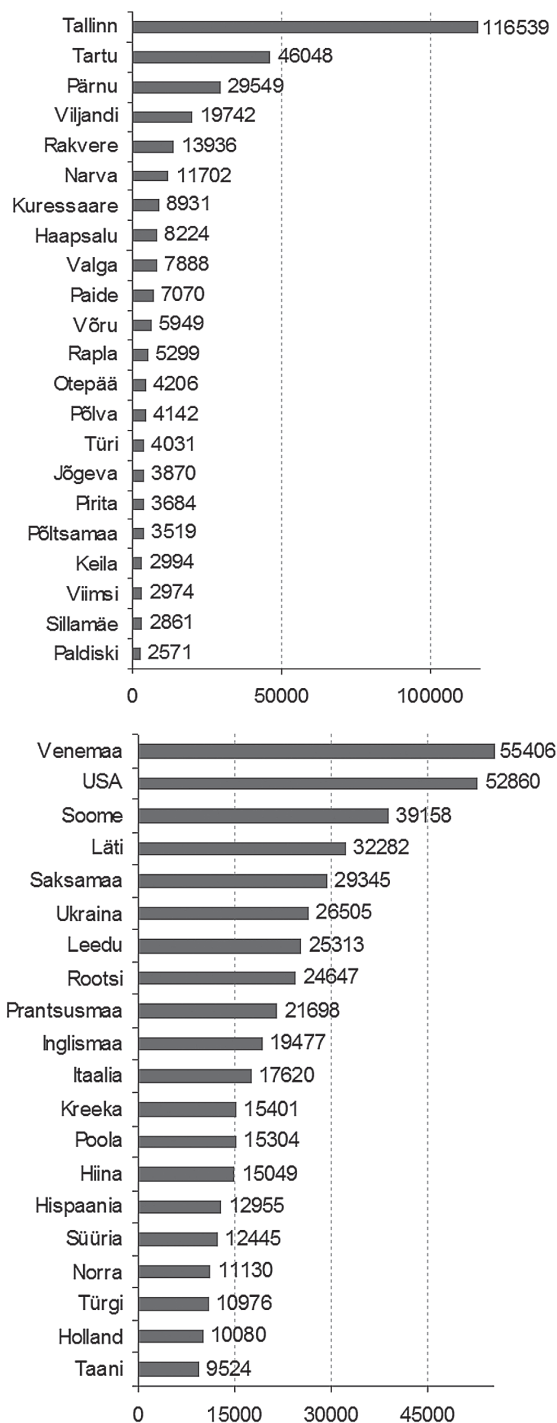
Joonis 1. Eesti meedias viidatud sise- ja välismaised infoallikad 2015. aastal

Joonis 2. Eesti meedias viidatud sise- ja välismaised isikud 2015. a

Vaade perioodile 1998–2016

Toon näiteks Eesti pangandus- ja finantsuudiste kajastamise perioodil 1998–2016, vt joonis 4. See ei ole täiuslik, sest meil ei ole siia kõrvale panna teiste eluvaldkondade kajastamise dünaamikat. Siiski on tegemist piisavalt pika vahemikuga, illustreerimaks, kui suurtes piirides võib üks eluvaldkond kui info-ruum aja jooksul muutuda. Pealegi, pangandus- ja finantsuudised ei ole suvaline näide — ühel või teisel moel puudutavad need kõiki eestimaalasi. Selles

Joonis 3. Eesti meedias viidatud sise- ja välismaised geograafilised kohanimed 2015. a

mõttes on tegemist praktilise indikaatoriga, mille abil saab illustreerida inforuumis toimuvaid protsesse.

Viimase 18 aasta jooksul saab pangandusvaldkonna kajastamises välja tuua viis tähelepanuväärset episoodi.

1. 1998. aastal mõtestati ümber seni kehtinud jõujooned Eesti finantsmaailmas. Siinkohal toome olulisemate märksõnadena välja Hoiupanga, Maa-panga, EVEA Panga, ERA Panga, Tallinna Panga ja Investeeringispanga kadumise ning Venemaa majanduskriisi mõjud majanduskeskkonnale. Samast kriisist sündist ka nn VEB-fond, mille raha saatus on aktuaalne veel nüüdki.

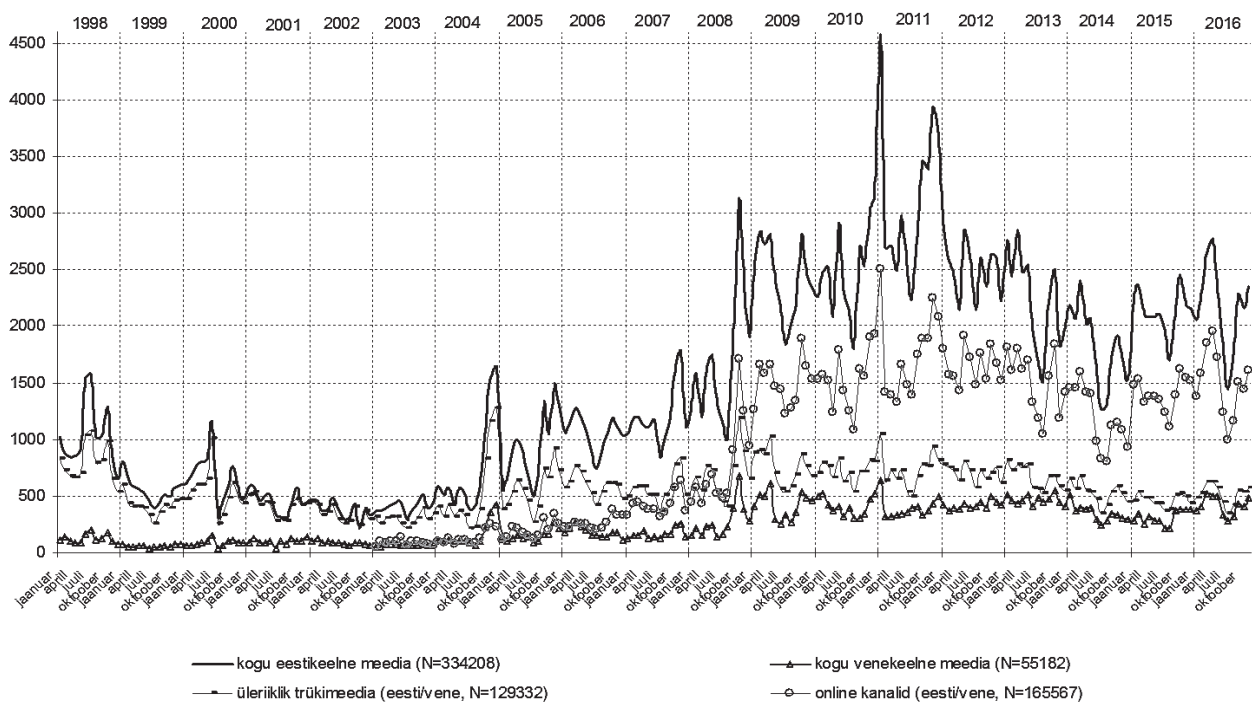
2. 2000. aasta mais-juunis pakkus ajakirjandusele märkimisväärset pinget prof Vello Venseli valimine Eesti Panga presidendiks, tema dequalifitseerimine president Lennart Meri poolt ning Vahur Kraf-ti valimine teiseks ametiajaks. Samale ajale sattus ka Hoiupanga Töötajate AS-i kohtuprotsessi järjekord-ne istung, millele teist sarnast ei ole kõrvale panna ka nüüd, 15 aastat hiljem.

3. Hüppeliselt suurenes pangandus- ja majandusvaldkonna kajastamine 2004. aastal, pärast Ees-ti liitumist NATO ja Euroopa Liiduga. Detsembris teatas Eesti Pank, et euro võetakse kasutusele hil-jemalt 2007. aasta 1. jaanuarist (tegelikult toimus üleminek 01.01.2011). Järgmiseks neljaks aastaks tähendas see pangandus- ja majandusuudiste uut kvaliteeti, mis väljendus ennekõike Euroopa majan-dusruumi paremas kajastamises. Eelkõige lisandu-sid majandusruumi kujundamisse uute teguritena Euroopa Komisjon ja Euroopa Keskpank. Võib öel-

da, et 2004. aastal toimus paradigmuuutus lisaks riigi välissuhetele ka ajakirjanduslikus ruumikäsit-luses: paljusid Eestis toimuvaid protsesse tuli nüüd hakata kajastama EL-i reeglitest ja NATO-ga seotud julgeolekuteemadest lähtudes.

4. Järgmine oluline muutus selles inforuumis toi-mus 2007. aastal. Meenutuseks: kevadel teisaldati Tõnismäelt pronksõdur, sellele järgnenud küber-rünnakud lisasid ajakirjandusruumi käsitlusse uue ja tänaseni olulise küberteema.

Juba alates 2007. aasta algusest kõlasid üleskut-sed tarbimisbuumi ohjeldamiseks. Näiteks kolman-das kvartalis sai väga hea kajastuse toonase Riigi-kogu liikme Taavi Rõivase algatus piirata tarbimis-laenude väljastamist. Siiski tuleb nentida, et majan-duskriisieelset majandusajakirjandust iseloomustab lihtsustatud lähenemine Eesti ja maailmamajandu-se seotusele. Kümme aastat tagasi ei teadnud keegi täpselt, mida võib tähendada Eestile majanduskriis Ameerikas ja Euroopas. 2007. aastal puudus Eesti majandusteemade inforuumis nii kogemus kui ka huvi sellise kriitilise refleksiooni tekitamiseks. Küll aga võib tõdeda, et just siis, umbes aasta enne ma-janduskriisi omandas kategooria „rahvusvaheline ruum“ Eesti-Vene pingestunud suhete tõttu erili-se tähenduse.

Joonis 4. Pangandus- ja finantsvaldkonna käsitlemine Eesti ajakirjanduses 1998–2016 (N=334208)

5. Viimane ja kõige olulisem murdepunkt selles loetelus saabus oktoobris 2008 pärast investeerimis-panga Lehman Brothers pankrotistumist. See sündmus on oluline kahel põhjusel. Esiteks, senine, 2007. aasta Tõnismäe sündmustest tuge saanud diskursus eeldas, justkui oleksid Eesti majandusraskused seotud ennekõike Venemaa sanktsioonidega. Aga tähelepanelikum lugeja teadis juba siis, et süvenev majanduskriis ei ole seotud transiidi vähenemise, vaid laenudele ehitatud majanduse haprusega. Sisuliselt purustas Lehman Brothersi kollaps müüdi Venemaast kui Eesti kõige olulisemast kaubanduspartnerist. Ja teiseks, sündmused üleilmses majandusruumis peegeldusid ka Eesti ajakirjanduses kultiveeritud majandusgeograafias, mis tähendab, et EL-i administratiivsele mõõtmele lisandus järgnevatel aastatel teadmine eeskätt Euroopa, aga ka kõikide teiste maailmajagude majanduste võimest mõjutada siinset eluolu. Majandusuudiste tipphetkena võib muidugi eraldi välja tuua euro kasutuselevõtmise 2011. aasta alguses. Siiski, struktuurne muutus meie kohalikus informumis toimus euro käibele võtmisele eelnenud kahe kriisiaasta vältel. Ehkki praeguseks on see kõrgperiood sisuliselt läbi, on majandusajakirjanduse maht jätkuvalt palju suurem kui kriisile eelnenud aastatel (s.t 2007 ja varem).

Vaadates joonisel 4 toodud majandus- ja pangandusuudiste graafikut, torkavad silma veel kolm meediamaaastiku struktuurset iseärasust. Esiteks: sõltumata sündmuste aktuaalsusest mahtus trükimeediasse pangandusuudised kogu aeg enam-vähem samapalju. Erandiks on vahemik 2001–2004, kui neid kajastati terve meediamaaastiku peale kokku ca 400 loos kuus. Ülejäänud 13 aasta vältel jäi pangandusuudiste hulk trükimeedias laias laastus vahemikku 400–800 lugu kuus. Olulisematel hetkedel nende hulk kahekordistus, kuid trükimeedia pakutav oluliste teemade võimendus on informumis küllaltki piiratud.

Teiseks oluliseks teguriks informuuri arengus võib pidada *online*-ajakirjanduse osakaalu hüppelist suurenemist. Majandusuudiste kontekstis ületas *online*-ajakirjanduse lugude arv trükimeedia lugude arvu 2008. aasta sügisel seoses Lehman Brothersi pankrotistumisega. Sellest ajast alates sisaldab *online* majandusajakirjandus umbes poole rohkem uudiseid kui trükiajakirjandus. Sellise plahvatuse tegid võimalikuks majanduskasv ja internetilevi kii-

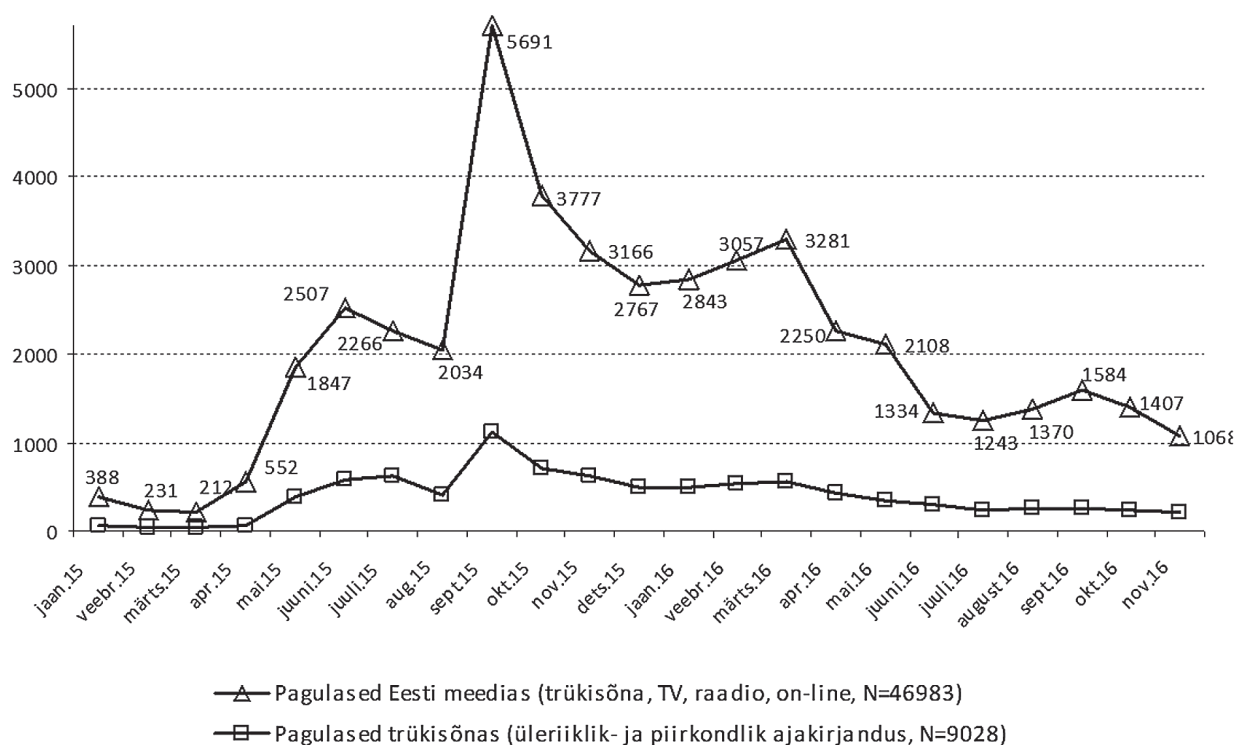
re laienemine, mille laineharjal *online*-ajakirjandus muutus populaarseks. 2006. aastal kasvas Eesti internetireklaami turg 65% ja 2007. aastal isegi 125%. Ka üleilmses mõõtmises olid majanduskriisile eelnenud aastad murrangulised. Näiteks USA-s tähistab 2006. aasta murdepunkti, mil interneti olulisus infoallikana tunduvalt suurenes. 2010. aastaks ületas *online*-ajakirjandus juba kõiki teisi infokanaleid, v.a televisioon.² *Online*-ajakirjanduse eripära on olla informuuri, mis ei sõltu piiratud trükipinnast. Ühe olulise teema kajastamise suurenemine ei tule tingimata teiste aktuaalsete küsimuste arvelt. Võrreldes traditsioonilise paberile trükitud ajakirjandusega on sellise informuuri eripäraks asjaolu, et kõik olulised asjad mahuvad ära. Olulisust ei määratle toimetaja üksi, vaid ka lugejate klikid ja kommentaarid. Sisu vahendamine nn ristmeedialiste platvormide kaudu tähendab lugeja jaoks sõna otseses mõttes informuuri osalemist. Marshall McLuhani 1964. aastast pärinev tähelepanek,³ et uut tüüpi meediumide kasutuselevõtmine muudab auditooriumi sensoorset tasakaalu, omandab siin (taas kord) uue tähenduse. *Online*-ajakirjandus loob lugejaga põhimõtteliselt teistsuguse suhte võrreldes sellega, mis kehtib lugeja ja paberile trükitud teksti vahel.

Kolmandaks iseäralikuks muutujaks on venekeelne meediaruum. See teeb silmanähtavalt kaasa kõik olulisemad eestikeelseski informuuri toimunud võnked, sh ka *online*-ajakirjanduse võidukäigu. Informatsioonilises mõttes katab venekeelne meediaruum enamasti kogu siinse uudistespektri. Iseasi, kas see kõikide võimalike lugejateni jõuab. Viis, kuidas venekeelne ajakirjandus teemasid väärtustab, on teistsugune.

Väljaspool pangandus- ja majandusuudiseid on hiljutistest arengutest kõige olulisem kvalitatiivne muutus välisuudiste osakaalu tunduv tõus Eesti ajakirjanduses 2015. aastal (vt joonis 5). Pagulas-temaatika esiletõusu tõttu hõlmasid välisuudised mitme kuu vältel olulise osa meie uudistevoost. 700–800 lugu terves Eesti meedias nädala või paa-

² Jane Sasseen, Kenny Olmstead, Amy Mitchell. The State of the News Media 2013: An Annual Report on American Journalism. The Pew Research Center's Project for Excellence in Journalism. <http://www.stateofthemedial.org/2013/digital-as-mobile-grows-rapidly-the-pressures-on-news-intensify/>

³ Marshall McLuhan. Understanding Media. New York: Sphere Books, 1964.

Joonis 5. Pagulased Eesti ajakirjanduses (trükiõna, TV, raadio, *online*), jaanuar 2015 – november 2016

ri vältel oleks lihtsalt üks sensatsiooniline episood, mis üldvaates ei muudaks eriti midagi. Tegelikult kajastati pagulastemaatikat sellises mahus igal nädalal rohkem kui pool aastat, maist detsembrini. Mida selline tasakaalumuutus lugeja jaoks tähendab, on eraldi sotsioloogiline küsimus; võrdluseks võib siinkohal välja tuua, et viimased suuremad n-ö välisruumi invasioonid meie meediaruumi toimusid aastal 2011 seoses euro kasutuselevõtmisega ja enne seda 2008. a seoses ülemaailmse majandus-

kriisiga. Tagantjärele vaadates võib tõdeda, et see „uus reaalsus“ pole meediapildist kadunudki, välisuudiste osakaal eesti ajakirjanduses on erinevate märgiliste sündmuste toel pidevalt suurenenud. Ei saa öelda, et see on toimunud siseuudiste arvelt, pigem on tegemist *online*-ajakirjanduse kaudu pakutava info üldmahu suurenemisega. Võib tõdeda, et üldplaanis on Eesti meediapilt oluliselt mitmekesisem kui kümme aastat tagasi.

Ajakirjanduse kohalolek tänapäevas

2016. a hilissügisel mõtlesime Põltsamaal konverentsi lõpetuseks tagasi möödunud aegadele, püüdsime tajuda aega ja olusid, mis olid siinsamas paigas 250 aastat tagasi, ja kujutleda, milliseks kujuneb tulevik.

Vestlusingis olid Erik Gamzejev (Põhjarannik), Helve Laasik (Vooremaa), Heli Salong (Meie Maa), Sulev Uus (EAAS) ja Hans Väre (Sakala). Arutelu modereeris ja tegi sellest kokkuvõtte Maarja Lõhmus.

Keskus ja perifeeria

Erik Gamzejev: Ida-Viru kohta levib müüt, et seal ei ole inimesi ja ei ole midagi. Tegelikult elab Ida-Virus 150 000 inimest — see on rohkem kui mitme maakonna peale kokku. Kaevurite ja energeetikute palgatase konkureerib IT-ga, see kõik on kapital, mida seni ei osata Eestis ära kasutada.

Ida-Virumaal on maakonnaleht siiani peamine väljaanne ja infokeskkond. Kui üleriiklikud venekeelsed päevalehed on välja surnud, siis meie venekeelne päevaleht ilmub siiani viis korda nädalas. Mis on kohaliku lehe omadus? Ükski teine väljaanne ei kajasta paremini seda, mis toimub kohapeal. Tuleb jälgida ajakirjanduse kvaliteeti, ajakirjanduse parimaid põhimõtteid ja üldtunnustatavaid väärtusi — see eristabki kohalikku lehte munitsipaalväljaandest ja propagandast. Teiseks, uskuge, Ida-Virumaa on ajakirjanikutöö jaoks parim paik Eestis — nii palju erinevaid inimtüüpe. Lugejasegmendid erinevad ja tuleb leida võimalusi, kuidas nende huvidele vastata.

Mis on meie rollid? Loomulikult oleme kohaliku võimutasandi teostamise kontrollijad, hoolimata sellest, et on vähe otseselt kriitilisi artikleid kohaliku võimu toimimisest. Teiseks seisame kohalike huvide eest. Kui me seda ei tee, siis

ei tee seda keegi. Me peame pakkuma ideesid kohalikele inimestele — me debativäli on avatud. Oluline on ka talletada kohalikku kultuurilugu ja kohalikke sündmusi, et need oleks tuleviku jaoks olemas. Valdkondade utilitaarne info on nihkunud munitsipaalasutuste ja vallalehtede veergudele. Ida-Virus oleme ka maakonna eesti identiteedi hoidjad. Niisiis on vaja murdma hakata seda müüti, et Ida-Virus ei ole midagi ja ei toimu midagi.

Mänguruum tasakesi kahaneb — tahaks teha rohkem, aga tuleb teha seda, mis võimalik. Inimeste arv kahaneb, järelikult kahanevad võimalused ja ressursid, aga tuleb teha oma parim. Siit sõnum poliitikutele: lõpetage jutt, et kohalikud oligarhid valivad meediaruumi. Tuleb kohaneda oludega, aga säilitada ideaalid ja jääda realistideks. Peame tegema niipalju kui võimalik. Paberlehtede ilmutumissagedus võib muutuda — kojukandes hakkab 8-leheküljelise lehe kojutoimetamine maksma sama palju kui 16-leheküljelise oma. Teeme ka venekeelset lehte. 55 000 venekeelset elanikku (ilma Narva ja Sillamäeta) on suur jõud. Kui keegi räägib, et pole võimalik saada vene inimesega kontakti, siis meie kaudu on see võimalus.

Sulev Uus: Täna on kasutatud sõnu „keskus“ ja „perifeeria“, ka „lokaalsus“ on tulnud esile. Ajakirjanduse puhul kõneleme üleriigilistest kanalitest ja kohalikest. Kohalik tuleb sõnast „koht“ ja see on konkreetne. Kohalikkust ja lokaalsust määratleda ei olegi nii lihtne.

Me tänane hällilaps oli ju kohalik väljaanne, ka esimene eestikeelne ajaleht Tartu maa rahva Näddali-leht oli kohalik, alles alates Pärnu Postimehest kujunes välja laiem lugejaskond. Kohalik asub väljaspool pealinna, metropoli. Sisu on põhiliselt kohalik, kohalik on ka lugeja — kohapealne. Aga see skeem alati ei päde. Võiks arvata, et Jaan Tõnissoni Postimees oli kohalik leht, sest ilmus ju Tartus — aga levis üle maa. Ainuke üle-eestiline

leht kohapeal on praegu Eesti Kirik. Ühe tunnuse alusel määratledes võime kraavi minna.

Kohaliku ajakirjanduse sisu peab olema kohalik elu. Aga kas see peab olema ainult kohalik? Võime tuua näiteid, kus kohalik leht võib olla partner suurte väljaannetega. Rapla lehes olid kord kuus Margus Mikomägi teatriküljed, mis olid tehtud sellisel tasemel, et ei jäänud üleriigilistele alla. Ruumiline kohalikkus ei takista olemast üldiselt huvipakkuv.

Mis võiks praegu maakonnalehti vee peal hoida ja edasi aidata? Esimene samm on laiendada oma haaret ja jõudu, katta kõigi lugejate huvisid võimalikult hästi.

Teine oluline asi on senisest suurem koostöö kohalike lehtede vahel. Pean silmas kontserniväliseid maakonnalehti, mis on ebasoodsamas olukorras. Majanduslik koostöö kontserni sees annab märksa paremad võimalused, ühed on soodsamates tingimustes kui teised. Tean, et kohalikud lehed on üle kümne aasta koostegemist üritanud. See on sageli õnnestunud reklaamivaldkonnas ja töös autoritega ning kui on vaja sõdida sidesüsteemiga, mis pigistab kõvasti kohalikke väljaandeid, mille võimalused on väiksed. Siin tuleks kõik võimalused ära kasutada — kohalikud ei ole omavahel konkurendid, vaja asju ajada nii, et koostööst kõik võidaksid.

Temaatikas on üks mu põhimõte, mida olen õpetanud — ei saa piirduda ainult kohaliku infoga, on vaja anda olulist infot Eesti ja maailma kohta. Üks näiteid on riigikogulaste usin esinemine kohalikes lehtedes, mida on asjata hukka mõistatud. Küsimus on, mismoodi seda tehakse. Kui teema haakub maakonna teemadega või on nii üldine, et puudutab kõiki, olenemata kohast, kus elad, on asi kombes. Hukas on asi siis, kui riigikogulased kasutavad kohalikke väljaandeid endale tasuta reklaami tegemiseks, pildil olemiseks. Toimetuste nõudlikkus peab selekteerima — tellima ja suunama, et mõni agar riigikogulane ei teeks kogu kohalikku ajakirjandust oma lugudega täis.

Mul on Erik Gamzejevi omast erinev arvamus, mis puudutab meelelahutust. Olen nõus, et kohalik ei suuda võistelda suurte elektrooniliste kanalitega, kel on suured visuaalsed võimalused meelelahutust pakkuda. Aga oma kohalikud teemad

ja probleemid? Juurikas ei tule teie maakonna probleemidest nalju tegema, kohalik humorist oskab need süsteemi panna. Nali ja pilge nii sõnas kui ka pildis annab hea võimaluse lehe elavdamiseks, et leht poleks ülearu tõsine ja kuiv, nii et tikuga tuleks lehest kaugelt ringiga mööda minna. Meil on kohalikke tuntud naljamehi, kes pole vähem populaarsed kui need, kes üle-eestiliselt nalja teevad.

Heli Salong: Meie Maa puhul võib näha, kuidas väike leht jõuab suurele pildile. Peatoimetaja tegi arvamusrubriigi „Arvamuskahurid“ — tean, kuidas ta sõpruskonda kokku ajas, vaeva nägi. Tänu sotsiaalmeediale hakkas sellele tulema palju vastukajaid: oo, Saaremaa leht — tehke seda veel. Hille Hanso Türgist küsis: „Miks ei ole naised sõna saanud — naised ei ole keelatud?“ Praegu on lisandunud palju inimesi — oo, me tahame ka teil sõna võtta, te erinete peavoolust, me tahame teie mõtteväljal olla. Aga kui inimene saab tuntuks, siis tahavad teda ka teised lehed ja maksavad rohkem. Meil on Saaremaal kaks lehte, mis mõlemad on kahjumis — kümme aastat Saaremaa lehtede konkurentsi algusest. Saaremaal toodetakse nii palju uudiseid, et siit on neid küllaga võtta ... Rikkamad tellivad kahte lehte, vaesemad tellivad pool küla üht lehte ja pool küla teist lehte, nii et kogu küla saab mõlemat lugeda. Kui peaks tulema eraldi Suur-Saaremaa leht, siis tuleb lugeda kolme lehte.

Hans Väre: Meie Sakala on 138 aastat vana, leht oli omal ajal absoluutne avangard, lehe päis pandi ka Eesti rahatahele — isegi Times'i pole naelsterlingi peale pandud ... Meil pole heliotsentriline, meil on felliotsentriline¹ käsitus selle kohta, mis perifeerias — Tallinnas, Brüsselis ja mujal toimub.

Meil on üksjagu kaalu, trükiarv 8100, digilehe külastatavus 60 000 nädalas, katvus on suurem kui teistes maakondades — 69% elanikke luges Sakalat. Läheb hästi. Selleks et olla sõltumatu, peab aja-leht end ise ära majandama. Sellest sai aru Jakobson, juba esimeses lehenumbris olid reklaamid olemas.

Mida rohkem on tellijaid ja reklaamiandjaid,

¹Vihje Viljandi saksakeelsele nimele Fellin. — Toim.

seda sõltumatum on ajaleht. Näiteks Obama kampania suur raha kogunes hästi paljudelt inimestelt, väiksemalt reklaamiandjatelt ja toetajatelt. Mida rohkem inimesi lehte toetab, seda sõltumatum see on. Saab öelda, et võtke pealegi oma reklaam välja, me kirjutame ikka teist nii, nagu asjad on. Meilt ongi võetud reklaam välja, aga pärast on tulnud tagasi – kuhu tal minna on. Kuigi öeldakse, et konkurents on edasiviiv jõud, sõltub see siiski turu suurusest. See konkurents näiteks Saaremaal ei saa ju palju kesta — kui omanikul enam ei ole huvi või tahtmist.

Selleks et säilitada äraelamine, on vaja kolme asja. Vaja on piisavalt suurt turgu, ilma milleta pole võimalik korralikku ajakirjandust teha. Mida suurem turg on, seda parem. Teiseks, tugev ajakirjanduslik sisu. Ma ei näe muud valikut, kui olla ajakirjanik oma hinges. Kui panna sisutühje uudiseid ja hüüda seejuures vau!, siis seda ei saa kaua teha. Lugejad saavad aru, et see „vau!“ ei maksa midagi. Kolmas asi on koostöö moodsa meediaga, uued reklaamivahendid (aga ei tohi minna vastuollu ajakirjanduseetikaga). Olulistes asjades ei tohi olla sellist, mis jääks lugejal märkamata — eesmärk on paista silma. Sakalal on õnne, et need tingimused on täidetud. See ei tähenda, et me positsioon oleks kindlustatud järgmiseks 138 või 150 aastaks.

Eesti ajakirjandusel on kolm suuremat muret: esiteks nn munitsipaalajakirjandus, mis on valdkond, mida saab reguleerida. Mitmes maakonnas on tugev probleem vallalehtede reklaam, mis tekitab ebavõrdse konkurentsi. Teine on kojukandehinnatõus, mis iga aasta kasvab. Ühel hetkel tuleb piir ette nii, et maainimesele pole võimalik tuua lehte koju kätte. Need on kaks riiklikult reguleeritud asja. Kolmas probleem. Kuhu kaovad me tellijad? Nad surevad ära. Osa ka kolib ära. Sellega pole midagi teha, maakondades rahvaarv väheneb. Meid jääb igal aastal Kõpu suuruse valla võrra väiksemaks, 600–700 inimest aastas. Inimesi ei ole enam. Sellega pole maakonnalehel midagi peale hakata. Aga saab tekitada eksporti — kirjutada lugusid, mis lähevad korda ka teistele maakondadele. Näide on väga suure levikuga 60+, mida teeb Eve Rohtla, Sakala endine peatoimetaja. Kuidas saada hakkama muutavas meediaruumis? Noored paberlehti ei loe. Teisalt,

paljude jaoks ei ole vahet, kas on tegemist paberlehe või internetiga, sisu on palju olulisem. Toimetuse jaoks on küsimuseks reklaamimüük ja lugejad, kes soovivad paberlehte. Noortel on teistsugune meediatarbimine, teised kanalid ja teised huvid. Inglise keele oskus on paranenud, neil on palju teisi võimalusi. Nad ei pea lugema tehnoloogiauudiseid enam Sakalast ja Postimehest. Poliitikast loevad nad Politicost. Nüüd on meie osa teha oma leht nii atraktiivseks, et see, mis toimub kodukohas, läheks neile korda. See puudutab ju neid otseselt.

Ajakirjanikele tekitab tulevik hirmu — mis saab? Muutustest eelistavad paljud inimesed hoiduda, tahavad säilitada *status quo*'d, aga see ei säili. Kes on käinud Viljandi järve jooksul, see teab, kust rada läheb. Mõni uus aga paneb ajama ja jookseb veidi suurema ringi — ehk kui minna kõige ees, siis on võimalus ka eksida. Aga ma arvan, et parem on minna ikka kõige ees. Ajakirjanduse ülesanne on olla kaart! Ärgitan ka teisi — mingem nii palju ees kui võimalik.

Helve Laasik: Meil on ülipõnev aeg. Meie maakond koosneb kolmest piirkonnast: Peipsi-äärne, Jõgeva ja Põltsamaa piirkond. Jõgevamaa ajaleht on võtnud ülesandeks kajastada elu kõigis kolmes piirkonnas. Tihti toimivad need kolm piirkonda kui luik, haug ja vähk, see on me eripära. Kui pärast haldusreformi tuleb kolm omavalitsust, siis milleks me Vooremaad üldse enam vaja on? Kui kohalik utilitaarne info tuleb vallalehest, siis võibolla rohkem ei olegi vaja. Võibolla need, keda ei huvita, mis naabrid teevad, tunnevad infost puudust alles siis, kui seda enam kusagilt võtta ei ole. Ärme unustame, et elame ajal, mil meie infomaastik on väga killustunud.

Vaatasin, kuidas vallalehed kajastavad haldusreformi. Võin öelda, et sisulist ja analüüsivat infot on väga vähe. Miks mingeid valikuid on tehtud? Kuidas kujunesid otsused? Mis toimub küldes, mis ärkavad nn kaheteistkümnendal tunnil? See ei lähe korda. Ei lähe korda ka see, kui mõned maakonnad on pooleks. Neist ei leia uudiseid üleriigilistes väljaannetes. On kohti, kus inimesed ei julge ajakirjanikega rääkida. Tuli küsitleda enne 7–8 inimest, kuni leidsin keegi, kes oli nõus rääkima. Nendes kohtades on õige ainult üks arvamus,

vallavanema või volikogu esimene oma — kohaliku juhi arvamus. Hoidke piip ja prillid, võivad järgneda repressioonid. Jäetakse ilma toetustest ja ootavad muud ebameeldivused. Inimesed kardavad.

Küsimus on, kas meil kohalikku ajakirjandust on vaja. Kes loob kohaliku ajakirjanduse agenda? Kardan PR-i ja ajakirjanduse flirti. Juba praegu ei saa vahel aru, kus on sisuturundus ja kus ajakirjanduslik materjal. Paberleht võib olla luksuskaup. Ma ei tunnista, et paberleht laupäevahommikul oleks luksuskaup. Kohalik portaal on igapäevane kaaslane. Kuidas saaksime ellu jääda? Mul ei ole täpset retsepti, aga peame targasti tegutsema ja moolsetest väärtustest kinni pidama.

Kuidas keegi ajakirjandusväljale jõudis?

Heli Salong: Õppisin ajakirjandust ülikoolis, osakonna esimene lend. Siin saalis on mitu meie inimest. Tegin algul Saaremaal raadiot, nüüd olen lehes. Vahel imestatakse: kas ikka oled veel seal, sa ei olegi karjääri teinud?

Hans Väre: Miks tahan inimestega suhelda? Ikkagi uudishimust maailmas toimuva vastu. Sakala on mu ainuke töökoht.

Erik Gamzejev: Ajakirjanikustaaži on 40 aastat. Kuulasin raadiost spordiuudiseid ja andsin nendest kodus ajalehte välja. Tegutsen Ida-Virumaal ja seal on väga põnev.

Helve Laasik: Olen pärit Puurmanist, olen töötanud alates 1982. aastast ETV-s, seejärel Kaubalehes, Noorte Hääles, Postimehes. Pärast isa surma tulilin tagasi koju, 2003. aastal.

Sulev Uus: Ma olen teist kõigist märksa vanem. Minu taust on segasem, mu noorus jäi sinna aega, kus oli väga vähe üldse midagi lugeda. Tol ajal oli raamatuid vähe saada. Tuli lugeda kõike, mis kätte sattus – sealt see ajalehehuvigi huvi alguse sai. Mis viis ajakirjanduse kui elukutse juurde, on näide sellest, kuidas elu võib paradokse teele seada. Raamatuhulluna läks tee pärast keskkooli TRÜ ajaloo-keeleteaduskonda. Aga õpetajaks ma ei taht-

nud hakata. Nii ma kitsamat eriala valides ajakirjandusse Peegli kätte alla sattusin. Kui juba Edasis ametis olin, pani Juhan Peegel mu ikkagi koolmeistri rolli, lugema žurnatudengitele säherdust sakramentaalset kursust nagu „Nõukogude ajakirjanduse teooria ja praktika“. Olaf Utt oli siirdunud Sirpi ja Vasarat toimetama ja asemele tulnud naiskolleeg, pärit Velikije Lukist ja vene ajakirjandushariduse taustaga, kes ei pidanud ülikoolis kuu kaua vastu. Mul oli raske Peeglile ära öelda. 1963–1982 olin põhikohaga Edasi leival, sealt tegin lõpliku pöördet Peegli kolleegiks.

Valikud ja võimalused

Maarja Lõhmus: Sel alal on pidevalt keerulisi valikuid. Mis on olnud kõige tõsisemad valikud? Kuidas neid tagantjärele hindate?

Hans Väre: Minu protsess on olnud evolutsiooniline. Sakala ees oli valik siis, kui läksime internetisuga tasuliseks. See oli õige valik, hea sisu eest tuleb maksta. 99% ajakirjandusest läks tollal seda teed, et lood olid tasuta. Aga me läksime teist teed.

Erik Gamzejev: Ida-Virumaal anname vabalt lugeda väikest osa. Me oleme iga päev valikute ees. Oleme tänapäevase ajakirjanduse paradoksi ees: mida paremat ajalehte tahad teha, seda suurem on tõenäosus majanduslikult äparduda. Kui tahad häid lugusid, pead maksma rohkem palka headele ajakirjanikele. Kas saada suuremaks või vastupidi, muutuda väiksemaks?

Helve Laasik: Kõik valikud on tulnud normaalselt, evolutsiooniliselt. 2005 läksin uuesti magistrantuuri, tegin kõik läbi — aga magistritöö on veel tegemata.

Sulev Uus: Ei oska rasket valikut meenutada. Suur valik oli Edasi vahetamine ülikooli vastu. Üks kollektiivne valik oli 1960-ndate keskel, kui Edasi leht valis endale uue suuna. Nõukogude ajakirjandust tehti ülemustele — ajaleht oli partei häälekandja. Aga koos ülikooli sotsioloogidega tehtud uurimusest selgus, et selline ajakirjandus on inimeste ootustest väga kaugel, tähtsateks peetakse hoopis teisi teemasid. Siis pöörasime ajalehe peapealt

tagasi jalgadele. See oli rikastav aeg. Esimese hoo- ga olid need, kes olid kutsutud ajakirjandust juh- tima, lehe suhtes soodsalt meelestatud, sest nägid, et lugejate huvi ja lehe loetavus kasvasid. See tähendas ka nende populaarsuse tõusu. Üsna pea pöördus aga suhtumine vastupidiseks. Edaspidi said teised lehed autasusid ja Edasi pähe. Aga Tartu lehte loeti Virust Võruni ...

Heli Salong: Üks asi, mis inimest huvitab, on ko- halik uudis. Seda ei saa kuskilt mujalt. Tähtis on hoida üleval oskust ja tahet leida kohalikku uudist.

Hans Väre: Kuidas esitatakse uudist 50 aasta pä- rast? Seda ei esitata paberil, see ei ole internetis, se- da ei saa virtuaalreaalsuse prillidega. See saab ole- ma uudise sisse minek, nagu arvutimäng. Saad osaleda ise vallavolikogu istungil. Taga on näha volikoguliikmete taustad, nende sissetulekud ja kust nad põlvnevad, nende esivanemad seitsmen- da põlvni.

Erik Gamzejev: Ütlen info suhtes: peatage Lasna- mäe. Vajadus info järele, mis kohapeal toimub, ei kao 100 aasta pärast, muu on delo tehniki.

Helve Laasik: Mõnede valikute järel on olukord, kus Kesk-Eesti on tühi — huntidele-karudele.

Sulev Uus: Ennustusi, et kohe viskab paberleht sussid püsti, ei tasu ikka uskuda. Osa inimesi ar- mastab lugeda ajalehte, tahab süveneda. Kaugemas perspektiivis, 50 aasta pärast võib ajakirjandus hoopis teistsugune välja näha. Võibolla pole siis ajakirjandus üldine, vaid on väga inimkeskne, tar- bijakeskne — proovitakse inimese huvidest lähtu- valt talle kokku panna personaalajaleht. Selle või- maluse peale tasub ka mõelda.

Praegune ajakirjandus võiks aga mõelda ping- samalt, kas noorte inimeste lugemisharjumusi ei annaks rohkem kujundada. Praegu on veel viima- ne võimalus, sest kõik papad-mammad ei ole veel internetipõlvkond, nad teavad, mis on lugemine. Võibolla siis nendega ühisrindes lükkame seda mittelugemist edasi. Lastenurgakesed lehtedes ei ole vanamoodne ja tulutu, vaid väga kasulik tege- vus. Tasuks seda võimalust kaaluda. Kõige kergem on alla anda, et mitte midagi ei saa teha.

Ajakirjanike solidaarsusest

Maarja Lõhmus: Aastal 2019 täitub 100 aastat Ees- ti Ajakirjanike Liidu loomisest ja on Juhan Peegli 100. sünniaastapäev. Kas meil on olemas ajakirja- nike solidaarsust? On olemas loomeliidud ja par- teid. Kahjuks ei ole Kultuurkapitalis ikka veel aja- kirjanduse sihtkapitali, kuigi sellest on juba am- mu räägitud. Mis vormis peaks ajakirjanike soli- daarsus olema?

Helle Tiikmaa (Eesti Ajakirjanike Liit): Ajakirja- nike solidaarsust eksisteerib minimaalselt, kui rää- gime loomingulise liidu tasandil. Kõik tegelevad sellega, kuidas ellu jääda. Meie liidul on pikk aja- lugu, aga on maineprobleemid. Rikutud mainet on raske tagasi saada. Paljude aastate jooksul, mil olen koos kolleegidega püüdnud ajakirjanike liitu reorganiseerida, on meile öeldud: tehke nüüd see ära, tehke ajakirjanike liit ümber. Aga tulge ja teh- ke — teeme koos. Mulle meeldiks, kui ajakirjani- ke liit liiguks nn aeglase ajakirjanduse poole, kus mõeldakse, analüüsitakse, väideldakse.

Heli Salong: Solidaarsus on see, et oleme siin koos ja arutame. Olen abi saanud oma õpingukaaslas- telt. Praegu on kiireid pingelisi olukordi, tahadki arutada mitte liiduga, vaid teise inimesega. Meie tänane soe üritus on väga vajalik — see on solidaarsus.

Hans Väre: Ametlühingud ei ole tänapäeval tu- gevad. Ajakirjandus on võistlev ala, kõik tahavad kirjutada parimaid lugusid. Ülekullatud ajakirja- nike ja roosade Porschede aeg on möödas.

Erik Gamzejev: Vaja on seljad kokku panna, et ajakirjandus ei lämbuks suhtekorraldajate all. Aja- kirjandus peaks ka liidu kaudu rohkem oma õi- guste eest seisma.

Helve Laasik: Omniva jm probleemid peame la- hendama Ajalehtede Liidu abil, seda ei saa iga väl- jaanne eraldi teha.

Sulev Uus: Solidaarsus sõltub sellest, kuhupoole ajakirjandus ise areneb. Kui läheb demokraatlikku teed, siis on egoismi rohkem. Kui ajakirjandusel

läheb halvasti ja ta liigub nn kasuajakirjanduse poole — kui esikohal on kasu ja mitte sisu, siis see sunnib koostegevusele, et ajakirjandust kaitsta. Siis on oluline see, et ajakirjandus saaks seista oma eriala eest, mitte omanike kasu eest. Selleks peavad ajakirjanikud oma seljad kokku panema.

Krista Aru: Kohaliku omavalitsusega suhtlemises on küsimus, kas neile peaks seadma piirangud reklaami müügi suhtes oma väljaannetesse. Kuidas maakonnalehed suhestuvad omavalitsuste rahadega tehtavate lehtedega?

Heli Salong: Kõik muutub tuleval aastal, kui haldusreform on tehtud. Siis on arutluse ja vaidluse, selgade kokku panemise aeg.

Hans Väre: Omavalitsuse poolt müüdav reklaam on nagu ebaseaduslik riigiabi. Omavalitsus teatab, et see on infovabadus. Reklaami nagu iga muu kauba hind peaks kujunema vastavalt kuludele. Dumpinghind on selle asja nimi.

Erik Gamzejev: Reklaam munitsipaallehtedes tuleks ära keelata. Rahvusinghäälingus ju ei ole reklaami. Kas mitte erakonnad ei ole reklaami säilimisest huvitatud, et kindlustada oma võimu kohapeal?

Maarja Lõhmus: Lõpetuseks. Ajakirjanike solidaarsuse alus on suuresti Juhan Peegli tarkused, milles kohtuvad kirk ja kohustus. Ajakirjaniku lugudes ja töös peab olema korraga esil kaks mõõdet: lühiajaline kasu siin ja praegu ning pikaajaline mõõde. Ajakirjanik peab kirjutama nii, et tema mõttesuundadest oleks kasu pikas perspektiivis. Teine alus, millega algas Juhani esimene loeng ülikoolis ja lõppes vestlus temaga 2007. aastal — ärge kunagi unustage, et meie rahva teadmistetahe on olnud väga suur. Eesti rahvas on üks Euroopa vanemaid üldise lugemisoskusega rahvaid. Rahvaajakirjandus on kultuuritahte väljendus.

Ajalugu ajakirjanduses

Maarja Lõhmus: Ajalooteema on mitmekihiline. Rääkides ajaloost ajakirjanduses, ei ole meie tähelepanu all ajakirjandusajalugu, ehkki sealgi on mõndagi arutamistväärt. Näiteks kas siiani on Grenzsteinile ülekohut tehtud, nagu arvab Anu Pallas. Ajastute vahetumine on kohati lausa kardinaalselt muutnud ajalookäsitlust ka ajakirjanduses. Värvikaks näiteks on Lembit Siimaste saated Eesti Raadios. 1980-ndatel tegi ta pühapäeviti pikka ideoloogiasaadet „Need aastad ei unune“. Kui tema 1980-ndate alguse saated kajastasid 1940. aastate „revolutsiooni“, siis 1980-ndate lõpul läks ta sujuvalt üle metsavendade teemale. Siimaste saated näitavad, et kontekst ja tõlgendus on sageli palju suurema tähtsusega kui ajaloolised tõsiasiad. Mis toimub praegu ajaloo teema ülestõstmisel?

Alo Lõhmus: Olen hariduselt ajaloolane, aga töötanud pikalt ajakirjanduses.¹ Ajalugu müüb. Praegu töötan kirjastuses, mis annab välja Eesti kõige ostetumat ajakirja Imeline Ajalugu, millele teevad kaastööd Tartu ülikooli õppejõud ja muuseumide töötajad. Miks ajalugu müüb? Ühel või teisel ajendil tõusevad teatavad ajaloosündmused või tegelased päevakorda, muutuvad aktuaalseks. Näeme n-ö žurnaliseeritud ajalugu. Praeguses presidendidebatis tõusetus ühe kodaniku sünnijärgsuse küsimus ja ühtlasi tekitas huvi, mismoodi Narva-tagune ala Eestiga üldse liitus.² Enne seda see teema huvi ei pakkunud, sellest oleks olnud raske ajalehte ajalooartiklit teha.

Tegelikult valivad toimetused teema sageli kalandri järgi. Kui hakkab liginema ajalooline tähtpäev, siis nädal enne või päev enne seda oleks tarvis lugu. See on tegijale tüütu — kui oled sellest aegade jooksul kolm lugu teinud, on tellimise peale raske leida kiiresti uut vaatenurka, millesse süveneda. Mõnegi sündmuse puhul võib avalikkuse tähelepanutõus jääda kauemaks püsima. Näiteks

2014. a täitus I maailmasõja algusest sada aastat, mida meedias laialdaselt kajastati. Huvitõusu on tunda praeguseni, on käivitatud sõdurite saatuse selgitamise veebikeskkond. Ajaloolased tunnustavad, et enne juubelit oli I maailmasõda ära unustatud, ehkki selles osales 100 000 eesti meest, kellest 10 000 hukkus või jäi kadunuks, ning sõda aitas oluliselt kaasa Eesti riigi sünnile. Loomulikult ei konkureeri ajakirjandus kutseliste ajaloolastega, aga näiteks Tarmo Vahter on toonud arhiiviallikatest ajalookäibesse mitmeid uusi fakte. Kui aega napib, siis ei ole ajalooarhiivis lootust komistada allikale, mida ajaloolased pole veel näinud. Aga on vaja anda uut teadmist, leida uusi nüansse.

Olen nautinud juhtumeid, kus on võimalik lugejale edasi anda pealtnägija või osavõtja elamusi. Selline võimalus on meil nende 20. sajandi sündmuste kohta, mille puhul on kirjalikke mälestusi ja elus tunnistajaid. 20 aastat tagasi oli veel Vabadussõja veterane, praegu on veel alles neid, kes mäletavad küüditamist, Siberit, hirmuõhkkonda.

Räägin ühe suurema üllatuse, mis leidis aset 2008. a suvel. Üks muinsuskaitsja, kelle tööks oli sõjahaudade korrastamine, Saksa sõdurite üleskaevamine ja kodumalda sängitamine, oli leidnud Harjumaalt Padise vallast luud, II maailmasõja sõduri säilmed — oli detaile, mis viitasid sõjaväkke kuulumisele. Läksin Postimehest kohale, külainimesed mäletasid 1944. a sügisel punavägede eest taandunud, mere poole põgenenud eestlasi. Need inimesed nägid ühel septembrihommikul teel vene tanki, mis küttis mere poole liikujaid. Üks autoga seltskond, kolm meest ja üks lapseootel naine lasti sõelapõhjaks. See klappis säilmete arvuga. Kirjutasin sellest loo Postimehele, refereerisin külaelanike mälestusi. Pärast ilmumist võtsid ühendust nende langenute omaksed. Selgus, et sõiduautos oli Osvald Vaidlo, hilisema kirjaniku Robert Vaidlo vend. Aga loomulikult ei kuulutatud sellest nõukogude ajal. Nende detailide abil võime minna ajalukku, kus võib juhtuda nii, et üks vend lasub teise maha, ilma et teaks, et ta seda teeb. Me ei tea, kui palju sedalaadi juhtumeid aset leidis.

Ülevaade EAAS-i koosolekust 30. septembril 2016.

¹ Töötas pikka aega Postimehes ja Maalehes, praegu (aprillis 2017) ajakirjas Imeline Teadus. — *Toim.*

² Kõneleja vihjab presidendikandidaadi Marina Kaljurannale, kelle päritolu leidis septembris 2016 meedias laialdast tähelepanu. — *Toim.*

Kui palju asjaosaliste kirjeldustest vastavad tegelikele ajaloo faktidele? Selle juhtumi puhul said faktid tuvastatud, ent on juhtumeid, kus need jäävad uduseks. 2011 oli Maalehes lugu sellest, kuidas metsavennad võtsid 1941. aastal Pärnumaal Tali vallas võimu üle ja arreteerisid kohalikke punaseid. Minuga võttis ühendust Vilma Sarv, kes oli punaste tütar, ja rääkis, kuidas ta ema-isa arreteeriti ja viidi ära koos teiste uusmaasaajatega. Kuulu järgi lasti nad maha. Tema päevikukatkes on see registreeritud, aga ega me ju ei tea, mis tegelikult juhtus. Kuulus ajakirjandusmagnaat on öelnud, et ei saa alati trükkida viimase instantsi tõde, saame avaldada seda, mida inimesed räägivad. Ajakirjanikuna trükkisin selle loo ära, see oli ühe inimese kui tunnistaja mälestus tollest õudsest suvest. Tol hetkel elas Eestis inimene, kes oli nõus kogestust rääkima, tema jutu kaudu avanes 1941. a suve olustik. Aga võibolla oli tema isal-emal veresüü metsavendade suhtes, võibolla ei tapetud üksnes uusmaasaajaid? Alati ei ole kõik „õigel poolel“ võidelnud oma tegudes korrektsed ja igati õiglased.

Kaugemasse isiklikku minevikku minnes: mäletan aastal 2004 ilmunud, mälestuste põhjal kirjutatud Eesti Ekspressi lugu Tehumardi lahingust Saaremaal. Lisaks Kuressaare muuseumi materjalidele sain kasutada intervjuud ühe Klaus Ritteri nimelise Saksa sõduriga, kes käis toona Saaremaal ja oli avaldanud Saksamaal oma mälestused. Ainuüksi tema isiku kohaloleku tõttu oli võimalus ta mälestusi kasutada. Muljed ja mälestused moonduvad aja jooksul, aga oluline on mälestusi talletada, need täiendavad dokumente.

Mulle on eriline hobi Vabadussõja temaatika. Juba kümmekond aastat tagasi avastasin Vabadussõja-meeste omakäelisi mälestusi, kirju ja päevikuid. 2007 tegin esimese loo, lõpuks kasvas sellest välja raamat. See materjal on siia maani ammen-damata. Silme ette manamise võime on autoritel väga erinev, aga mõni teeb seda väga hästi.

Lugejad saavad nende lugude abil mõnikord midagi uut teada isegi omaenda perekonnavaloo kohta. Mõnele jääb silma tsitaat või pilt ja ta küsib minult siis täpsustusi. Oma perekonnavaloo juurteni juhatamist on olnud palju. See on ka üks õigustus, miks neid lugusid tuleb teha — mitte ainult üldisest huvist.

Marju Lauristin: Kuipalju on Imelises Ajaloos mujalt ülevõetud formaati ja kui palju Eesti oma ainekst?³

Alo Lõhmus: Kolmandik kuni pool on Eesti materjali. Püsiautorite hulgas on meie ajaloolased, näiteks Tõnu Tannberg on sage kirjutaja. Sõsarajakiri Imeline Teadus on rohkem reaalteaduslik ja maailmakesksem.

Roosmarii Kurvits: „Imeline“ ei ole eestilik nimevalik, meenutab pigem nõiasaateid.

Lõhmus: Nimevalik on meie oludega sobitatud, originaalis on illustreeritud Ajalugu. Praegu on sellel 100 000 lugejat. Lugejaskonnas on palju noori, kel huvi ajaloo vastu. Sisseastumisel ajalooõppesse kuuleme, et Youtube ja Imeline Ajalugu on kõige populaarsemad, see paneb tegijatele suure vastutuse.

Maarja Lõhmus: Mis on põhiline erinevus ajaloost kirjutamise puhul ajalehes või ajakirjas?

Alo Lõhmus: Erinevus on päevakajalisuses, ajakirjas on vähem kalendri järgi elamist. Ajakiri ilmub kord kuus, seal on kriteeriumiks huvitav lugu ja põnev materjal.

Küsimus saalist: Kui oma lugusid kirjutad, siis kust sa tead, et see on ajalugu?

Alo Lõhmus: Ega ma ei teagi. Inimese mälu on moonduv, inimene kirjutab oma mälu üle, mälu-pilt muutub hilisema info mõjul. Ja osavõtjad näevad asju erinevalt, nende suhe sündmusega avaldab sellele mõju. Tuleb arvestada erinevaid asjaolusid. Absoluutselt kindel on ainult fakt, et Eestis elab inimene, kes mäletab sündmusi sellisena. Samas ei saa alahinnata suulist mälu, meeldejäänud fakte. See aitab selgitada, mis on ametlikus dokumentatsioonis, ametlikes allikates kahe rea vahele jäänud. See võib anda säsi kuivade faktide vahele. Muidugi püüan erinevate allikate abil ebatõeseid kohti tuvastada.

³ Ajakiri sai alguse Taanist, lisaks Eestile ilmub praegu kõigis Põhjamaades, Saksamaal, Hollandis ja Lätis. — Toim.

Maarja Lõhmus: Kas ajakirjanik loob narratiivi või on narratiiv olemas sellest sõltumatult?

Alo Lõhmus: Iga narratiiv on autori nägu. Lugu peegeldab tema isikut, autor määrab narratiivi koe. Eks iga ajakirjanik püüab esitada loo oma parima äratundmise järgi, olles seejuures ka allikakriitiline.

Renita Timak (kauaaegne Eesti Televisiooni poliitika- ja ajaloosaadete toimetaja): Räägin ajaloosaadetest Eesti Televisioonis — neist, mida me oma meeskonnaga (Mati Talvik, Indrek Kangur ja mina) oleme teinud. Ajalooteema kuulub igasse korralikku teleprogrammi, meiegi tahame olla korralik programm. Tasub küsida, miks on ajalugu on ajakirjanduse jaoks huvitav. Ajalugu on minevik, see on möödas, sellest saab rääkida nii, nagu see oli meie teadmiste järgi. Ajaloolane Toomas Hiio ütles ühes intervjuus, et tihti kiputakse ajaloolisi isikuid hindama nii, nagu oleksid nemad ajaloo kulgu ette näinud ja teadnud seda, mida meie teame praegu. Oleme püüdnud vältida skaalasid hea–halb, progressiivne–reaktsiooniline, pakuda ikka rohkem fakte ja mineviku mõistmist, vähem hinnanguid.

Marek Tamm on ajalooajakirjanduse kohta hea määratlus: meeldetuletaja.⁴ Me ei saa eeldada, et kõik jääks meelde, aga juhime tähelepanu seikadele ja tõlgendustele kui intellektuaalselt huvitavale mõtteainele.

Alustasime „Eesti Vabariik 90“ puhul mälusarja „Eesti aja lood“, kokku sai 92 pooletunnist saadet. Eesti uuem akadeemiline ajalookäsitlus oli selleks ajaks olemas. Meil oli võimalik oma saadetes esinema kutsuda ajaloolasi. Ajaloolased on meile ka konsultandid. Saame kasutada akadeemilisi uurimusi, filmi- ja fotoarhiivi, memuaarkirjandust jm. Palju abi on Eesti vanemast ajakirjandusest — kõik eestikeelsed ajalehed on digiteeritud, neid on lihtne kasutada. Sündmustest osavõtjate ja pealtnägijate mälestused on kindlasti üks oluline allikas, mida ei tohi ei üle- ega alahinnata, aga mis annavad käsitlusele juurde inimliku emotsionaalse mõõtme. Peame võtma sündmuskohadelt kõik, mis on veel alles, jäljed maastikul ja jäljed mälus.

Sarja alustades sõitsime mööda Eestit — käisime maakondade muuseumides, seltsimajades, kohalikes muuseumides, kus tehakse palju väärtuslikku kogumis- ja uurimistööd.

Oleme teinud järgmisi saatesarju:

- „Eesti aja lood“ aastatest 1918–1940;
- „Eesti aja lood. Okupatsioonid“ aastatest 1940–1944, sovetiseerimisest Stalini surmani 1953 ja nn Hruštšovi sulani. See aeg on hästi tume ja kole, aga rahva mälus praegu veel hästi säilinud.

See on Eesti riigi tekkimise ja katkemise lugu. Eesti riigi rajajate põlvkond oli ju tulnud kõik tsaariajast, oli venekeelse või saksakeelse haridusega ja on oluline mõista, kuidas kujunes nende rahvuslik meelsus, kuidas nad löid oma riigi.

Muidugi, kõiki saateid keegi järjest ei vaata, Aga arhiivist saab järele vaadata, koolid ja ajalooõpetajad kasutavad meie tehtud DVD-sid, kuhu kogusime 40 saadet Eesti riigi loomisest. Sari tõi ekraanile inimesed, kes on uurinud Eesti ajalugu. Nii populariseerisime nende suurt tööd.

Eesti Vabariigi kahe maailmasõja vaheline aeg oli imelühike, aga sellega jõuti väga palju ära teha; palju sellest, mida me praegu päris-Eestiks peame, on sündinud sel ajal: riigi toimimise jaoks vajalikud asutused, haridussüsteem ja koolid, rahvusliku kultuuri varamusse kuuluvad kunsti-, kirjanduse-, muusikateosed, traditsioonid ja tähtpäevad.

Esimese saatesarja ülesehitus oli kronoloogiline. Tegijate jaoks see ammendus. Tekkis uue sarja idee — „Ajavaod“. Kolleegid imestasid — mis ajavaod? Mida te künnate, mis see on? Mõtelge veel. Jäime siiski selle pealkirja juurde, ja õigesti tegime — üks sõna, lühike pealkiri jääb meelde. Esimene tsükkel oli aastatel 2010–2011. 76 lugu, mis polnud sisuliselt seotud, lihtsalt huvitavad lood nii lähemast kui ka kaugemast minevikust. Näiteks 1936 plahvatas Kilingi-Nõmme koolis filmiprojektor. Selgus, et palju asjaosalisi elab tänaseni Kilingi-Nõmmel ja on nõus mälestusi jagama. Emotsionaalne lugu! Samuti saade Männiku suure sõjamoonalao plahvatusel. Kui võtad teemat ajakirjanduslikult, toob see juurde tausta tolle aja Eestist, kuidas elati ja asju aeti.

Kui sari hakkas temaatiliselt liiga haraliseks minema, läksime valdkondlike tsüklite peale. Huvitav oli Eesti ärimeeste tsükkel. Joakim Puhk, Franz

⁴ Marek Tamm. Monumentaalne ajalugu. — Loomingu Raamatukogu, 2012, nr-d 28–30, lk 12.

Krull, Wellnerid ja teised, kes alustasid ettevõttega juba tsaariajal ja tegutsesid, kuni lasti. Ka tänapäeval on osa neist firmadest ja kaubamärkidest veel säilinud.

Majandusteemadega oli raske, sest asjatundlike uurijaid, detailide tundjaid on vähem kui riigi poliitilise ajaloo uurijaid. Appi tulid koduloolased ja ajaloo huvilised. Näiteks Norma vabrikus olid entusiastid kogunud vanu pilte, kirjutasid jutu juurde ja köitsid kausta oma vabriku loo, kuidas tsehhid olid üle linna laiali ja kuidas neid lõpuks ühte koondati. Nendele inimestele tasub tänulik olla. Ärimeestest ja nende ettevõtetest tegime 40 saadet.

Praegu on käsil tsükkel „Riigi mehed“. Räägime nendest, kelle nimed pole ehk nii kuulsad kui Päts, Tõnisson, Laidoner, aga kes ometi on palju korda saatnud. Näiteks Juhan Kukk, kelle kohta üks magistrant küsis: „Kes see Kukk oli?“ Oli mees, kes koostas Eesti iseseisvusmanifesti algse teksti ning kuulus Jüri Vilmsi ja Konstantin Pätsi kõrval Päästekomiteesse, kust Konstantin Konik ta juhu- se tõttu välja vahetas, hiljem pangandustegelane ja poliitik. Kui isegi need, kes uuel eesti ajal koolis käinud, teda ei tunne, siis järelikult on mõtet rääkida kõigist riigi loomise juures olnutest!

Tegeleme diplomaatidega — näiteks Aleksander Varma ja August Torma. Sarnased nimed ja saatused, nad esindasid Eesti riiki ka siis, kui riiki päriselt polnudki. Varma jäi Soome ja Rootsi, Torma Inglismaale. Inglismaal säilis saatkonna hoone ka pärast Torma surma 1971, hoone müüdi maha 1980-ndatel, hetk enne seda, kui saatkonda jälle vaja läks. Torma loo on kirjutanud raamatuks Tiina Tamman.

Jaan Manitski on Viinistusse, kust Varmad pärit, kogunud Aleksander Varma maale. Noorena merd sõitnud Varma oli andeka käega kunstnik. See oli meremeeste seas levinud harrastus — hakkad kas maalima või kirjutama, mis sa loksud nii sama vett mööda!

Tuntud on episood 1940. aastast, kui okupatsioonivõimud käskisid Helsingis saatkonna sulgeda. Varma teatas, et temal selleks volitust ei ole, ta saab vaid saatkonna tegevuse peatada, katkestada. See oli väga tark formuleering, nagu selgus 1992.

Oleme üritanud jälgida printsiipi, et igast sündmusest ja igast mehest oleks mitu rääkijat. Kui sa-

mu asju kõnelda eri aspektidest ja erineval viisil, saab kogupilt terviklikum. Vajame palju visuaalset materjali ja palju detaile, ent pole läinud lavastamise teed.

Marju Lauristin: Kuidas on autorikaitsega?

Renita Timak: Kasutame vana mustvalget arhiivimaterjali, audiovisuaalse kaitse reeglid on mõnevõrra uuemad. Filmiarhiivist oleme materjali saanud alati koos näitamisõigusega. Kui keegi tuleb ja ütleb, tal on õigused, mida me oleme rikkinud, siis suhtleme! Siiani pole nii juhtunud. Kõige rumalam on jätta näitamata see vähene pilt, mis neist aegadest on säilinud.

Maarja Lõhmus: Kuidas tekib saatesse ajakirjanduslikkus?

Renita Timak: Kuidas me teeme? Planeerime hooaja, paneme teemad kirja, hakkame nimekirja järgi materjali koguma. Kaua me tavaliselt ühte saadet teeme? Kui oled teema ette võtnud, siis see kogu aeg tiksub, materjali koguneb. Nii ei saagi öelda, kui palju täpselt aega läheb. Ainult montaaži kohta saab öelda, mitu tundi. Muidu otsime inimesi, uurime arhiivi, käime kohtadel, võtame üles, räägime inimestega, kirjutame kõik jututekstid lahti — tekitame tulevase saate faili, intervjuud kirjutame lahti, siis hakkame lugu kokku panema, valime lõigud ja kirjutame vahetekstid, pildilõigud. Kas see on ajakirjanduslik? Küllap teema valikust, materjali valikust ja käsitlusviisist see ajakirjanduslikkus tuleb. Teeme dokumentaalseid lugusid. Me ei hakka arutama, kuidas oleks olnud, kui poleks olnud nii, nagu oli.

Maarja Lõhmus: Kui vaatluse all on nii pikk aeg, kas siis võitja kirjutab ajaloo ja ajakirjanik kirjutab omakorda üle?

Renita Timak: Meil on järjepanu mitmeid võitjaid olnud ja igaüks kirjutab üle. Mida rohkem süvened, seda vähem see võitja meelde tuleb. 1944 pommitati Tallinn puruks. Ühed rääkisid, et teised tegid, teised omakorda, et esimesed. Oluline oleks teada ja öelda, kes pommitas. Ideoloogilisus tuleb sisse, kui on käsil poliitilise süsteemi

muutus. Praegu on olnud 25 aastat stabiilset aega ja no keda me praegu võitjana käsitame?!?

Kadri Suni: 20 aastat riigimeestest ja ärimeestest. Tekkis küsimus, kui palju saateid on naistest. Kes lood naispersoonidest väärivad saadet?

Renita Timak: Oleme teinud Alma Oinasest, Anna Tõrvand-Tellmannist ... Aga 1920-ndatel oli ühiskondliku positsiooniga naised vähe. Omal ajal ütles Jaan Eilart „loodusemees“ isegi siis, kui inimene oli naissoost.

Meie ajaloosaated on eetris pühapäeval vara-

õhtusel ajal, vaatajate hulk sõltub aastaajast ja päikesepaistest, tavaliselt vaatab 40 000 – 80 000 inimest. Siis on saade pärast korduses, järjest rohkem on järelvaatamise võimalusi, netist vaatamise võimalusi, aga mõtlema peaks ka väljaspool Eestit elavatele eestlastele, kellel sobiksid vaatamiseks meie öötunnid. See võimalus seisab praegu inseneri tööraha taga, muidu oleksid öised kordussaadet tehniliselt võimalikud. „Eesti Vabariik 100“ pidustuste raames võiks ajaloosaateid harimiseks rohkem näidata.

KULTUURIAJAKIRJANDUS

Muusikakriitika väärtushoiakud Eesti trükiajakirjanduses

Madis Järvekülg

Oma magistritöös keskendusin muusikakriitikas nähtuvatele väärtushoiakutele Eesti trükiajakirjanduses, analüüsides, millised võimusuhted avalduvad tekstides bourdieu'likul kultuuriväljal. Lisaeesmärgina tahtsin avada nende väärtushoiakute seoseid erinevate muusikasotsioloogia ja -filosoofia käsitlustega. On ilmne, et Eesti trükiajakirjanduses on muusikakriitika võrdlemisi selgelt polariseerunud: Sihtasutuse Kultuurileht väljaanded (Sirp, Muusika, Teater. Muusika. Kino) kajastavad peamiselt klassikalist muusikat kontserdiarvustuste formaadis, vastandudes selgelt päevalehtedele (Postimees ja Eesti Päevaleht) ning Eesti Ekspressile ja Müürilehele, mis keskenduvad pigem plaadiarvustuste vormis popmuusikakajastusele.

Teoreetilised lähtekohad

Fokuseeritum tähelepanu muusika esteetilistele omadustele pärineb 18. sajandi teisest poolest, Kanti klassikalisest esteetikateooriast ning eelromantistlikust vaatest muusikale.¹ Enne seda muusikat tänapäevases mõttes — eraldatuna religioosest, rituaalsest ja praktilisest väärtusest — nii selgelt ei eksisteerinud. Kui seni oli vokaalmuusikat ja selle verbaalset teksti peetud instrumentaalsest muusikast olulisemaks, siis umbes samal ajal, 18. sajandi lõpus, tegi instrumentaalmuusika hüppe madalaks peetud

kunstivormist üheks väärtuslikumaks.² Kant tõstis esiplaanile muusikakuulaja subjektiivse kogemusliku aspekti: tema jaoks oli muusika „emotsioonide keel“ ja oluliseks sai ka muusika naudinguline aspekt.³ Ta kirjutab, et puhas maitsepõhine hinnang muusikale peab olema eraldatud emotsiooni ja lumuse mõjust ning muusika eesmärk või funktsioon ei tohi olla puhta maitseotsustuse aluseks.⁴ Sestsaadik on esteetilise väärtuse ja funktsionaalsele naudingule suunatud kvaliteedi vastandamine olnud kultuuridihhotoomia „kõrge-madal“ üheks oluliseks lähtealuseks. Tekkis mõttesuund „kunst kunsti pärast“ kunsti autonoomsuse printsiibiga, väljendudes muusikafilosoofias eelkõige formalismis,⁵ mille tuntuimaks esindajaks on Eduard Hanslick, kes lahutas ilu mõiste emotsioonidest ja tunnetest, taandades selle üksnes formaalseks absoluutseks entiteediks.

Minu töö kontekstis on väga oluline koht maitsekontseptsioonil. Maitse on Kanti järgi võimekus/oskus hinnata objekti või viisi, kuidas seda esitletakse, meeldivaks või mittemeeldivaks ilma igasuguste huvideta ja teiste kujutlusvõimet kitsendavate reeglitega⁶ ning sellele on omane oma sisemise ilu-ideaali konstrueerimine.⁷ Nn Kanti maitse antinoomia järgi on maitse ühtaegu nii personaalne kui ka sotsiaalne.⁸ Briti empiirikute traditsiooni esindaja

Artikkel põhineb 2016. aasta augustis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsitud magistritööl (juh Marju Lauristin). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/53845>

¹ Enrico Fubini. *The History of Music Aesthetics*. Basingstoke: Macmillan, 1990, lk 4; Andy Hamilton. *Aesthetics and Music*. London: Continuum, 2007, lk 13.

² A. Hamilton 2007, lk 67.

³ E. Fubini 1990, lk-d 220–221; Immanuel Kant. *The Critique of Judgment*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1984, lk 198.

⁴ I. Kant 1984, lk-d 69, 92.

⁵ Eduard Hanslick. *On the Musically Beautiful: A Contribution Towards the Revision of the Aesthetics of Music*. Indianapolis, IN: Hackett Publishing Company, 2007, lk 71.

⁶ I. Kant 1984, lk 53.

⁷ *Ibid.*, lk 80.

⁸ Jukka Gronow. *The Sociology of Taste*. London, New York: Routledge, 1997, lkxi.

David Hume'i järgi aga eksisteerib ilu ainult konkreetse inimese meeles, kes vaadeldavat objekti ilusaks peab,⁹ ometi tunnistab Hume ka teatavat hea maitse standardit. Küsimusega, milline maitse on eetiline, õilis, hea või moraalne, tegeleb aga marksistlik ja weberlik musikoloogia, mis arutleb selle üle, kuidas käsitleda muusikat kui ideoloogilise väljenduse vormi.¹⁰

Esile kerkinud võimuküsimused viivad meid Pierre Bourdieu pärandini, mis nihutab fookuse filosoofilistest käsitlustest sotsioloogiliste poole. Bourdieu näeb maitse kontseptsiooni sotsiaalse võimuhierarhia võtmes. Empiirilistele uuringutele tuginedes avanevad tema käsitluses kolm maitse klassi: legitiimne (kõrgelt haritud), keskklass (vaheetapp, ühendav kategooria) ja populaarne (meeleline ning madalalt haritud).¹¹ Tema järgi iseloomustab legitiimset maitset „esteetiline dispositsioon“, mis peab vormi funktsioonist olulisemaks, eraldab kultuuriobjekti igapäevaelust ja vastandub vahetule tunde, kergele naudingule ehk funktsionaalsele „populaarestetikale“.¹² Bourdieu arvates on legitiimne kõrgklass rõhuja, kes domineerib oma maitse kaudu madalamate klasside maitsete üle, võimuhierarhiat alatas kinnistades.¹³ Bourdieu väljateooria¹⁴ kohaselt koosneb iga väli (ka kultuuriväli) ekspertidest, autoriteetidest ja institutsioonidest, kes kõik võitlevad defineerimaks, mida pidada legitiimeeritud kunstiks, kultuuriks ja mida mitte. Kõigil agentidel on teatud *habitus*, maitseelised ja sotsiaalsed kalduvused, sümboliline, kultuurne, majanduslik ja sotsiaalne kapital, mida nad hinnangu te ja otsustuste kaudu positsioneerivad vaadeldaval väljal teiste agentide suhtes. Väljad võivad olla vastastikustes sõltuvussuhetes ning kultuuriväli allub kahte tüüpi hierarhiale: autonoomsusprintsibi põhjal („kunst kunsti pärast“) ja heteronoomse-majandusliku printsibi alusel (kommertsialiseerumine).¹⁵ Ühe sellise väljana või mitmeks väiksemaks väljaks

jaotatuna võib vaadelda ka Eesti muusikakriitikat trükiajakirjanduses. Bourdieu teooriat on tänaseks omajagu kritiseerinud nii muusikasotsioloogid (nt Hesmondhalgh¹⁶) kui ka filosoofid (nt Rancière¹⁷). Petersoni ja Kerni empiirilised leiud näitavad, et Bourdieu mõistes kõrgklass muutub järjest rohkem kõigesööjaks, eelistades ka madalamaks peetud muusikavorme¹⁸, ning Simon Frithi arvates võib Bourdieu maitsehierarhiat kohaldada ka tema mõistes „madala“ kultuuri siseselt.¹⁹

Kultuurisotsioloogias tähendab legitimeerimine protsessi, kus uus, mitteaktsepteeritud kultuurivorm muudetakse aktsepteerituks, kus kultuurivormid konsensuse õigustuse abil intellektuaalselt ja institutsionaalselt ümber positsioneeritakse.²⁰ Selleks võib rakendada ressursse, nagu raha, teadmised, tööjõud, kogemus jne. Ressurss on autoriteet, mis käib kaasas muuseumidega, aga oluline ressurss on nt ka ülikoolid, kirjutab Baumann.²¹ Ajalooliselt on kunstivormina sel moel legitimeeritud film, samuti džässmuusika. Motti Regev on muusikakriitilisi tekste analüüsides näidanud diskursiivseid võtteid, millega *rock*'i-kriitikute uusintelligendid on 1960. aastatest saati üritanud *rock*-muusikale tõelise kunsti staatust välja võidelda, rakendades *rock*-kultuurile traditsioonilist autonoomse kunsti ideoloogiat.²² *Rock*-kultuuri aktsepteerimine on olnud vaid osaline, tõdeb Regev, sest kuigi *rock*-muusika on leidnud koha lugupeetud kultuuriväljaannetes ja *art-house* filmide heliribadel, oleks riigi toetus sellele mõeldamatu ning teadlaste huvi selle vastu ei ole süstemaatiline.²³ Muusikaeristuse kõrge-madal kujunemise selgitamisega ma magistri-töös süvitsi ei tegelenud, see oli peateemaks

⁹ David Hume. *Essays and Treatises on Several Subjects*. 1777, lk 230. Vt <http://www.davidhume.org/texts/etss.html>

¹⁰ Simon Frith. *Performing Rites: On the Value of Popular Music*. Cambridge: Harvard University Press, 1996, lk 269.

¹¹ Pierre Bourdieu. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cornwall: Routledge & Kegan Paul, 1984, lk 8.

¹² *Ibid.*, lk-d 20–25.

¹³ Vt Ulf Lindberg *et al.* *Rock Criticism from the Beginning: Amusers, Bruisers, and Cool-Headed Cruisers*. New York, Oxford: Peter Lang, 2005, lk 32

¹⁴ Pierre Bourdieu. *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity Press, 1993.

¹⁵ *Ibid.*, lk 40.

¹⁶ David Hesmondhalgh. *Why Music Matters*. Chichester: Wiley Blackwell, 2013, lk 49.

¹⁷ Derek Robbins. Pierre Bourdieu and Jacques Rancière on Art/Aesthetics and Politics: The Origins of Disagreement, 1963–1985. — *The British Journal of Sociology*, 2015, Vol. 66, nr 4, lk-d 738–758.

¹⁸ Richard A. Peterson, Roger M. Kern. Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore. — *American Sociological Review*, 1996, Vol. 61, nr 5, lk-d 900–907.

¹⁹ S. Frith 1996, lk 9.

²⁰ Shyon Baumann. A General Theory of Artistic Legitimation: How Art Worlds Are Like Social Movements. — *Poetics*, 2007, Vol. 35, nr 1, lk-d 48–49.

²¹ *Ibid.*, lk-d 55–56.

²² Motti Regev. Producing Artistic Value: The Case of *Rock* Music. — *The Sociological Quarterly*, 1994, Vol. 35, nr 1, lk-d 85–102.

²³ *Ibid.*, lk 98.

minu bakalaureusetöös,²⁴ küll aga vaatlesin seda ühe diskursusena kvalitatiivses tekstianalüüsis. Selle, kuidas on omavahel seotud kunsti tiitlit vääriv muusika, esteetiline väärtus ja võimuküsimused, on hästi sõnastanud Theodore Gracyk. Ta selgitab, et esteetikaalased uurimused on kaunite kunstide ajalooa lahutamatu seotud ja esteetilised väärtused on juurdunud kui kaunite kunstide väärtused, mis omakorda on paratamatult eliidi väärtused.²⁵

Milline peaks olema muusikakriitika roll ja milline peaks olema selle keelekasutus? Fubini kirjutab, et kui valgustusajastu muusikakriitika oli detailselt keskendunud välistele muusikatehnilisele aspektidele, siis romantismiaegne kriitika kaldus rohkem nn amatöörluse poole. Romantism lõi enneolematud tingimused muusikadiskussiooni õitsemiseks: heliloojad, intellektuaalid, poeedid, muusikud, filosoofid — kõik tundsid, et peavad sel teemal sõna võtma, ja formalistliku kriitikakeele kõrvale tekkis ilukirjanduslik, idealistlik, metafooride- ja epiteetiderohke stiil.²⁶ Lindberg ja teised toovad välja, et kuigi kriitikult oodatakse objekti kirjeldamist, klassifitseerimist ja interpreteerimist, mida peaksid saatma mõistuspärased argumendid, siis praktikas ei tundu see kohustuslik olevat ning enamik kriitikast laugleb „impressionistliku subjektiivsuse“ ja „truu objektiivsuse“ vahel.²⁷ Minu töö näitab ka seda, millist laadi keelekasutust Eesti trükiajakirjanduse muusikakriitikas leidub.

Uuringu eesmärk ja uurimisküsimused

Wesley Monroe Shrum kirjutab Bourdieu kultuuriväljaga seoses, et kõrge-madala kultuurieristus ei ole kunstile loomuomane ega ka mitte lihtsalt selle tulemus, et mingid inimesed toodavad ja tarbivad sarnaseid kultuuriobjekte. Tema hinnangul on see kunsti ja avalikkuse suhet korraldavate „diskursiivsete praktikate“ tulemus (mille osaks on kahtlemata ka kultuuriajakirjandus ja kriitikud

vahendajatena).²⁸ Vaatlesin oma analüüsis diskursusena keelekasutust kui sotsiaalselt praktikat: see, kuidas kriitikud teatud teemasid käsitlevad, on seotud nende võimusuhetega kultuuriväljal ja samuti vastupidi.²⁹ Sõnastasin kaks uurimisküsimust järgmiselt.

Millised on muusikakriitikas avalduvad väärtushoiakud Eesti trükiajakirjanduses?

Kuidas need väärtushoiakud Eesti muusikakriitika väljal suhteid kujundavad?

Van Dijki järgi on väärtused hinnangute ja ka hoiakute aluseks.³⁰ Hoiak on aga hinnanguline uskumus, mida grupp jagab.³¹ Väärtushoiakute all käsitlen seega nii muusikalisi väärtusi, nagu nt originaalsus või professionaalsus (eelteadmine neist oli mul olemas juba bakalaureusetööst), mis kahes väljaannete grupis esile kerkivad, kui ka hoiakuid teatavate nähtuste või protsesside suhtes, nagu muusika massistumine. Väärtushoiakute otsimisel toetusin töös läbivalt teoreetilisele materjalile ning teise, abstraktsema uurimisküsimuse üle arutlesin suurel määral diskussiooniosas.

Meetod ja valim

Kultuuriajakirjanduse kvantitatiivses kontentanalüüsis grupeeriti paberväljaanded kultuurivaldkondade üleselt üldlehtedeks (Postimees, Päevaleht, Eesti Ekspress) ning kultuuriväljaanneteks (Sirp, TMK, Muusika, Müürileht, KesKus).³² Uuringu tulemused olid teatud mõttes minu magistritöö kvalitatiivse analüüsi lähtepunktiks, toetavas rollis. Kontentanalüüsi juhendi järgi kuulusid valimisse kõik eelnimetatud kanalite kolme kuu (2014. aasta november, detsember ning 2015. aasta jaanuar) ajakirjandustekstid, milles kultuur oli keskne teema. Mina tegelesin uuringurühma liikmena üksnes artiklitega, kus vähemalt üks

²⁴ Madis Järvekülg. Piiri konstrueerimine ajakirjanduses klassikalise ja popmuusika vahel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, 2012. Vt <http://dspace.ut.ee/handle/10062/25822>

²⁵ Theodore Gracyk. Listening to Popular Music: Or, How I Learned to Stop Worrying and Love Led Zeppelin. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2007, lk 34.

²⁶ E. Fubini 1990, lk 300.

²⁷ U. Lindberg *et al.* 2005, lk 13.

²⁸ Wesley Monroe Shrum. Fringe and Fortune: The Role of Critics in High and Popular Art. Princeton: Princeton University Press, 1996, lk 7.

²⁹ Norman Fairclough. Language and Power. New York: Longman, 1989, lk 17.

³⁰ Teun A. van Dijk. Ideoloogia: Multidistsiplinaarne käsitus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005, lk 94.

³¹ *Ibid.*, lk 60.

³² Kultuuriajakirjanduse sisu ja vormi statistiline monitooring (kontentanalüüs). Meediasotsioloogilise uuringu „Kultuuriajakirjanduse sisu ja kasutajaskond“ vahearande I osa, 2015. Vt http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kultuuriajakirjanduse_kontentanalüüs_-_vahearuanne.pdf.

temaatiline tekstilõik puudutas muusikat. Eraldi eristati ka veebiportaale, avaõiguslikke raadio- ja telekanaleid, aga need magistritöö raames minu valimisse ei kuulunud. Samuti jätsin analüüsist välja lühiuudised, mis ei paku võimalust arvamuste ja hoiakute avaldumiseks. Nii jäi magistritöö kvalitatiivse analüüsi kontekstis valimisse 371 muusikateemalist artiklit, millest 178 sisaldasid mõttearendusi kontserdiolukorrast ning 232 artiklit käsitlesid salvestatud muusikat (järelkult osas artiklites oli lõike nii ühe kui ka teise kohta). Analüüsiühikuks oli nn temaatiline tekstilõik. See ei välista võimalust, et ühes ja samas artiklis võiks juttu olla nii klassikalisest muusikast kui ka popmuusikast koos nende juures avalduvate väärtustega. Vastavalt iga väljaande eelistatumalt kajastatud põhivaldkonnale jagasin väljaanded kahte gruppi: 371 artiklist pärinevad 144 SA Kultuurileht ning 227 ülejäänud väljaannetest. Kultuuriajakirjanduse kvantitatiivuuringu kodeerimistabelit täites märkisin üles tähenduslikke märksõnu, tsitaate ja tekstilõike, mida oma uurimistest lähtuvalt oluliseks pidasin. Hiljem artiklite massi korduvalt läbi töötades organiseerisin neid vastavalt korduvatele märksõnadele ja teemadele, nagu professionaalsus, kõrge-madala vastuolu, kommertsialiseerumine, produktsioon, interpretatsioon jne, ning täheldasin teemadele lähenemise ja keelekasutuse juures selgelt eenduvaid mustreid, tuvastades samas ka hinnanguid, mida teemadega seotult väljendatakse. Jõudsin kategooriateni, mida võib nimetada diskursuse elementideks — nendest said tulemuste esitamisel alapeatükkide nimetused (nt „kõrge-madala vastandus läbi institutsionaalsuse“). Diskursuse elementide kaudu avalduvadki väärtushoiakud (väärtused ja hoiakud), nii kaudse keelekasutuse kujul kui ka otsesõnu, hierarhiate loomise kaudu teatavat diskursust taastootes. Kirjeldatud teguviis seostub enim põhistatud teooria (*grounded theory*) meetodiga, mille puhul tekstilähedase analüüsi kesse ei avaldu lihtsalt andmete süstematiseerimise ja organiseerimise kaudu, vaid esmatähtsaks saab neist võrsuvate ideede organiseerimine ja pidev võrdlemine, nii et analüüs võib alata juba andmete kogumise ajal.³³

³³ Stefan Titscher *et al.* *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: SAGE, 2000, lk 76.

Tulemused

Kultuuriajakirjanduse uuringu kvantitatiivne analüüs näitas, et enamik kontserdikajastustest, 101 artiklit, sisaldas klassikalise muusika käsitlusi ning salvestatud muusika kirjutistest 168 (edaspidi plaadi- või albumiarvustused) popmuusikarutelu. Kultuurilehtedes tegeleti klassikalise muusikaga 92 artiklis ning popmuusikaga, formaadist (kontsert/plaat) olenemata, 42 artiklis. Üldlehtedes tegeleti klassikalise muusikaga 21 ning popmuusikaga 166 artiklis. Siinkohal tuleb märkida, et lõviosa kultuurilehede popikajastusest võib panna Müürilehe ja KesKusi arvele. Võrreldes eelnevatega kajastati SA Kultuurilehe väljaannetes mõnevõrra rohkem džässi, seda eelkõige tänu ajakirja Muusika džässirubriikidele. Aga selliste kajastuste arv, mis kuuluks eelkõige džässi või popist eraldiseisva folkmuusika valdkonna alla, oli kogu valimis siiski liiga väike, et suuremaid üldistusi teha. Lisaks tuleb arvestada, et klassikalise muusika artikleid mahub leheküljele üks või kaks või kolm, aga kõige tavapärasemaid popikajastusi, plaadiarvustusi, mahub ühele küljele kuni kuus-seitse. Põhiline on see, et kui me repositsioneerime Müürilehe ja KesKusi, muutub juba ilmseks saanud polariseerunud pilt (kontserdiarvustus / klassikaline muusika; albumiarvustus/popmuusika) selgelt diametraalsemaks. Selline pilt sai kahe väljaande baasil selgeks juba minu bakalaureusetöös.

Üks minu bakalaureusetöö järeldest oli seegi, et objektide erinevusega — popmuusika/plaadiarvustus ning klassikaline muusika / kontserdiarvustus — tuleb kaasa ka viis, kuidas käsitletavast muusikast räägitakse. Nii esitasin ka kvalitatiivanalüüsi tulemused kahes osas: Sihtasutuse Kultuurileht muusikakäsitluse alused ning üldlehtede ja Müürilehe muusikakäsitluse alused.

Sihtasutuse Kultuurileht väljaannete muusikakajastus

Muusika romantiseeritus, idealiseeritus

See avaldub muusika olmelisest, sotsiaalsest elust eraldamise kaudu. Muusikat nähakse millegi

„kõrge“ ja ebamaise, tunnetuslikult erilise ja sõnuleseletamatuna.

Tema jõuline, ent peenetundeline mäng nõudis kaasamõtlemit ning ta oskas tõsta publiku kõrgetesse kõlasfääridesse.³⁴

Ainuüksi artiklis, kust toodud tsitaat pärineb, on sõna „kõrge“ selle erinevates vormides kasutatud kuus korda. Sama tihti leiab selliseid sõnu nagu „sügav“ või „haruldane“, mis on samuti romantismi vaimust kantud. Richard Taruskin on näinud 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse romantistlikku vaadet muusikale eelkõige religioosse meeleoluna,³⁵ lisaks seostub selline lähenemine Bourdieu ideega väljast kui „usu universumist“, kus on koht ainult nn pühitsetutele, kes teatud muusika tunnetuslikku sügavust ja erilisust jagavad.³⁶

Formalistlik lähenemine

Bourdieu vaates seostub see element nn legitiimse maitse „esteetilise dispositsiooniga“, mis peab vormi meelelisest naudingust olulisemaks ja vastandub madalama maitse „populaarestetikale“.³⁷

Nii näiteks kulmineerub valdavalt heterofoonilis-polüfoonilisel faktuuril põhinev Kyrie talle vahetult järgneva Christe algustaktide akordikas, kus kõlab juhtharmonia üks variantidest. Christe osas teisendatakse aga juhtharmonia taas heterofooniliste häälte liikumiseks.³⁸

Kõrge-madala vastandus läbi institutsionaalsuse

Siia alla jaotusid eelkõige otsesed kõrge-madala vastandused stiilis klassikaline muusika vs. popmuusika.

Arthur Schopenhaueri järgi nõuab tõeline kunst (nii nagu filosoofiagi) kunstnikult, aga ka kuulajalt valmisolekut süvatunnetuseks. See on paljudele ebamugav, aga mugav kunst on mõttetu ja lausa kahjulik.³⁹

Toodud tsitaadist võib „sügava tunnetuse“ taga näha ka romantiseeritud mentaliteeti, aga väga paljudel juhtudel seotakse „kõrge“ väärtus ka professionaalsuse mõistega. Professionaalsus on klassikalise muusika arutelu justkui eelduseks seatud absoluut, mis on oma olemuselt tegelikult vastuoluline, sest selle lähtepunkt — pedagoogiline loogika „sellist meistriks“ — on sügavalt sotsioloogiline ja läheb konflikti Kanti *genius*e tuules kerkinud romantilise vaatega. Nagu eespool mainitud, on just haridusinstituutide peetud esmaseks legitimeerivaks vahendiks. Järgnevalt tsitaadinäide, milles võib näha väga selget institutsionaalset positsioneerimist kultuuriväljal:

On klassikaline tõde, et levimuusika levib, ja seda levitataksegi aktiivsemalt, süvamuusika kuulajad ja harrastajad on vähemuses. Vähemuse õigusi tuleb aga aktiivselt kaitsta, kas või nii, nagu kaitsti Eestis vähemust perekonnaseaduse vastuvõtmisega. Tugevamat häält peaksid siin tegema muusikanõukogu, heliloojate liit, interpretide liit ja teisedki muusikainstituutsioonid.⁴⁰

Esitatud tsitaadis väljendub kõnekalt ka järgmine diskursuse element.

Ohustaatuse tunnetus ja uued väljendusvahendid

Nagu ka mitmest eelnevast väljavõttest nähtub, tunnetatakse massikultuurse ühiskonna klassikalise muusika ringkonnas süvamuusika ohustaatust. Leidub viiteid tühjadele kontserdisaalidele.⁴¹ See on

³⁴ Nele-Eva Steinfeld. Ootused kahele klaverile. — Sirp, 14.11.2014. Vt <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/ootused-kahele-klaverile>.

³⁵ Richard Taruskin. Music in the Seventeenth and Eighteenth Centuries: The Oxford History of Western Music. New York, Oxford: Oxford University Press, 2005, lk 649.

³⁶ Pierre Bourdieu. The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature. New York: Columbia University Press, 1993, lk 82.

³⁷ P. Bourdieu 1984, lk-d 32–34.

³⁸ Kerri Kotta. Kohtumine igavikus. — Sirp, 21.11.2014. Vt <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/kohtumine-igavikus/>.

³⁹ Marju Riisikamp. Uus: Niguliste koorireli kontserdid. — Sirp, 21.11.2014. Vt <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/uus-niguliste-koorioreli-kontserdid/>.

⁴⁰ Alo Põldmäe. Klassikatahed Tartus. — Sirp, 16.01.2015. Vt <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/klassikatahed-tartus>.

⁴¹ Nt Kai Taal. Kellele on vaja klaverimuusikat ehk pidu tühjas saalis. — Muusika, 2014, detsember; Aare Tool. Kultuur on mälu. — Sirp, 14.11.2014. Vt <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c5-muusika/kultuur-on-malu>.

üks kesksemaid probleeme üldiselt vähe problematiseeritud muusikaarutelus.

Tuleb uskuda traditsioonilisse õhtumaa kõrgkultuuri, mille areng on tegelikult peatunud ja konserveerub interpretatsioonikunsti. Selle reeglistik on fundamentaalselt erinev triviaalsusele panustavast massimuusikast. Klassikalise interpreedi eneseõigustus praeguse arengule rõhuva ühiskonna valguses on ebamusikaalse nüüdis-heli esitamine uue klassikalise muusika sildi all.⁴²

Üldlehtede ja Müürilehe muusikakajastus

Individualiseeritus ja keeleline vabadus

Juba bakalaureusetöö jaoks tehtud intervjuus ütles Eesti Ekspressi muusikakriitik Siim Nestor, et tema vaatleb eristust väärtuslik-väärtusetu üksnes isikliku maitse küsimusena. Sama seisukohta väljendas ta ka käesoleva töö valimisse jõudnud Müürilehe detsembrinumbri DJ-ankeedis.⁴³

Popmuusikakirjutiste analüüsist nähtus, et muusikalist väärtust presenteeritakse enamasti subjektiivse seotuse kaudu, tihtipeale ka arvustaja enese mälupiltides, kus on kadunud need muusika universaalsuse kvaliteedinõuded, mida võis näha Sihtasutuse Kultuurileht väljaannete puhul.

Kindlasti mõjutab mind see keskkond, milles neid kahte esimest albumit (kassetilt) kuulasime. Oli kaunis aeg — teismelised, hängisime sõbraga koos maal, uhasime ratastega ringi, sõime sõstraid.⁴⁴

Mina-vormi kasutus on sagedasem kui „meie“ ning isiklikku sidet muusikaga ei üritatagi vaidlustada. Autorid näevad loomulikuna seda, et ühelt poolt asub iga muusikakuulaja teistega võrdsetel alustel ning teisalt on tal enda jaoks ainuomane kuulamis-

perspektiiv. Selles raamistikus võib kriitikut vaadata kui tarbija juhendajat (*consumer guide*) ning sama seost kinnitab ka popmuusikakriitika põhiline arvustusobjekt — album —, mis erinevalt klassikalise muusika maailmas levinud kontserdiformaadist on selgemalt seostatav tarbimisühiskonna tootega. Nii Theodore Gracyk⁴⁵ kui ka Jacques Rancière⁴⁶ on aga viidanud, et esteetiline väärtus ei pea olema ühendatud klassikalise nägemusega kunstist kui millestki olmeelust eraldiseisvast, ja nii hägustub piir päris elu ja muusika vahel. Vabadus muusikasiseste ja -väliste seoste loomisel eneseväljendusele fokuseeritud keelemänguga on popmuusikakriitikas läbiv. Jennifer Skellington on arvanud, et hea popikriitiku autoriteet tuleb eneseväljenduslikust vilumusest,⁴⁷ retsensioonis ümbritsetakse reaalsed sündmused tihtipeale lausfiktsiooniga, kus kriitiku tunne saab olulisemaks kui mõni probleemi seletus või täpne kirjeldus. Näiteks Paul Crosthwaite nimetab seda imaginaarseks historitsismiks.⁴⁸

Alternatiivmuusika vs. kommertsmuusika

Alternatiivmuusika ja kommertsmuusika vastandus on kriitikute tekstidesse tihtipeale sisse kodeeritud. Briti muusikaajakirjade analüüsi põhjal ütleb Simon Frith, et hea popmuusika on see, mis lõhub kommertsrutiini, ületab selle piirid, ehk siis lõhub seda, mis popmuusikat alguses kontekstis defineeris.⁴⁹ Kommertstaotlustega muusikat nähakse andvat järele majanduslikult motiveeritud muusikatööstuse survele.

Kuigi tema vahendid on samad, suudab ta ikka ja jälle oma aeglase *leftfield*'i astumistega luua mingeid hindamatuid väärtusi, millel peavoolus kindlasti kohta pole. Ega ta sinna pretendeeri-gi.⁵⁰

⁴² Kai Taal. Ma soovin, et oleks rohkem muusikuid, kes täie hingega anduksid muusikale! Intervjuu Age Juurikasega, Raun Juurikase kommentaar. — Muusika, 2014, november.

⁴³ DJ-ankeet: Siim Nestor. — Müürileht, 2014, detsember. Vt <http://www.muurileht.ee/dj-ankeet-siim-nestor/>

⁴⁴ Madis Aesma. Weezeri albumi „Everything Will Be Alright in the End“ arvustus. — Eesti Ekspress, 19.11.2014.

⁴⁵ T. Gracyk 2007, lk 12.

⁴⁶ D. Robins, 2015, lk 45.

⁴⁷ Jennifer Skellington. Defining Qualities: Making a Voice for Rock and Pop Music in the English Quality News Press. — Rachel Carroll, Adam Hansen (Toim). LitPop: Writing and Popular Music. Burlington, VT: Ashgate, 2014, lk-d 109–124.

⁴⁸ Paul Crosthwaite. Trauma and Degeneration: Joy Division and Pop Criticism's Imaginative Historicism. — Rachel Carroll, Adam Hansen (Toim). LitPop: Writing and Popular Music. Burlington, VT: Ashgate, 2014, lk-d 124–140.

⁴⁹ Simon Frith. Taking Popular Music Seriously: Selected Essays. Aldershot: Ashgate, 2007, lk-d 259–260.

⁵⁰ Risto Kozer. Nädala plaat. Monarhi dub. — Postimees, 29.11.2014.

Eespool mainitud popmuusikataju individualiseeritud olemust kinnitab seegi, et sugugi mitte alati ei nähta kõnealuses vastanduses kommertsialiseerunud poolt negatiivsena. Näiteks Siim Nestor ütleb, et Foo Fightersi plaat „Sonic Highways“ on „masendav pundar mittemidagiütlevaid klišeesisid“,⁵¹ aga hindab kõrgelt Taylor Swifti albumi „1989“ kõige tavalisemat popmuusikat,⁵² sest see on tehtud meisterlikult laiatarbepopi ideaalse „valemi“ või „šablooni“ järgi. Siinjuures saab popmuusikakirjutistes erilist tähelepanu stuudiotöö, produktsioon, tehniline teostuse tase, mida võib vaadelda popimaailma vastena klassikalises ringkonnas domineerivale „professionaalsusele“. Selle tähelepaneku tegin juba oma bakalaureusetöös.

Autentsus

Üks *rock*-esteetika konsensus alustaladest põhineb Frithi järgi autentsuse kontseptsioonil: hea muusika on millegi — inimese, idee, tunde, jagatud kogemuse, ajavaimu — autentne väljendus ning kõik, mis ei ole autentne, on kommertsiaalsete taotlustega.⁵³ Kõikidest autentsuse käsitlustest, mis muusikauuringutes liikvel, mõtlen siinkohal autentsust eelkõige „tõese“ eneseväljenduse kontekstis, mis üldiselt kultuuriväljal avaldub originaalsusetaotlusena ja mille juured on klassikalise muusika maailmaga sarnaselt tegelikult romantismis, sest see ideoloogia kõnetab popmuusikat kui kunsti.⁵⁴ Üks näide autentsuse kui kunstlikkuse vastandi — autentsus kui tõde — olulisusest:

Üldiselt on siiski päris rõõmus ja hoogne plaat, aga kohe kuidagi ei saa lahti tundest, et energia on teeseldud, mitte ehe.⁵⁵

Näide autentsuse kui originaalsuse väärtustamisest:

Nad ei tee trendikalt moodsat muusikat, vaid astuvad vaikselt, popmuusika varjus, oma rada.⁵⁶

Minu valimisse langes mitu kirjutist räppar Tommy Cashist, kes nõuaks autentsuse vaates erikäsitlust. Nimelt, Weisethaunet ja Lindberg toovad viitega Lawrence Grossbergile välja kategooria, mida võiks nimetada „autentne ebaautentsus“, mille kohaselt võib postmodernsuse tingimustes iga poos saada väärtuslikuks juhul, kui on näha suurt pühendumust ning seda tehakse „autentselt“.⁵⁷ Nii ilmneb, et teatud tingimustes võib ka traditsiooniliselt ebaautentne tuua kaasa positiivse hinnangu ja see ainult kinnistab popmuusika väärtussüsteemi tõlgendamisvõimaluste paljusust. Tõnis Kahu kiidab heaks nt seda, et Tommy Cash remüstifitseerib Eesti hiphoppi: positiivne on see, et Tommy Cash triivib varjamatult oma karakteris eemale pärismaailmast, reaalsusest, ei ole nii-öelda päris.⁵⁸ Seda võibki nimetada metaautentsuseks positiivse hinnangu taustal. Kahu kasutab sama loogikat ka Dean Blunti arvustamisel.⁵⁹

Diskussioon

Teatavates aspektides, nt autentsus popmuusikakirjutistes ning romantiseeritus süvamuusikakäsitlustes, põhinevad mõlema pooluse kajastuse alused samast allikast, milleks on 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse romantism ning Kanti *genius*. Kui Sihtasutuse Kultuurileht väljaannete kajastusele on loomupärane vastandus massimuusikaga, siis üldlhetede ja Müürilehe popikajastuses jäävad olemuslikud vastuolud sellesama massimuusika/popmuusika valdkonna sisse, nt *mainstream* vs. alternatiiv. Paljud Sihtasutuse Kultuurileht väljaannete autorid näivad võtvat oma objekti iseenesestmõistetavalt „kõrgena“, popplaadi arvustajad pigem mitte. Küsimus ongi selles, mida keegi popmuusika/kommertsmuusika/massimuusika/madala all silmas peab. Lähtudes eeldusest, et Eestis siiski eksisteerib laias laastus kaks muusikaringkonda ühel väljal, võib öelda, et Bourdieu ja tema interpreteerijate arvates defineerib domineeriv, haridusloogikale

⁵¹ Siim Nestor. Foo Fightersi albumi „Sonic Highways“ arvustus. — Eesti Ekspress, 10.12.2014.

⁵² Siim Nestor. Taylor Swift popmaailma kõrgeimal astmel. — Eesti Ekspress, 19.11.2014.

⁵³ S. Frith 2007, lk 260.

⁵⁴ Hans Weisethaunet, Ulf Lindberg. Authenticity Revisited: The Rock Critic and the Changing Real. — Popular Music and Society, 2010, Vol 33, nr 3, lk-d 465–485.

⁵⁵ Margus Haav. Raadiopopist õllepungini. — Postimees, 01.11.2014.

⁵⁶ Ott Kagovere. Aeglased ja sumbused sammud traditsioonides. — Eesti Ekspress, 10.12.2014.

⁵⁷ H. Weisethaunet, U. Lindberg 2010, lk 474.

⁵⁸ Tõnis Kahu. Nõiduslik ja silmi moondav. — Eesti Ekspress, 05.11.2014.

⁵⁹ Tõnis Kahu. „Mõte“ on kontsentratsioon. — Eesti Ekspress, 26.11.2014.

tuginev klassikalise muusika maailm ennast paljuskki teise, popmuusika pooluse kaudu, selle käigus oma võimupositsiooni kinnistades. Üldlehtede ja Müürilehe popikajastuse osa tundub leidvat konfliktid, vastuolud ja hierarhiad oma valdkonna seest. Ja illustratiivse keelekasutuse motiiv näib seejuures olevat eelkõige eneseväljendus, mitte arvustusobjekti kõrge staatuse kinnistamine, nagu Sihtasutuse Kultuurileht väljaannete puhul. Seda võib öelda juba palju sagedasema negatiivse kriitika pinnalt. Kui SA Kultuurileht ajakirjade kontserdiarvustused on seotud eelkõige kodumaise ruumiga (konkreetses aja ja kohaga määratletud sündmuse kajastus), siis plaadiarvustusi läbib artistide rahvusvaheline kõrvutamine, mis käib kokku globaalse muusikaturu konkurentsiga (seda kinnitaski kultuuriajakirjanduse kvantitatiivne uuring, ptk 1.9.1⁶⁰), ja me räägime materiaalistest artefaktidest, mida seostatakse personaalsete olmeliste asjaolude ja mõttepiltidega.

Kokkuvõte

Kõike ülalpool toodut arvestades järeldan, et SA Kultuurileht väljaanded ühelt poolt ning päevalehed ja Eesti Ekspress, Müürileht, KesKus teiselt poolt on oma kajastuse valikult selgelt polariseerinud. Popp ja plaadiarvustus / globaalne ruum vastandub klassikalisele muusikale ja kontserdiarvustusele / kohalikule ruumile. SA Kultuurileht väljaannete väärtushoiakute, romantiseeritud-institutsionaliseeritud-traditsioonilise kultuurihierarhia tipus valitseb hoiak, mis eeldab, et kommertsialiseerumine on süvamuusikale ohtlik. Esitatud näidete puhul avalduvad Kultuurilehe väljaannetes positiivses võtmes järgmised väärtused: traditsioon, teatav reeglipärasus, professionaalsus / muusikaline haridus ja muusiku võime pakkuda haruldast, sügavat, kõrgel tasemel etteastet ehk tõelist kunsti. Ülejäänud väljaannetes võib samuti läbivaid väärtusaluseid leida, nt

autentsus ja originaalsus, aga rõhutatult subjektiivse ja eneseväljendusliku stiili tingimustes ei pruugita neid aluseid alati ühel viisil, positiivse või negatiivse hinnanguna tajuda. Selles grupis valitseb eelduseks seatud hoiak, et maitse on erinevad. Eri-nevalt Kultuurilehe väljaannetest ei puuduta loodavad väärtushierarhiad enamasti ühiskondlikku, nii-öelda Eesti kultuuri kui terviku tasandit, vaid jäävad popmuusika valdkonna spetsiifiliseks.

Minu magistr töö pakub võimaluse leida seoseid akadeemilises muusikaarutelus levinud esteetilise ja sotsioloogilise lähenemise vahel. Esimest suunda on selle pikema ajaloo tõttu ikka seostatud rohkem klassikalise muusika ja Kanti „puhta kunsti“ esteetikaga, popmuusika akadeemiline vaatlus kasvas aga välja noorte- ja massikultuuriuuringutest, liikus edasi subkultuuriuuringute valdkonda ning leidis 1980. aastatel oma koha kultuuriuuringute üldnimetuse all.⁶¹ Simon Frith arvab nt just seda, et süvamuusika puhul peaks me paljastama need sotsiaalsed jõud, mis on endiselt peidus kogu üleva transtsendentaalsusejutu all, ning popmuusika puhul peaks me tõsiselt käsitlema väärtusi, mis seostuvad selle sotsiaalsete funktsioonidega.⁶² Minu töö põhjal võib öelda, et ametlikult Eesti kultuuri hüvanguks töötav riigi rahastatud kultuuriajakirjandus tõrgub teatava ohutunde kammitsais oma reetoorikas vastu võtmast nüüdisaegsemaid väljendusvorme või tava kohaselt madalamaks peetud muusikalisi kultuuriformaate. Siit lähtuvalt oleks üks edasisi uurimissuundi tuvastada, mis takistab Sihtasutuse Kultuurileht väljaannetel seda tegemast. On see üldse vajalik? Olgu siis takistuseks muusikavaldkonda ajalooliselt sisse kasvanud vastandus kõrge-madal või see, et popkultuuri ja -muusika suund ei ole Eestis ulatuslikumalt kõrgharidussüsteemi jõudnud — sellest arusaamiseks tuleks esmalt välja selgitada, mida klassikalise muusika sfääris tegutsevad inimesed „popmuusika“ all üldse mõistavad.

⁶⁰ Kultuuriajakirjanduse sisu ja vormi statistiline monitooring (kontentanalüüs). Meediasotsioloogilise uuringu „Kultuuriajakirjanduse sisu ja kasutajaskond“ vahearuande I osa, 2015. Vt http://www.kul.ee/sites/kulminn/files/kultuuriajakirjanduse_kontentanalüüs_-_vahearuanne.pdf.

⁶¹ Paul Willis. The Golden Age. — Simon Frith, Andrew Goodwin (Toim). On Record: Rock, Pop and the Written Word. London, New York: Routledge, 1990, lk-d 35–45.

⁶² S. Frith 2007, lk 257.

Lugeja representatsioon teatrikriitilistes kirjutistes 2014–2015

Tuudur-Jaan Rekkor

Sissejuhatus

2015. aasta suvel juhtusin lugema Susan Sontagi essekogumikku „Vaikuse esteetika“, mis algab essega „Tõlgendamise vastu“. Selles tekstis annab Sontag ülevaate sellest, mis on tema arvates tõlgendamine, ja — nagu pealkirjast aimata võib — põhjendab, miks ta sellele vastu on. Sontag¹ defineerib tõlgendamist kui tervikteosest hulga elementide väljanappimist. Et X on õieti A — või tähendab õieti A-d. Et Y on õieti B ja Z on õieti C. See viis mind mõttele, et ka kriitika püüab väga paljuski selgitada, et „X on õieti A“. Tõlgendamisvõimalused on sisuliselt piiratud, aga mingi vaate peab kriitik lõpuks valima. Miks valib kriitik just sellise tõlgendusviisi, nagu ta valib, ja mida see ütleb lugeja kohta?

Mõnda aega hiljem lugesin Ludwig Wittgensteini „Filosoofilisi uurimusi“. Wittgenstein kirjutab:

Kujuta ette, et keegi ütleb: igal sõnal, mida me hästi teame, näiteks mõnes raamatus, on meie vaimus juba kaasas atmosfäär, õrnalt näha olevate kasutuste „halo“ — nii nagu ümbritseksid maalil iga figuuri nõrgad, uduselt joonistatud, otsekui mingis teises mõõtmes olevad stseenid ning me näeksime seal neid figure teistes seos-

tes. Sest kui on nii, et sõna kasutusvõimalused on meil kõnelemisel või kuulmisel pooltoonides vaimusilma ees — kui see on nii, siis on see meie puhul nii. Aga me suhtleme teistega, teadmata, kas ka nendel on niisugused elamused.²

Kuidas suhtleb autor lugejaga, teadmata midagi tema elamustest?

Kolmanda impulsi teemavalikul sain Joris-Karl Huysmansi romaani „Äraspidi“ järelsõnast:

Poolparoodilises intervjuus iseendaga, mis ilmus A. Meunier' signatuuri all ajakirjas Les Hommes d'Aujourd'hui, ütleb Huysmans, et „tahtis kirjutada hermeetilist raamatut, mis oleks kõigi lollpeade eest tabalukuga kinni.“³

Sontag viis mind mõttele, et ka kultuuriajakirjanduses valib kriitik kunstiobjekti arvustades endale „prillid“, läbi mille ta teost vaatab. Kui bakalaureusetöös keskendusin kriitikule,⁴ siis Wittgenstein andis mulle idee tulla lähemale lugejale. Tõepoolest, me suhtleme teistega, teadmata, millised on nende elamused. Teksti vahendusel lugejaga kommunikeerides ei tea autor üldse,

Artikkel põhineb 2016. aasta juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritööl (juh Ragne Kõuts-Klemm). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/51965>.

¹ Susan Sontag. Vaikuse esteetika. Tallinn: Kunst, 2002, lk 14.

² Ludwig Wittgenstein. Filosoofilisi uurimusi. Tallinn: Ilmamaa, 2005, lk 291.

³ Leena Tomasberg. Järelsõna. — Joris-Karl Huysmans. Äraspidi. Tallinn: Koolibri, 2013, lk 209.

⁴ Tuudur-Jaan Rekkor. Teatrikriitika trükiajakirjanduses ja blogides. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 2014. Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/42279>.

millised on tema lugeja elamused ja kogemused või kes ta üleüldse on. Eriti kehtib see ajakirjandusliku teksti kohta. Sellegipoolest peab autoril olema mingisugune oletus või aimdus lugeja elamustest, teadmistest jms, sest vastasel juhul poleks suhtlus üldse võimalik. Huysmansi mõte teksti sulgemisest tekitab selge paralleeli kriitikaga. Kriitik võib oma „prillide“ valikuga osa teksti võimalike lugejate jaoks „tabalukuga lukustada“. Näiteks võib ette kujutada mõne „Kuningas Oidipuse“ lavastuse kriitikat, mis lahkab nii näidendit kui ka lavastust Freudi ja Jungi teooriate abil. Sellise psühhoanalüütilise valikuga oleks esimene barjäär juba püstitatud ja teatud lugejate sõelumine tehtud.

Oma magistritöös püüdsin tuvastada Eestis ilmutava teatrikriitika tüüplugejaid, s.t lugejaid, kellele autor oma teksti suunab, keda ta enda lugejana ette kujutab. Vaatluse all oli Postimehes, Eesti Päevalehes, Sirbis ja Müürilehes ilmuv teatrikriitika. Püüdsin tuvastada, mil moel annab tekst märku valitud väljaannete potentsiaalsete lugejate erinevusest. Teatrikriitika valikut põhjendan asjaolude kokkulangemisega. Kuna kirjutasin bakalaureusetöö samuti teatrikriitikast, siis sattusin selle tõttu kaasa tegema kultuuriministeeriumi tellitud kultuuriajakirjanduse uuringus. Töörühmas oli minu ülesandeks teatrivaldkonna artiklite kvantitatiivne kaardistamine ja kvalitatiivne sisuanalüüs. Lisaks tuli läbi viia intervjuud valdkonna toimetajate ja ekspertidega. Et mitte teha kaht suurt erinevat tööd, osaleda kultuuriajakirjanduse uurin-gus ja kirjutada magistritöö, proovisin neid kombineerida ja omavahel ühitada.

Minu magistritöö võiks anda ühe vaate kultuuriajakirjanduse lugejatele. Nagu selgus toimetajate Ott Karulini ja Madis Kolgiga tehtud intervjuudest, siis püüdleval ka Sirp ja Teater. Muusika. Kino suuremate lugejanumbrite poole. Päevalehtede puhul on see püüdlus iseenesest mõistetav, sest tegu on äriettevõtetega, mis püüavad oma kasumit maksimeerida. Aga kultuuriajakirjanduse puhul võiks minu töö tulemused anda ühe vaate sellele, kas ja kuivõrd on üldse võimalik lugejate arvu suurendada. Kui selgub näiteks, et Sirbi tekstid on väga spetsiifilise tausta ja teadmistega lugejaile, siis on lugejateringi laiendamine komp-litseeritud.

Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Tekstide tüübid

Umberto Eco⁵ arvates saab tekste liigitada suletuteks ja avatuteks. Avatud tekst on selline, mis võimaldab mitmeid interpretatsioone ja tõlgendusi. Avatud tekstist rääkides armastavad eri autorid alati tuua näiteks Kafkat. Susan Sontag näeb Kafka puhul kolme põhilist tüüpi tõlgendajate armeed: (1) need, kes loevad Kafkat kui ühiskonna allegooriat, bürokraatia frustratsiooni; (2) need, kes loevad Kafkat kui psühhoanalüütilist allegooriat; (3) need, kes loevad Kafkat kui religiooni allegooriat.⁶ On veel palju teisi võimalusi: näiteks Thomas Mann on öelnud, et tema lugemine Kafkat kui naljajuttu. Eco järgi ei saa tekst olla täiesti avatud selles mõttes, et seda saab lugeda ükskõik millisel moel. Näiteks arvab ta, et kui lugeda „Protsessi“ kui politseilugu, siis on see täiesti ebaõnnestunud katse (kuigi miski ei keela seda). „Pigem oleks mõttekam keerata endale raamatu lehtedest plotskid marihuaana suitsetamiseks kui niimoodi lugeda,“ ütleb selle peale Eco.⁷

Seega peab tõdema, et osa tekste on avatumad kui teised. Vene kirjandusteadlased nimetasid seda sama nähtust juba 19. sajandil teksti polüfooniaks. Kui hilisemad teoreetikud on peamiselt Kafkast rääkinud, siis vene kirjanduse puhul on heaks polüfoonilise teksti näiteks Dostojevski „Vennad Karamazovid“. Ka seda saab lugeda kui lihtsat kriminaalromaani, saab lugeda kui sügavat psühholoogilist analüüsi inimese moraalist jne. Suletud tekstidega on teistpidi. Need on sellised, mille puhul autor on väga selgelt näidanud, kuidas neid tuleb lugeda. Näiteks maakaarti tuleb lugeda väga kindlate reeglite järgi. Kuid nii nagu avatud tekstid ei ole lõpuni avatud, ei ole ka suletud tekstid täiesti suletud. Eco⁸ toob näite, et kui Torino õmblejannade lugemislauale mõeldud raamat satub pihku eriti meeletule kirjandusliku kitši gurmaanile, võib ka sellest saada äraspidise lugemise orgia, ridadevaheline tõlgendamine. Tekst, mis oli väga suletud ja repressiivne, muutub ühtäkki üliavatud masinavärgiks, mis hakkab genereerima

⁵ Umberto Eco. *Lector in fabula*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.

⁶ S. Sontag 2002, lk 17.

⁷ U. Eco 2005, lk 67.

⁸ *Ibid.*, lk 64.

kõikvõimalikke perversseid seiklusi.⁹ Eco ütleb, et sel juhul ei ole tegu autori ja lugeja koostööga, vaid pigem vägivaldaaktiga.¹⁰ Eesti puhul meenub selline juhtum seoses 2015. aasta „Tujurikkujaga“, kus Dave Benton laulab rea „... neegri koht on Aafrikas“. Hiljem hakkas teatud seltskond seda fraasi särkidele trükkima ja õigustas ennast sellega, et isegi „riigitelevisioonis“ öeldi nii.

Sontagi mainitud tõlgendajate tüüpe võib vaadelda ka kui lugejatüüpe ja avatud tekste võib võtta kui võimalikult paljudele lugejatüüpidele suunatud tekste.

Lugejatüüpideni jõudmine

Selleks et konstrueerida teatrikriitiliste tekstide täpsemaid võimalikke lugejatüüpe, on vaja natuke põhjalikumalt vaadata, milline on eestlaste kultuurihuvi. Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm¹¹ on eristanud viit erineva kultuuriaktiivsusega tüüpi eestlaste hulgas. Kõige enam loeb kultuuriväljaandeid A-tüüp, uus multiaktiivne kultuuris osaleja, keda lisaks väga mitmekesistele kultuurihuvidele iseloomustab ka sotsiaalne aktiivsus ja edukus. Ta on keskmisest haritum, noorem või keskealine, veidi sagedamini naissoost. Märkimisväärselt kultuurimeedia tarbimisega paistab silma veel D-tüüp — vanemapoolne, keskmise haridustaseme ja sotsiaalse staatusega. Seda tüüpi iseloomustab kultuuris osalemine traditsioonilise meedia kaudu ja küllalt suur huvi ühiskondliku temaatika vastu. Üldiselt paistab silma, et kultuurimeediat tarbivad need lugejad, kellel on kultuuri vastu aktiivne huvi — need, kes külastavad regulaarselt ka kultuuriasutusi.

Kultuurihuviliste seas võime omakorda eristada erinevaid variante: näiteks, kas inimesel on lisaks kultuurihuvile ka asjatundlikkust, eelteadmisi. Teatripublikut uurinud Karin Kask ja Lilian Vellerand nimetavad seda lavakunstialaseks informeerituseks, mis tuleneb niihästi tihedatest kokkupuudetest teatriga kui ka kompetentsusest sellealases

kirjanduses, sealhulgas teatrikriitikas.¹² Niisamuti võib eristada huvi pigem analüütilise kriitika vastu või kirjutaja isiklike elamuste ja emotsioonide vastu.

Millised võiksid olla peamised hüpoteetilised teatrikriitiliste tekstide lugejatüübid?

Võimalikud lugejatüübid

I tüüp, valdkonnalojaalne asjatundja on oletatavasti sage teatrikülastaja. Tõenäoliselt on tal väljakujunenud maitse ja oma lemmikud. Ilmselt teda teatri-teooria ei huvita ja liiga keerukaid ja analüüsivaid tekste ta pigem väldib; käib sageli teatris, ootab teatrit aktuaalsust ja ennekoike ihaleb midagi kõmulist ja menukat.

II tüüp, uudistav kultuurihuviline on teatriväljal võrdlemisi uus tegelane. Ta on selline, keda Ott Karulin nimetas minu magistritöö jaoks antud intervjuus nende hulgas, keda ta tahab Sirpi lugema saada — inimene, kellel on kultuuriline pädevus, aga kes ei ole veel üht või teist konkreetset valdkonda (antud juhul teatrit) enda jaoks avastanud. Teatrisse satub ta ilmselt sõprade, lähedaste mõjutustel. Sellel tüübil pigem ei ole eelarvamusi.

III tüüp, kriitiline asjatundja on tõenäoliselt teatriga pikaajalistes suhetes. Võimalik, et tema igapäevatöö on ühel või teisel moel teatriga seotud. Tal on oletatavasti selge maitse ja ta suudab oma seisukohati veenvalt põhjendada. Tõenäoliselt on ta kursis erinevate teoreetiliste lähenemistega ning on laia teatrikogemusega — ta on näinud palju eri stiilis teatrit ja oskab oma teadmisi/kogemusi süsteemi panna.

IV tüüp, negativistlik oponent on põhimõtteliselt vastanduva hoiakuga. Võib jääda mulje, et talle ei meeldigi teatris käia, kuid ometi teeb ta seda. Tema positsioon on alati äärmiselt skeptiline ning eelarvamuslik. Mati Unt kirjutab teoses „Theatrum mundi“:

On teatud osa publikut, keda polegi enam võimalik millegagi erutada; need on snoobid, kes peavad oma kramplikuks kohustuseks asjast üle

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid., lk 65.

¹¹ Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Ragne Kõuts-Klemm. Lepingulise uurimistöö „Meediasotsioloogiline uuring „Kultuuriajakirjanduse sisu ja lugejaskond““ lõpparuande I osa: kokkuvõte. — https://www.kul.rik.ee/sites/kulminn/files/lopparuande_i_osa_kokkuvote.pdf

¹² Karin Kask, Lilian Vellerand. Inimesed teatrisaalis. Tallinn: Perioodika, 1980, lk 20.

olla ja kes ei suudagi enam siiraid emotsioone läbi elada.¹³

See kehtib hästi neljanda tüübi kohta.

Valim ja analüüsi meetod

Valim

Magistritöös lähtusin valimi koostamisel kultuuri-ministeeriumi tellitud kultuuriajakirjanduse uurin-gust, mille raames valiti kvantitatiivseks analüüsiks 2014. aasta kaks viimast kuud ja 2015. aasta esimene kuu. Minu kvalitatiivsesse analüüsi valitud artiklid pärinevad sellest samast perioodist. Kuna olin kul-tuurimeedia uuringus kaastegev, valisin oma ma-gistritööks sama ajavahemiku, lootuses, et sellisel juhul võiksid uuringu tulemused teineteist täien-dada.

Minu töö fookuses on neli väljaannet: Sirp, Määrileht, Postimees ja Eesti Päevaleht. Sirbi valik on põhjendatav tema keskse rolliga Eesti kultuuri-ajakirjanduse väljal. Sirp kui väga pika traditsioo-niga püsivalt ilmunud kultuurileht peaks olema iga valdkonna, sealhulgas teatri süvahuvilise kindel lu-gemisvara. Määrileht oli valitud partneriks ja kon-kurendiks Sirbile: esmapilgul sarnane, kuid kas ka sisuliselt? Teatrikriitilised tekstid ja nende lugejad peaksid Postimehes ja Päevalehes kui üldlehtedes olema Sirbist ja Määrilehest selgelt erinevad. Võib ju kasvõi tekstide pikkusi vaadates oletada, et Posti-mees ja Päevaleht ei kõneta sama publikut, mis Sirp ja Määrileht.

Analüüsi valitud artikleid iseloomustab vormili-ne tavapärased, klassikalised, tüüpilised. Olen püü-dnud leida sellised artiklid, mis on väljaandele oma-sed ja vormiliselt mitte millegagi silmapaistvad. Sisuline kvaliteet pole töö kontekstis määrav. Vali-kuni jõudsin kolme kuu jooksul teatriartikleid luge-des ja fikseerides artikli „tavalisusele“ osutavad joo-ned. Väljaannete kaupa on need tunnused mõista-gi erinevad. Näiteks Sirbi puhul on selleks ühekül-jeline teatriarvustus konkreetset ühest lavastusest. Päevalehtede puhul „toodavad“ kõige tüüpilisemat sisu kultuuritoimetajad ise, tellitud tekstid võivad olenevalt autorist olla teinekord pikemad või lühe-

mad. Määrilehe puhul ei saa teha täpsemat üldis-tust, sest vaatlusalusel perioodil ilmus paberlehes ainult neli teatrikriitika artiklit. Seega on nad kõik justkui tüüpilised. Et saada teada, kas nad on seda ka laiemas pildis, tuleks vaadata Määrilehte mitme aasta jooksul.

Magistritöö valim ja uuringuprotsess kujunesid põhjendatud teooria meetodil. Kathy Charmaz¹⁴ too-nitab, et selle puhul saab uurijast endast uurimu-se osa, sest uurimus on uurija tõlgendus. Uurija on uurimisprotsessis täielikult sees nii suunates kui ka mõjutades seda. Tõenäoliselt väljendub see subjek-tiivsus ja mõju uuringule just näiteks selles, kuidas ma valisin artiklid kvalitatiivsesse analüüsi. Ilmselt saab harilikult või tüüpilisust tõlgendada mitmeti.

Analüüsida võetud artiklite arv oli 16. Siin keh-tib küllastumuspunkti printsiip ehk analüüsisin ar-tikleid seni, kuni kujunesid välja põhilised jooned ja uute artiklite lisandumisel üldpilt enam ei rikas-tunud. Olukorda, kus põhjendatud teooria loomisel ei ilmne analüüsitava test andmetest uuritava näh-tuse kohta enam uusi analüütilisi kategooriaid ega nende omadusi, nimetatakse teoreetiliseks küllas-tumiseks.¹⁵

Analüüsi skeem

Et lugejatüüpe tekstides eristada, koostas analüüsi-skeemi, mis koosnes kuuest elemendist. Arvan, et nende abil selgub oletatav lugeja kõige selgemini. Valitud elemendid on mõjutatud eelkõige Umber-to Eco töödest.

1. Kitsendused

Kitsenduste puhul tuvastasin, kas tekstiga välista-takse mingi osa publikust või pöörduakse selgelt enda valitud grupi poole. Näiteks Sirbis ilmunud lugu „Polemise talumatu kergus“¹⁶ on viide Milan Kundera ilmselt tuntuimale teosele. Sellega on ju-ba pealkirjas teatav kitsendus tehtud — mõistavad need, kes on kirjandusklassikaga kursis. Kursisolek laiemalt võiks aga omakorda viidata kriitilisele as-jatundjale (III tüüp) ning lojaalsele asjatundjale (I

¹³ Mati Unt. *Theatrum mundi*. Tallinn: Ilmamaa, 2004, lk 22.

¹⁴ Kathy Charmaz. *Constructing Grounded Theory*. London: Sage, 2006, lk 131.

¹⁵ Krista Lepik, Judith Strömpl. Põhjendatud teooria — Kadri Rootalu jt. (Toim) *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <http://samm.ut.ee/pohistatud-teooria>

¹⁶ Ele Pajula. Polemise talumatu kergus. — <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/teater/polemise-talumatu-kerkus/> (Sirp, 30.01.2015).

tüüp). Kitsenduste puudumine ehk avatud tekst võiks sobida ennekõike uudistavale kultuurihuviselisele (II tüüp).

2. Viited

Michel Foucault on kirjutanud:

[---] raamatu piirid pole kunagi selged ega rangelt defineeritavad: teispool pealkirja, esimesi ridu ja lõpp-punkti, teispool tema sisemist konfiguratsiooni ja vormi, mis ta autonoomseks muudab, on ta hõlmatud viidete süsteemi, mis osutavad teistele raamatutele, teistele tekstidele, teistele fraasidele: sõlmeke võrgus.¹⁷

See ei pea kehtima tingimata ainult raamatu kohta, olen kindel, et see kehtib ka kriitika ja veel teistegi tekstitüüpide puhul. Väidan, et viidete rohkus võiks sobida kriitilisele asjatundjale ja lojaalsele asjatundjale. Kuigi oletatavalt on nendele sobivate viidete tüüp erinev selles mõttes, et viimasele sobivad ennekõike viited lavastustele (on palju teatris käinud, suudab seostada) kui teatriteooriale.

3. Keel

Jälgisin, kas tekst räägib lihtsas või keerukamas keeles. Eeldasin, et lihtne keel sobib rohkem II ja I tüüpi lugejatele. Keeruline keel on ilmselt sobiv kriitilisele asjatundjale ehk III tüübile.

4. Teadmised

a) Jagab teadmisi

Need on momendid, mil autor kahtleb, kas tema lugeja on piisavalt kompetentne, et nt võõrsõna või erialast terminit mõista. Näiteks pärast sõna „katarsis“ kasutamist Sirbis selgitab Alvar Loog sulgudes, mida see tähendab.¹⁸ Sama moodi kuuluvad siia tekstid, milles autor avab teose tagamaid. Näiteks Gogoli „Surnud hingedest“ kirjutades teatab Heili Sibrits lugejale, et see põhineb paljuski Dante „Põrgul“. ¹⁹ Kui autor on vägagi teadmisi jagav, siis võib oletada, et ta adresseerib teksti pigem uudistavale kultuurihuvilisele või kellelegi, kel ei ole temaga võrdsel tasemel teadmisi.

b) Eeldab teadmisi

Sel juhul autor ei kahtle, kas tema lugejal on kompetents mõista erialast keelt. Samuti kuuluvad siia tekstid, mille puhul autor iseenesest mõistetavalt midagi eeldab. Näiteks artiklis „Surnud hingedest“ kirjutab Heili Sibrits, et lavastuses on tšehhovlikud kostüümid. Mida see tähendab inimene jaoks, kes pole enne Tšehhovit lugenud ega tema näidendite lavastusi näinud? Seega pöördub autor tõenäoliselt pigem kriitilise asjatundja poole — paistab, et ta projitseerib oma teadmised ka lugejale.

5. Tõlgendus

Tõlgenduse puhul jälgin, kas see on pigem autori enda subjektiivne arvamus või tugineb mõnel juba olemasoleval teoorial, vaatel, ideoloogial. Võib oletada, et nii I ja II kui ka IV tüüp peavad sobivamaks autoripoolset vaba tõlgendust. Kriitiline asjatundja võiks huvituda just mõnda selgesse raamistikku paigutuvast tõlgendusest — sellisest, millel oleks mingi teoreetiline alus.

6. Hinnangud

Hinnangulised momendid selgitavad, milline on artikli üldine tonaalsus. Oletatavasti on positiivsete hinnangute puhul peetud silmas ennekõike lojaalset asjatundjat (lojaalsus ja positiivsus on minu jaoks omavahel tunnetuslikult seotud mõisted) ja uudistavat kultuurihuvilist. Negatiivsed hinnangud oleksid IV tüübi ehk negativistliku oponendi jaoks. Viimased sobivad ka kriitilisele asjatundjale, aga tingimusel, et need on põhjendatud.

Analüüsi tulemuste kohta moodustasin eraldi väljad veel autori tekstisisese positsioonist ja žanrist. Otsustasin, et ma neid analüüsiskeemis eraldi elementidena ei käsitle, sest need kerkisid üles hilisemas tööfaasis. Nagu on öelnud Charmaz,²⁰ siis põhistatud teooriaga töötamist iseloomustab pidev analüüsiskeemi täienemine. Töö käigus kerkib esile üha uusi kategooriaid ja tähelepanekuid. Autori positsioon oli minu jaoks tuvastatav peamiselt juba analüüsitud kategooriate kaudu. Apologeetilisus ilmneb sageli hinnangute kaudu. Kas autor on arutlev ja analüütiline või neutraalne ja kõrvalseisev, ilmneb nii tõlgendustest kui ka keelekasutusest.

¹⁷ Michel Foucault. Diskursuse kord. Tallinn: Varrak, 2005, lk 27.

¹⁸ Alvar Loog. Metatutipidu. — Sirp, 12.12.2014

¹⁹ Heli Sibrits. Kõik on müüdav, kui vaid ostjaid leidub. — Postimees, 19.11.2015.

²⁰ K. Charmaz 2006.

Analüüsi tulemused

Postimees

Päevalehtede puhul eeldasin, et need on laiemale publikule avatud ja nende peamine funktsioon on reklaam või teose tutvustus. Arvan, et selline eeldus tulenes inertsina minu bakalaureusetööst, kus kirjutasin:

Päevaleht on pigem suunatud publikule. Näiteks Draamateater kasutab oma kodulehel Postimehe ja Eesti Päevalehe kirjutisi näidendite tutvustamiseks, et anda ülevaade, millise näidendiga tegu on, ja kutsuda publikut teatrisse.²¹

See tähendaks, et päevalehed keskenduvad paljuskki II lugejatüübile ehk uudistavale kultuurisõbrale. Eeldatavasti on teda kõige lihtsam teatrisse meelitada, kuna tal puuduvad jäigad seisukohad ja ta on väga avatud vastuvõtuga. Aga minu analüüsist ja uuringu tulemustest hoopis selgus, et Postimees kõnetab ennekõike I lugejatüüpi ehk valdkonnalojaalset asjatundjat. Valdkonnalojaalset inimest ei ole isenesest põhjust enam väga meelitada — kui ta juba on lojaalne, siis käib ta teatris nii või teisiti. See-aga võiks Postimehe eesmärk olla hoopis selle lugeja kõnetamine, kes ootab oma seisukohtadele kinnitust, kes ei soovi suuremat analüüsi ja ootab esimesi kiireid ja tabavaid hinnanguid, mis aitaks lavastuses orienteeruda. Ühtlasi võib Postimehe tekstides tunda samuti mõningast eliotilikku püüdlust — teha lugejale selgeks, kuidas etendust tuleb vaadata. Näiteks Heili Sibrits teeb NO99 „Tüdruk, kes ...“ puhul üheselt selgeks, et see räägib ennekõike Ene-Liis Semperist endast.²² Mitte näitleja ei ole laval alasti (kuigi on), vaid pigem lavastaja, püüab Sibrits selgeks teha.

Eesti Päevaleht

Eesti Päevalehe suhtes olid mul täpselt samad eeldused, mis Postimehe puhul — tekstid on suunatud laiale publikule ja nende funktsioon on reklaam. Töö algfaasis ei tulnud mulle isegi pähe, et neid lehti võiks eristada. Arvasin, et Postimees ja Eesti Päeva-

leht on oma laadilt identsed. Siinkohal pean tagantjärele tõdema, et minu eeldus oli täiesti vale. Püüdsin tagantjärele aru saada, miks olen bakalaureusetöös käsitlenud Eesti Päevalehte ja Postimeest ühesugustena. Paistab, et see oli alguse saanud uuringu kvantitatiivsest osast, sellest et mõlemal on sama ilmutumissagedus ja formaat. Hiljem, kvalitatiivses osas on nad unustatud lahku lüüa. Magistritöös tuli välja, et Eesti Päevaleht sarnaneb Postimehega vaid ositi. Teiselt poolt sarnaneb ta minu hinnangul rohkem Sirbiga. Kui piltlikult väljenduda, siis võiks öelda, et Eesti Päevaleht on Postimehe ja Sirbi ristsugutis. Eesti Päevalehe formaat on küll sama, mis Postimehel, aga kirjutiste sisu on kohati rohkem suunatud III tüübile, kriitilisele asjatundjale. Võib oletada, et osalt tuleneb see autorite valikust. Eesti Päevalehes võib kohata autoreid, kes kirjutavad sagedasti ka Sirpi (Mihkel Kunnus, Veiko Märka).

Sirp

Sirp pakkus minu jaoks kõige vähem üllatusi. Võibolla on asi selles, et kultuuriajakirjanduse uuringus on Sirbi olemusest ja tema rollist palju räägitud. Selle uuringu raames oli ta paigutatud sisuliselt kogu kultuurimeedia keskmesse, kujutas endast kultuurimeedia tuuma ja tasakaalustavat jõudu. Sirp on suunatud peamiselt III tüübile, kriitilisele asjatundjale. Aga paistab silma, et nädalaleht ei ole mõeldud ainult kriitilisele asjatundjale (või ekspertide siseringile). Poleemika selle ümber, kas Sirp on liiga elitaarne, suletud ja igav, on kestnud aastaid. Need olid ka Kenderi kui peatoimetaja kohusetäitja skandaali ühed märksõnad. Tekstianalüüsist selgus, et Sirbis on (vähemalt teatrivaldkonnas) osa tekste suunatud ka teisele lugejatüübile. Peamise järgluse- na ütlesin, et Sirp paistab silma küll mahukate ja pikkade tekstidega, aga ei ole endasse sulgunud, väikese valitud seltskonna mängumaa.

Müürileht

Müürilehe tulemused olid minu jaoks kõige üllatavamad. Eeldasin, nii nagu bakalaureusetöös Postimehe ja Eesti Päevalehe kohta, et Sirp ja Müürileht moodustavad sisulise terviku. Eeldasin, et Müürileht on n-ö Sirbi väikevend — suunatud küll nooremale lugejale, võibolla natukene

²¹ T.-J. Rekkor 2014, lk 65.

²² Heili Sibrits. Alasti Ene-Liis Semper. — Postimees, 10.12.2015.

vabama keelekasutusega ja teistsuguste kirjutamisobjektide valikutega. Eeldasin, et Müürileht on süvitsiminev kultuuriväljaanne. Ilmselt oli mul kujunenud selline ettekujutus natuke varasema Müürilehe põhjal. Sten Ojavee²³ väidab oma bakalaureusetöös, et praeguseks on Müürileht kommertsialiseerunud ja peavoolustunud. Oma bakalaureusetöös järeldasin, et teatrikriitika tervikuna on nihkumas piiratud produktsioonilt massiproduktsiooni poole. Ojavee väidab, et vähemasti Müürileht on seda teinud:

Populaarsuse kasvu ja laienemisega muutus Müürileht üha sõltuvamaks majanduslikust väljast ja erasektorist. Peatoimetaja tekstidest võis lugeda, kuidas riigil ei ole olnud võimalik lehe toetusi suurendada, mistõttu hakati järjest rohkem müüma reklaami eraettevõtjatele. Laienemisest ja majandusliku sõltuvuse suurenemisest võib täheldada, et bourdieulikus mõttes läheneti kultuuriväljal üha kiiremini massikultuurile ja meelelahutusele. Sotsiaalse kapitali ja vabatahtlikkuse alusel tegutsenud ML taganes oma ühiskonnakriitilistest seisukohtadest ja hakkas alternatiivkultuuri pakendatud kujul lugejatele tagasi müüma.²⁴

Minu töö tekstianalüüsist selgus niisamuti, et Müürilehe artiklid ei sarnane oma positsiooni poolest mitte Sirbiga, vaid pigem Eesti Päevalehe ja ennekõike Postimehega. Ojavee ütleb, et Müürileht oli oma alguspäevadel pigem suletud seltskonna jaoks — peamised autorid ja ka lugejad moodustasid sõpruskonna. Nüüdseks on Müürileht tema hinnangul kommertsialiseerunud. Minu arvates on selle nähtuse üks tunnustest see, et lugejad pääsevad tekstidele vabalt ligi (tekstisestest barjääride vähesus). Minu analüüs näitab, et Müürilehe tekstid on väga avatud, äärmiselt viidetevaesed, lihtsa keelega ja pigem apologetilised. Need omadused sobivad massiproduktsiooni väljal asetsevatele tekstidele. Lisaks viidetevaesusele on Müürilehe juures teine huvitav moment, mida eraldi välja tuua: autorikesksus. Rein Veidemann rääkis uuringu tarbeks antud intervjuus, et kirjanduses valmistab talle muret ten-

dents pidetusele. Tema arvates peaks kriitika olema protsessuaalne, minevikku meenutav ja olevikuliselt nähtusi minevikuga seostav. Veidemannile tundub, et selline kriitika on hääbumas. Teatrikriitika puhul võin öelda, et näiteks Pille-Riin Purje esituses on selline kriitika täiesti elujõuline, aga vaadates ainult Müürilehte, siis pean tunnistama, et seal nähtub Veidemanni tähelepanek — ei ole minevikuga seostatud. Laur Kaunissaare on ühes esinemises öelnud, et teatrikriitika on alati tekstivormis, ja mõtisklenud, mis oleks, kui teatrikriitika oleks rohkem teatri moodi ja toimuks lavalises vormis.²⁵ Sellega seoses mõtlen, et võibolla just Müürilehe teatrikriitika ongi kõige ehedam teatrikriitika selles mõttes, et ta sarnaneb teatri endaga kõige rohkem — tekib korra ja siis kaob, ilma nähtavate seosteta. Praegune n-ö kanooniline kriitika proovib lavastust ikkagi kuidagi pikendada ja lisada sellele uut dimensiooni, uut mõtet. Müürilehe tekstid ei üritagi.

Toon eraldi välja ühe momendi, mis väärib tähelepanu. Hüpotetetiliste lugejatüüpide juures olen eristanud ka IV tüübi nimega „negativistlik oponent“, kes on vastanduva hinnanguga ja oponeerival positsioonil. Julgen oletada, et umbes selline on kriitiku (olenemata valdkonnast) kuvand laiemas avalikkuses. Bakalaureusetöö raames antud intervjuus ütles Taavi Teplenkov, et teatringkondades on levinud nali või lõõpimine, et kriitik on lavakunstikooli vastu võtmata jäänud persoon (see ei olnud tema isiklik seisukoht). Sellisel juhul ootaks ka ajalehetekstides vastandumist ja oponeerivat positsiooni. Aga seda esines äärmiselt vähe. Peamised lugejatüübid, mille tuvastasin, olid I, II ja III; IV tüüp jäi peaaegu leidmata.

Kokkuvõte

Oma analüüsis proovisin üldistada ja näidata, millise lugejatüübiga üks või teine väljaanne valdavalt tegeleb. Muidugi ei ole see nii jäik, et üks väljaanne tegeleb ainult ühe ja teine ainult teise lugejatüübiga. Ühesainsas tekstiski võib esineda mitu lugejatüüpi korraga, rääkimata siis väljaandest. Tendentsi ja üldistusi proovisin siiski esile tuua.

Veel tekitab minu jaoks küsimusi asjaolu, et tegelikult võib inimene olla ühel hetkel üks ja teisel

²³ Sten Ojavee. Hipsterkultuur Eesti kaasaegse kultuuri väljal. Ajaleht Müürileht 2010–2015. Bakalaureusetöö. Eesti Kunstiakadeemia, 2015.

²⁴ *Ibid.*, lk 37.

²⁵ Laur Kaunissaare. „Järgmisel öhtul ...“. Esinimine Kanuti Gildi saalis 2012. a. URL: <https://vimeo.com/39043380>

hetkel teine lugejatüüp. Seda ei saa ilmselt kunagi ega kuidagi kontrollida, kes ühe või teise tüübi tegelikult moodustavad, sest nagu öeldud, inimene võib vabalt liuelda ühest tüübist teise. Remarque'i „Lissaboni öös“ on koht, kus peategelane Josef Schwarz loeb vangilaagris oma naise saadetud kirja. Ta loeb seda lugematu arv kordi ja iga kord tähendab kiri tema jaoks midagi uut, hoopis midagi muud, kui eelmisel lugemisel. Ecolikult öeldes aktualiseerib ta

kirja iga kord uuel moel. Oma töö jaoks kirjutatud märkmetest leidsin üldise sedastuse: „Lugeja tegelik vastuvõtt sõltub jumal teab millest.“ Jumal teab millest selles mõttes, et inimene võib end positsioneerida ja end kellenagi/millenagi näha täiesti etteaimamatute tegurite mõjul. Mõjutajaks võib olla mis tahes, äsja loetud raamat või, miks ka mitte, viimati nähtud unenägu.

T R Ü K I S Õ N A

Kommunikatsiooni modelleerimise võimalused ja rakendused kestvusuuringutes Eesti, Soome ja Vene 20. sajandi ajakirjanduse näitel

Andres Kõnno

Sissejuhatus

Selle väitekirja lugu läheb tagasi aastasse 2003, kui ma kaitsesin Tartu Ülikooli semiootika ja kulturoloogia osakonnas meediasemiootikateemalise magistritöö. Toonases töös¹ oli oluline roll aastatel 2000–2002 ETV nädalaülevaate „Brauser“ jaoks koostatud ajakirjanduslikult oluliste temade pingetel. Kaheaastase perioodi põhjal tehtud üldistused tundusid piisavalt huvitavad, esitamaks küsimusi veel suuremates ajalistes raamides toimuvate muutuste kohta. 2004. aasta sügisel alustasin koostööd Maarja Lõhmuse ja Ragne Kõutsi juhitud projektiga, mis keskendus esmalt 20. sajandi Eesti ajakirjanduses toimunud muutustele. Hilisema arenguna lisandusid ka samalaadsed üldistused Vene ja Soome ajakirjanduse kohta.

Artikkel põhineb 2016. a 5. septembril Tartus kaitstud doktoriväitekirjal „The modelling of communication and its applications in a longitudinal research: Examples of Estonian, Finnish and Russian journalism in the 20th century“ (juh Maarja Lõhmus). Vt <http://hdl.handle.net/10062/52397>. Projekti grant: „Meedia Eesti avalikkuse kujundamisel ja avalikkus Eesti meedias 1954–2004“ (grandihoidja Maarja Lõhmus, põhitäitjad Ragne Kõuts, Mikko Lagerspetz, Rein Ruutsoo).

¹ Andres Kõnno. Massidele vahendatud kommunikatsiooni semiootika: Pealiini mitmekesisuse mõõdetavus. Magistritöö. Semiootika ja kulturoloogia osakond, Tartu Ülikool, 2003.

Septembris 2016 kaitstud doktoritöö koosneb katustekstist ja artiklitest, mis kirjeldavad temaatilisi muutusi kolme maa (Eesti, Soome ja Venemaa) meediasüsteemides kogu 20. sajandi vältel, tuginedes Päevalehest², Rahva Häälest ja Eesti Päevalehest (edaspidi PL-RH-EPL), Helsingin Sanomatest ja Pravdast pärinevatest tekstidest koosnevale valimile. Uurimuses käsitleti teemasid kolmel tasandil: peateemad, kõrvalteemad ja artiklite väiteruum. Väiteruumi uurimiseks tekitatud väidete tüpoloogia lähtus uuringu kodeerimisjuhendi temaatilisest struktuurist.

Teoreetilised lähtekohad

Töö objektiks on sotsiaalne ruum, mis tekib meediaväljaannete igapäevase toimimise tagajärjel. USAs on see „ruum“ eraldi uurimissuuna staatuses olnud juba alates 1940. aastatest.³

² Päevaleht ilmus aastatel 1905–1940, Rahva Hääle 1940–1995 ja Eesti Päevaleht ilmub alates aastast 1995. Kui kasutatakse kõiki nimesid lühendatud kujul, viidatakse eesti lehtedele kogu perioodi vältel, kui kasutatakse väljaande nime, on tegu konkreetse ajastuga.

³ Wilbur Schramm, Steven Chaffee, Everett Rogers. The Beginnings of Communication Study in America: A Personal Memoir. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage, 1997.

Kommunikatsiooniuringute põhivool järgib teatavat turuloogikat, mis väärtustab ennekõike lähenemisviise, millel on praktiline väärtus peamiselt igapäevastes rakendustes. Sestap keskendub ka sisu-uuringute fookus traditsiooniliselt lühemale perioodile, mis ei vaja eraldi uurimist — piisab üldisest kursisolekust ja ehk väikesest asjaolude ülevaatest seda tüüpi uuringu sissejuhatuses.

Retrospektiivne vaade meediasisule on olemuselt teistsugune. Uuriija ülesandeks on panna valemisse kokku kaks tundmatut muutujat: a) tema esmane uurimisobjekt ehk meediasisu ja b) selle ajastu kontekst, millesse need tekstid kuuluvad. On mõeldamatu asetada ühele skaalale sõjajärgse sotsialistliku lööktööperioodi majanduskäsitlusi ja 1990-ndate üleminekuperioodi arengute analüüsi ning seejärel võrrelda neid tänapäevaste, Euroopa Liitu kuuluva Eesti majandusprobleemidega. Sestap on väitekirja esimene eesmärk vastata metodoloogilisele küsimusele: milliste teguritega tuleb retrospektiivile keskenduvas töös arvestada? Teine eesmärk on selgitada võrdlevas perspektiivis Eesti, Venemaa ja Soome praktika näitel, kuivõrd erinev saab olla meediasüsteemide toimimisloogika.

Sedalaadi töö edukus sõltub suuresti sellest, kuidas õnnestub kirjeldada ajakirjanduse toimimist pidevalt muutuv sotsiaalses reaalsuses. Selle all tuleb mõista, et töö objekt ei ole üksnes meedia vahendatud sisu, vaid ülesandeks on hinnata ka seda, kuidas muutub ajakirjanduse kontakt sotsiaalse reaalsusega. Roman Jakobsoni lingvistilises kommunikatsioonimudel⁴ nimetatakse kommunikatsiooni kontakti loovat ja hoidvat funktsiooni *faatiliseks*. Vastamaks, kuidas kirjeldada ajakirjanduse pidevas muutumises olevat kontakti sotsiaalse reaalsusega, tuleb keskenduda just nimelt kommunikatsiooni *faatilisele* funktsioonile.

Jakobsoni mudeli ekstrapoleerimisel meediauuringutesse tekib kaks peamist probleemi. Esiteks: kommunikatsiooni funktsioonide kodeerimine n-ö esmase muutujana ei ole võimalik — teksti funktsioone ühiskonnas saab kirjeldada kaudselt, mitte otseselt. Ja teiseks: nn kaudsete muutujate määramine eeldab nende asetamist üldisesse teoreetilisse raamistikku, mis võimaldaks seletada nende olu-

lisust ühiskonna jaoks laiemalt. Et see ülesanne õnnestuks, oli käesoleva projekti esmane ülesanne selline raamistik tekitada.

Selles töös pakutud lahendusel on kaks mõõdet. Uurimistöö praktilised küsimused on võimalik lahendada George Gerbneri kultivatsiooniteooriast⁵ pärineva *kultuuriliste indikaatorite* mõiste abil. Sisuliselt tähendab see ajakirjanduslike teemade määramist nn kultuuriliste indikaatoritena, mis Gerbneri kommunikatsioonimudel⁶is vastavad üsna täpselt siin töös teemade tekkimise ja muutumise kohta esitatud küsimustele (*Mis on?*, *Mis on tähtis?*, *Mis on õige?*, *Mis on millega seotud?*). Mudeli üldisele tasandile asetub Niklas Luhmanni süsteemiteooria,⁶ mis seletab meediasüsteemi toimimist eeskätt *endale-* ja *teisele*viitamise ning *topeltkontingentsi* mõistete abil. Nende nähtuste mõtestamine on võti, mille abil on võimalik kirjeldada, kuidas meediasüsteem filtreerib nn sotsiaalse reaalsuse ajakirjanduslikeks teemadeks, mille olemasolust ja staatusest on meil kõigil enam-vähem ühine arusaam.

Luhmann ei anna praktilisi juhiseid meedias vahendatud reaalsuse uurimiseks. Ka Gerbner jätab meile oma programmi läbiviimiseks suhteliselt vabad käed. Kultuuriliste indikaatorite määramine „teemadena“ on küll ahvatlev, kuid sellest jääb selgete üldistuste esitamiseks siiski väheks. Selleks et teha järeldusi muutuste kohta eri maade meediasüsteemides, tuleb „teemasid“ kui muutujaid kombineerida teiste kontentanalüüsi muutujatega. Siinses näites on nendeks tekstide ajaline ja ruumiline orientatsioon ning väiteanalüüsi tulemused. Kombineerimine tähendab siin *ad hoc* tõlgenduslike muutujate tekitamist, mille kaudu saab uurimisobjekti kirjeldada.

Töös on muutujateks 1) vastandus endale- vs. teiseleviitamine; 2) eristus normatiivne vs. kirjeldav kui indikaator, mille abil on võimalik kirjeldada ideoloogilise mõõtme olulisust; 3) eristus keskus vs. perifeeria kui meediasüsteemi staatuse määramise ja ning 4) retrospektiiv vs. perspektiiv kui ajaline mõõde. Eraldi indikaatoritena vaatlesin võrdlevas perspektiivis majandusteemade dunaamikat, riigi ja seadusandluse küsimusi, kultuurinähtuste tõlgen-

⁴ Roman Jakobson. The speech event and the functions of language. — Roman Jakobson. On Language. Linda Waugh, Monique Monville-Burston. (Toim) Cambridge: Harvard University Press, 2nd ed, 1995.

⁵ George Gerbner. Toward „Cultural Indicators“: The Analysis of Mass Mediated Public Message Systems. — George Gerbner et al. (Toim) The Analysis of Communication Content. Developments in Scientific Theories and Computer Techniques. New York: John Wiley, 1969.

⁶ Niklas Luhmann. Sotsiaalsed süsteemid. Tartu: Ilmamaa, 2009.

damist ning seda, kuidas eri meediasüsteemid tõlgendasid indiviidi ja ühiskonna suhestumist.

Ühes doktoritööl lisatud artiklis⁷ uurisin Eesti avalikkuses 2006. aastal tõstatunud diskussiooni seoses Tõnismäe pronkssõduri juures toimunud rahvarahutustega. Kontentanalüüsi tõlgendava vahendina on selles rakendatud eristust endale- ja teisele viitamine. Selle uurimuse oluliseks tähelepanekuks on eesti- ja venekeelse ajakirjanduse erinevad strateegiad Tõnismäe sündmuste tõlgendamisel. Ennekõike puudutas see a) poliitikute ja riigiesindajate tegevuse tõlgendamist nn Tõnismäe protsessis (eestikeelne ajakirjandus määratles probleemi na Eesti-Vene suhted ja poliitikute võimetuse neid vastuolusid lahendada; venekeelne ajakirjandus jäi probleemi määratlemisel üldisele tasandile, monumendi kohalolekut Tõnismäel ei käsitletud probleemi osana) ja b) probleemi olemuse defineerimist (eestikeelne meedia defineeris konflikti peamiselt kui riigi ja selle kodanike huvide lahknemise tulemust, samas kui venekeelne ajakirjandus tõstis esile vastuolu eesti ja vene rahvuse vahel). Kõnesolev uurimus valmis 2006. aasta sügisel, 2007. aasta kevade sündmused ja monumendi teisaldamine olid siis veel ees. Tagasivaates on selle analüüsi tulemused isegi kõnekamad, kui need olid selle valmides.

Uurimisküsimused

Esiteks: kuidas kasutada mõistet *meediastumine* ajakirjanduslikele teemadele keskenduvast kestvusuuringust? Põhitähelepanu keskendub küsimustele, kuidas defineerida ajakirjanduslikku teemat ja millisest hetkest alates võime rääkida „teemast“ kui kommunikatsiooniahela osast.

Teiseks: milline on teemade uurimiseks sobiv uuringukorraldus? Praktilises uurimistöös osutab see probleemiasetus vajadusele muuta võrreldavaks eri ajalooetappidel ja eri maade väljaannetes ilmunud tekstide põhjal tehtud üldistused.

Kolmandaks: kui võrd empiirika pärineb Eesti, Soome ja Venemaa ajakirjandusest, siis on uurimistöö eesmärgiks välja tuua just need aspektid, mille

võrdlemine annab kõige paremaid/tähtenduslikumaid tulemusi.

Neljas uurimisküsimus on üldistav. Kestvusuuringus esitatakse meile üldistus ajakirjanduse omadusest koondada kommunikatsioon nn ajakirjanduslike teemade ümber. Mis on selle teadmise tõlgenduslik väärtus ehk kuidas aitab teadmine teemadest ja nende omadustest mõista meie sotsiaalselt reaalsust?

Valim ja meetod

Vähendamaks juhuslike sündmuste mõju tulemuste üldistamisele, pöörasime projekti meeskonnaga erilist tähelepanu andmestiku loomisele. Üldjoontes peegeldab meie kontentanalüüsi ülesehitus arusaama, mille kohaselt on meediasüsteemil täita keskne ülesanne ühiskonna mõtestajana. Valimi esimeseks tingimuseks oli keskenduda *tähtsaimatele* väljaannetele, nendele, mis on ilmunud terve sajandi vältel. Vene meediast valisime tugevasti ideologiseeritud ja tsenseeritud Pravda, nõukogudeaegsest Eesti meediast Rahva Hääle, „tsaari“ - ja iseseisvuseaegsest meediast Päevalehe ja Eesti Päevalehe. Soome meediasüsteemi esindab meie valimis Helsingin Sanomat, mida jätkuvalt peetakse üheks olulisemaks Soome avalikku arvamust kujundavaks väljaandeks.

Andmeid koguti nelja-aastase sammuga. Tulemusi vaatlesime kümnendite kaupa. Andmestiku struktuur on korraldatud selliselt, et ajalooliselt olulisemad kümnendid olid esindatud kolme aastakäiguga (nt 1921, 1926 ja 1929). Tõsi, selliselt organiseeritud lähenemine ei võimalda dateerida täpseid hetki, mil toimusid muudatused sotsiaalse reaalsuse vahendamises. Aga see ei olnudki meie eesmärk — kestvusuuringu eesmärgiks on võrrelda eri perioodidest pärinevaid andmeid, lähtudes uurimisplaanis määratletud uurimisküsimustest, s.t pakkuda vaadet ennekõike terve 20. sajandi jooksul toimunud muutustele.

Analüüsiv periood algas aastaga 1905 ja hõlmas iga neljanda aasta neljandat kuud kuni aastani 2009. Igast valimis esindatud väljaandest kodeeriti 1) esilehekülje artiklid (sh uudised), 2) juhtkirjad, 3) lugejate kirjad ja 4) kommentaarid kõikvõimalikel teemadel. Kokku kirjeldasime 2242 eesti-, 1723 vene- ja 2079 soomekeelset artiklit.

On oluline märkida, et iga teksti puhul määrat-

⁷ Andres Kõnno. Other-reference in the discussion over the removal of the World War II memorial in Tallinn. — Jeanne Strunck, Lotte Dam, Lise-Lotte Holmgren. (Toim) Rhetoric in Society: Proceedings from the International Conference in Aalborg. Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2008.

lesime ühe peateema (poliitika, kultuur, majandus, väärtused ja inimsuhted ning nn üldhuvi valdkond, mis kätkes endas kõikvõimalikke muid valdkondi) ning vastavalt vajadusele mitu alateemat. Alateemade valik ei sõltunud peateema valikust, nt majandust või kultuuri käsitlev tekst võis peegeldada ka poliitika või väärtustega seotud küsimusi.

Eraldi pöörasime tähelepanu nn väiteruumile (latentse kontentanalüüsi plokk). Selleks koostasime olulisemates eluvaldkondades levinud vastandlike väidete paaride tüpoloogia. Teemade kirjeldamine vastandlike väidete abil annab meile arusaamise selles levinud diskursuse üldisest laadist. Näiteks kui väitepaari mõlemad pooled on ajastulistes kirjeldustes esindatud enam-vähem võrdselt, lubab see järeldada, et avalikus ruumis toimub teatav diskussioon, milles kaalutakse erinevaid argumente. Aga juhul kui on esindatud vaid üks väitepool, võib selles küsimuses oletada teatavat dogmaatilisust. Sama käib ka juhtumi kohta, kui arvamusruumis on väiteid vähe ja osa eluvaldkondi on esindatud vaid kirjelduse tasandil. Hilisemas analüüsis oli selle teadmise abil võimalik eristada ajakirjanduses avaldatud tekstide käsitluslaadi skaalal normatiivne-kirjeldav.

Olulisemad tulemused

Peateemade vaates on oluline välja tuua kolm üldist tähelepanekut.

1. Eesti ja Vene ajakirjanduse jaoks oli majandus domineeriv valdkond terve 20. sajandi vältel, kuid siiski väiksemate eranditega, mis puudutavad näiteks Päevalehte II maailmasõja eelsel perioodil, samuti Rahva Häält 1970-ndatel ja perioodi 1990–2000 Rahva Hääles ja Eesti Päevalehes. 20. sajandi lõpul vähenes majandusteemade osatähtsus ka Pravdas. Helsingin Sanomate puhul saab välja tuua, et eranditult kõigi kümnendite jooksul domineerisid artiklid, mis keskendusid riigi ja seadusandluse problemaatikatele. Ka tuleb esile tõsta, et Helsingin Sanomate lähenemine majandusteemadele oli sarnane sellega, kuidas käsitleti teisi ühiskondlikult olulisi teemasid. Rahva Hääle ja Pravda jaoks kujutas majandusteema käsitlemine endast ennekõike ideoloogilist instrumenti, mitte uudisväärtusliku informatsiooni edastamist.

2. Ülejäänud peateemade jagunemine oli tasa-

kaalukaim Helsingin Sanomates. Läbivalt väärtustas Helsingin Sanomat peateemana riigi ja seadusandluse kajastamist, kõik muud teemad olid vähem tähtsad. Selles aspektis eristuvad hästi eesti- ja venekeelne meedia. Eesti puhul saab välja tuua, et kultuuri ning riigi ja seadusandluse valdkonnad olid teistest märkimisväärselt olulisemad.

3. Erinevalt PL-RH-EPL-ist järgnes Pravdas majandusküsimuste kajastamisele tähtsuse järjekorras hoopis väärtuste ja inimsuhete valdkond. See on hea näide sellest, et korraliku nõukogude kodaniku kasvatamine algas eeskätt indiviiditasandilt. Sellega saab seletada ka vähest tähelepanu riigi ja seadusandluse küsimustele — ideoloogilises plaanis ei olnud see nii oluline, sest nendes küsimustes ei peetud diskussiooni vajalikuks.

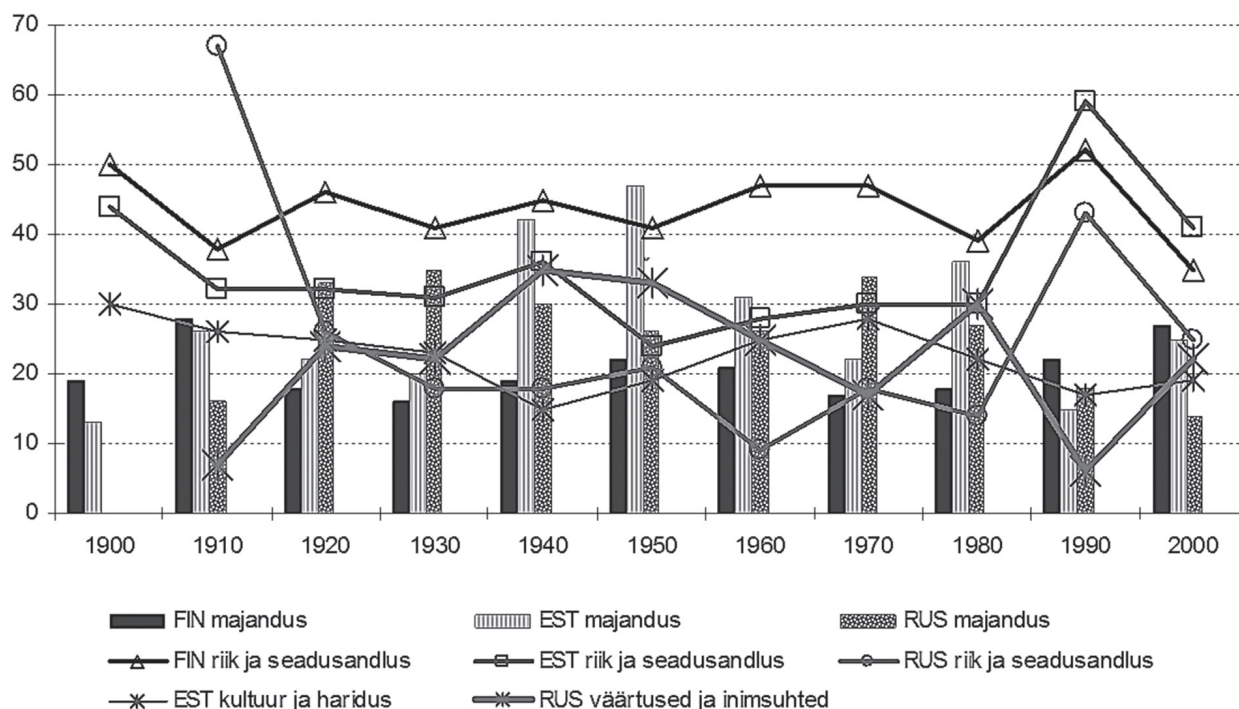
Ülejäänud Pravdas kajastatud valdkondade kohta ei saa öelda, et mõni neist oleks olnud teistest olulisem, kui muidugi välja arvata periood vahetult enne ja pärast II maailmasõda ning 1990-ndate üleminekuperioodi, mis on erijuht kõigis kolmes näites. Soome puhul saab siin rääkida majanduskriisi (*lama*) mõjul esilekerkinud majandusvaldkonna tähtsuse suurenemisest 1980. ja 1990. aastatel, samas kui Vene ja Eesti näites saab üleminekuperioodi alguse märkidest rääkida juba 1980-ndate ajakirjanduses.

Majandus

Nii Eesti kui ka Vene ajakirjanduse jaoks olid 20. sajandil läbivalt olulised majandusküsimused. Eesti puhul väärib esiletõstmist käsitluste fookuspuudulikkus, mis lugeja jaoks välistas seoste loomise majanduse üldisemal tasandil. See tähendab, et tihti käsitleti majandusküsimuste all teemasid, mis meie tavaarusaama kohaselt sellesse valdkonda üldiselt ei kuulu. Näiteks oli võimalik majandusega siduda ka nn rohujuuretasandi (argielu) lugusid kultuurist ja individuaalsetest väärtustest.

Pravda ja Helsingin Sanomat andsid majandusküsimustest terviklikuma vaate, mis tähendab, et ka majandusega seotud alateemad esindasid erinevaid majandusvaldkondi. Siin on oluline rõhutada, et nõukogude ajakirjandussüsteem oli olemuselt hierarhiline. Pravda kui nõukogude süsteemi absoluutselt keskne väljaanne kajastas majandusküsimusi ennekõike propagandavahendina — ametlikult deklareeritud edusammude kaudu.

EST/FIN/RUS, peateemad: majandus, riik ja seadusandlus
(% lugude koguarvust, N EST= 1579, FIN = 2084, RUS = 1727)

Selles süsteemis olid majandus ja ideoloogia lahutamatu seotud. Nõukogude ajakirjandussüsteem kajastas majandusküsimusi nii, et lugejal oleks võimalikult raske teha mingeid üldistusi selle kohta, kuidas majandus toimib või milline on hetkeseis. Samuti oli välistatud arusaama tekitamine, justkui oleks üksikisikul majanduselu korraldamisel mingisugune roll. Nõukogude ajakirjanduses ei eksisteerinud eluvaldkondi, millest rääkimine on tänapäeval nii tavaline, nagu omandiküsimus, ettevõtlus ja sellega seotud seadusandlik problemaatika. Majandusteemat käsitleti ennekõike kui ideoloogilist vahendit sotsialistliku reaalsuse kujutamisel.

Helsingin Sanomat eristub siin kõikide alateemade ühtlase esindatusega. Ehkki majandusuudised ei olnud nii olulised kui Pravdas ja Rahva Hääles, kajastati neid sarnaselt riigi ja seadusandluse teemadega stabiilselt terve 20. sajandi jooksul.

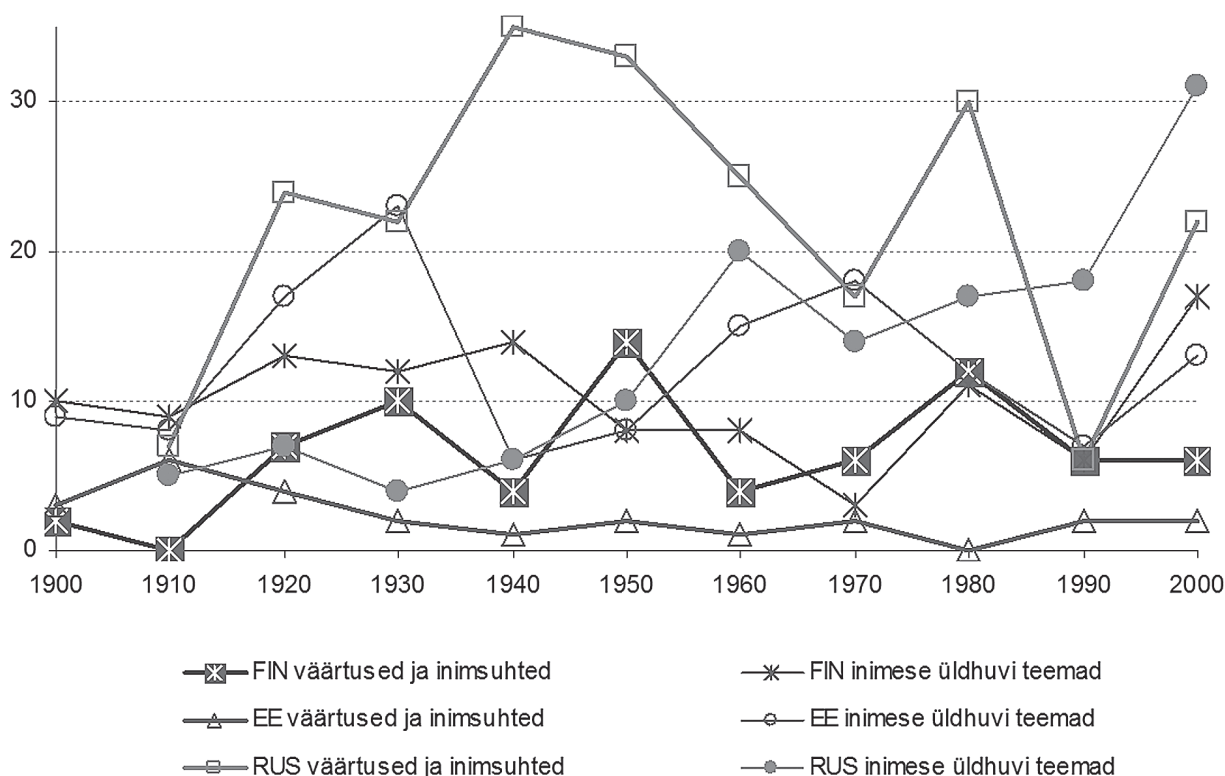
Latentse sisuanalüüsi raames saame viidata neljale majandusega seotud väitepaarile. Kaks neist peegeldavad indiviidi tasandil toimivat arusaamist reaalsusest: a) indiviidi edu sõltub / ei sõltu tema isikuomadustest ja b) töötus on / ei ole normaalne nähtus. Kolmas ja neljas väitepaar pakuvad majanduse ühiskondliku rolli kohta veidi suuremat üldistust: c) ühiskond peab / ei pea kontrollima raha- ja

omandiküsimusi ning d) majandus on / ei ole võti ühiskonna probleemide lahendamiseks.

Nendest väitepaaridest osutus kõige tähenduslikumaks eristus a, „indiviidi edu sõltub / ei sõltu tema isikuomadustest“. Helsingin Sanomates oli ülekaalukaks väidetüübiks arusaamine edust kui millestki, mis ei pruugi olla ainult otseselt inimese isiksusega kaasnev nähtus. Seevastu on kommunistliku ideoloogia üheks põhialuseks eeldus, et inimesed on võrdsed ning et võrdsed võimalused on tagatud kõigile. See oli ühiskond, mille mitteametlik dogma eeldas, et *iga mees on oma õnne sepp*. Nii pole ka üllatav, et majandusküsimustes oli levinud lähtekoht, et indiviid ise kujundab oma edu ja saatust — seda muidugi ainult kommunismiehitamise reeglistiku raamides. See kehtib nii Pravda kui ka Rahva Hääle vahendatud sisu kohta.

Samuti on väiteruumi analüüsides näha, et nõukogude süsteemi keskne väljaanne Pravda oli Rahva Häälest propagandistlikum ja dogmaatilisem. Viimase perifeerset staatust kirjeldab hästi pigem tagasihoidlik tähelepanu „ideoloogiliselt kesksetele“ teemadele, nt töötus, majanduse areng, sotsiaalsed reformid jms.

EST/FIN/RUS: "üldhuvi" teemad, väärtused ja inimsuhted
(% lugude koguarvust, N EST= 1579, FIN = 2084, RUS = 1727)

Väärtused ja inimsuhted

Peateemade tasandil kirjeldasime inimese ja ühiskonna suhestumist kahe valdkonna kaudu. Need olid a) **väärtused ja inimsuhted** ning b) nn **üldhuvi valdkond**. Üldhuvina määratlesime kõike, mis kirjeldab inimese igapäevaelu pisisju: vaba aeg, hобid, praktilised probleemid jm. Väärtused ja inimsuhted on veidi spetsiifilisem valdkond, mis kajastab kodanike igapäevaelu sotsiaalseid külgi: reeglid, normid ja tegevused, mis määratlevad inimese elu kulgemise igapäevast rütmi. Sisuliselt need teemad täiendavad teineteist, kuivõrd esindavad vastavalt inimese elu sotsiaalseid/avalikke ning eraelulisi aspekte.

Väärtused ja inimsuhted olid Pravdas majandusteemade kõrval teine oluline valdkond alates 1920. aastatest. Perioodil pärast II maailmasõda kuni aastani 1990 kajastas seda valdkonda 20–35% lugudest (eriti intensiivselt sõjajärgsetel kümnenditel, samuti 1980-ndatel). Muutus on seletatav asjaoluga, et sõda muutis nõukogude inimese kujundamise kommunikatiivset strateegiat. Kui varasem diskursus oli ennekõike normatiivne ja ühiskonnale/kollektiivile suunatud, siis uus vaade keskendus inimese su-

hetele kollektiivi ja ühiskonnaga, s.t ideoloogiline retoorika astus arenedes sammu lähemale inimese igapäevaelu nähtustele. Seda illustreerib hästi tüüpiline „indiviidi edu sõltub tema isikuomadustest“ hea esindatus nii Pravdas kui ka Rahva Hääles vahetult pärast II maailmasõda (kõne all on loomulikult need omadused, mille realiseerimine oli mõeldav ainult nõukogude korra raamides). Nn üldhuvi valdkond, mis kirjeldas inimese privaatsfääri, muutus Pravdas oluliseks alles alates 1960-ndatest ja kasvas meie valimis 2000. aastateks ligi 30%-ni analüüsitud artiklitest.

Nende numbrite võrdlemine Eesti ja Soome näidetega on intrigeeriv. Helsingin Sanomat ja Rahva Hääle esindasid Pravdale täpselt vastupidist tendentsi. Soome näite puhul saab välja tuua, et nn üldhuvi teemad (privaatsfäär) olid võrdselt esindatud valdkonnaga, mis kirjeldas inimese ja ühiskonna suhestumist (väärtused ja inimsuhted). Eesti kohta kehtib üldistus, et võrreldes nn üldhuvi valdkonnaga väärtuste ja inimsuhete teema peaaegu puudus. Meie kolme näite võrdluses tuleb esile ainult üks kümnend, mil inimese ja ühiskonna suhteid ning tema privaatsfääri kirjeldavad tekstid olid võrdselt

esindatud — meie uurimuse lähtekümnend, revolutsioonieelsed 1910-ndad. Järgnevatel kümnenditel säilitas selle tasakaalu ainult Helsingin Sanomat, samas kui Pravda ja PL-RH-EPL-i teemaeelistused lahkesid selles diametraalselt.

Alateemad: inimsuhted ja identiteet, individuaalsed väärtused ja toimetulek

Rääkides indiviidi ja ühiskonna suhestumisest, saab meie uuringu valguses viidata kahele olulisemale suundumusele.

1. Indiviidi väärtuste ja identiteedi teema kasvas Pravdas pärast 1940-ndaid hüppeliselt 36%-le lugudest ja püsis kõrgel peaaegu sajandi lõpuni. Pravda orientatsioon oli kajastada ennekõike teemasid, mis määratlevad indiviidi ja ühiskonna suhestumist, mitte indiviidi enda huve ühiskonnas.

2. Helsingin Sanomat ja PL-RH-EPL erinevad Pravdast märkimisväärselt selles, mis puudutab indiviidi ja tema huvide esiletõstmist, seda eriti alateemade puhul. Indiviid ja tema privaatne ruum olid mõlemal juhul paremini väärtustatud kui küsimus väärtustest ja identiteedist, indiviidi suhestumisest ühiskonnaga. Pravda puhul saab tervest sajandist välja tuua vaid kolm kümnendit, kui indiviidi huvid olid ka alateemade tasandil silmatorkavalt olulisel positsioonil, need olid aastad 1960-ndatest kuni 1980-ndateni.

Alateemad: vahetu keskkond (hobid, vaba aeg), perekond, kodanikud ja ühiskond

Rõhutasime eespool mitu korda, et võrreldes Helsingin Sanomate ja Pravdaga oli PL-RH-EPL kõige rohkem indiviidile, mitte aga indiviidi ja ühiskonna suhestumisele orienteeritud väljaanne. Selles võrdluses oli Helsingin Sanomat kõige tasakaalustatum, s.t indiviidi huvid ning indiviidi ja ühiskonna suhestumine olid esindatud kõige tasakaalustatumalt. Seevastu Pravda fookus keskendus ühemõtteliselt indiviidi ja ühiskonna suhestumisele, s.t sotsiaalse te normide efektiivsele kehtestamisele.

Vaadeldes inimese vahetu keskkonna (hobid, vaba aeg) kujutamist Rahva Hääles, torkab silma selle alateema domineerimine terve sajandi vältel kahe erandiga — 1940-ndad ja iseseisvuse taastamise periood (1980–1990). Helsingin Sanomates sai

1920-ndatel ja 1940-ndatel kodanike ja ühiskonna suhestumise teema nn privaatsfäärist veidi suurema tähelepanu osaliseks.

Perekonnaga seotud teemasid kajastati Päevalehes kuni 1930-ndateni enam-vähem võrdses mahus. Järgnevatel kümnenditel (1940–1950) kadusid perekonnaga seotud küsimused pildilt, et 1960.–1980. aastatel tagasihoidlikul moel taas ilmned (nende osakaal oli ca 5–7%). Võrreldes Pravda ja Helsingin Sanomatega on see tähelepanumäär siiski suur, viimatinimetatutes oli perekond teemana veelgi tagasihoidlikumalt esindatud. Tundub, et see tähelepanek kinnitab meie üldistust, et pikas perspektiivis oli PL-RH-EPL tunduvalt rohkem indiviidile keskendunud kui Soome ja Vene väljaanded.

Ühiskonna kihistumine, indiviidi ja ühiskonna vahelised suhted

Tüüpväidete nimekirjas olid eraldi välja toodud väited ühiskonna kihistumise kohta. Üsna ootuspäraselt selgus, et sotsiaalsest ebaõiglusest nõukogude ühiskonnas palju ei räägitud. Pravdas viidati kihistumisele kui probleemile vaid artiklites, mis ilmusid enne II maailmasõda. Hilisematel kümnenditel oli see teemaks vähem kui 10%-l juhtudest. Ei olnud mõeldav, et inimese ja ühiskonna suhteid oleks võrdsete võimaluste maal defineeritud läbi ebaõigluse prisma. Sama kehtib ka PL-RH-EPL-i kohta, isegi 1990-ndate kajastustes ei tõusnud sotsiaalse ebavõrdsuse küsimus olulisele kohale. Ka siin erineb Helsingin Sanomate pakutud vaade sotsialismimaade omast. Nii kihistumise kui ka indiviidi ja ühiskonna suhestumise valdkonnad said pigem hea kajastuse kõikidel kümnenditel (ca 10–20% kajastuste kogumahust). Sotsiaalse ebaõigluse teema kajastamine Helsingin Sanomates korreleerus märkimisväärselt tähelepanuga, mida pöörati indiviidi privaatsfääri. See tähendab: indiviidi suhestumine ühiskonnaga ja tema privaatruum olid selles vaates teineteist täiendavad, mitte eraldiseisvad nähtused.

Eelnevalt selgus, et PL-RH-EPL eristus ülejäänud vaatluselustest väljaannetest ennekõike indiviidi isiklikule ruumile pühendatud lugude suure arvuga. Seda kinnitavad ka väiteruumi vaatlemisel tehtud tähelepanekud. Toome välja kaks olulisemat aspekti.

1. Indiviidi isikuomadusi käsitlevaid väiteid

esitati kõige rohkem 1970-ndatel ja samuti 1980-ndatel, perioodil, mida tänapäeval nimetatakse stagnaajaks. Üleminekuperioodil, 1990. aastatel nende väidete osakaal nii Rahva Hääles ja Eesti Päevalehes kui ka Pravdas vähenes.

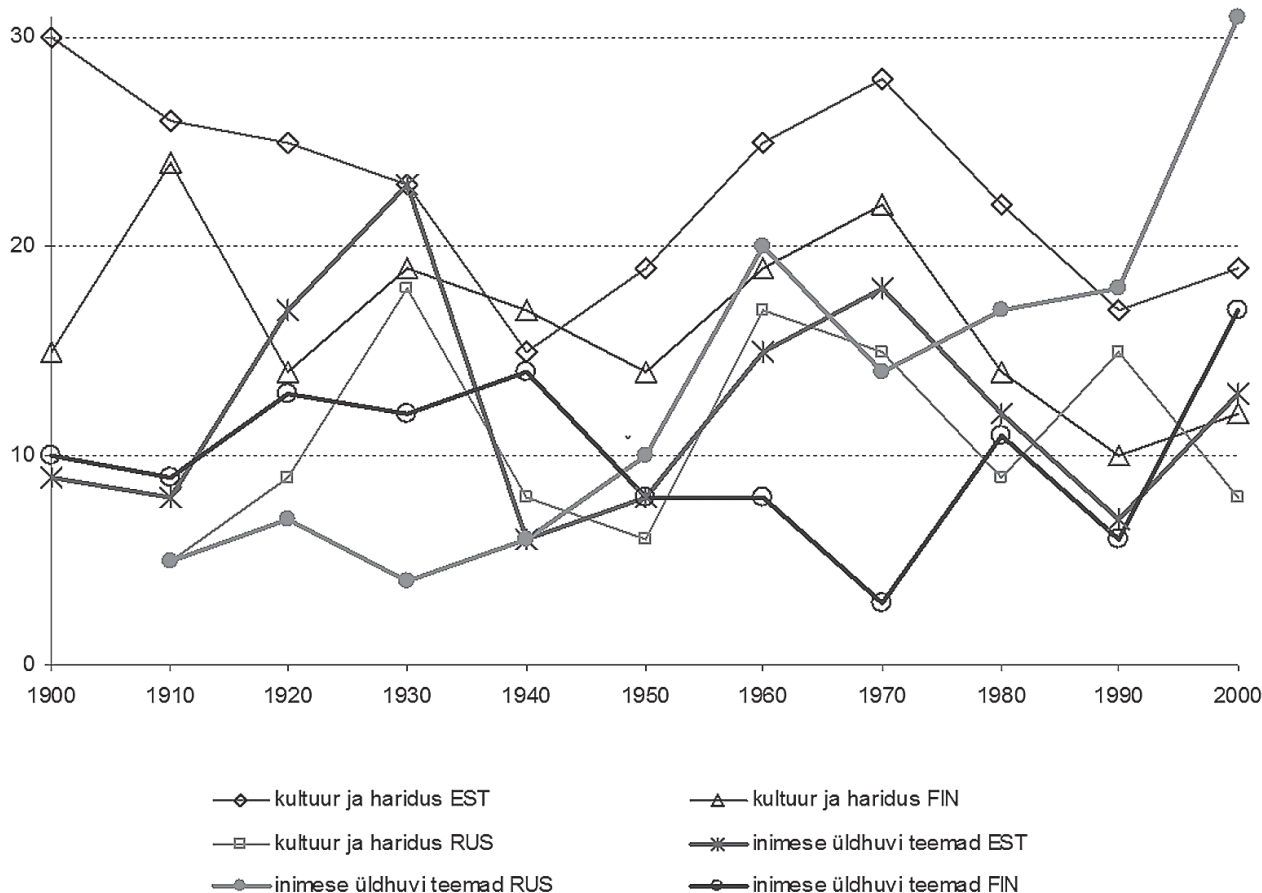
2. Eraldi tuleks viidata indiviidi ja ühiskonna suhestumist käsitletud väidete osakaalu vähenemisele 1910–1940 Päevalehes. Iseenesest ei ole üllatav asjaolu, et n-ö vaikival ajastul 1930. aastate Eestis oli ajakirjanduslik väiteruum teistsugune kui samal ajal Soome Helsingin Sanomates. Üldistuse tegemiseks jääb sellest teadmisest siiski väheks, sõdadevaheline Eesti ajakirjandus väärib selles perspektiivis veel uurimist. Enne 1990-ndaid on vaid üks lühike periood, kui inimese ja ühiskonna suhete küsimus (s.t avaliku ruumiga seotud problemaatika) oli PL-RH-EPL-is esile tõstetud. Need olid 1940-ndad, mil tähelepanu indiviidi ja ühiskonna suhestumisega seotud küsimustele tõusis samale tasemele, kui see oli olnud kümnendil enne iseseisvuse väljakuulutamist.

Kultuur ja haridus

PL-RH-EPL eristub läbi kümnendite lisaks majandusteemadele ka erineva fokuseeritusega kultuuri ja hariduse valdkonnale. Väljendeid „kultuur“ ja „haridus“ kasutame siinkohal katusmõistetena kõikide nende artiklite kohta, mis end nende valdkondade seoses määratlesid. Meie võrdlevas uuringus kirjeldavad kultuur ja haridus peateemana ennekõike seda, kuidas toimus indiviidi ja ühiskonna suhete määratlemine, s.t selle muutuja abil on võimalik kirjeldada, kuidas ajakirjandus väärtustas norme, mille abil ühiskond reguleeris indiviidi käitumist erinevates kontekstides.

Kultuur peateemana oli PL-RH-EPL-is hästi esindatud kõikidel 20. sajandi kümnenditel. Erandina saab viidata 1940-ndatele ja 1950-ndatele, kui nõukogude ideoloogia (valdavalt majandusküsimused) domineeris kõikide teiste valdkondade üle. Samuti sai kultuuriteema veidi väiksema tähelepanu osaliseks 1990-ndatel. Siinkohal on oluline

EST/FIN/RUS: kultuur ja haridus / inimese üldhuvi teemad
(% lugude koguarvust, N EST= 1579, FIN = 2084, RUS = 1727)

märkida, et nn inimese üldhuvi teema (privaatse lähiruumi kirjeldamine) on tugevas korrelatsioonis kultuuriteemade käsitlemisega. Väiteruumi vaadeldes näeme ka, et valdavalt kirjeldava laadi tõttu, mida kultuuriteemadest kirjutamisel kasutati, pakkus nendele teemadele keskendumine ka „katust“ ja kaitset ideoloogiliste väidete esitamisel.

Kolme maa kultuurivaldkonna kajastuste võrdluses saab välja tuua kaks olulisemat aspekti.

Esiteks saab nii Pravda, Helsingin Sanomate kui PL-RH-EPL-i puhul rääkida kolmest pöördepunktist.

1. Kajastus vähenes seoses II maailmasõjaga. Kultuuri ja hariduse teemade kajastamine vähenes 1940-ndatel Pravdas 8%-ni lugudest ja 17%-ni Helsingin Sanomates, mis oli võrreldes varasemate kümnenditega märkimisväärne langus.

2. Sõja järel suurenes Rahva Hääles kultuuri ja hariduse valdkondade kajastamine juba 1950-ndatel, Pravdas ja Helsingin Sanomates alles 1960-ndatel. Pravdas kestis nende valdkondade suurem kajastus vaid kaks kümnendit, 1970-ndate lõpuni. Seevastu Helsingin Sanomat ja Rahva Hääle kajastasid neid teemasid intensiivselt 1980-ndate lõpuni. 1990-ndate Rahva Hääles ja Eesti Päevalehes oli nende lugude osakaal 17%, mis oli tegelikult umbes samal tasemel kui 1960-ndate Helsingin Sanomates.

3. Kõik kolm riiki läbisid teatava üleminekuperiodi 1990-ndatel. Siin saab esile tuua Pravda, mis läbis üleminekuperiodi kõige kiiremini: kultuuri ja hariduse küsimused muutusid taas enam-vähem sama väheolulisteks, nagu nad olid olnud pärast II maailmasõda. Samas muutusid nõukogude perioodil põlu all olnud inimese privaatsfääriga seonduvad nn üldhuvi teemad väga populaarseks.

Ka Rahva Hääle ja Eesti Päevaleht ning Helsingin Sanomat väärtustasid 1990-ndate üleminekuperiodil kultuuri- ja hariduse valdkondi teisiti kui varasematel kümnenditel. Proportsionaalselt oli seda enam-vähem samas mahus kui II maailmasõjale järgnenud perioodil, kuid siiski võib väita, et see tähelepanu oli Pravda pakutust intensiivsem. Selles mõttes esindasid Rahva Hääle ja Eesti Päevaleht ning Helsingin Sanomat ka 1990-ndate üleminekuperiodil hoopis stabiilsemat ajakirjanduslikku traditsiooni, mille funktsiooniks oli pigem olemasolevate traditsioonide säilitamine kui uute praktikate

juurutamine, nagu toimus Pravdas.

Teiseks, võrreldes PL-RH-EPL-i ja Pravdaga torkab Helsingin Sanomate puhul silma nn inimese üldhuvi teema kajastamise eriline positsioon. Esiimesena nimetatutest olid „inimese üldhuvi“ teemad positiivses korrelatsioonis kultuuri ja hariduse kajastusega. Soome olukord oli vastupidine. Aastatel 1940–1970 kahanes Helsingin Sanomate tähelepanu nn üldhuvi teemade vastu pidevalt ja püsis tagasihoidlik kuni 2000-ndate aastateni (väikesel erandiga 1980-ndatel). Tundub, et Helsingin Sanomate põhifunktsiooniks oli kajastada ennekõike ühiskondliku olukorra ja arenguga seotud küsimusi, nn üldhuvi teemad olid ajalehe piiratud mahu tõttu suhteliselt tagasihoidlikult esindatud. See illustreerib toonase põhivoolu piiratust, kuivõrd ühte teemade eelistamine tähendas väiksemat tähelepanu teistele küsimustele.

Alateemad: haridus, kultuuriga seotud tegevused ja teadus

Nende kolme alateema võrdluses saab välja tuua neli olulisemat tähelepanekut.

1. Võrreldes Pravda ja Helsingin Sanomatega oli Rahva Hääle kultuuriteemade spekter oluliselt mitmekesisem. Kõigi kolme maa võrdluses said märkimisväärset tähelepanu vaid kaks kultuuriga seotud alateemat. Need on haridus ja kultuuriga seotud tegevused. Eesti kontekstis lisanduvad olulistena veel teadus ning kunst ja kirjandus — valdkonnad, mis vene- ja soomekeelses valimis peaaegu puudusid.

2. Kolme maa võrdluses olid Helsingin Sanomate kajastused hariduse ja kultuuriga seotud tegevuste valdkonnas läbi kümnendite kõige stabiilsemad. Vaid revolutsiooniajastel perioodil (1910-ndatel) ning 1970-ndatel tõusis haridusküsimuste kajastamine Helsingin Sanomates kõrgemale kui 10% lugude osakaalust.

3. Nimetatud alateemade olulisus oli Rahva Hääles ja Pravdas samal tasemel. Hariduse (ja propaganda) seotud küsimused said mõlemas lehes parema kajastuse kui kultuuriga seotud tegevused. Helsingin Sanomates muutus puhtalt haridusteemade käsitlemine olulisemaks alles pärast 1960-ndaid. Sinnamaani väärtustati Helsingin Sanomates enne-

kõike nn kultuuriliste tegevuste rubriiki.

4. Rahva Hääles oli teadus märkimisväärselt üks kolmest mõjukamast kultuuri alateemast. Ennekõike kehtib see perioodi 1960–1980 kohta. Nõukogude võim väärtustas ratsionaalset mõtlemist ja teaduslikku planeerimist, teadus oli selgelt olemas ka Pravda alateemades, kuid tõsi, mitte nii olulisel positsioonil kui Rahva Hääles. Helsingin Sanomates ületas teaduse alateema 5% osakaalu künnise vaid perioodil 1960–1970.

Normatiivsed väited kultuuri ja massimeedia kohta

Uurides kultuuri ja massimeedia kohta esitatud tüüpväiteid, saab välja tuua kaks olulisemat järeldust.

1. Pravda ja Helsingin Sanomat on siin sarnased, kuivõrd mõlemas kanalis esines väiteid massimeedia rolli kohta ühiskonnas rohkem kui väiteid kultuurivaldkonna kohta. Erandiks on 1910-ndad, kui nii Pravdas kui Helsingin Sanomates esines kultuuri kohta käivaid väiteid veidi rohkem kui ajakirjanduse kohta väidetut. PL-RH-EPL-i juhtum on selles mõttes vastupidine: alates 1910-ndatest oli kultuuri kohta esitatud normatiivseid väiteid rohkem kui 10% lugudest (välja arvatud 1940-ndad, kui see osakaal oli 9%). Lisaks võib märkida, et just 1940-ndatel ilmus Pravdas kõige rohkem kultuuriteemalisi väiteid. Rahva Hääles avaldati kultuuriteemalisi väiteid suhteliselt palju ennekoike aastatel 1960–1990, mil need moodustasid kõikidel vaatlusalustel aastatel rohkem kui 15% kõikidest väidetest. 1980-ndatel ulatus see isegi 19%-ni kõigist väidetest.

2. Massimeedia enda kohta esines PL-RH-EPL-is väga vähe väiteid, kõikides kümnendites oli neid terve sajandi vältel vähem kui 5%, välja arvatud 1910-ndad ning periood 1960–1970, mil ajakirjanduse kohta esitatud väidete osakaal oli 6%.

Kolme maa võrdluses oli Eesti ainus, mille kolme olulise peateema hulgas oli kultuur (lisaks majandusele ning riigi ja seadusandluse valdkondadele). Kultuuriteema oli valdavalt põimitud erinevate haridusküsimustega. Kultuurivaldkonna kajastuses andsid tooni ka nn inimese üldhuvi teemad, mis samuti olid tihti seotud erinevate kultuurisündmuste ja sotsiaalse elu aspektidega. Enne viitasime juba teadusteemade olulisusele Eesti okupatsiooniaegses meediaruumis. Torkab silma, et kui 1970-ndate

stagnatsiooni tingimustes kajastati kultuuriteemasid võrreldes varasemate kümnenditega vähem, tulid nende asemele populaarteaduslikud artiklid, mis oma vähese ideologiseerituse poolest olid kultuuriteemadega sarnased. Teadusteemade käsitlemise eeliseks oli ka võimalus väljuda Nõukogude Liidu pii-ratud ja ideologiseeritud sotsiaalsest ruumist ja rääkida maadest, mis asetsesid nõukogude inimesest kaugel nii poliitiliselt kui ka geograafiliselt.

Andmete edasiseks tõlgendamiseks on siinkohal vaja viidata selle uurimuse teoreetilisele raamistikule, Niklas Luhmanni teooriale meediasüsteemi funktsioneerimisest enesele- ja teiseleeviitamise kaudu. Ajakirjandussüsteemi vaatevinklist tähendavad normatiivsed väited kultuuri kohta teiseleeviitamist. Samas, kultuuriteoreetiku vaatevinklist toimib ajakirjandus kultuuri vahendajana, ajakirjandus on osa kultuurist. Kultuurilises mõttes tähendab ajakirjandus ennekoike kultuuri enesepeegeldust, eneseleeviitamist.

Pravdast rääkides tuleb tõdeda, et ajakirjanduse rolli kohta esitatud väidete puhul oli kultuurilises mõttes tegemist eneseleeviitamisega — see peegeldas nõukogude süsteemi keskset ideoloogiat, mille esindamine oli Pravda peamiseks funktsiooniks. Ehkki ajakirjandusliku süsteemi hierarhias kuulus Rahva Hääle samuti partei kõige tähtsamate väljaannete hulka, paiknes toonane Rahva Hääle Pravda suhtes perifeerias. Mistahes Moskvast pärinev ideoloogiline sõnum funktsioneeris Eesti ajakirjanduses kui teiseleeviitamine. Kultuurilises mõttes ei saanud Pravdast pärinevad ideoloogilised sõnumid toimida eneseleeviitamisena. Pravda esindas *teist*, kuigi nende kahe väljaande ideoloogiline ruum oli sama.

Rahva Hääle näitel näeme, et nn perifeerses ajakirjanduslikus väljaandes pidid kultuurilise eneseleeviitamise kohta täitma teised, kohaliku tähtsusega teemad. Enne tõime välja, et erinevalt Soome ja Vene kesketest väljaannetest Rahva Hääles peaaegu puudusid tekstid, mis arutlenuks ajakirjanduse rolli üle ühiskonnas. Nõukogude süsteemi tingimustes oleks olnud mõeldamatu, et ühe liiduvabariigi keskne parteiväljaanne asub kultiveerima mingit oma diskursust ajakirjanduse rolli üle ühiskonnas. Et selline refleksioon (eneseleeviitamine) oli mõeldamatu, täitsid tühimiku tekstid, mis toimisid kultuurilise eneseleeviitamisena — tekstid ja väited kultuuri ja hariduse kohta. Siin ilmnebki tupik, millesse

nõukogude ideoloogia ajakirjanduse vahendusel kinni jäi: lugeja seisukohalt toimis ideoloogiliselt korrektselt vormistatud ajakirjandus (s.t kirjeldused kultuurist ja nn inimese üldhuvi teemad, milles esitatud väiteruum oli pigem tagasihoidlik) kultuurilise eneserefleksioonina, eneseleviitamisena. Selline ajakirjandus toimis pigem Eestile omase kultuuriruumi taastootjana, mitte uue sotsialistliku reaalsuse kujundajana — nagu seda keskselt orkestreeritud parteiajakirjanduselt võinuks oodata.

Väiteruum

Kolme maa väiteruumi võrdluses on esimeseks ja pealtnäha ehk iseenesestmõistetavaks järelduseks tõdemus, et Eesti ja Vene meediasüsteemide suhestumist sobib kõige paremini kirjeldama keskuse-perifeeria analoogia. Soome eristub siin iseseisva, stabiilse ja omanäolise temaatilise struktuuriga meediasüsteemi poolest, mis ehk polegi ajaloolist konteksti arvestades nii iseenesestmõistetav, sest Soome püsis 1917. aastani Vene Keisririigi koosseisus.

Väiteanalüüsis kasutasin andmete grupeerimiseks klasteranalüüsi k-keskmiste meetodit. Kolme maa ja kümne väitetüübi puhul kujunes optimaalseks klastrite arvaks kuus — selliselt jääb igale maa-le piisavalt tähenduslikku „ruumi“ kuni kahes klastris (katsetused suurema klastrite arvuga ei olnud piisava üldistusjõuga). Need kuus klastrit erinevad nelja aspekti poolest: 1) maad; 2) normatiivsete väidete hõlmamine vertikaalselt (n-ö normatiivsed ja kirjeldavad klastrid maade kaupa); 3) horisontaalne eristus normatiivsete argumentide sees: a) väidete olemasolu vs. nende puudumine või b) väidete olemasolu vs. nende ebapiisav esindatus; 4) normatiivsete väidete üldine esindatus suhestatuna klastrite temaatilisse mitmekesisusse.

Soome ja Vene meediasüsteemid on sarnased selles mõttes, et normatiivsete väidete hulk on mõlemas suur, eriti mis puudutab poliitika ja võimu suhestumist, kultuuri ja meediat. Soome puhul tähendab normatiivsete väidete suur esinemissagedus eeskätt vajadust arutada avalikkuse seisukohalt olulisi küsimusi dialoogis. Venemaa puhul viitab normatiivsete väidete suur hulk ennekõike ideoloogiliste tekstide domineerimisele. Eesti meediasüsteem, mis Moskva kui keskuse

suhtes paiknes nii geograafilises kui ka kultuurilises perifeerias, eristub oma kirjeldava lähenemislaadi poolest, seda peamiselt kultuuri- ja ühiskonnateemade rohujuuretasandi kajastamisel.

Keskuse-perifeeria eristus osutus oluliseks ka tekstide ajalise orientatsiooni uurimisel. Selgus, et nn keskust esindavad väljaanded (Pravda, Helsingin Sanomat) väärtustavad olevikku rohkem kui „perifeerne“ Rahva Hää, milles oleviku kõrval väärtustati palju ka ajaloosündmustega seotud minevikku ning sajandi lõpul ka lähitulevikku.

Eraldi väärivad tähelepanu erinevused Eesti ja Vene väljaannete dünaamikas. Esile tuua saab kolm kõige olulisemat aspekti.

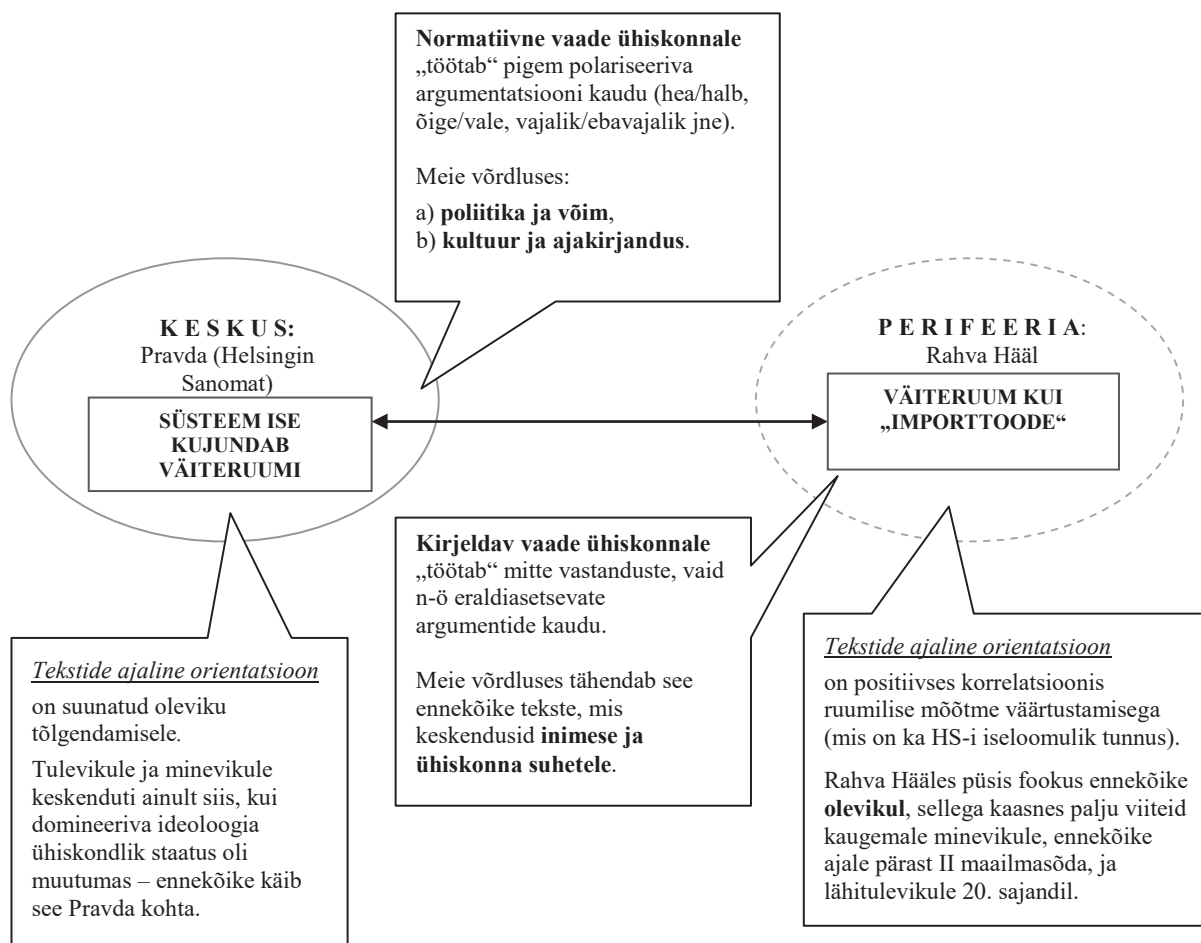
1) Tsentraliseeritud parteiajakirjandus vältis teemade käsitlemist nii, et lugeja saaks järeldada, kuidas ühiskonda puudutavad otsused sünnivad. Ühiskonda ja avalikkust puudutavad üldised küsimused (s.t ennekõike riigi toimimist ja seadusandlust käsitlevad teemad) asendati n-ö pehmete teemadega, mida käsitleti inimeste igapäevaelu perspektiivist lähtudes. Pravdas oli selleks valdkonnaks sisepoliitika, Rahva Hääles haridus ja kultuur.

2) Oluliste teemade üksteisest lahushoidmine algas eluvaldkondade kohta esitatud väidete tasandilt. Nii nt võis ajalehest Rahva Hää lageda uudiseid poliitiliste protsesside põhisisu kohta, mis aga ei tähendanud tingimata paremat arusaamist kogu ühiskonnas toimuvast, kuivõrd see ei olnud seotud ülejäänud eluvaldkondade sõlmpunktidega nt majanduses, kultuuris ja hariduses. Ja peaaegu terve okupatsiooniperioodi vältel ei pööratud tähelepanu ajakirjanduse endaga seotud küsimustele.

3) Keskust ja perifeeriat ei olnud ideoloogilise kontrolli aspektist nii lihtne mehhaaniliselt eristada, kui see ehk pealtnäha paistab. Võrreldes Pravda ja Rahva Hääle tekste aastatel 1950–1990 vastanduse normatiivne vs. kirjeldav abil, torkab silma normatiivsete tekstide väiksem osakaal Rahva Hääles. Kõige olulisemad teemad (majandus, kultuur ja haridus) olid esindatud ennekõike kirjelduste, mitte väidete kaudu. Väiteruumi puudumine teemas tähendab eelkõige seda, et peegeldatavat reaalsust ei näidata lugeja jaoks ideoloogilise konflikti objektina. Ideoloogilise keskuse poolt vaadates võis see tähendada ühiskonna jaoks olulistel teemadel diskussiooni vältimist. Aga tegelikkuses andis selline sotsiaalse kommunikatsiooni vorm ka võimaluse luge-

jatel endil tekste tõlgendada, mille vältimine pidanuks olema ideoloogiast juhitud ajakirjanduse oluline ülesanne.

Väiteruumi kujunemine Rahva Hääle, Helsingin Sanomate ja Pravda näitel

Tasuline veebisisu maakonnalehtedes: strateegiad, praktikad ning lugejate kogemused ja ootused

Kertu Kula

Sarnaselt muu maailmaga hakkas 1990-ndate lõpus ka Eestis üha rohkem ajalehti kolima internetti, kaasa arvatud maakonnalehed. Esialgu pakuti ajakirjandusväljaannete *online*-sisu kogu maailmas valdavalt tasuta. Kuna suurem osa paberlehtede tulust tuli reklaamist, siis arvasid lehetegijad, et veebi tuleb reklaam samas suurusjärgus üle. Aga see majandusmudel kukkus läbi, sest paberlehtede tiraažid langesid pidevalt nii üleriiklikes väljaannetes kui ka maakonnalehtedes, mistõttu lehetegijad said aru, et ajakirjandusliku sisu tootmine on kallid ja seda ei saa tasuta ära jagada.

Võimalike kahjude vältimiseks on järjest enam ajalehti üle terve maailma võtnud järk-järgult kasutusele ärimudeleid, mis kaitsevad teatud osa veebisisust maksumüüri. Maksumüüride kasutamine kasvas järsult alates 2012. aastast, mil ajalehtede väljaandjad hakkasid otsima uusi kasumiallikaid.¹

Kuigi katsetusi tasulisele veebisisule üle minna tehti ka varem, on Eesti suuremad päevalehed eesotsas Eesti Päevalehega järk-järgult oma veebi-

sisu maksustanud alates 2011. aastast. Eesti Päevalehe eeskuju hakkasid järgima nii teised üleriigilised väljaanded kui ka maakonnalehed.

Teadaolevalt hakkas maakonnalehtedest esimesena lugejatele maksustatud veebisisu pakku- ma Saaremaa maakonnaleht Meie Maa 2011. aasta lõpus, põhjendades oma otsust sellega, et paberlehe tellija ei tohi end tunda petetuna, kui näeb sisu, mille eest maksab, veebikeskkonnas tasuta kättesaadavana.²

AS Ühinenud Ajalehed, mis on praeguseks liitunud AS Postimees Grupiga, läks viie maakonnalehega (Virumaa Teataja, Pärnu Postimees, Sakala, Järva Teataja ja Valgamaalane) tasulisele veebisisule üle rohkem kui kolm aastat tagasi, võttes Norra kohaliku lehe Fædrelandsvenneni eeskujul kasutusele tabalukkkudel põhineva maksustamise süsteemi, mida muudeti eelmise aasta lõpus. Pärast mitut katsetust veebisisu tasuliseks muuta läks Postimees 2014. aasta sügisel samuti üle veebikeskkonnale, mis pakub osaliselt tasulist veebisisu. Koos põhilehega läks osa veebisisust tasuliseks ka maakonnalehes Tartu Postimees.

Kuigi paljud Eesti üleriigilised päeva- ja nädalalehed, maakonnalehed ning nišiväljaanded on järk-järgult rakendanud veebis maksumüüri, siis näi-

Artikkel tugineb 2016. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsnud magistritööl „Tasuline veebisisu maakonnalehtedes: strateegiad, praktikad ja lugejate kogemused ning ootused“ (juh Marju Himma-Kadakas). Vt <http://hdl.handle.net/10062/51941>.

¹ Merja Myllylahti. Digital Journalism: Newspaper Paywalls — The Hype and The Reality. Digital Journalism, 2013, Vol. 2, nr 2, lk-d 1–16.

² Süvaintervjuu Meie Maa tegevjuhi Priit Raunistega 2016. a veebruaris.

teks mitu Eesti väiksemat maakonnalehte pole seda veel teinud.

Minu 2016. aasta juunis kaitstud magistritöö eesmärgiks oli kaardistada maakonnalehtedes ilmunud lugude maksustamise praktikad, analüüsida strateegiaid, mille alusel langetavad ajalehtede peatoimetajad või tegevjuhid maksustamise otsuseid, ning anda ülevaade lugejate kogemusest tasulise sisu ostmisel, nende hoiakutest ja arvamustest tasulise sisu tarbimisel.

Uurimus keskendub kolmele maakonnalehele: Virumaa Teataja, Tartu Postimees ja Meie Maa. Valisin need ajalehed, sest esmalt pidasin oluliseks geograafilist asukohta, kuid samas ka veebiuudise maksustamise süsteemi varieeruvust.

Meetod

Uurimisküsimustele vastamiseks kasutasin triangulatsiooni ehk kolme meetodi kombinatsiooni. Esmalt jälgisin nädala jooksul, milliseid lugusid Meie Maas, Tartu Postimehes ja Virumaa Teatajas maksustatakse. Siis viisin vaatlusest lähtuvalt läbi süva-intervjuud, et analüüsida peatoimetajate ja omanike strateegilisi valikuid sisu maksustamisel. Viimaseks tegin fookusgrupi liikmetega intervjuud, et kaardistada lugejate ootusi ja kogemusi kohaliku ajalehe sisu maksustamisel.

Fookusgruppides osales kokku 45 inimest. Otsustasin kolmes maakonnas teha intervjuud kahes vanuserühmas: 27–39-aastaste ja 40–55-aastaste lehelugejate hulgas. Vanuserühmade moodustamisel on arvestatud, et noorsootööseaduse järgi peetakse nooreks 7–26-aastast isikut.³ Sellelt lähtuvalt otsustasin valimi moodustada alates 27. eluaastast.

Vanema vanusegrupi määramisel tuginesin Statistikaameti 2014. aasta andmetele, mille järgi 45–54-aastaste hulgas oli internetikasutajaid 86%, kuid 55–64-aastaste seas 16% võrra vähem ehk 70%. Seega arvestasin statistikaga, et vanuses 55–64 kasutatakse interneti vähem.⁴

Pidasin oluliseks kaasata igast maakonnast kaks vanuserühma eeldusel, et tulemused võivad nooremad ja vanemas vanusegrupis erineda. Samu-

ti leidsin, et intervjuud kahes vanuserühmas tagavad mitmekesisema uuringu ja kajastavad võimalikult paljude inimeste arvamust. Lisaks määratud vanusevahemikele olid fookusgrupis osalemise eeldused kohaliku väljaande lugemine vähemalt üks kord nädalas, kokkupuude veebis maksustatud veebiuudistega ja püsiv igakuine sissetulek. Samuti pidasin oluliseks, et igas grupis oleks esindatud nii mehed kui ka naised ning inimeste erialane taust oleks mitmekesine.

Eialgu proovisin respondente värvata sotsiaalmeedia abil, kuid see kukkus läbi, sest minu üleskutsele uuringus osaleda tuli väga vähe vastuseid. Viimaks leidsin Lääne-Virumaa respondendid Rakvere linna ametiasutuste töötajate abil. Samamoodi leidsin respondendid ka Saaremaa mõlemasse vanuserühma, kasutades Kuressaares paiknevate ametiasutuste töötajate abi. Tartumaa respondendid leidsin sõprade ja tuttavate kaudu.

Tulemused

2015. aasta 9. novembrist kuni 15. novembrini 2015 jälgisin, milliseid lugusid maksustavad Tartu Postimees, Meie Maa ja Virumaa Teataja oma digitaalses väljaandes. Samuti lugesin üle, kui palju pakutakse päevas tasuliste lugude kõrval tasuta sisu.

Kõige rohkem ilmus vaadeldaval ajavahemikul uudiseid Virumaa Teatajas — 208, millest 132 olid tasulised ja 76 tasuta loetavad. Tartu Postimehes ilmus 117 ühikut — 24 tasulist ja 93 tasuta kättesaadavat. Meie Maas ilmus kõige vähem uudiseid — 94, millest 13 eest tuli lugejal maksta, 81 olid tasuta kättesaadavad.

Vaatluse jooksul täheldasin, et kõik maakonnalehtede tasulised veebilood ilmusid ka sama päeva paberväljaandes. Tartu Postimehes ja Virumaa Teatajas olid maksustatud nii pikemad ja põhjalikumad lood kui ka näiteks arvamused ning mahukamad intervjuud. Virumaa Teatajas olid kohati maksumüüri taga lühiuudised, mis olid enamasti koostatud pressiteadete põhjal. Samuti leidsin mõlemas väljaandes maksustatud uudiseid, mille peamise sõnumi sai tasuta kätte linnavalitsuse kodulehekülje uudistevoost, nagu näiteks lugu ülekäiguraja tegemisest ja koolile uute ruumide saamisest.

Kuigi tolleaegne AS-i Ühinenud Ajalehed

³ Noorsootöö seadus (2010) — Riigi Teataja. <https://www.riigiteataja.ee/akt/NTS>.

⁴ Jaanika Ait. Interneti kasutamine 65–74-aastaste seas. — Eesti Statistika Kvartalikirj, 2015, nr 3, lk-d 86–93.

nõukogu liige ja praegune AS-i Postimees Grupp juhatuse liige Margus Mets ütles intervjuus, et Ühinenud Ajalehtede viies lehes on veebis tasuta uudised, mis on avalik informatsioon ja mis on põhiliselt pressiteadete põhjal koostatud, ei pea see alati paika. Selgus, et Virumaa Teataja veebilehel tundub tavaline, et kaitstakse kahe- või ühe-loomulisi uudiseid, mille hulgas on ka pressiteated. Aeg-ajalt kaitstakse ka teateid õnnetusjuhtumitest, nagu tulekahjud ja liiklusõnnetused, millest üleriigilistes päevalehtedes räägitakse niikuinii. See-ega erinevalt Meie Maast ja Tartu Postimehest võis Virumaa Teataja puhul täheldada, et toimetust küsib raha sisu eest, millele ei ole antud lisandväärtust. Teatavasti on informatsioon tulekahjust ja teistest õnnetusjuhtumitest kättesaadav ka teistest kanalitest, mistõttu pole auditorium nõus selle eest maksma.

Uurimuse käigus tuli ka välja, et erinevalt Virumaa Teatajast ja Tartu Postimehest ei ole Meie Maa digitaalses väljaandes maksustatud kõik sama päeva ajalehes ilmunud pikemad lood. Meie Maas on päevas keskmiselt 2–3 tasulist lugu. Üks põhjus on selles, et Meie Maal on Saaremaal konkurendiks Saarte Hääl, mille veebiväljaandes on kõik lood tasuta kättesaadavad.

Sarnaselt Tartu Postimehega avaneb artiklile klikkides Meie Maas ainult loo sissejuhatus, mille all on valikud, kuidas artiklit osta. Aga erinevalt Tartu Postimehest pole Meie Maa lugejal võimalik kujundusest tuvastada, kui pika loo ta pärast ostmist saab, sest pärast sissejuhatust suunatakse ta kohe maksma. Ka Virumaa Teatajas ei näinud lugeja enne artiklit ostmist suuremat pilti ega uudise sissejuhatust, sest tasulisele loole klikkides tuli kohe maksma asuda.

Virumaa Teataja oli ainuke maakonnalehtedest, kus vaatlusalusel perioodil oli enne uudistele klikkimist näha, millised lood on tasulised ja millised mitte. Siinkohal tuleb märkida, et kui-ki magistratöö valmimise ajal oli Virumaa Teatajas enne uudiseid lugema asudes näha, milliste lugude eest küsitakse raha, siis 2016. aasta lõpus see kaotati ära ning sarnaselt teiste lehtedega ei ole praegu ka Lääne-Virumaa maakonnalehe lugude puhul enne lugemist teada, mille eest tuleb maksta.

Mida maakonnalehtedes maksustatakse

Intervjuudest Meie Maa tegevjuhi, Virumaa Teataja peatoimetaja ja Tartu Postimehe juhatajaga selgus, et lugude maksustamisel peetakse oluliseks eelkõige paberlehe tellija väärtustamist — välditakse olukorda, et kõike, mille eest on raha välja käidud, saab *online*'is tasuta lugeda. Veebisisu maksustamisel mõeldakse toimetustes eelkõige paberlehe tellijale, mitte lugejatele, kes loevad uudiseid digitaalselt. Erinevatest uuringutest selgub, et veebilugejad otsivad maksustatud uudistele tasuta alternatiive, sest ei ole nõus maksma sedalaadi sisu eest, mida veel paar-kolm aastat tagasi sai tasuta lugeda. Maksu-müüri kasutamist nähakse rohkem põhjendatuna, kui loole on antud mingi lisandväärtus.

Uurimusest selgus, et kolmes lehes toimitakse tasuliste lugudega natukene erinevalt. Lääne-Virumaa maakonnaleht Virumaa Teataja nimetab oma veebiväljaannet digileheks ja seal leiab suurema osa veebisisust tasuliseks. Peatoimetaja Aarne Mäe sõnul on lugejatele tasuta nii pressiteated kui ka näiteks operatiivsed uudised, mida on vaja kõikidel kiiresti teada saada. Ta märkis veel, et maksustamine või mittemaksustamine oleneb paljuski veebitoimetaja käekirjast ning on tavaliselt kõhutunde küsimus.

Intervjuus Tartu Postimehe juhatajaga selgus, et tavapäraselt on tasulised iga paberlehe külje kõige suuremad lood, samuti eksklusiivsed arvamused. Galeriid ja videouudised on enamjaolt tasuta. Tartu Postimehe toimetuse juhataja Tiina Reinarti arvates pole aga mõtet kaitsta päevauudiseid, sest need on nuginii juba teada — eelmisel päeval raadios kuuldud, telekast vaadatud ja portaalist loetud. Tema sõnul tuleks kaitsta uurivaid ja pikki lehelugusid.

Saaremaa maakonnalehel Meie Maa on Tartu Postimehe ja Virumaa Teatajaga võrreldes täiesti erinev olukord, kuna Saaremaal teine päevaleht, äri-meis Vjatšeslav Leedo finantseeritav Saarte Hääl oma sisu veebis ei maksusta. Võrreldes kahe teise vaadeldava maakonnalehega teeb konkurendi olemasolu Meie Maa jaoks veebi maksustamise kindlasti keerulisemaks.

Sarnaselt Virumaa Teataja ja Tartu Postimehe juhtidega töid Meie Maa tegevjuht Priit Rauniste ja peatoimetaja Veiko Visnapuu esile, et veebis maksustatakse sisu, mis on nõudnud ajakirjanikelt tööd

ja vaeva, kuid erinevalt teisest kahest maakonnalehest on Meie Maal konkurent Saarte Hää, mistõttu tuleb hoolega jälgida, mida teeb konkurent. Need lood, mis kahel Saaremaa maakonnalehel kattuvad, ei ole Meie Maas enamasti tasulised.

Meie Maa lugude maksustamisel kaalutakse hoolega, kas see on piisavalt eksklusiivne ja ega konkurent pole sama uudise peale sattunud. Kui eeldatakse, et teises lehes kirjutatakse samal teemal, siis maksumüüri ei panda. Võrreldes Virumaa Teataja ja Tartu Postimehega erineb Meie Maa veel selle poolest, et maksustab arhiivi ehk kõik lood, mis esialgu avaldatakse veebis tasuta, muutuvad kuu aja pärast automaatselt tasuliseks. Lehetegijate kinnitusel arhiivi ostetakse.

Intervjuudest tuli veel välja, et aeg-ajalt tehakse maksumüüri seadmisel erandeid lugude puhul, mida lugejal on kindlalt vaja teada, nagu uue bussipiletisüsteemi juurutamine ja teised kommunaaluudised, millest sõltub inimeste igapäevane elu. Samuti toimitakse üleriigiliste traagiliste sündmuse puhul, nagu Eesti esimene koolitulistamine Viljandis.

Lugude müümise strateegiad

Kui paberlehes on lugudele ette antud mahud, mis seab piiranguid, siis *online*-keskkond annab võimaluse kirjutada pikemalt, muuta pealkirju, lisada rohkem fotosid, panna juurde videoid ning interaktiivseid materjale, mis annavad loost terviklikuma pildi. Nii nagu üleriigilised väljaanded kasutavad ka maakonnalehed järjest rohkem võimalusi, kuidas veebis oma lugusid paremini esile tõsta. Kuigi tasuta veebiuudiste pealkirju tihti peale muudetakse, tehakse seda ka tasuliste lugude puhul, et neid lugejatele atraktiivsemaks teha.

Aarne Mäe rääkis, et enne pealkirjade muutmist jälgitakse veebis, kas klikid tulevad või ei tule. Kui ei tule, saab Virumaa Teataja peatoimetaja sõnul muuta uudise sissejuhatust ja pealkirja või vahetada pilti. Tartu Postimehe toimetuse juhataja Tiina Reinarti arvates saab võrreldes paberlehega tuua veebis selgemalt välja intriigi, olulised osalised ning lisada teksti, mis muudab uudise atraktiivsemaks. See mõjutab loetavust ja ka tasuliste lugude ostmist.

AS-i Ühinenud Ajalehed nõukogu endise liikme ja AS-i Postimees Grupp juhatuse juhatuse liikme Margus Metsa kinnitusel määrab pealkiri loe-

tavuse juures kõik. Uudis võib olla hea, aga kui sellel on üksluine ja lugu mitteavav pealkiri, siis lugeja ei pruugi seda lugu veebis avastada. Tema sõnul on pealkirjadega eksperimenteerimine ajalehtede veebiväljaannetes andnud samuti kinnitust, et see element on väga oluline — peaaegu 90% loo vaadatavusest oleneb sellest, kas pealkiri avab sisu või mitte.

Me oleme teinud ka selliseid eksperimente, et oleme loo pealkirja Postimehe avaküljel ja ka maakonnalehtede avakülgedel muutnud, toonud ta uuesti esile. Esialgu oleme pannud ühe pealkirja ja vaadanud, et see ei toimi, ning siis ümber teinud. Kuna näeme pidevalt külastatavust, siis juhtubki see, et muudad pealkirja ära ja inimesed sööstavad seda lugu lugema. (Süvaintervjuu Margus Metsaga 2016. a jaanuaris)

Et oma lugusid paremini esile tõsta, muudab pealkirju ka Meie Maa. Olulisemaid uudiseid jagatakse ka väljaande Facebooki lehel, kus lisatakse veebis nähtavale veel midagi juurde — näiteks rõhutatatakse eraldi mõnda loo lõiku. Peatoimetaja sõnul antakse ka toimetusepoolseid hinnanguid, mis mõne skandaalsema loo puhul tõstab sageli nii loetavust kui ka ostmist.

Uudiste juhtlõike üldjuhul ei muudeta, sest peatoimetajad leiavad, et see ei mängi tasulise loo ostmisel väga suurt rolli, sest tähtsam on illustreeriv materjal ja lõvv pealkiri.

Aeg-ajalt teeb Virumaa Teataja tasulistele uudistele tähelepanu pööramiseks samast loost tasuta paarilõigulisi uudiseid ehk „meelitajaid“. Tasuta loo lõpust aga leiab lingi tekstiga „Pikemalt loe edasi siit“, mis tavaliselt juhatab tasulise loo juurde. Järgmise päeva paberlugudele teeb „meelitajaid“ ka Tartu Postimees, kuid erinevalt Virumaa Teatajast pole artikli lõpus viidet lingiga tasulisele loole, vaid artikli lõppu kirjutatakse, et pikemalt saab edasi lugeda järgmise päeva Tartu Postimehest.

Meie Maa tegevjuht Priit Rauniste on kindel, et lugejad hakkavad tulevikus veebisisu eest maksma. Ta arvab, et kuna maksustatud veebisisu on inimeste jaoks uudne, ei maksa paljud lugejad kindlasti põhimõtte pärast, sest mõtleavad, et veebiuudised peavad olema tasuta, ja neile ei tundu loogiline, et internetis avaldatud sisu eest peab maksma.

Tartu Postimehe toimetuse juhataja Tiina Reinarti arvates on tasulise sisuga natukene raha kindlasti võimalik teenida, kuid tema sõnul pole sellega veel keegi rikkaks saanud. Siinkohal toob Tiina Reinart välja, et kui kõik uudised panna veebis tasuliseks, ei jõua kohalikus keskkonnas kuigi kaugele. Tema arvates hakkab sellisel juhul Tartu uudiseid kajastama mõni uus väljaanne, sest teadmine, et veebilehel on kõik või suurem osa tasuline, võib lehelugeja minema peletada.

Lugejate kogemused ja ootused

Fookusgruppide intervjuudest saab järeldada, et lugejad tajuvad väga hästi, kuidas neid soovitakse mahlakamate pealkirjadega lugema ja ostma meelitada. Peamiselt tõid selle välja Lääne-Virumaa ja Saaremaa respondendid, kelle arvates pingutavad toimetused aeg-ajalt pealkirjade muutmise liiga palju ning vahel on ka uudis suuremaks ja skandaalsemaks tehtud, mis kõik kokku ei pruugi enam vastata artikli tegelikule sisule. Respondendid arvasid, et see võib artiklite ostmisel edaspidi määravaks saada, sest kui lugeja ostab uudise, mille pealkiri annab lootust millelegi muule, ning tunneb end pärast petetuna, siis tasulist uudist võib-olla enam ei ostetagi.

Kõik Lääne-Virumaa, Tartumaa ja Saaremaa respondendid tõdesid, et veebis kohalikke uudiseid lugedes tuleb iga nädal ette, et põrgatakse maksumüüri vastu või avastatakse, et loetakse tasulist lugu. Kuigi maksumüüri puututakse sageli kokku, oli uuringus osalenute seas vaid üksikuid, kes olid veebist ostnud tasulise kohaliku uudise. Lisaks kohalikele uudistele olid mõned respondendid ostnud tasulise loo ka mõnest muust väljaandest, nagu näiteks Eesti Päevalehest, Maalehest või Eesti Ekspressist. Põhjuste hulgas oli olulisel kohal see, et uudis oli seotud mõne lähedase või tuttava inimesega või töö- ja erialaselt vajalik. Leidus ka neid, kes olid veebist artikli ostnud või proovinud osta, kuid ei mäleta täpsemalt, millest see rääkis. Nii tasuta kui ka tasulise digitaalse sisu ostmise seotus lähedaste, kodukohaga või tööga tuleb välja ka Merilin Sarapuu bakalaureusetööst.⁵

Kohaliku uudise ostnud maakonnalehe lugejate seas oli küll neid, kes olid pärast artikli ostu pettunud, kuid ka neid, kes said tasulisest loost oodatud või vajalikku informatsiooni. Oli vaid paar pettunud inimest ja seega võib väita, et suurem osa fookusgruppides osalenud inimesi sai ostetud artiklist ka seda informatsiooni, mida ootasid.

Oluline informatsioon saadakse mujalt

Fookusgrupi intervjuu käigus andsin osalejatele ülesande kümne tasuta ja kümne tasulise kohaliku uudise seast ära märkida need kümme, mida nad eelkõige loeksid. Kuigi suurema osa respondentide väljavalitud artiklitest olid vähemalt pooled tasulised, väitis enamik kindlalt, et pole nõus ühegi loo eest maksuma ja pigem loobuks lugemisest või otsiks informatsiooni mujalt. Ühe Tartumaa ja ühe Saaremaa fookusgrupi osaleja sõnul oli valikus lugu, mis neid paelus, kuid nad arvasid, et päriselt ostmise situatsioonis olles nad siiski raha välja ei käiks.

Suurem osa respondentidest vastas, et nad ei leidnud ühtegi uudist, mille lugemiseta nad hakka ei saaks, ja seega võiks need kõik lugemata jääda. Respondendid ei välistanud ka võimalust, et võib-olla saaksid nad valikus antud tasulised uudised kätte ka muude kanalite kaudu — teisest ajakirjandusväljaandest, paberlehest või linna koduleheküljelt.

Lääne-Virumaa, Saaremaa ja Tartumaa lehelugejate hulgas oli palju neid respondente, kes arvasid, et selle teada saamiseks, millest artikkel räägib, piisab pealkirja ja artikli avalõigu lugemisest. Suurem osa fookusgruppis osalenud respondente, kelle töökohas pole paroolidega võimaldatud tasuta ligipääsu uudistele, tõdesid samuti, et maakonnalehe uudiseid veebist lugedes ja maksumüüri vastu põrgates piiratakse väga tihti selle informatsiooniga, mida annavad pealkiri, pilt ja juhtlõik. Üksikud fookusgruppides osalenud respondendid olid kohaliku uudise eest maksnud, kuid enamjaolt olid nad arvamusel, et maksumüüri tõttu jääb uudis neil pigem teadmata. Nad loodavad, et juhul kui uudis on eluliselt vajalik, jõuab see nendeni ka muude kanalite kaudu.

Võrreldes Lääne-Virumaa ja Tartumaa lugejatega on Saaremaa lehelugejate motivatsioon tasulisi lugusid veebist osta kindlasti väiksem, sest Saaremaal on kaks maakonnalehte — Saarte Hääl veebi-

⁵ Merilin Sarapuu. Internetikasutajate valmisolek digitaalse sisu eest tasumiseks. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, 2014. Vt <http://hdl.handle.net/10062/51941>.

sisu ei maksusta, kuid pikemaid lugusid alati siiski vabalt kättesaadavaks ei tee, vaid soovitab uudise lõpus neid pikemalt lugeda paberlehest. Saaremaa respondentidest paljud ütlesidki, et juhul, kui nad avavad Meie Maa veebilehel loo, mis on tasuline, lähevad nad Saarte Hääle veebilehele, kust otsivad sarnase sisuga uudist.

Suurel osal Lääne-Virumaa fookusgrupis osalenutel oli töö juures võimalus maakonnalehte tasuta lugeda. Mitu respondenti tõdesid, et kui maakonnalehte tasulise sisu eest peaks ise maksma, jääks nende jaoks saamata väga palju informatsiooni.

Lisaks konkureerivale maakonnalehele või võimalusele töökoha paroolidega veebiuudiseid lugeda oligi peamiseks argumendiks, miks kõigi kolme maakonna respondentid ei ole valmis tasulise veebisisu eest maksma, see, et eluks vajalikke uudiseid saab vajadusel ka teiste kanalite kaudu, nagu üleriigilised ajalehed või asutuste kodulehed. Tartumaa respondentid nimetasid ühe võimalusena Tartu linnavalitsuse veebilehte, Lääne-Virumaa respondentid aga eri valdade kodulehti, mis üldjuhul edastavad kõiki valla elanike jaoks olulisemaid uudiseid.

Respondentide sõnul ei ole neil rahast kahju, kuid olukorras, kui soovitakse mõnda põnevamat lugu lugeda, saab sageli leida tuttava, kes tellib ajalehte. See variant tuli jutuks iga maakonna fookusgrupis.

Ülaltoodud näited kinnitavad, et põhjused, miks ei olda nõus veebiuudiste eest maksma, on pigem põhimõttelised — sarnase sisuga informatsiooni saab mujalt hankida ning pealkirja ja juhtlõiku lugedes võib uudise tuuma sageli teada saada. Lääne-Virumaa ja Saaremaa respondentid juhtisid tähelepanu kohalike uudiste väärtusele ja sisu kvaliteedile. Nad arvasid, et vajadusel oleksid valmis ostma artikleid pigem üleriigilistest väljaannetest, sest seal olevat uudiste väärtus teine ja sisul suurem mõju.

Paberlehte eelistatakse veebiuudisele

Kuigi kolme maakonna respondentid leidsid tasuliste uudiste kättesaamiseks erinevaid variante, on paberlehte eelistamine üheks põhjuseks, miks ei olda nõus tasulise veebiloo eest maksma. Paberlehte eelistajaid leidsid kõigis kolmes maakonnas ja seda nii nooremas kui ka vanemas vanusegrupis.

Kuigi esmapilgul võib tunduda loogiline, et nooremad inimesed eelistavad ajalehti lugeda pigem veebist, siis Tartumaa nooremas vanusegrupis tõdesid kõik peale ühe respondendi, et eelistavad tasulise loo asemel osta poest või kioskist paberlehte. Kui veebist ostetud lugu jääb lugejale alles ainult siis, kui see endale salvestada, siis paberlehte saab lihtsamalt mälestuseks hoida. Pealegi ei pea paberlehte ilmtin-gimata 24 tunni jooksul läbi lugema.

Mõni respondent selgitas, et ei osta või pole veebist tasulist lugu otnud sellepärast, et see on nende jaoks kulukas. Pigem arvati, et paberleht on usaldusväärsem, seda osta mugavam või ei ole aega ega motivatsiooni mõelda, kuidas maksta ja mitu sammu peab selleks tegema, et tasulist uudist lugeda saaks. Paljud respondentid olid seisukohal, et kui süsteem võimalikult kiiresti, lihtsalt ja arusaadavalt ei toimi, loobutakse kiiresti.

Intervjuudest selgus, et respondentid üksikuid artikleid või päevapileteid üldjuhul ei ostaks, vaid huvi korral tellitakse väljaanne kuuks või pikemaks ajaks. Mitu korda toodi välja seegi, et väikeste summade tasumiseks ei vaevuta internetipanka sisse logima.

Kolme maakonna eri vanusegruppides tasuliste artiklite eest maksmise puhul väga suuri erinevusi esile ei tulnud, välja arvatud Saaremaa, kus kahest maakonnalehest ühe veebilood on üldjuhul tasuta.

Kaks Tartu noorema vanusegrupi respondentit tunnistasid, et maksavad ja on maksnud muusika kuulamise eest iTunesi ja Spotify kaudu, samuti on tasutud seriaalide vaatamise eest keskkonnas Netflix. Nende arvates on ajakirjandusliku sisu eest maksmata jätmise küsimus ka iseendale: miks olakse iga kuu nõus tasuma muusika ja seriaalide eest, kuid mitte ajalehe sisu eest? Siinkohal jõudsid respondentid arvamusele, et põhjus on eelkõige selles, et Netflixi ja Spotify kasutamine aitab kokku koguda ainult seda materjali, mis on oluline, samas kui iga päev ajalehe eest makstes saadakse sisu, millest jäetakse võibolla suurem osa lugemata.

Kui mingi asi endale reaalselt paberkujul tellida, siis peaks see olema midagi spetsiifilist. Ma ei telliks endale Postimeest, sest see on nii laialivalguv ja sealt läheb minu jaoks nii palju kaduma. Küll aga telliks ma mõne ajakirja, mis oleks minu huviga seotud [...] spetsiifiliste

asjade eest oleks nõus maksuma, sest enamik, mis seal on, on see, mida tahad. Muidu läheb raisku nii palju lugusid. (Tartu fookusgrupis osalenud 27-aastane naine)

Miks olulisi erinevusi vanusegrupiti välja tuua ei saa, tuleneb minu arvates eelkõige sellest, et lehelugejatel oli pikka aega võimalus lugeda veebist enamikku uudistest täiesti tasuta, mistõttu võib tunduda arusaamatu ja harjumatu, et nüüd tuleb raha välja käia. Võibolla on raske mõista, et internetisisu eest tuleb maksta, sest reklaam ei too meediaettevõtetele piisavalt tulu, mis kõik kulud kataks.

Elasime 15 aastat tasuta uudistega, järsku aga küsitakse raha. Oota, mis mõttes? Enne oli kõik ju kättesaadav, nagu läheks linnavalitsuse kodulehele. Me ei mõelnud, et see on firma, mis tahab kasumit teenida. (Tartu fookusgrupist osalenud 31-aastane mees)

Kokkuvõte

Võtsin oma magistritöös vaatluse alla ainult maakonnalehed, mille puhul võib lugejate motivatsioon tasulisi lugusid osta olla väiksem, sest väiksemas kogukonnas liigub informatsioon kiiremini. Samas tuli intervjuudest välja, et lugejate motivatsioon pole suurem ka üleriigiliste uudiste ostmisel, mis tähendab, et lugejad pole veel valmis veebiuudiste eest maksuma

Respondendid tõid fookusgrupi intervjuudes välja, et enamiku neid huvitavast informatsioonist saab

kätte ka tasuta kanalite kaudu, mille all mõeldi ka sõpru ja tuttavaid, viidates väikesele kogukonnale.

Uuringust selgus, et tasulise uudise eest maksmise või mittemaksmise põhjused vanusegrupiti üldjuhul ei erine ja pole seotud ka sellega, kas artikli eest maksmist peetakse kulukaks.

Enne uuringu läbiviimist arvasin, et nooremad inimesed on aktiivsemad interneti kasutajad ja kohanevad muutuva keskkonnaga paremini, nii et võiks eeldada paremat kohanemist ka tasuliste veebiuudistega. See aga magistritöös välja ei tulnud. Sarnaselt vanema vanusegrupi respondentidega olid nooremad tasuliste uudiste osas kriitiliselt meelestatud, leides uudiste hankimiseks enda arvates piisavalt alternatiive, sest informatsiooni hulk on praegusel ajal väga suur.

Ühest küljest võib arvata, et lugejad ei ole veel valmis tasulist veebisisu ostma, sest on levinud arusaam, et internetist peab informatsiooni tasuta saama. Teisest küljest, kui ajalehtede toimetajad soovivad, et lugejad hakkavad maksustatud sisu ostma, tuleks väärtustada rohkem veebilugejat ning pakkuda maksumüüri taga uudiseid, mille läbilugemisel lugeja tunneks, et tema peale on mõeldud. Praeguses olukorras tundub, et kui veebiuudis lugejat piisavalt ei kõneta, siis ta võibolla ei hakkagi süvenema, kuidas saaks uudist osta, vaid pigem loobub, läheb seda otsima mõnest teisest väljaandest või unustab selle lihtsalt ära.

Ka intervjuudest maakonnalehtede peatoimetajatega selgus, et ajalehed arvestavad eelkõige paberlehe lugejatega ning *online*-uudistele palju lisaväärtust ei loo, kuigi leidsid, et seda võiks palju rohkem teha. Sageli ei leita selleks piisavalt ressursi.

Uudiste lugemine nutiseadmetest

Mihkel Tamm

Nutiseadmetest kui millestki väga innovatiivsest pole enam põhjust üllatunult rääkida. Nutitelefonid ja -kellad ning tahvelarvutid on meie igapäevases elus jõudsalt kanda kinnitanud. Aina enam kohatab avalikus ruumis, tööpaikades ja kodudes inimesi, kes on pilguga klammerdunud oma telefoni külge. Nutitelefonide populaarsuse plahvatuslikust kasvust annavad aimu kasvõi moodsa aja haigused, nagu pöidlavalu, unehäired ja *text-neck*, mis on pidevast telefoni kohale kummardumisest tekkinud kaelavalu. Oma magistritöös võtsin aga uurida, kas ja kuidas inimesed kasutavad oma nutiseadmeid uudiste lugemiseks.

Magistritöö teema oli loogiline jätk minu 2013. aastal valminud bakalaureusetööle „Uudiste lugemine paberlehest, veebiväljaannetest ja nutitelefonidest“ (juhendaja Peeter Vihalemm). Toonases töös selgus, et uudiste lugemine nutitelefonidest osutus üsna ebaefektiivseks, sest katsed näitasid, et võrreldes paberlehe kasutajatega jäi nutitelefonidest uudiseid lugenutel meelde ainult 48% faktidest.¹

Ka magistritöö jaoks läbiviidud küsitlustest, vaatlustest ja intervjuudest ilmnas, et uudiste lugemisse nutiseadmetest suhtutakse kergekäelisemalt ning seda võetakse kui ajaviitetegevust.

Kuivõrd nutiseadmetest uudiste lugemine on mõne inimese jaoks ainus meediakontakt päevajooksul, siis tendents, et meediatarbimine on muutunud pealiskaudsemaks, võib olla ohumärk, et ülevaade ühiskondlikult olulistest teemadest ja nende käsitus on muutunud samuti pinnapealsemaks.

Vähene ja pealiskaudne kursisolek päevakajaliste ning päevapoliitiliste teemadega on kindlasti oht ka ühiskonna demokraatiale üldisemalt. Inimeste teadlikkus ühiskondlikest protsessidest ja probleemidest põhineb suuresti just sündmusi ja analüüse vahendaval meedial. Lugejate kaugenemine uudiste-meediast mõjutab võimekust mõista ühiskonnas toimuvat. Samuti mõjutab uudistest kaugenemine majanduslikult ka uudisväljaandeid, mis ei pruugi seetõttu oma funktsiooni enam nii hästi täita.

Numbrid räägivad nutiseadmete võidukäigust

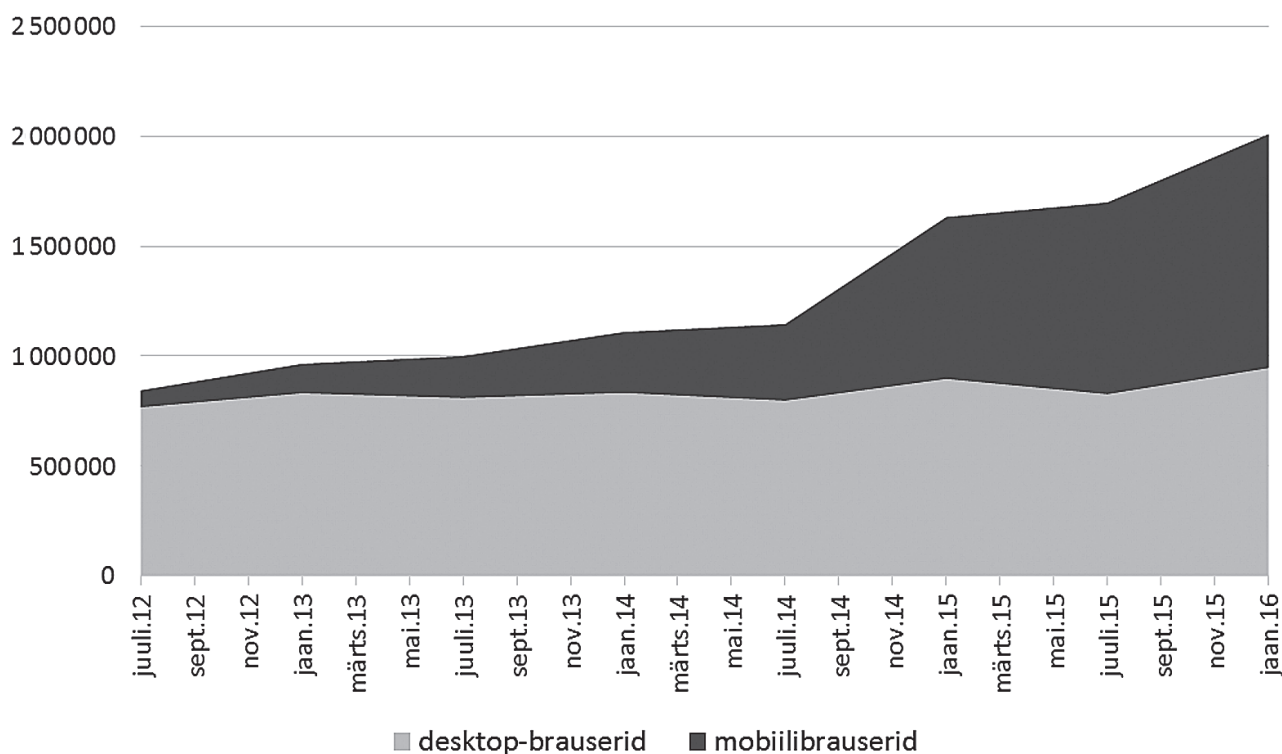
Nutiseadmete kui uudiste lugemise vahendite tähtsuse pidevast kasvust annab kõige parema ülevaate statistika. TNS Emori (praeguse Kantar Emori) internetilehekülgede külastatavusstatistika mõõtmis-süsteemi TNS Metrix andmete põhjal on selgelt näha, et nelja aastaga on Eestis uudistekülgede sirvimine nutiseadmetega aina suurema osakaalu haaranud.

Kuigi magistritöös on antud ülevaade nii Postimehe kui ka Delfi külastusstatistika kohta, kasutan artiklis tulemuste kirjeldamiseks Delfi uudisteportaali andmeid. Sisuliselt pole vahet, kas näidata Delfi või Postimehe andmeid, sest nutiseadmete kasutamine on mõlema portaali puhul kasvanud ühesuguse hooga.

Delfi külastatavus kasvas nelja aastaga rohkem kui kaks korda, saavutades 2016. aasta jaanuariks nädalase külastatavuse arvuks 2 009 691 ja seda peamiselt mobiilibrauserite arvelt. Kui vaatlusperioodi alguses moodustasid mobiilsed seadmed külastuste koguarvust 7%, siis vaatlusperioodi lõpuks kasvas nendest tehtud külastuste maht 53%-ni (üle miljoni külastuse).

Artikkel põhineb 2016. aasta juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritööl (juh Ragne Kõuts-Klemm). Vt <http://hdl.handle.net/10062/51968>.

¹ Vt Mihkel Tamm. Uudiste lugemine paberlehest, veebiväljaannetest ja nutitelefonist. — Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2013. (Toim Indrek Ude, Peeter Vihalemm) Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts (Tartu Ülikooli Kirjastus), 2013.

Joonis 1. Delfi külastuste dünaamika *desktop*-brauseritest ja mobiilbrauseritest 2012–2016

Allikas: TNS Metrix

Sellega on minu arvates ületatud väga oluline künnis: uudisteportaali külastatakse rohkem mobiilsetest seadmetest kui arvutitest. Juba ainuüksi see fakt näitab, et uudistetarbimine on jõudnud uude ajajärku, mil lugejatel on võimalik oma seadmetest saada värsket infot, kus nad ka ei viibiks.

Kui varem oli internetist uudiste lugemine seotud peamiselt sellega, kus asus arvuti või kas õnnestus oma sülearvuti ühendada avalikku internetivõrku, siis aastaks 2016 on olukord muutunud.

Statistikast joonistub välja ka esimene mõõdetav mõju, mida võib seostada uue uudiste lugemise vahendi esiletõusuga. Samal ajal kui külastuste arv nutiseadmete tõttu kahekordistus, hakkas hoogsalt kahanema uudistekülgedel viibitud aeg.

Kui vaatlusperioodi alguses veetsid lugejad Delfi mobiilseadmetele kujundatud leheküljel keskmiselt 5 minutit ja 42 sekundit, siis 2016. aasta alguseks vähenes keskmine külastusaeg m.delfi.ee leheküljel märkimisväärselt — kahe ja poole minuti võrra, olles ainult 3 minutit ja 12 sekundit.

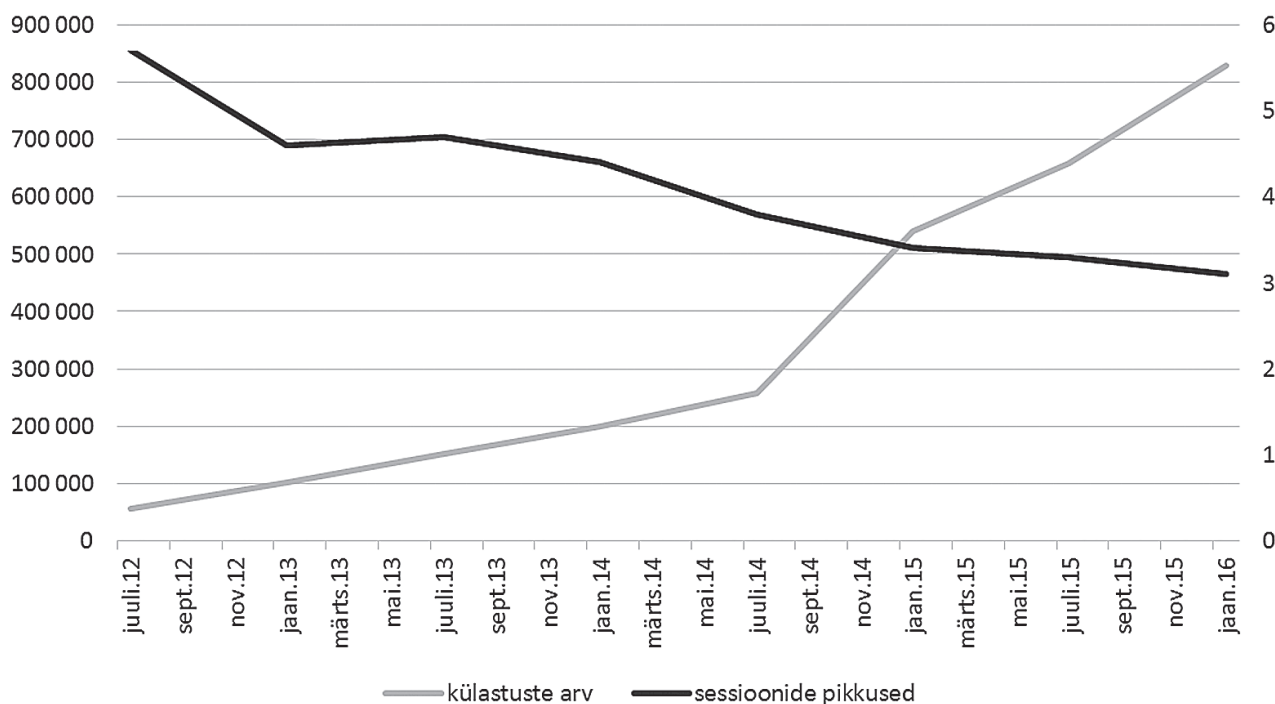
Allpool toodud uurimistulemused pakuvad mõnesugust seletust uudisteportaali külastamise aja lühenemisele kõrvuti nutiseadmete laialdase levikuga.

Intervjuud heidavad valgust kasutusharjumustele

Magistritöö **põhiliseks empiiriliseks aluseks olid semistruktureeritud** intervjuud ja vaatlused, mille viisid 2015. aasta sügisel läbi Tartu Ülikooli esimese kursuse ajakirjandustudengid. Üliõpilastel paluti läbi viia vaatlus ja intervjuu kahe inimesega, kes kasutasid nutiseadmeid peamiste uudiste lugemise vahendina.

Kaks vaadeldavat pidid olema eri soost ning vanusegrupist (alla 30-aastased ning üle 30-aastased). Vaatluse eesmärk oli täpselt teada saada, kuidas inimene käitub uudiseid lugedes ja kuidas suhestub uudistesse, ning jälgida tema meediatarbimist vaatlusolukorras. Uudiste lugemist jälgides paluti tudengitel üles märkida kõik mõõdetavad andmed: kui kaua uudiseid loeti, kui kaua loeti ühte artiklit, mitu artiklit avati ning kui suures mahus artikleid loeti. Mõõtmistulemused pidid olema täpsed: kui võimalik, siis sekundi täpsusega. Kokku intervjueriti 50 inimest.

Intervjuudes keskenduti nutiseadmetest uudiste lugemise harjumustele ja sellega seotud hoiakute selgitamisele: kuidas (mis kellaajal ja kui kaua)

Joonis 2. m.delfi.ee külastuste arvu ja keskmiste sessioonipikkuste muutused 2012–2016

Allikas: TNS Metrix

uudiseid tavaliselt loetakse, mis lugejatele nutiseadmete puhul meeldib ning milliseid muutusi nad sooviksid näha.

Selgus, et lugejad hindavad nutiseadmete puhul kõrgelt võimalust olla igal hetkel oma asukohast sõltumata kursis kõige värskemate uudistega. Kiiret informeeritust soodustavad ka uudisportaalidelt nutiseadmetele saadetavad teated ehk *push-notification*’id, mis teavitavad kasutajaid tähtsamatest pomm uudistest kohe. Kuigi ka paberleht on sama mobiilne kui nutitelefon, siis värsket sisu koos ekraanile hüppavate teadetega paberlehed pakku- da ei saa.

Sealjuures saadavad Eesti uudisteportaalid oma nutirakenduste kasutajatele üsna palju teateid. Magistritöö tegemise ajal jälgisin 2016. aasta kevadel nelja nädala jooksul nii Delfi kui ka Postimehe *push-notification*’ite saatmist ning selgus, et uudisteportaalid saatsid selle aja jooksul välja vastavalt 179 ja 109 teadet. Delfi puhul teeb see keskmiselt 6,4 ning Postimehe puhul 3,9 teadet päevas.

Intervjuude tulemused kinnitavad, et inimesed jõuavad nutiseadmete kaudu levitatavate uudisteni peamiselt siis, kui nad tunnevad igavust või peavad midagi ootama. Uudiste lugemisega peletatakse

igavust kõikvõimalikes kohtades ja situatsioonides. Nooremad vastajad tõid välja, et nemad loevad telefonist uudiseid koolitundide või loengute ajal, veidi vanemad inimesed peletavad uudistega igavust sageli koosolekutel.

Väga tugevalt tuli esile, et nutiseadmetest loetakse uudiseid ühistranspordiga liigeldes. Sama tendents on joonistunud välja ka Reutersi instituudi uurimistulemustes.² Vastajad sõnasid, et hommikuse paarikümne minuti kooli või tööle sõidu ajal on neil võimalus end uudistega kurssi viia, õhtune kojusõit annab aga võimaluse tutvuda päevasündmustega.

Kuivõrd nutitelefonist või tahvelarvutist sirvitakse uudiseid enamasti lühikeste puhkepauside ajal ja teatava ajalise surve all, siis soovitakse lugemisele pühendatud ajast võtta maksimum, mistõttu keskendutakse peamiselt ainult tõeliselt huvipakkuvatele teemadele. Tavaliselt kasutatakse nutiseadet ülevaate saamiseks aktuaalsetest teemadest ja kasutajal loevad pelgalt pealkirju, pöördudes hiljem mõne huvipakkuvama artikli juurde tagasi.

² Nic Newman, David Levy. (Toim) Reuters Institute Digital News Report 2014. [http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Reuters Institute Digital News Report 2014.pdf](http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/Reuters%20Institute%20Digital%20News%20Report%202014.pdf)

Lugemissessioon on väga kiire ning pealiskaudne.

Sessiooni kestust pärsib ka ekraanide väiksus: pikemaid tekste välditakse, pigem loetakse vähem aega nõudvaid lühiteateid.

Ka Kim Schröderi³ andmetel soodustavad mobiilseadmed uudiste lugemist juhuslikult tekkinud ajaaukudes ja pinnapealselt. Inimestel ei ole aega teksti süveneda, mis tähendab omakorda kehvemat lugemiskvaliteeti ning üleüldist lugemisefektiivsuse vähenemist. Ajalise surve all proovitakse saada võimalikult laia ülevaadet ega süveneta kõikidesse pakutavatesse artiklitesse ning sageli loetakse ainult pealkirju. Võib ju väita, et nt paberlehest ei loeta samuti kõiki artikleid, kuid paberlehe kasutajatel on võimalus hoomata lisaks pealkirjale artiklist siiski enam — silmitseda juhtlõiku, väljavõtteid ning fotosid. Ka arvutist lugedes pole ajaline surve nii suur, sest arvuti ette istumine on siiski enamasti seotud töö- või kooliülesannetega, mil on kasutada suurem ajaaken kui juhusliku pausi ajal, rääkimata arvutikasutusest kodustes tingimustes.

Ühe sessiooni ajal loetakse peamiselt ainult pealkirju või avatakse paar huvipakkuvat artiklit. Valik kindlate artiklite kasuks tehakse lähtuvalt teemade uudisväärtusest, kuid väga tihti ka teema lähedusest konkreetsele lugejale, mis omakorda viib sellele, et ajalise surve all jälgitakse ainult meelepäraseid teemasid ning ülejäänud uudistest saadakse pelgalt pealkirjadele tuginev ülevaade.

Peamiselt valitakse uudiseid nutiseadmetest lugemiseks pealkirja, huvipakkuva teema ja pildi alusel. Nutirakenduse vormist tulenevalt puuduvad lugejatel teised valikut mõjutavad kriteeriumid, nutirakenduse uudisvoo esitus on suhteliselt lakooniline ning lugejatel ongi võimalik otsustada artikli avamise üle vaid nende kolme teguri mõjul.

Järgnevat otsust — kas lugeda tekst lõpuni või mitte — näivad minu uurimisandmete põhjal lisaks ajaressursile mõjutavat juhtlõigu kaasahaaravus, sisu vastavus pealkirjale ja artikli kogupikkus.

Intervjueeritavate jaoks olid kõige häirivamaks teguriks nutirakendustesse paigutatud reklaamid, kuigi osa neist ütles, et nad mõistavad paratamatust, et *online*-meedia sissetulekud ongi üles ehitatud reklaamituludele. Osa intervjueeritavatest väitis, et liigne reklaam tõukab neid nutirakenduse kasu-

tamise juurest eemale. Samuti häirib vastajaid nutirakenduste uudisvoos olev tasuline sisu.

Personaliseeritud sisuga seonduvad ohud

Ei ole teada, kui palju inimesi kasutab oma nutiseadmeid põhilise vahendina Eesti väljaannete uudiste jälgimiseks. Samuti ei ole teada, kui süvenenult ainult seda meediumi eelistavad inimesed uudistevalikusse suhtuvad. Ent kui mõelda võimaliku stsenaariumi peale, mil nutiseadmed muutuvad tõesti peamiseks meediumiks ning nende kasutajate käitumist jäävadki iseloomustama pealiskaudsus ja teemade tugev filtreerimine isiklike huvide järgi, siis võib olla tagajärjeks auditooriumi suurem kilustumine ja kardetavasti ka nõrgad teadmised laiematest ühiskondlikest probleemidest.

Seda probleemi võivad veelgi süvendada nutirakendustes tehtud uuendused, mis pakuvad võimalusi luua oma personaliseeritud uudistevoog. See tähendab, et kasutaja saab talle sobimatud teemad voost välja lülitada ning siis suureneb avalikkuse kilustumine veelgi.

Aga personaliseeritud sisu ei pruugi olla üldsegi kasutajate endi valitud. Ohumärgiks on ka uudiste kuvamise algoritmid, millega seatakse nii arvuti kui ka nutirakenduse uudisvoog vastavalt sellele, kuidas see algoritmi valdaja meelest kasutajale kõige parem on. Näiteks kuvab algoritm eelisjärjekorras uudiseid, mida kasutaja pole varem näinud, või siis kuvatakse eelisjärjekorras uudised nendest valdkondadest, mille vastu kasutaja varem on huvi tundnud. Siinkohal tõstatub küsimus: kui lugejad käituvad ajalise surve all, kiirustades ning pelgalt pealkirju vaadates, siis kuidas tagada, et neile ei jääks kuvamata artiklid, mis võiksid olla olulised, kuid jäid varasemast kasutusest välja?

Kui võtta arvesse kõiki negatiivseid tegureid — häiritud tähelepanu, pealiskaudne lugemine, ajaline surve ja auditooriumi kilustumine —, siis tekib küsimus, kas nutiseadmed on küllalt tõhusad vahendid, et lugejad saaksid ühiskonnas toimuvast piisavalt hea ülevaate ja oleksid piisavalt informeeritud, et vajadusel ühiskondlikust debatist ja otsustusprotsessidest osa võtta.

³ Kim Schröder. News Media Old and New. — Journalism Studies, 2015, Vol. 16, nr 1, lk-d 60–78. DOI: 10.1080/1461670X.2014.890332

Curran, Iyengar, Lund ja Salovaara-Moring⁴ töid välja, et hästi toimiv demokraatia eeldab meediat, mis annab avalikkusele piisaval määral infot päevaliitika kohta, nii et see jõuaks ka meediakaugele kodanikeni. Ühest küljest pakuvad uudiste nutirakendused küll lahendust teateid kiirelt edastades, kuid teisest küljest annavad personaliseeritud uudistevooga killustumisele hoogu juurde. See võib viia olukorrani, kus tugev meedia üritab jõuda meediakaugele kodanikeni, kelle maailmapilt on aga killustunud ja terviklikust uudistemeediast kaugenud.

Personaliseeritud uudisvoog on demokraatia seisukohast ohtlik, sest annab võimaluse poliitiliselt mitteaktiivsetel kodanikel vältida isegi juhusliku kontakti poliitikauudistega. Paul Starr⁵ tõi välja, et uutes tingimustes on poliitika huvilistel võimalus end huvipakkuvate teemadega rohkem kurssi viia, samal ajal võõranduvad vähese uudishuviga inimesed poliitikasfäärist aina enam.

Kui nutirakenduste kasutajad ei lülita sisse personaliseeritud uudisvoo funktsiooni, võib olukord kujuneda märksa helgemaks. Nii jääks poliitika huvilistele võimalus keskenduda oma teemadele ning poliitikakauged inimesed saaksid samuti jälgida neile huvipakkuvaid teemasid, kuid ühine uudisvoog jätkaks mõlemale poolele võimaluse kasvõi juhuslikuks kokkupuuteks laiemate teemadevalikuga.

Kui nutiseadmetest loetakse uudiseid ajalise surve all ja intensiivselt pealkirju valides, siis suureneb võimalus, et nähakse vähemalt pealkirju ka nendest teemavaldkondadest, mis huvi eriti ei paku. Nutirakendustes on teemad ajalises järjestuses ega ole enamasti koondatud plokkidesse, mistõttu peavad lugejad pealkirjadega tutvudes käima üle erinevatest valdkondadest. Teatud teemade vältimine on ajalehes isegi lihtsam, sest seal on need koondatud plokkidesse ning huvi mittepakkuvaid lehekülgi on võimalik kergesti vahele jätta. Selles valguses võib nutiseadmetes uudiseid lugedes pealkirjade kerimine olla ühiskonnas osalemise seisukohalt positiivne nähtus, sest pakub võimalusi juhuslikuks kokku-

puuteks väga erinevate teemadega ning seeläbi laiemat ülevaadet mitmekesisest uudisevalikust.

Kokkuvõtteks

Nutiseadmed on küll aja jooksul muutunud täiesti tavapäraseks nähtuseks, kuid tehnoloogiliste meediumidena on need siiski üsna uued. Magistritöö jaoks läbiviidud intervjuudest ei ilmnenu, et nutiseadmed oleksid kujunenud peamiseks uudiste lugemise vahenditeks. Neid tuleks käsitleda pigem kui lisavahendit, mille kaudu lugejad pääsevad uudiste juurde. Leian, et nelja aastaga plahvatuslikult kasvanud Eesti uudiskülgedele külastuste arv nutiseadmete kaudu ei tähenda, et need oleksid arvutid välja vahetanud, vaid et need on muutunud lisavahendiks. Seda näitab ka stabiilsena püsinud *desktop*-brauserite külastusstatistika nelja aasta jooksul.

Kui lugejad kasutavad nutiseadmeid ühe lisavahendina uudiste jälgimiseks, siis pole ka pealiskaudsuse tegurid nii suur oht kodanike üldisele ühiskondlikule osalusele. Lisavahend uudiste tarbimiseks ilmselt siiski pigem suurendab inimeste teadlikkust ühiskondlikult olulistest sündmustest ja teemapõhistest.

Intervjuudele vastanud töid nutiseadme ühe peamise rollina välja uudiste lugemise igavuse peletamiseks. Demokraatiaprotsesside valguses on aga igavuse peletamine uudiste lugemisega positiivselt hinnatav. Lühikesed lugemissessioonid ning kiire ülevaade päeva jooksul tekkinud teemadest kasvõi pealkirjade tasandil on parem kui igavuse peletamine mõne vähem informatiivse tegevusega.

Seega, kui Schröder⁶ küsis meediakasutuse muutusi käsitledes, kas uued meediatarbimise tasemed ning riskasutus muudavad inimesed ka hästiinformeeritud ja kompetentseteks kodanikeks, siis võti selle saavutamiseks on uudistetoimetuste käes.

Andes kiire ülevaate ühiskondlikult olulistest teemadest, võib uudistekülgede nutirakendustel olla lugejatele positiivne mõju. Probleeme võib tekkida siis, kui nutiseadmest uudiste lugemine muutub inimeste jaoks põhiliseks uudiste tarbimise vahendiks ja uudistetoimetused jätkavad lugejatele personaliseeritud uudisvoo aktiivset pakkumist. Sel

⁴ James Curran, Shanto Iyengar, Anker Brink Lund, Inka Salovaara-Moring. Media System, Public Knowledge and Democracy: A Comparative Study. — European Journal of Communication, 2009, Vol. 24, nr 1, lk-d 5–26.

⁵ Paul Starr. An Unexpected Crisis: The News Media in Post-industrial Democracies. — The International Journal of Press/Politics, 2012, Vol. 17, nr 2, lk-d 234–242.

⁶ K. Schröder 2015.

puhul võib tekkida olukord, kus lugejate maailmapilt on killustunud, lugemiseefektiivsus kehv, mistõttu tekib oht, et ühiskonnas toimuvale ei suudeta adekvaatselt reageerida.

Seega olen arvamusel, et uudistetoimetused

peaksid nutiseadmete hulga jätkuvat kasvu arvestades mõtlema, kuidas esitada uudiseid sel viisil, et lugejate teadlikkus ühiskonnas toimuvast uue meediumi tingimustes ei kannataks.

R I N G H Ä Ä L I N G

„Päevakaja“ nr 20 000.

„Päevakaja“ kui sündmus

Ajakirjandusseltsis arutasid „Päevakaja“ rolli ja tööd Ain Saarna, Indrek Kiisler ja Ago Gaškov. Koosolekut modereeris ja tegi sellest ülevaate Maarja Lõhmus.

Maarja Lõhmus: 1. veebruaril 2016 läks eetrisse „Päevakaja“ järjekorranumbriga 20 000. Eesti Raadios oli „Päevakaja“, pikema nimega „Uudiseid, kommentaare, reportaaze“ esimest korda otse-eetris 6. oktoobril 1958. aastal, diktoriteks Elfriide Ilves ja Hans Kivilo.

„Päevakaja“ tulekut on hiljem kommenteerinud Valdo Pant: „Oli aeg minna üle nädalasündmuste ülevaatele päevasaatele, tehti isegi kolm proovisaadet.“ Ivar Triikkel lisas, et „Päevakaja“ tähendas uudiseid suuremas mahus kui varem ning ajakirjanduslikult mitmekesisites vormides. „Päevakaja“ on nn kaadrikool, kus tehti tihti otsereportaaze. Ja Toivo Makk öelnud: „See on amet, mis ei lase rumalamaks jääda, sest pead väga paljudest uuest sisse käima. Siit pudeneb ka endale väga palju, mis eluski meelest ei lähe.“

Täna sel koosolekul läheme „Päevakaja“, ajakirjanduse ja uudise kõige põnevama momendi juurde: mis juhtub siis, kui ühiskond hakkab muutuma? Ain Saarna, sina läksid Eesti Raadio uudistesse tööle 1987, kui ühiskond hakkas avanema. Kuidas tol ajal uudised tulid?

Ain Saarna: „Päevakaja“ erinevatel aegadel

1926. a sai Eestis alguse regulaarne ringhääling. Eesti Raadio on olnud rahvusliku ringhäälingu järjepidevuse kandja, kuigi eraringhäälingud on öelnud, et see õigus kuulub nendele. Mul on kahju, et kaubamärk Eesti Raadio on praegu ringlusest maas, loodan, et see on ERR-il alles ja et seda saab jälle kasutada. Eesti Raadio nimi on eesti kultuuris märk ja kapital, sellest ei peaks loobuma. Raadio ja televi-

siooni ühinemine ja lahutamine on käinud lainetena, olen elanud üle nii ühtesid kui ka teisi. On olnud lagundamine, seejärel jälle liitorganisatsioon. Olin juhatuse esimees, kui algas viimane liitmisprotsess. Ajalugu näitab, et kõik on võimalik ...

„Päevakaja“ alustajatest 6. oktoobril 1958 on elavate hulgas ainult Felix Leet, teised on legendid. „Päevakaja“ tekkega kujunes korrespondentide võrk, mis on olemas tänaseni.

Kevadel 1967 alustas Eesti Raadio 2. programm Vikerraadio. Vikerraadio infoprogramm kell 12.00, „Vikerka“ kestis terve tunni, mis on tänapäevases mõttes *infotainment*. „Vikerka“ sisaldas muusikat ja uusi laule ning kell 12.30 oli otseühendus ilmajamaga. 1960-ndatel tehti diktorite süsteem, mis kestis sajandivahetuseni, töö olid koos diktor ja toimetaja. Praegu on ainult „ankrud“.

Minul on olnud võimalus teha kõiki uudistesaa- teid, varasemast ajast on meelde jäänud saade „Piirist piirini“ kell kolm päeval, kus lugesime ette uudiseid glasnostist ja perestroikast laias NSV Liidus. Sealhulgas olid näiteks uudised Brežnevi perekonnast. Lugesime mõnuga ja saade oli väga kuulatav. Selle saate suund oli NSVL-i saavutuste kajastamine.

Näiteks Usbekistanis oli uuritud vihmausside paljunemist. Inimesed kuulasid, arutasid ja imestasid: kas tõesti saavad asjad nii olla? Uudistesaa- de tõstis tol ajal ka kujutlusvõimet. Inimesed kogunesid kell kolm oma tööpaikades raadiote umber — kuulati ja arutati. Mõned materjalid olid naljakad, mõned olid pikad. Diktorid lugesid nõrkemiseni järjelugusid uskumatutest asjadest Nõukogude Liidu viljakates tingimustes.

Panime saatele hiljem nimeks „Kella kolme kaja“, aga apsakana läks diktoritel ka paaril korral eetrisse „Kolme kella kaja“. Aastal 1991 märkasi- me, et eetris on palju „kajasid“, edaspidi jäid lihtsalt „Uudised“ ja jäi ka „Päevakaja“.

Aeg oli väga sündmusrohke. Meenutagem, mis kõik toimus paari aasta jooksul: fosforiidisõda, Hirvepargi sündmused, ERSP, loomeliitude pleenum,

Rahvarinde tulek, sinimustvalge rahvuslipuks, „Eestimaa laul“, suveräänsusdeklaratsioon, Eesti Kongress, riigipöördekatse Moskvast, mis pani krooni pähe kõigele.

Lähemalt aastast 1991. Riigipöördekatse ajal juhtus nii, et ega saatekava enam ei olnud. Alguses üritati uudiseid teha kindlatel kellaaegadel, aga siis sai selgeks, et maailm on liiga huvitav selleks, et lihtsalt vikervise lasta. Võtsimegi ööpäevaringse töötamisasendi. Meeskonnal oli kogemus. Näiteks kui intrid 15. mail 1990 üritasid Toompead vallutada või toimus Balti kett augustis aasta varem, siis Eesti Raadio juhtkond eesotsas Peeter Sookruusiga teadis täpselt, mida tuleb teha — me jätkasime pidevalt uudiste andmist. Tegime seda ka riigipöördekatse päevadel. Meil oli reservstuudio Lasnamäel selleks puhuks, kui satume pahade jõudude kätte. Kõik naisterahvad evakueeriti, ainsana keeldus lahkumast Riina Eentalu. Tööde valvegraafikut selle kohta, kes mida teeb, kes käib objektis, ei olnud. Meil oli Härmo Saarmi kollane Zaporozhets, millega reporterid kimasid mööda linna. Koostöö riigijuhitidega oli suurepärase — aeti tööpoolest ühte asja. Kadriorus töötas raadiomees Raul Mälik ja Toompeal Juhan Hindov. Ülemnõukogu juhid pääsesid eetrisse, kui neil midagi öelda oli. Ka nalja ei jätnud me tegemata.

Kahjuks selle aja kohta pilte eriti ei ole, tol ajal polnud pildistavaid telefone. Armas on meenutada: rahvas arvas, et me töötame kogu aeg hommikust õhtuni ja meil on kõht tühi. Perenaised küpsetasid pirukaid ja toodi sööke. See oli väga liigutav. Ja sellel lool oli õnnelik lõpp — tuli oma riik!

20 000. saate eetrissemineku puhul küsis toimetaja Uku Toom: „Milline on olnud kuldaeg?“ Kuldaeg on olnud laulev revolutsioon kuni aastani 1991. See ongi kuldaeg. Täna tundub paljugi sellest uskumatu — pommide panemised, interrid. See võiks olla raamatus koos, need mälestused võiksid kõik koos kirjas olla. Hagi Šein on avaldanud suurepärase teleraamatu, kokkuvõtte aastatest 1955–2005.¹ Raadiost pole kahjuks niisugust ülevaadet tehtud, on vaid väiksemaid jupikesi. Linti oli ju kogu aeg puudu. Kuna linti ei olnud, siis arhiivi läks vähe. Tõllal oli vaja kätt ja tunnetust, praegu on vaja head mälu. Siin kõlab ajakirjandusseltsi-

le üleskutse: palun tegelge ajaloo jäädvustamisega.

Muusika oli tohutu defitsiit. Kui tahtsid värskemat muusikat „Vikerkajas“ saada, pidid sul olema tuttavad pillimehed, kes tulid raadiomajja ja mängisid loo linti. Võeti ka otse Soome raadiost tavalise UKV² abil, ultralühilainelt sai kätte.

Nüüd on küsitud, kas sellist raadiot ootab hukk ja häving? USA päritolu meediauurijad rõhutasid Yleisradios käies — mõelge ise, kui lõhute näiteks puid, kas hakkate sel ajal telest või arvutist uudiseid vaatama? Ei hakka. Senikaua kui raadio on saatjaks inimeste erinevatele tegevustele, on tal ka tööd.

Sulev Uus: Mismoodi tsenseeriti uudiseid, mis on ju kiire kaup?

Ain Saarna: Läksin jutuga GLAVLIT-ist³ üle, aga tsensuur oli muidugi keskne moment tolleaegsetes uudistes. Eesti Raadiost ma ei mäleta, et oleks sellega probleeme olnud. Kui tegin noortesaateid, siis sain saatele templid nädalavahetuseks juba reedel ära võtta. Raadiomaja tsensorid ei sekkunud kunagi sellesse, millesse neil ei olnud õigust sekkuda. Aga sisemine tsensuur oli tugev ja tuli ikkagi põhiliselt peatoimetajate kaudu. Pahandused tulid mõnigi kord tagantjärele. 1983 oli suur Eesti kunsti 1950-ndate aastate näitus, mille reportaažis ütles Ago Gaškov muu hulgas: „Selles punalipulises meres ujub irooniliselt Ülo Soosteri kala.“ Keegi EKP Keskkomitee ülemus oli otsustanud tol laupäeval mitte pidutseda, kuulas saadet ja sellest lausest tuli pahandus. See pahandus tuli EKP KK poolt, GLAVLIT seda ei algatanud, see ei olnud GLAVLIT-i rida. Tema tegutses vastavalt oma paksule käsiraamatule, saladuste nimekirjale. Mida ei olnud selles keelatud asjade nimekirjas, võis nende poolest avaldada. Need, kes said ülemusteks, peatoimetajateks, pidid selle nimekirja läbi lugema, meelde jätma ja tagasi salajasse osakonda andma.

Marju Lauristin: Kui te arvate, et praegu ei ole saladuste kaitset, siis te eksite.

² Õigemini UHF, vene keeles УКВ (Ультракороткие волны). Raadioringhäälingus on ülikõrgsagedusalade kohta kasutusel nimetus ultralühilaine (ULL). — *Toim.*

³ Glavlit — lühend venekeelsest nimetusest Главное управление по делам литературы и издательств, hiljem Главное управление по охране государственных тайн в печати (Trükistes Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus) oli 1922. a asutatud Nõukogude Liidu ametlik tsensuuriorgan. — *Toim.*

¹ Hagi Šein. Suur teleraamat: 50 aastat televisiooni Eestis 1955–2005. Tallinn: TEA, 2005. — *Toim.*

Ago Gaškov: Aga praegu on demokraatliku riigi saladused.

Raadiouudistest tänapäeval

Indrek Kiisler, ERR-i raadiouudiste peatoimetaja:

Raadiouudistesse tulin 2002, kui lõpetasin Tartu ülikooli ajaloolasena. 1994. a töötas Eesti Raadio uudistes toimetajatena 11 inimest. Praegu, 2016. a on uudistes tööl üldse 9 inimest. Pole enam ühtegi abitoimetajat, teeme kõike ise. Meie töö on väga spetsiifiline ja kuna meid on vähe, siis ei ole enam spetsialiseerumistki. Meil pole eraldi majandusuudiste inimest, pole eraldi sise- ja välispoliitika inimesi. Teeme kõike. Peame oskama keeli, tõlgime eri kanalitest, sh Reutersist, kasutame Yleisradio materjali. Kõik me peame tegema reporteritööd. Tuled hommikul reporterina tööle, su esimene lugu on haigla uue röntgeniaparaadi avamine, siis jooksed Tallinna linnavalitsusse Ain Saarna juurde ja kolmandaks veel kultuurilood, mis on tavaliselt kell 16.

Kui Ain Saarna rääkis, et raadio põhiline konkurent oli tema ajal TV, siis nüüd on internetiajakirjandus. On möödas see aeg, kus uudiseid kuulatakse just täistunnil. Neid inimesi ikka veel on, kes panevad raadio käima täistunniks. Aga raadio pole enam kõige kiirem meedium Eestis.

Millega saame siis *online*'ist erineda ja paremad olla? Meie eelis on see, et suudame pakkuda inimestele emotsioone. On väga suur vahe, kas Edgar Savisaare tekst ilmub *online*'i või kuuleb ka Edgar Savisaare häält. Me saame luua kohaloleku efekti. Kui varem ei kasutanud reporter helilõike, siis nüüd on kiire saada helilõik kohe eetrisse — nii suudame tekitada kohaloleku efekti, hiljem uudistes saates jätkame.

Mis on meie nõrkused, mida peame ületama? Eheda reportaaži kohapealt on tõesti väga vähe. Samuti on meil suur häda kantseliidiga — see õudne pressiteadete ja ametisikute keel, mis vohab, jõuab ka eetrisse, uudistesse. Kui võtame keskmise pressiteate, siis pole seda võimalik eetris ette lugeda, selle keel ei sobi ringhäälingusse. Ametnike keelepruuk on muutunud niivõrd teistsuguseks viimase kümne aastaga, *Eurospeak* on tulnud sisse.

Samuti on ülikoolist tulevad, magistratöö kirjutanud noored keeleliselt saamatud. Ülikoolitöö mõjutab ja rikub raadiokeelt. Kiillause meister on Erki

Berends, kasutab mitmeminutilisi kiillauseid. Kantseliitsus, kohmakas lause ja sõnavaravaesus on tõsised probleemid. Tartu ülikooli lõpetanute puhul on keeruline sulandada inimesi kollektiivi, sest neil on nii erinev keelekasutus ja sõnastuskultuur.

Marju Lauristin: Kadunud Uno Mereste soovis, et võetakse vastu seaduste keele arusaadavuse seadus. Aga vähemalt peaksid olema keelenõustajad.

Indrek Kiisler: Poliitik tahab alati rääkida, isegi võimatutes olukordades. Isegi vannist. Mul on selline näide, et hiljutisel Eesti Panga konverentsil olin kohal ainult alguses, et jõuda päeval kell 12.00 eetrisse. Lootsin, et AK lugu tuleb põhjalikum, saavad küsitleda ka inimesi. Üldiselt on meeletult suur aja surve. Ja sisulisi uudiseid on meil liiga vähe.

Mille poole me pürgime? Nii hästi või halvasti, kui see välja tuleb, aga püüame leida oma teemasid, et sellega kohe hommikul välja tulla.

Ain Saarna: Sa leiad siis teema, aga ei leia uudist. Meil oli juhtum, kui üks mees läks oma keldrisse ja ütles, et on Afganistanis. See on võimatu missioon, et teha hommikul kell 7.00 uudist.

Indrek Kiisler: Meil ikka on selliseid uudiseid. Praegu on uudis Praxise analüüs, et Eesti on väga nõrk eurotoetuste ära kasutamises.

Ain Saarna: See on teema, see pole uudis. Sa saad teemasid ja käsitlusi päevaks ette, aga klassikalist uudist sa Eestimaalt sel kellaajal ei saa.

Ago Gaškov kohaliku korrespondendi vaatepunktist: „Päevakaja“ on praeguseks, 2016. a veebruariks 57,5 aastat igal õhtul eetris olnud. Olen 56 aastat vana ja võin nimetada „Päevakaja“ oma vanemaks vennaks. Pole küll temaga mänginud, aga olen selle maheda gongiga ja Elfriide Ilvese häälega magama jäänud. See tuli kohe laste unejutu järel. Algul see oli mulle arusaamatu, aga hiljem kasvas hakas mulle see saade meeldima. Ma kardan, et 25 000. saadet eetrisse ei tule, minu arvutuste järgi võiks see olla aastal 2029. Ma loodan siiski, et nii viisi see ei lähe.

Ain Saarna: Senikaua kui inimesed raiuvad puid ja sõidavad autoga, „Päevakaja“ jätkub.

Ago Gaškov: Ma loodan ka, et raadio elab televisiooni üle — kuni inimesed söövad, joovad veini jne.

Hääl saalist: Yleisradio pole kuulatavust kaotanud. Eestis on kuulatavus siiski probleem. Noored *otsivad infot* moblast, aga raadiot *kuulatakse*.

Indrek Kiisler: Enam pole pakettides FM raadioala sees. Kuulata saab neid raadiojaamu, mis on integreeritud. Näiteks Luxi bussis pole ERR-i, on Postimees, Elu24 jm. Enamik vaatab oma läpakat.

Ago Gaškov: Raadio võib areneda teises suunas. Suured korporatsioonid on kui kombainid, kodumasinad — kõik on keskpärane. Raadios on võimalik teha oma kogukonnakanalit. Tartus on näiteks Generaadio. See on odav, inimesed on innustunud, nad maksavad peale, et saaksid seda teha. Praegu on probleem, et raadiouudised on kui TV ja *online*’i ripats, pole iseseisvalt kultuuriliselt mitmekülgne.

Arvan, et korralik rahvuslik meediaorganisatsioon peaks tähelepanu pöörama raadiole. Maakonna korrespondendid on tänapäeval ka kombainid, peavad tegema tele- ja raadiolugusid kahes keeles, lisaks tegelema majandusega. See lõpeb sellega, et raadios ilmub teleloo helifail. Inimeste koormus on niivõrd suur.

Tegelikult eksisteerib raadiolugu – raadioreportaaž, intervjuu ja helitaustad –, aga seda pole enam piisavalt kasutuses ja raadio on muutunud pimedate televisiooniks. Teiseks, raadios ei ole enam legendaarseid häáli. Pole legende. Aga hääl ja inimese selle häälega on raadio märk. Kui legende enam ei ole, on see ka üks suur arengupidur.

Lähenemine maakonna uudistele on ikkagi väga pealinnakeskne. Kui toimetuses arvatakse, et see lugu tuleb nii teha, siis nii ka läheb. Aga kui reporter arvab, et see võiks olla ka maakonnakeskne, siis

see tekitab Tallinna toimetajaga vaidlusi. Vaidlused ei ole tervislikud.

Info vajab ka eelinfo toimetajaid, kui jääbki tööle vaid säästutoimetus, siis lõpetab see raskustes. Veel, võibolla lonkab ka ERR-i juhtimissüsteem, pöörab liiga tähelepanu telele. Mul on kaks korda keelatud raadiouudise tegemine, eelistatakse televisiooni.

Indrek Kiisler: Pigem on probleem, et ei tegelda *online*-uudistega.

Ago Gaškov: ERR-i kaubamärk on ühtne stiil. Kui on pressikonverents, siis on kõneleja ees ERR-i erinevate kanalite mikrofonid ja näeme, et kõik on kohal. Kui Kuku taastaks oma hea uudistetoimetuse — Kukul enam uudistetoimetust ei ole! — või mõni teine raadiojaam, siis see toetab ka ERR-i raadiouudiseid, sest valdkonnas peab olema konkurents.

Tegelikult on küsimus süsteemis, organisatsioon peab olema huvitatud, et ajakirjanikud oskusi juurde õpivad ja end arendavad, ringhäälingu arengusse ühiselt panustavad. „Päevakaja“ 20 000. saadet tähistades on meil kaks teed: kas paar sammu tagasi ja panustada professionaalsusele või allakäigutrepist alla.

Maarja Lõhmus: Kui nüüd tekivad uued ootused, mis on kõige olulisem, mida ette võtta?

Ago Gaškov: Tagasi peaks tooma raadioreportaaži, mida enam ei ole. See oleks esimene asi. Ja hommikused uudised. Uudised.

Ain Saarna: Varem oli rohkelt uudistežanre — professionaalsus algas sellest, et sa kasutad iga nädal erinevaid žanre. Raadioajakirjanduse uudised algavad ka žanridest. Et oleks žanriline mitmekesisus, et määratluseks poleks ainult „lugu“.

Žanrid on ajakirjanduses tagasi. Elagu žanrid!

Maarja Lõhmus

Üks praeguse ajakirjanduse paradokse on, et ajastul, mil ajakirjandus läheb *online*'i ja kõik sünnib kohe-ja-korraga, toimub samal ajal ka professionaalsuse väärtustamine, žanride hoogne mitmekesistumine.

Mitmekesistumine toimub igas kanalis: trükiajakirjandus saab juurde Facebooki ja *online*'i žanrielemente, televisioon võtab kasutusele *online*'i elemente, raadio aga mitmekihilise heli, segažanre, mis koosnevad formaalsetest ja mitteformaalsetest elementidest. Samas integreerib *online*-ajakirjandus endasse trüki-, tele- ja raadioajakirjanduse elemente ning lisab ohtralt sotsiaalmeedia elemente, rikastades *online*-ajakirjanduse žanrilisust lausa mõõtmatuks.

Online-ajakirjanduse suure pöörde meistiklass on aga Facebooki ja teiste meedia ajakirjanduslike elementide uutesse ajakirjanduslikesse fookustesse ja vastavatesse žanridesse tõstmine.

Ajakirjandust suhtekorraldusega siduvatel suundadel on paralleelselt kasutuses mõisted „sisutootmine“ ja „meediatoode“, mis laiendavad fookust ja tekitavad meedias hübriidžanre, tavaliselt jääb mikri „toode“ siiski uudise või laiendatud uudise piiridesse.

Eesti ajakirjanduses on leidunud suuri vormi- ja žanriuuendajaid eri perioodidel kogu arengu vältel. Ajakirjanduse žanrivalik on seda laiem, mida mängulisem ja avatum on ajakirjandusväljaanne. Iga ajastu toob oma žanriuuendused — sisulised ja vormilised muutused saavad kokku uute formaatide otsingul.

Ringhääling vajab žanre ja nende pidevat uuenemist

Eesti ringhäälingu žanririikuse üks meistreid oli Valdo Pant, kes 1960-ndate tõusutuules mõtles välja üha uusi vorme, katsetas, aga ka teoretiseeris ja kontseptualiseeris.

Kuigi Pant kasutas ringhäälingu tollase tegeliku praktika kohta väljendit „kolme pulgaga redel“, mis ajakirjanduse professionaalsuse arengut pärssis, oli ta oma ajastu vormimeister.

Seega oli Pandi vormiskaala laiendamise motiiv vastuseis nn ametlikele avalikele tekstidele, mida ajakirjanduse nime all ohtralt trükiti või eetrisse paisati, ent millel sisuliselt puudusid vaba ajakirjanduse tunnused ning sisuline suhe auditooriumiga. Pandi meisterlik suund dialoogi tekitamises formaalsete ja mitteformaalsete ajakirjandusvormide vahel andis auditooriumile aktiivselt kaasamõtleva kaalutleja, teadvustatud valikute tegija rolli. Ajakirjandusväljal on käimas terav varjatud igapäevane võitlus ametnike pealesurutud formaalsete žanride ja ajakirjanike eelistatud mitteformaalsete žanride vahel.

Pandi süütu mitteformaalsete žanride esiletõstmise alustuseks oli ülevaate žanr, mis võimaldab liikuda ametlikest formaalsetest tekstidest sõna- ja vaade edasi refleksiivse ja mitteformaalse, inimliku tõlgenduse suunas. Ülevaade on ühiskonna arengu ajakirjandusliku kirjeldamise üks kuninglike vorme, mis eeldab ajakirjaniku kohal käimist, osalemist ja olulisuse printsibiist lähtuva kokkuvõtte tegemist. Ajakirjanduse pingevälja kohaks

saab küsimus, kes määrab „olulisuse printsiibi“, sest seda peaks määrama professionaalne auto-noomne ajakirjanik.

Pant oli ajakirjanikuna ülitundlik märkama, milliseid uusi vorme vajavad uuenev mõttemaailm ja ühiskonna ajakirjanduslik käsitlus, ning reageeris muutustevajadusele ülimalt täpselt, professionaalselt.

Elektroonilise ajakirjanduse žanrirohkus on keeruline ka selles mõttes, et osa klassikalisi žanre, näiteks kuuldemängud, on ringhäälingu professionaalsuse lakmus ja „meistrivõistluste“-ala, kus Eestil on seni üldiselt hästi läinud. Tõelised meistrid Külli Tüli ja Külliki Valdma on valmis igasugusteks žanrisaltodeks ja lõpututeks eksperimentideks. Selle vaimu on nad kaasa toonud aastakümnetetagusest eksperimentaalkanalist Stereoraadio, mis 1970-ndate lõpus ja 1980-ndatel vedas nii ringhäälingu žanrimeistrite katsetusi kui ka ühiskonna äratamismaratone pühapäevakavadena ja mida juhtisid ajakirjanikud, kelle sisustada oli kogu eetripäev, omavahel võisteldi seejuures veel ka žanrivormide mitmekesisuses. Sellest ajast on Eesti elektroonilisel ja *online*-ajakirjandusel tagantjärelegi palju õppida.

Aga käesolevas olukorras on ringhäälingu kunstilistes žanrites raske hoida professionaalset taset, sest näiteks kuuldemängude salvestuste arv on vabas Eestis vähenenud ca 10 korda, praeguseks 3–4 kuuldemänguni aastas, mis ei taga piisavat töist vormisolekut ja on ohuks Eesti kultuuri ja ajakirjanduse ühele klassikalisele žanrile.¹

Teine probleemide ring on noortesaadete kitsas spekter ja *online*-vormide hajumine, vähene süsteemsus ning üldkontseptsiooni puudumine. Kahjuks ei ole noorteajakirjanduse suunal kehtestatud noorte vajadustest lähtuvaid prioriteete ei programides endis ega ka ERR-i arengukavades. Samuti on vaevaline Tallinnast välja saamine – elu toimukski kui põhiliselt Tallinnas stuudios, tegelikku Eesti noorte elu refleksiivsust on vähe. Samas noortesaadete sisuline ja vormiline mitmekesisus on terve ERR-i tuleviku võti.²

Tänapäeval tuleneb elektroonilise ajakirjanduse žanriuuendamise vajadus nii ühiskonna arengu sisulistest vajadustest kui ka tehnoloogilistest

uuendustest, mis kõik kokku annavad professionaalseks sünteesiks üha uusi suurepäraseid võimalusi.

Yleisradio noorte *online*-ajakirjanduse vedajana

Hanna Visala eestvedamisel on Soome Yleisradios püütud leida spetsiaalselt uusi žanre ja vorme, mis haaraksid kooliõpilasi ja üliõpilasi ajakirjandusse. On selge, et passiivsed žanrid nutiseadmekasutajate põlvkonnale ei sobi ning vastavate saadete osakaal näitab kiiret langustendentsi ka Yleisradios. Ühe lahendusena nähakse, et Yleisradio läheb ise kooli, osaleb erinevate ainete õpetamises ning toob selle kaudu kogutud ainetiku ajakirjandusse. Kui kolm aastat tagasi osales sellises noorteajakirjanduses seitse Soome kooli, siis tänava on osalemas ligi 300 ning ühtlasi on Yleisradios kujunemas uus õpilasajakirjanduse suund.³

Sarnase suuna on võtnud ka Yleisradio klassikalised raadio- ja telekanalid, mille uueks sihiks on püüd kõnetada ühiskonda tervikuna ning tuua *online*-ajakirjanduse elemente ka klassikalistesse kanalitesse, juurutada sotsiaalmeedias leviavat interaktiivset ajakirjandust,⁴ olla eri žanride abil sünkroonis ühiskonnas toimuvate protsessidega. Noorte ajakirjandushuvi püütakse äratada ka Facebooki infovälja toomisega otse klassikalistesse vestlussaadetesse.⁵

Ajakirjanike rahvusvahelises võrdlusuuringus torkavad Soome ajakirjanikud silma sellega, et nad on eriti kriitilised kommertsialiseerumise tendentsi suhtes, mis kitsendab ajakirjanduslikke vorme ning suurendab reaalselt ohtu käsitleda teemasid liigselt sihtrühmade keskselt, selmet kõnetada avatult kogu ühiskonda ja edendada sotsiaalset debatti.⁶

³ Vestlus Hanna Visalaga 12.04.2017. Praegu on Eestis samalaadse suuna enda kanda võtnud ERR-i Klassikaraadio, mis oma juhi Tiia Tederi eestvedamisel käib koolides ergutamas ja avastamas muusikatalente, salvestamas kontserte, innustades sellega noori andeid esinema, ennast proovile panema ning oma eluteed tõsiselt kujundama. Eesti Raadio perioodil enne 1990-ndaid on seda tööd teinud Leho Männiksoo, ka Silvia Karro, Reet Made, Kiira Kahn, Enno Kivilo jt.

⁴ YLE FB-ajakirjandust teevad YLE palgal professionaalsed ajakirjanikud ja toimetajad. Sisuteemadeks on ühiskonna arengu olulised suundumused, madala valulävega käsitlused, mis on esitatud ajakirjanduslikult mitteformaalsetes subjekti-dominandiga žanrides.

⁵ Vestlus Marjo Ahosega 12.04.2017.

⁶ David Weaver, Lars Willnat. *The Global Journalist in the 21st Century*. New York: Routledge, 2013, lk 183.

¹ Vestlus ERR-i kunstisaadete peatoimetaja Tiina Viluga 10.06.2016.

² Vestlus Raadio 2 peatoimetaja Kristo Rajasaarega 11.06.2016.

Huumor elektroonilise ajakirjanduse professionaalse edendajana

Eesti elektroonilise ajakirjanduse populaarsemad saated ja programmid on seotud meelelahutuse ja huumoriga. Ajakirjandusprofessionaalid, RAME-TO toimetajad Ralf Parve, Peeter Hein ja Priit Aimla on korduvalt väitnud, et huumor on ajakirjanduse kõige keerulisem žanr. Samas ei pruugi meelelahutus iseenesest olla ei ajakirjandus ega ka huumor. Seepärast on huumorisaated elektroonilises ja *online*-ajakirjanduses eriline professionaalne saavutus, mida ei saa kunagi liiga palju.

Ühiskondlikud muutused on väga stressirohked, igapäevaelu mõtestamine ja selle üle arutlemine vajab mitmekesisust ja paindlikkust, et arvestada võimalikult kõigiga. Eesti ajakirjanduse formaalseks muutumise vastu aitab kõige tõhusamalt ikkagi huumori olemasolu. Seetõttu on näiteks „Pehme te ja karvaste“ lõpetamine viga, see on vähendanud elektroonilise ajakirjanduse žanre. Žanride mitmekesisuse vähenemine vaesestab ajakirjandust, jäigastab ka ajakirjanduslikud tööotsingud väga kitsale rajale, kujundab tarbetuid sildistamisi ja normatiivsust.⁷

Naer kui kollektiivse eneserefleksiooni oluline vahend ja inimeste teraapiline tugi on Eesti ajakirjanduses praegu alakasutatud, huumoriajakirjanduse kõrgaegadest oleks võimalik palju õppida.

Žanrirohke ajakirjandus ERR-i arengu eesmärgina

Aastavahetusel 2015/2016 viidi läbi uuring ajakirjanike (põhiliselt ERR-i toimetajate) ja ajakirjandus-

poliitika kujundajate arvamuste kohta ERR-i olulisimatest eesmärkidest ning arenguvõimalustest.⁸ Küsitluses osales 102 ERR-i toimetajat, 45 ajakirjaniku muudest toimetustest ja 11 Ringhäälingu nõukogu ja/või Riigikogu kultuurikomisjoni liiget.

Enamik vastajaid tõi esile ERR-i kui mitteformaalse teejuhi rolli, mis näitab, et ajakirjanikud tunnetavad ja väärtustavad oma positsiooni ühiskondlike muutuste suunajana, otsivad võimalusi selle sihi igakülgeks saavutamiseks. Oma töö mitteformaalsete eesmärkidena rõhutavad ERR-i ajakirjanikud harivat funktsiooni, avaliku huvi teenimist, kogemuste edastamist ja informeerimist. Selle saavutamise vajab igas ajajärgus oma spetsiifilisi vorme ja žanre, et saated erinevaid rahvarühmi kõnetaksid.

Näeme, et ka tänapäeval, nii nagu Valdo Pandi aegadel, eristavad ajakirjanikud oma töös selgelt formaalseid ja mitteformaalseid eesmärke ja funktsioone ning seejuures peavad mitteformaalseid aspekte ajakirjanduses olulisemaks.

Ajakirjanikel ja toimetajatel on oma kogemuste ja tähelepanekute põhjal märkimisväärsed tähelepanekuid ning rohkesti kriitikat ja ettepanekuid ringhäälingu sisu ja vormide mitmekesistamiseks.

Mitteformaalsed žanrid võimaldavad professionaalsetele ajakirjanikele erialaliselt rohkem otsinguid ja katsetamisi. Teejuhi roll on lähedane arsti rollile, sest seegi seondub nii olukorra diagnoosimise kui ka inimliku abiga.

Ajakirjanik on ajastu tundlik natuur ja vormivalik on ajakirjaniku instrument.

⁷ Vestlus Mari Tuulikuga 12.05.2016, vestlus Priit Aimlaga 12.05.2016, vestlus Arvo Krikmanniga 14.05.2016.

⁸ Anna Pöld. Avalik-õigusliku ringhäälingu eesmärgid ja tulevik Eestis: ERRi töötajate, ajakirjanike ja ajakirjanduspoliitika kujundajate arvamused. Magistritöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut, 2016. Vt <http://hdl.handle.net/10062/51960>.

Saatekülaliste ekspertiisitüübid telesaates „Vabariigi kodanikud“

Kadri Org

Tänapäeva ühiskonnas on üha suureneva inimes-teni jõudva informatsioonihulga tõttu aina keeru- lisem selekteerida olulisi teadmisi ning teha neist lähtuvaid järeldusi. Sellest tulenevalt kasvab massi- meedias vajadus ekspertide järele, kes täidaksid nii tõlgendaja kui ka arvamusiidri rolli. Infoühiskon- na areng, eri valdkondade meediakesksemaks muu- tumine ja autoriteedi muutunud määratlus on aga andnud eksperdi mõistele rohkem kui ühe tähen- duse. Lisaks valdkonnas tunnustatud ekspertidele, keda ametikaaslased kõrgelt hindavad, saab erista- da ka meedia võimu või interneti vahenduse kaudu eksperdi rolli saavutanud inimesi, kes on auditoo- riumi seas tuntud ja tunnustatud.

Eksperti mõiste hägustumise tõttu on oluli- ne mõista, milline on inimeste taust, kes esinevad meedias kõneisikutena ja mõjutavad avalikku kom- munikatsiooni. Selle uurimiseks analüüsiti aasta jooksul Eesti avaõigusliku telekanali ETV eetris ol- nud saateid „Vabariigi kodanikud“ ja neisse kutsu- tud saatekülalisi. Vaatluse alla võeti just „Vabarii- gi kodanikud“, sest igas saates lahkavad eri eluala- del tegutsevad saatekülalised mõnda ühiskondli- kult olulist ning aktuaalset teemat või päevakajalist sündmust, etendades sedakaudu olulist rolli saa- te teema tõlgendaja ning avaliku arvamuse kujun- dajana, mis eeldab saatekülaliselt ka vastavat tüü- pi ekspertiisi.

Analüüsiti just audiovisuaalse meedia formaati, kuna seal on kõneisikute ja auditooriumi kontakt vahetum ning seetõttu on ka ülesastuvate inimeste võimalik mõju auditooriumile teemade tõlgenda- misel suurem kui trükimeedias.

Teoreetilised ja empiirilised lähtekohad

Uurimuse teoreetilisteks lähtekohtadeks olid eri- nevad meediastumise teooriad.¹ Eelkõige kesken- duti mesotaseme meediastumise protsessile, mil- lele tuginedes saab analüüsida institutsioone, uurida, kuidas need on meediastumisega seotud ja selle poolt muudetud. Kuna ekspertide kaasami- ne audiovisuaalses meedias ühendab eri institut- sioonide esindajaid, on nimetatud teooria käesole- vas uurimuses asjakohane, võimaldades analüüsi- da meedia rolli institutsioonide kujutamisel ja pi- kema protsessina nende institutsioonide meediastu- mist. Meediastumise teooriates on edasi arendatud Pierre Bourdieu väljateooriat,² milles mh väidetak- se, et aja jooksul (eelkõige televisiooni tulekuga) on ajakirjandusvälja loogika teiste kultuuritootmisväl- jade üle domineerima hakanud, mis on pannud alu- se eksperdi mõiste hägustumisele ning „meediaeks- pertide“ tekke käsitlusele.

Nimelt näeb Bourdieu oma väljateooria raa- mistikus, et kõik kultuuritootmisväljad on allu-

Artikkel põhineb 2016. aasta juunis Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsnud bakalaureusetööl (juh Külliki Seppel). Vt <http://dspace.ut.ee/handle/10062/52034>.

Sõna „ekspertiis“ kasutatakse tähenduses eksperdikaks olek. — Toim.

¹ Vt Knut Lundby. *Mediatization of Communication*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2014.

² Pierre Bourdieu. *Televisioonist*. Tallinn: Perioodika, 1996.

tatud ajakirjandusvälja struktuursele sundusele, mistõttu on ajakirjandusväli hakanud oma suure võimu ja ekspertide loomise võime kaudu teiste väljade autoriteetide hierarhiat mõjutama. Sellest tulenevalt eristabki ta kaht tüüpi eksperte. Traditsiooniliste kriteeriumide alusel on eksperdil teaduslik kapital, mis koosneb ühelt poolt positsioonist akadeemilises hierarhias ja teiselt poolt valdkonna kolleegide ja ekspertide tunnustusest, millest viimane on sümboolse kapitali erivorm. Teist tüüpi ekspertidena tõstab Bourdieu esile meedia loodud autoriteedid, keda avalikkus käsitleb ekspertidena ning kel on sümboolse kapitalina meedias oma suurusjärk ja ajakirjanduslik kaal, millel pole sageli midagi ühist spetsiifilise osatähtsusega erialases keskkonnas. Eelnevast lähtudes viitab Bourdieu audiovisuaalse meediumi võimule, kirjutades, et „kui mõni tele- või raadiosaadete tootja kutsutakse teadlase saatesse, pälvib teadlane sellega tunnustuse“.⁴ Ta toob välja, et „pealtnäha sõltumatutes teadusharudes, nagu ajalugu või antropoloogia, või bioloogia ja füüsika, muutub meedia vahendus järjest tähtsamaks, kuna usaldusväarsuse saavutamine võib oleneda teadlase sümboolsest kapitalist ehk tema tuntusest, mille puhul ei teata enam täpselt, kui palju see võlgneb meedia loodud mainele ja kui palju reputatsioonile ametivendade seas“.³

Uurijad⁴ on leidnud, et akadeemiliselt tunnustatud ekspertide kõrvale on tekkinud uus tüüp meediaeksperte, kes on saavutanud auditooriumi seas tuntuse ja tunnustuse isiklike kogemuste avaliku esitamise kaudu. Arvestades asjaolu, et „Vabariigi kodanikud“ on vestlussaade, milles toimub diskussioon ühiskondlike teemade ja laiemate sotsiaalsete probleemide ja murekohtade üle, väidetakse, et saatekülaliste oma kogemustele tuginevaid arvamusi peetakse üldiselt prioriteetsemaks kui (teiste) spetsialistide mõtteid. Andrew Tolson nendib eelneva täienduseks, et vestlussaadete peamine diskursus on avalikus esituses jutustuse kaudu isiklike kogemuste edasiandmine.⁵ Seega on oluline on teada, kui palju on saadetes kutsutud isiklike kogemusele tuginevat ekspertiisi esinda-

vaid inimesi ning kui palju spetsialiste, kes tuginevad teaduslikule argumentatsioonile.

Saatesse kutsutud inimeste esindatud ekspertide vahekorra uurimise tähtsus tuleneb sellest, et vestlussaadete kõneaine saab üldjuhul tõuke päevakajalisest sündmusest, millele järgneb televestlus pärast seda, kui teema on uudiste vahendusel päevakorda tulnud. Kuivõrd vestlussaated vaatavad kaugemale uudistes sisalduvast toormaterjalist ning teemasid analüüsitakse sügavamalt ja mitmekülgsemalt, aitavad vestlussaadetes diskuteerima kutsutud eksperdid auditooriumil sündmuste käiku paremini mõista ja enda jaoks lahti mõtestada.⁶ Ses-
tap on oluline teada saada, kas saates toimuva väitluse kaudu kujundatakse avalikku arvamust pigem teoreetilistest ja teaduslikest tõdemustest, meedial ja vahendamisel põhinevatest või isiklikest kogemustest lähtuvalt.

Uurimuse oluliseks empiiriliseks lähtekohaks oli Maris Talvari bakalaureusetöö,⁷ kus keskenduti peamiselt saate „Vabariigi kodanikud“ näitel avaliku diskussiooni foorumina, kuid kohati käsitleti ka saatekülaliste tausta. Lisaks sellele tööle on teisigi uurimusi, milles rohkem või vähem tugineti saatesarjale „Vabariigi kodanikud“: Ere Uibo bakalaureusetöö,⁸ milles käsitleti saatejuhi rolli ETV saates „Vabariigi kodanikud“; Jaanus Noormetsa bakalaureusetöö,⁹ kus uuriti telesaadete loomisprotsessi, ning Kadri Inselbergi bakalaureusetöö,¹⁰ milles keskenduti telesaadete toimetamise protsessile avaliku diskussiooni näitel.

Lisaks eelnevale tugineti töö kirjutamisel ka välismaiste uurijate teadusartiklitele, milles käsitleti ekspertide kaasamist audiovisuaalses meedias. Kõige suuremal määral oli neis vaadeldud eksper-

³ John Ellis. *Seeing Things: Television in an Age of Uncertainty*. London: I. B. Tauris, 2000.

⁴ Maris Talvari. Avalik-õigusliku telekanali (Eesti Televisioon) roll avaliku diskussiooni foorumina saate „Vabariigi kodanikud“ näitel. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi bakalaureusetöö, 2009. Vt <http://dspace.ut.ee/handle/10062/15806>.

⁵ Ere Uibo. Saatejuhi roll ETV saates „Vabariigi kodanikud“. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi bakalaureusetöö, 2013. Vt <http://dspace.ut.ee/handle/10062/32225>.

⁶ Jaanus Noormetsa. Telesaadete loomine Eestis ETV päevakajasaadete ja Kanal 2 telemängude näitel. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi bakalaureusetöö, 2008. Vt <http://dspace.ut.ee/handle/10062/15716>.

⁷ Kadri Inselberg. Toimetamine avalik-õiguslikus televisioonis ETV näitel. Tartu ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi bakalaureusetöö, 2010. Vt <http://dspace.ut.ee/handle/10062/15308>.

³ *Ibid.*, lk 52.

⁴ Sonia Livingstone, Peter Lunt. *Talk on Television: Audience Participation and Public Debate*. London: Routledge, 1994.

⁵ Andrew Tolson. *Television Talk Shows: Discourse, Performance, Spectacle*. Mahwah, New Jersey: Erlbaum, 2001.

Tabel 1. Teemavaldkondade kaupa eri ekspertisitüüpe esindanud saatekülaliste arv

	Akadeemiliselt töö- ja erialane või uurimuslik ekspertis	Töölane ja hariduslik ekspertis	Töölane ekspertis	Meedial ja vahendamisel põhinev ekspertis	Isiklikul kogemusel põhinev ekspertis	Saatekülaliste arv kokku
Sisepoliitika	4	7	3	7	3	24
Välispoliitika	5	8	2	1		16
Haridus ja teadus	2	4	9		1	16
Sotsiaalteemad	11	15	12	7	11	56
Majandus		2		2		4
Meditsiin ja tervishoid	4	2		2		8
Kultuur	1	4	3			8
Infrastruktuur	2	3	3			8
Saatekülaliste arv kokku	29	45	32	19	15	140

tide soolist esindatust,¹¹ millest lähtuvalt analüüsiti teemavaldkondade kaupa ka „Vabariigi kodanike“ esinejate soolist tasakaalu.

Metoodika

Uurimuse eesmärk oli välja töötada analüüsiskeem ühiskondlikult aktuaalsetel ja olulistel teemadel arutlema kutsutud saatekülaliste ekspertisitüübi määratlemiseks ning katsetada selle skeemi otstarbekust ja töökindlust. Probleemi uurimiseks sõnastati viis uurimisküsimust.

Uurimisküsimustele vastamiseks kasutati nii kvalitatiivse sisuanalüüsi kui ka standardiseeritud kontentanalüüsi meetodit. Kontentanalüüsis oli peamiseks analüüsiühikuks saade ning valimisse kuulusid kõik 2015. aastal eetris olnud „Vabariigi kodanike“ saated, mida oli kokku 35. Lisaks saadet iseloomustavatele tunnustele (valdkond, põhiprobleemid) kodeeriti ka saatejuhtide ning saatekülaliste tunnuseid. Saatekülaliste puhul kodeeriti lisaks soole, vanusele, tegevusalale ja ametile ka seos saate temaga ja ekspertisitüüp (vt allpool). Esinejaid oli igasse saatesse kutsutud neli, kõikide valimisse kuulunud saadete peale kokku 140.

Peamised tulemused uurimisküsimuste kaupa

1. Mis tüüpi ekspertise saab tuvastada saate „Vabariigi kodanikud“ külaliste koosseisu analüüsile tuginedes?

Kodeeritud tunnustele tuginedes määratleti viis ekspertisitüüpi:

- 1) akadeemiliselt töö- ja erialane või uurimuslik ekspertis,
- 2) töölane ja hariduslik ekspertis,
- 3) töölane ekspertis,
- 4) meedial ja vahendamisel põhinev ekspertis,
- 5) isiklikule kogemusele põhinev ekspertis.

Ekspertisitüüpidest esimest, akadeemiliselt töö- ja erialast või uurimuslikku ekspertisi esindasid saatekülalised, kes olid nii hariduse kui ka töö kaudu seotud kõrgkooli või teadusasutusega. Töölalast ja hariduslikku ekspertisi esindasid inimesed, kes töötasid institutsioonis ja/või ametikohal, mis haakus saate temaga, ning neil oli ka nii saate teema kui ka oma tööalaga kokkulangev kõrgharidus. Töölalast ekspertisi esindavad saatekülalised töötasid asutuses ja/või positsioonil, mis haakus saate temaga, kuid neil puudus oma tööga ning saate temaga haakuv erialaharidus. Neljandat, meedial ja vahendamisel põhinevat ekspertisi esindavate inimeste haridus ja töölane hõive ei pruukinud olla saate temaga kooskõlas, kuid nad olid meedias teemal sõna võtnud. Viimase ekspertisitüübi, isiklikule kogemusele tugineva ekspertisi esindajate puhul polnud haridus ja töölane positsioon kuivõrd olulised, kuna saatekülalised esindasid neist

¹¹ Vt Amir Hetsroni, Hila Lowenstein. Is She an Expert or Just a Woman? Gender Differences in the Presentation of Experts in TV Talk Shows. — Sex Roles, 2014, Vol. 70, nr 9, lk-d 376–386; Roger Desmond, Anna Danilewicz. Women Are On, But Not In, the News: Gender Roles in Local Television News. — Sex Roles, 2009, Vol. 62, nr 11, lk-d 822–829; Thomas C. Voinché, William R. Davie, Lucian F. Dinu. Considering the Sources in Local Television News: Diversity in Coverage of Hard and Soft News. — Southwestern Mass Communication Journal, 2010, Vol. 26, nr 1, lk-d 99–109.

kahest sõltumatut ekspertiisi, mis tugines nende kui üldjuhul konkreetse huvigrupi esindajate isiklikele kogemustele.

2. Milline on saatesse „Vabariigi kodanikud“ kutsutud inimeste ekspertiisitüüpide vahekord?

Tulemuste analüüsist selgus, et saates „Vabariigi kodanikud“ on peamise ekspertiisitüübina esindatud kõige enam tööalast ja hariduslikku ekspertiisi esindavad saatekülalised, millele järgnevad tööalane ning akadeemiliselt töö- ja erialane või uurimuslik ekspertiis. Koguvälimisse kuulunud saatekülalistest 32% ehk 45 inimest esindas tööalast ja hariduslikku ekspertiisi. Kolme enam esindatud ekspertiisitüübi osakaal moodustas koguvälimist u kolmveerandi, 76% (tabel 1). Seega võib väita, et saatesse kutsutud külalised kujundasid avalikku arvamust eelkõige tööalastest, hariduslikest ja uurimuslikest kogemustest ja tõdemustest lähtuvalt.

3. Mil määral on eri teemavaldkondades välja kujunenud kindlate tunnustega eksperdid, keda nende teemade kommenteerimiseks kaasatakse?

Uurimisküsimusele vastamiseks jaotati aasta jooksul eetris olnud saated ühiste tunnuste alusel teemavaldkondadesse. Neist lähtuvalt analüüsitud saatekülaliste karakteristikutele tuginedes saab öelda, et kuigi on märgata teatud tendentse, ei olnud võimalik teha suuri üldistusi ja järeldusi, kuna saated ei jaotunud teemavaldkondade vahel võrdselt. Kui nt sotsiaalteemade ja poliitika valdkonnas oli analüüsitud perioodi vältel eetris saateid vastavalt 14 ning 10, siis majandusest oli vaid üks saade ning meditsiini ja kultuuri teemadel kaks saadet.

Üldine tendents oli see, et kõikide valdkondadega seotud saadetes oli kutsutud külalisi, kes esindasid tööalast ja haridusliku ekspertiisi. Ka tööalast ning akadeemiliselt töö- ja erialast või uurimuslikku ekspertiisi esindavad saatekülalised kõnelesid mitme valdkonnaga seotud teemadel, mistõttu võib üldistavalt väita, et „Vabariigi kodanikesse“ kutsutud inimesed kujundavad päevakajaliste sündmustega seonduvates diskussioonides avalikku arvamust pigem tööalastest kogemustest,

samuti teoreetilistest ja teaduslikest tõdemustest lähtudes.

Meedial ja vahendamisel põhinev ekspertiis oli peamiselt esindatud poliitika, eelkõige sisepoliitika ning sotsiaalteemade üle arutlevates saadetes. Sellest tulenevalt võib järeldada, et nimetatud teemavaldkondades on toimunud meediastumise protsessid, mille kaudu on meedia nende valdkondadega seotud arutluses omandanud iseseisva rolli. Kvalitatiivse analüüsi tulemusel selgus, et nende valdkondadega seotud saadetes viidati meedia kaudu avalduvale avalikule arvamusele rohkem kui nt infrastruktuuri, kultuuri, hariduse ja teadusega seotud saadetes.

Isiklike kogemusele tuginev ekspertiis oli samuti kõige enam esindatud just sotsiaalteemadega seotud saadetes. Seda saab põhjendada valdkonna eripäraga, mis on inimesekessem kui teised, pigem üldisemad ja ühiskonnakesksed valdkonnad.

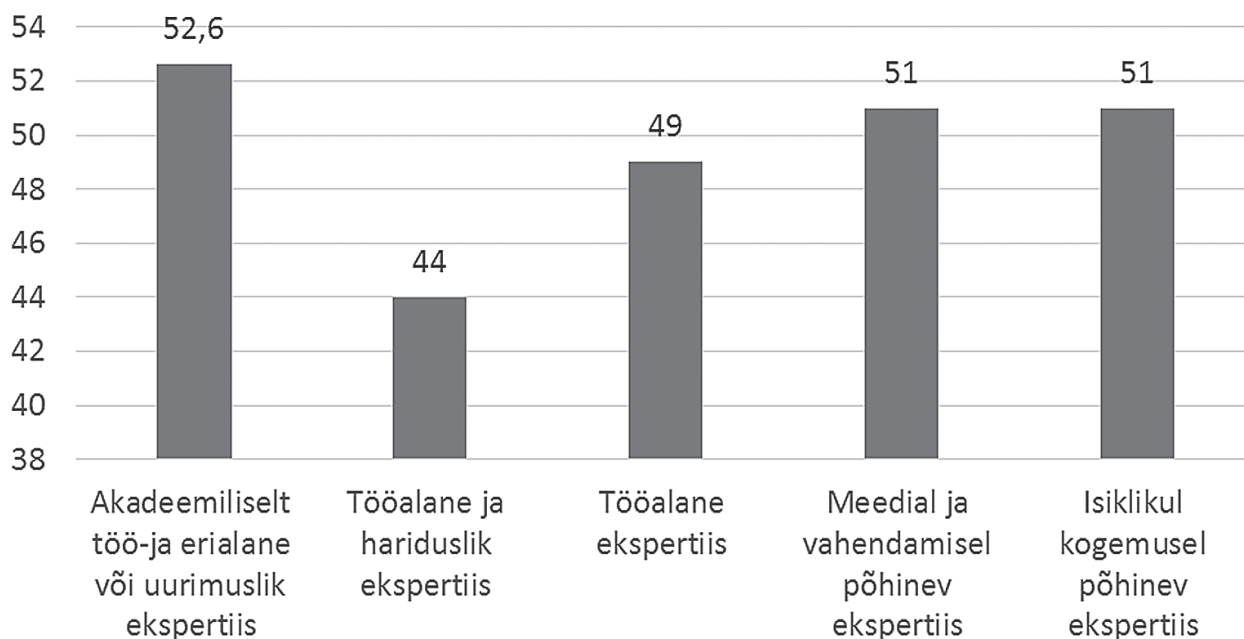
4. Milline on saate „Vabariigi kodanikud“ osaliste sooline, vanuseline ja hariduslik jaotus?

Analüüsile läheneti nii valdkondliku esindatuse kui ka ekspertiisitüüpide kaudu ning keskenduti eraldi ka mitmes saates osalenud saatekülaliste ning saatejuhtide soolisele, vanuselisele ja hariduslikule profiilile.

Selgus, et „Vabariigi kodanikesse“ kutsutud saatekülaliste sooline jaotus ühtib mitme rahvusvahelise uurimuse andmetes leiduvaga:¹² mehi oli ligikaudu kaks kolmandikku ning naisi üks kolmandik. Mees- ja naissoost saatekülaliste vahel suuri vanuselisi kõikumisi ei esinenud. Kuna 98%-l esinejatest oli kõrgharidus, siis saigi vaid üldistada, et saatesse kutsutakse enamjaolt kõrgharidusega inimesi.

Mitu korda saates osalenute kohta saab öelda järgmist. Kahte valimisse kuulunud saatesse kutsutud külaliste puhul täheldati, et nad kõik olid etteantud teemadega tööalaselt seotud — kutsutud vestlema ühe kindla valdkonna või siis sellele lähedaste probleemide lahkamiseks. Üheksast mitmesse saatesse kutsutud inimesest kaks olid nais- ning seitse meessoost. Kolme korduvalt saatesse kutsutud inimese puhul täheldati peamisena meedial ja vahendamisel põhinevat ekspertiisitüüpi, mis kohati esi-

¹² Ibid.

Joonis 1. Telesaate „Vabariigi kodanikud“ külaliste keskmine vanus ekspertiisitüüpides

nes kombinatsioonis teiste tüüpidega. Võib oletada, et neid kutsuti mitu korda seetõttu, et nende aktiivne tegutsemine üldises meediapildis on mõjuv.

Valdkondlikku jaotust arvestades oli vaid kultuuriga seonduvatel teemadel meeste ja naiste osakaal võrdne. Sotsiaalteemasid käsitlevates saadetes olid ülekaalus naisesinejad. Ka rahvusvahelistest analüüsitulemustest selgus, et naissoost ekspertide kutsutakse pigem inimlähedasemaid teemasid käsitlevatesse vestlussaadetesse.¹³

Vanuselist profiili analüüsidest selgus, et üldiselt oli inimkesksetes valdkondades, nagu sotsiaalteemad ja kultuur, saatekülaliste keskmine vanus madalam kui struktuurikesksetes valdkondades, nagu haridus ja teadus, meditsiin ja tervishoid või poliitika.

Ekspertiisitüüpide soolist jaotust analüüsidest selgus, et kõige suurema esindatusega ekspertiisigrupis (töölane ja hariduslik ekspertiis) oli meeste ja naiste osakaal võrdne. Kõige vähem oli naissoost saatekülalisi töölase ekspertiisi esindajate seas, mis annab alust arvata, et naiste saatesse kutsumise tingimused ja kriteeriumid on rangemad.

Määratletud ekspertiisitüüpide jaotusest ilmes, et kõige kõrgem keskmine vanus oli akadeemiliselt töö- ja erialase või uurimusliku ekspertiisi

si esindajatel. Seda selgitab tõsiasi, et võrreldes teiste ekspertiisitüüpidega kulub sellise taseme omandamiseks rohkem aega, enamasti on nõutav kindlate kvalifikatsioonikriteeriumide täitmine. Keskmine vanus oli madalaim töölase ja haridusliku ekspertiisi esindajatel, mida mõnevõrra selgitab asjaolu, et see oli saadetes kõige levinum ekspertiisitüüp (joonis 1).

Saatejuhtide soolise, vanuselise ja haridusliku profiili analüüsi tulemusel selgus, et kuigi enamikku saadetest juhtis Arne Rannamäe, oli kõikide saatejuhtide sooline, vanuseline ja hariduslik profiil sarnane: nad olid meessoost, kõrgharidusega ning nende vanus jäi 40–60 eluaasta vahele. Nii Bourdieu¹⁴ kui ka mitmed teised teoreetikud¹⁵ on märkinud, et saatejuht ja teda iseloomustavad tunnused kujundavad vestluse mõjusfääri ja avaldavad vestluse käigule mõju. Eelnevast tulenevalt saab interpreteerida, et „Vabariigi kodanikud“ saatejuhtide sooline, vanuseline ja hariduslik taust mõjutas ka tõsiasi, et kaks kolmandikku saatekülalistest olid mehed ja üks kolmandik naised. Samuti on tähelepanuväärne, et saatekülaliste keskmine vanus ning haridustase ühtis saatejuhtide vanuselise ning haridusliku

¹⁴ P. Bourdieu 1996.

¹⁵ Ivar Triikkel. Intervjuu ja reportaaž raadioajakirjanduses. — Fakt-Sõna-Pilt II. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, Eesti keele kateeder, ÕTÜ žurnalistikaring 1965.

¹³ Vt A. Hetsroni, H. Lowenstein 2014; T. Voinché, W. Davie, L. Dinu 2010.

profiiliga. Sellest tulenevalt võib väita, et saatejuhti iseloomustavatel tunnustel võib olla külaliste valikul oluline roll — saate tegijate tahe olla kindel arutelu efektiivsuses ja tulemuslikkuses.

Viimane uurimisküsimus ja järeldused

Viimane uurimisküsimus, kas „Vabariigi kodanikesse“ valitud saatekülaliste profiilid osutavad meediasutumise protsessile, nõudis teema mõtestamist laiemast raamistikust lähtudes.

Meedial ja vahendamisel põhinevat ekspertiisi sai peamise tüübina tuvastada 19 esinejal ehk 14%-l saatesse kutsutud inimestest. Samas oli see ekspertiisitüüp 18 saatekülalise ekspertiisikombinatsiooni teine pool, mis tähendab, et lisaks peamisele ekspertiisitüübile ajendas saatesse kutsumist ka nende aktiivne osalemine mujal meedias. Nii peamise kui ka meedial ja vahendamisel põhineva ekspertiisi liitmisel selgus, et 140 saatekülalisest olid 37 konkreetsel teemal või sellega seonduvas valdkonnas oma ekspertiisi väljendanud ka mujal meedias. Sellest tulenevalt võib väita, et meedial tervikuna on saatekülaliste ekspertiisi määratlemisel ning sedakaudu nende oletatava „Vabariigi kodanikesse“ kutsumise ajendi kujunemisel üsnagi suur roll. Nii-sugune tendents on kooskõlas ka Bourdieu väljateooria¹⁶ ja muude meediasutumise teooriatega,¹⁷ mis viitavad meedia suurenevale tähtsusele ühiskonnas ja meedialoogika põimumisele eri valdkondadega, nii et see hakkab mõjutama konkreetse valdkonna loogikat.

Kõige enam esindasid saatesse kutsutud külalised tööalast ja hariduslikku ekspertiisi, millele järgnesid väiksema esindatusega akadeemiliselt töö- ja erialane või uurimuslik ning tööalane ekspertiis. Bourdieu toob väljateooria ja eksperdi käsitluses välja, et kõik ekspertiisitüübid, mis ei tugine teaduslikule kapitalile ehk akadeemilisele pädevusele, kahjustavad kultuurivälja ning seal toimuvat diskussiooni. Tendentsi, et akadeemilise ekspertiisi kõrvale on tekkinud ka teist tüüpi ekspertiise, vaadeldi käesolevas töös neutraalselt, mitte kriitiliselt, nagu eeldanuks Bourdieu, sest Maris Talvari on oma bakalaureusetöös juba selgitanud, et „Vabariigi ko-

danike“ eesmärk on televaatajaid mõtlema ärgitada ning ühiskondlikult oluliste teemade üle diskuteerima panna.¹⁸ Akadeemilisele pädevusele toetuvad ekspertiisiesindajad räägivad tihtipeale liiga teoreetiliselt ning on väheste esinemisoskustega, mistõttu teleauditooriumil on keeruline nende jutuga järgeda pidada ja samastuda. Seega on diskussiooni tekitamise eesmärgil teist tüüpi ekspertiise esindavate saatekülaliste kaasamine õigustatud ning vajalik. „Vabariigi kodanike“ lõpuosas ei proovitagi konsensusele jõuda, vaid oluline on erinevate arvamuste sõnastamine — pluralism.

Kvalitatiivsele analüüsile tuginedes saab väita, et igas „Vabariigi kodanike“ saates arutletakse, kuidas konkreetse teema lahkamine meedia vahendusel on kujundanud avalikku arvamust, mis viitab sellele, et ka saatejuht ja -külalised on teadlikud meedia kasvunud mõjust ühiskonnas.

Meedia ning selle kaudu kujunenud avaliku arvamuse tähtsusele viitab ka saate formaat — saatejuht toob enne diskussiooni algust välja saatekülaliste varem meedias ilmunud, saate teemaga seonduvad tsitaadid. Tsitaatide päritolu võib varieeruda ETV saadetest ja Postimehe arvamuseartiklitest kuni esinejate isiklikul sotsiaalmeedia kontol tehtud postitusteni, hõlmates vahel isegi kümne aasta taguseid sõnavõtte. Asjaolu, et saatesse kutsutakse vaid külalisi, kes on saatega seonduval teemal varem meedias sõna võtnud või esinenud, viitab meediasutumise protsessile. Kuigi Maris Talvari bakalaureusetöö intervjuudes väidetakse, et saatekülaliste valikul on lähtutud sellest, et inimene oleks võimalikult vähe meedias nähtaval olnud, ei kinnita seda saate formaati kuuluvad viited meedias ilmunud sõnavõttudele ning ülejäänud kriteeriumid, mida saate tegijad intervjuudes välja tõid. Selle põhjal tegi Maris Talvari järelduse, et „Vabariigi kodanikesse“ kutsutud inimene peab valdama saate teemat, olema tuntud, atraktiivne, hea esineja, oskama vaielda, oma arvamust selgelt väljendada ja selle põhjal ka argumenteerida,¹⁹ mida saab kindlaks teha eelkõige just eelnevate meedialugude alusel.

Oskusliku, kiire ja arusaadava argumenteerimisvõime vajalikkust rõhutavad ka saate formaadiga saatekülalistele sätestatud tingimused: keskmiselt 53 minutit kestvasse vestlusse peavad

¹⁶ P. Bourdieu 1996.

¹⁷ K. Lundby 2014.

¹⁸ M. Talvari, 2009.

¹⁹ M. Talvari 2009.

mahtuma saatejuhi tutvustused ja viited meedias ilmunud sõnavõttudele, nelja eksperdist saatekülalise arvamused ja argumentatsioon, olenevalt saatest kahe või kolme vaataja mõtted ja küsimused saatekülalistele ning vahel ka teemaga seonduv aktuaalne video- või uudiselõik.

Maris Talvari on oma bakalaureusetöös kirjutanud, et saatesse kutsutud kõneisikud on eelkõige avaliku elu tegelased. Kuigi ka käesolevas uurimuses pidas see üldjuhul paika, võib oletada, et enamiku väitlejate valikul sai lisaks tuntusele oluliseks nende esinemisoskus ja mõttekiirus. Ometi ei saa „Vabariigi kodanike“ üheaastasele analüüsiperioodile tuginedes väita, et televisioonitoimetuse kasutaks ainult harjumuspäraseid meediakujusid, kes on suutelised kõikidel teemadel kõnelema või intervjuusid andma — saadettesse oli kutsutud erineva esinemiskogemuse ja avaliku taustaga inimesi. Võib oletada, et suuremale valimile toetuva uuringu puhul oleksid tulemused olnud mitmekülgsemad ja kõnekamad.

Kui võrd saatejuht esitab küsimusi saatekülaliste eelnevatest sõnavõttudest lähtuvalt, taastoodetakse ja -tõlgendatakse „Vabariigi kodanikes“ meedia kaudu ühiskonnas tekkinud avalikku arvamust. Ja kuna meedias varem ilmunud sõnavõttud ning nende kaudu ühiskonnas kujundatud avalik arvamus on saates oluline, taandub suur osa diskussioonist teema käsitlemisele ja kuvandile meedias.

Ere Uibo tõi oma bakalaureusetöös välja, et mõnda saatekülalist saatejuht sinatas ning pöördus tema poole eesnime pidi, samas kui teisi teietas ning kasutas pöördumisel nii ees- kui ka perenime. Tema tööst selgus, et selle põhjenduseks oli Aarne Rannamäe ja külalise saatevälise tutvuse laad. Kvalitatiivsele analüüsile tuginedes oli võimalik veel märgata, et mõnes saates viitas saatejuht lisaks lugupidavale teietamisele ka sellele, et „stuudio on täis eksperte“, mõnes aga ekspertide kohalolekule rõhku ei asetanud. Üldjuhul osutas Rannamäe ekspertide kohaolekule saadetes, milles käsitleti struktuurikeskseid teemasid, nagu majandus ja poliitika, inimkesksete teemade puhul, nagu nt sotsiaalteemad, „eksptide kohalolekule“ ei viidatud. Sellest tulenevalt saab kinnitada Bourdieu mõtet, et struktuurikesksete teemadega seotud valdkondades hinnatakse väljaekspertiisi tugevamaks kui inimkesksete teemade puhul. Nimelt selgus ka käesolevas uurimuses, et inimkesksemates teemakäsit-

lustes on meediale ja vahendamisele ning isiklikule kogemusele põhinev ekspertiis rohkem esindatud kui struktuurikesksemates valdkondades.

Eelnevaid uuringuid ning Eesti avalikkuse üldist häälestust arvesse võttes oli ootuspärane, et meessoost saatekülalised olid saates rohkem kui naised. Üllatav oli aga selle erinevuse suurus — saatesse kutsutud mehi (97) oli kaks korda rohkem kui naisi (43).

„Vabariigi kodanike“ saatekülaliste vanuseline ja hariduslik profiil välismaiste uuringute tulemustega²⁰ kokku ei langenud. Esitatud andmetele tuginedes sai aga teha üldistuse — enamik saatekülalistest olid kõrgharidusega ning keskealsed.

Võrreldes saatekülaliste keskmist vanuselist ning hariduslikku koosseisu (keskealine ja kõrgharidusega) saatejuhtide vastavate tunnustega selgus, et need langevad kokku. Sellest tulenevalt võib interpreteerida, et saatejuhi rolli olulisus saatekülaliste valikul „Vabariigi kodanikesse“ peab paika.

Saatesse kutsutute analüüs andis märku meediastumise protsessist ühiskonnas. Sellele viitas eelkõige asjaolu, et saatekülaliste esindatud ekspertiiskombinatsioonides oli meedial teiste ekspertiisitüüpide toetamisel ja vahendamisel üsnagi oluline roll.

Lisaks oli võimalik meediastumise märke tuvastada ka saate formaadist lähtuvalt. Nimelt kutsutakse „Vabariigi kodanikesse“ vaid inimesi, kes on saate teemal varem meedias sõna võtnud. Meediastumise tendentsile viitasid ka saatetegijate sõnastatud külaliste valiku kriteeriumid — tuntus, atraktiivsus, argumenteerimisvõime, hea esinemis- ja eneseväljendusoskus.

Meediastumist oli võimalik rohkem täheldada inimkesksemates valdkondades, nagu kultuur ja sotsiaalteemad, ning vähem struktuurikesksetes teemades, nagu poliitika, infrastruktuur või meditsiin. Bourdieu selgitab seda nähtust, lähtudes erinevate teadusalade väljaautonoomiast, mille põhjal on sotsiaalteemade väljaautonoomia vähese teadusliku tootlikkuse ning võimuala läheduses viibimise tõttu väiksem kui struktuurikesksetes teemades. Sellest tulenevalt on nendes valdkondades ka sissepääsulõiv madalam ning meedia loodud ekspertide osakaal suurem.

Kuna meediastumise märke oli võimalik täheldada vaid inimkesksemates valdkondades, ei saa

²⁰ A. Hetsroni, H. Lowenstein 2014.

täielikult nõustuda Bourdieu väljateooriaga, milles ta viitas ajakirjandusvälja domineerimisele teiste valdkondade üle. Kuigi kvalitatiivse sisuanalüüsi tulemusel selgus, et saates toimivas diskussioonis arutletakse selle üle, kuidas meedias konkreetset saateteemat käsitletakse ja kuvatakse, keskendus see pigem avaliku arvamuse taastootmisele, kui vii-

tas ajakirjandusvälja domineerimisele. Sellest tulevalt võib väita, et „Vabariigi kodanike“ analüüsi- ga tuvastati, et meedia suurenevale rollile ühiskonnas viidatakse ning sellele paigutatakse rõhuasetus, kuid ei olnud võimalik täheldada, et ajakirjandusväli oleks teiste väljade üle domineeriva positsiooni omandanud.

A J A K I R J A N D U S Õ P E

Tallinna ja Tartu Ülikooli bakalaureusetudengid õpingutest ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal

Heleri Tamme

Sissejuhatus

Aastakümneid toimus ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialade kujunemine ja professionaliseerumine Eestis eelkõige praktikale tuginedes. Tänapäeval ollakse arvamusel, et praktikutel peaks olema üldteadmisi ka teooriast, et oma tööd kriitiliselt hinnata, kuigi liiga palju teooriat võib mõjuda negatiivselt õppimise ja arenemise entusiasmile.¹ Kõrgharidust eeldab ka enamik tööandjaid, mis samuti põhjendab kõrgtasemel koolituse vajalikkust.

Tartu Ülikoolis on ajakirjandust õpetatud alates 1954. aastast, kommunikatsiooni eriala avati 1996. Viimastel aastatel on olnud võimalik neid erialasid õppida ka Tallinna Ülikoolis, mis annab tudengitele logistilise paindlikkuse, kuid ülikoolide jaoks toob kaasa suurenenud konkurentsi rahaliste ressursside ja motiveeritud õppijate pärast. Samuti toodetakse tööturule võrreldes varasemaga topeltkogus mõlema eriala spetsialiste, mis võib edaspidi tekitada raskusi töökohtade leidmisel.

Tööturul on võrdlemisi palju kõneainet tekitanud ajakirjanduse ja kommunikatsiooni valdkondade palgataseme erinevus, mis võib motiveerida

ajakirjanikke ühel hetkel kommunikatsioonivaldkonda üle minema. Eestis on sellest üks värskemaid näiteid 25 aastat ajakirjanikuna töötanud „Pealtnägi“ tegija Rasmus Kagge, kes 2016. aasta kevadel asus tööle valitsuse kommunikatsioonibüroo meedianõunikuna ja juba aasta hiljem asutas uue avalike suhete firma. Aastatel 2003–2013 on ajakirjanduse ja kommunikatsiooni valdkondade vaheline palgalõhe mitmes riigis suurenenud ning nt USA-s teenivad ajakirjanikud keskmiselt 65% kommunikatsioonispetsialistidele makstavast palgast.²

Bakalaureusetöoks kogutud andmete abil analüüsiti ajakirjandust ja kommunikatsiooni õppivate tudengite hinnanguid oma õpingutele ja valdkondade tänasele olukorrale Eestis, püüti välja selgitada tudengite erialavaliku motiive ja tulevikuvisioni ning võrrelda Tallinna ja Tartu Ülikooli sarnasusi ja erinevusi, tugevusi ja nõrkusi.

Metoodika

Andmete kogumiseks viidi Tallinna ja Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialade bakalaureuseastme kõigi kolme õppeaasta tudengite seas läbi ankeetküsitlus ja mõlemas ülikoolis

Artikkel tugineb 2016. aasta juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetööl (juh Ragne Kõuts-Klemm). Vt <http://hdl.handle.net/10062/52041>.

¹ Susan Greenberg. Theory and Practice in Journalism Education. — Journal of Media Practice, 2007, Vol. 8, nr 3, lk-d 289–303.

² Alex Williams. The Growing Pay Gap between Journalism and Public Relations. — Pew Research Center, 11. august 2014. Vt www.pewresearch.org/fact-tank/2014/08/the-growing-pay-gap-between-journalism-and-public-relations.

eraldi fookusgrupi intervjuud. Standardiseeritud küsitluse eesmärk oli koguda sihtgrupilt võimalikult suur hulk andmeid, neid statistiliselt analüüsida ja võrrelda. Fookusgrupi intervjuude peamine eesmärk oli põhjalikult uurida küsitlustulemustest lähtuvaid teemasid ja tõlgendada küsitlustulemusi.

Küsimustikku levitati ülikoolide siselistide ja kursuste Facebooki gruppide kaudu ning sellele saadi vastuseid 137 inimeselt, analüüsimise aluseks võeti 121 korrektset ankeeti (TLÜ-st 50, TÜ-st 71). Fookusgrupis osalejad (9 inimest, 4 meessoost, 5 naissoost) leiti küsitlusele vastanute hulgast, samuti instituutide siselistide abil ja lumepallimeetodit kasutades. Intervjuudel osalejate seas olid esindatud Tallinna ja Tartu Ülikooli mõlemad õppesuunad ja eri kursused.

Erialade olukorrast ja ülesannetest

Mitme vaatleja hinnangul on ajalehtede ja kogu ajakirjanduse kuldaeg lõppenud ning kvaliteet ja usaldusväärsus langenud.³ Varem rahva harimisel ja informeerimisel keskset rolli täitnud ajakirjandusel on tänases infoühiskonnas üha raskem pakuda jätkusuutlikku kvaliteetset sisu, jääda ellu võistluses teiste kanalitega ja võita neid kiiruses. Märgata on kommunikatsioonivaldkonna osatähtsuse suurenemist, mille põhjuseks võib pidada digitehnoloogiat.⁴ Uued infokanalid pakuvad arvukaid lisavõimalusi sihtrühmadeni jõudmiseks ning tihenend infovoos väljapaistmiseks kasutatakse järjest rohkem kommunikatsioonispetsialistide abi.

Tudengite hinnangul on nii ajakirjanduse kui ka kommunikatsiooni ülesandeks informatsiooni jagamine, kuid eristatakse ajakirjanikku kui objektiivse info ning kommunikatsioonispetsialisti kui subjektiivse info edastajat. Erinevuse põhjusena selgitatakse, et ajakirjanik teenib avalikkust, kuid kommunikatsioonispetsialist töötab enamasti ühe kindla ettevõtte heaks, kelle huvide eest seismine on tema ülesanne ning puudub võimalus jääda erapooletuks.

Tudengid peavad ajakirjaniku kõige tähtsamateks ülesanneteks ühiskonnas toimuva analüüsimist

ja auditooriumi harimist. Kõige ebaolulisemana hinnatakse ajakirjanduse kohustust pakkuda meelelahutust ja lõõgastust. Tänapäevasel ajakirjandusel nähakse varasemast suuremat vastutust teemade valimisel ja faktide kontrollimisel. Arvatakse, et reklaamist ja klikkidest sõltumine on Eesti ajakirjanduse taset langetanud ning kiirustades avaldatakse tihtipeale poolikuid, eksitavaid ja ebaolulisi teemasid, mis tegelikult avalikkuse tähelepanu ei vääraks.

Kommunikatsioonispetsialisti erialastest ülesannetest pidasid vastajad kõige olulisemaks kriisi lahendamise ja nendega tegelemise oskust. Samas toodi probleemseks välja kommunikatsioonispetsialistidega kaasas käivat siluja kuvandit, mis annab ametile negatiivse ja vale varjundi. Igapäevases kommunikatsioonitöös peetakse tähtsaks ka organisatsiooni huvide kaitsmise ja sõnumite levitamise tegelemist. Kui küsitlustulemuste põhjal peeti kõige ebaolulisemaks suhtlemist ajakirjanikega, siis intervjuueeritavate hinnangul on nende vastastikune koostöö igati oluline.

Oma õpitava eriala tulevikku suhtub enamik ajakirjandus- ja kommunikatsioonitudengeid optimistlikult, pessimismi väljendasid vaid mõned üksikud vastajad. Kahtleval seisukohal on pigem ajakirjandustudengid, kes ennustavad lõhe suurenemist klikimeedia ja uuriva ajakirjanduse vahel. Vaatamata inforuumi uuenemise kiirusele arvatakse, et pikem ja sisulisem analüüs ei tohiks ajakirjandusest kaduda, sest viimane jääks siis ühekülseks ja soodustaks ühiskonna taandarenemist.

Erialavaliku langetamine

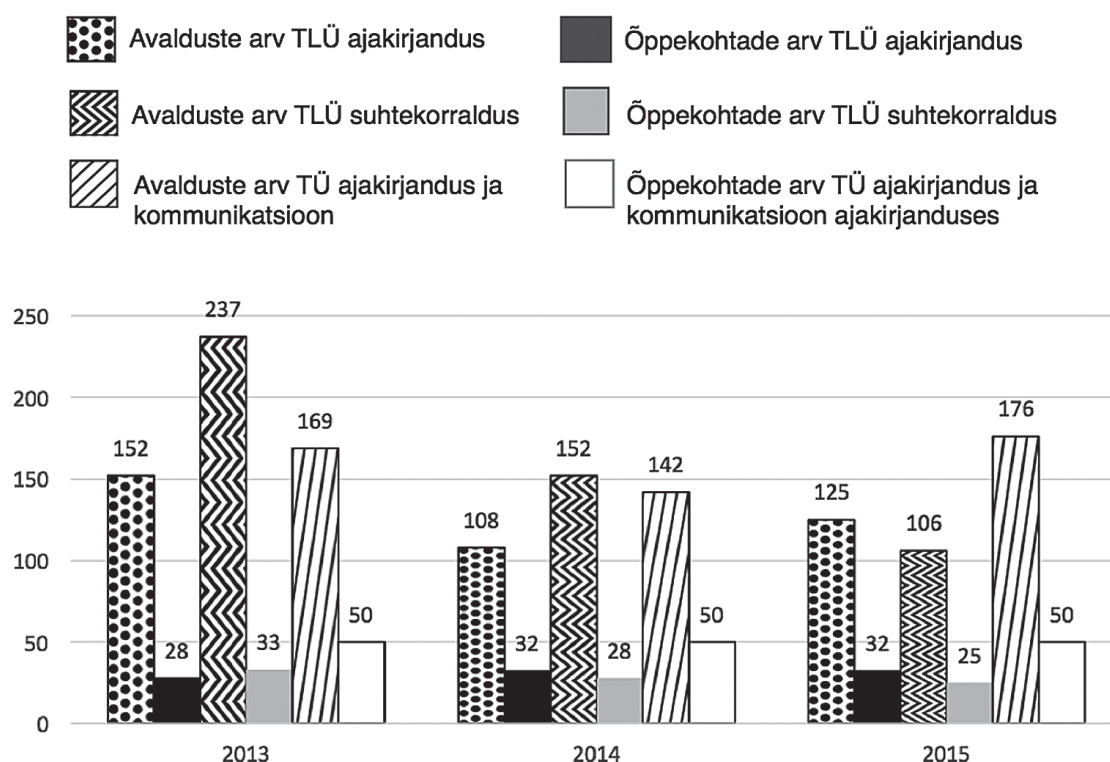
83%-le uuringus osalenud TLÜ ja TÜ tudengitest oli soov õppida ajakirjandust või kommunikatsiooni kandideerimisel esimene eelistus. See näitab, et tegu on kindla ja läbimõeldud sooviga, mitte varuvariantidega.

Rahvusvaheliste uuringute põhjal võivad ajakirjanduse kui eriala valiku motiiviks olla nt ajakirjanikuameti meeldivus, kirjutamisanne ja kirjutamise kui tegevuse nautimine.⁵ Isiklikud tegurid, nagu staatus, palk ja võimalus kuulsaks saada, ei ole

³ Sacha Wunsch-Vincent, Graham Vickery. The Evolution of News and the Internet. — Organisation for Economic Co-operation and Development, 11. juuni 2010. Vt <https://www.oecd.org/sti/ieconomy/45559596.pdf>.

⁴ A. Williams 2014.

⁵ Folker Hanusch, Claudia Mellado *et al.* Journalism Students' Motivations and Expectations of Their Work in Comparative Perspective. — Journalism & Mass Communication Educator, 2015, Vol. 70, nr 2, lk-d 141–160.

Joonis 1. Konkursss õppekohtadele Tallinna ja Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialadel aastatel 2013–2015

Allikas: Tallinna Ülikool, vastuvõtustatistika; Tartu Ülikool, vastuvõtustatistika

tänapäeva ajakirjandustudengitele esmatähtsad.⁶

TLÜ ja TÜ ajakirjandus- ja kommunikatsiooni-tudengitele oli kõige olulisem ajend õpitavale erialale kandideerimisel soov selles ametis tulevikus töötada. Kommunikatsioonisuunal ei peeta oluliseks tuntuks saamist ning ajakirjandustudengid pidasid oma ankeedivastustes kõige vähem oluliseks tulevikus töö eest saadava tasu suurust, mis näitab, et vähemasti avalikkusele esitatavate põhjenduste tasandil tehakse seda eelkõige missioonitundest. Tõuge erialavalikuks võib pärineda ka varasemast kokkupuutest valdkonnaga, nt koolilehe, keskkooli meediatundide, meedialaagri või TLÜ Õpilasakadeemia kaudu.

Mõlema ülikooli tudengid pidasid erialavaliku tegemisel oluliseks vastuvõtutingimusi, mis annavad esmase ettekujutuse, kas ollakse soovitud erialale kandideerimiseks sobiv. Meedial ja reklaamil ei lasta oma otsust eriti mõjutada. Samuti on tänaste noorte puhul nõrgem pere mõju ja sõprade eeskuju järgimine, mis näitab, et tehakse iseseisvaid otsuseid.

Ülikoolivaliku langetamine

Nagu eespool öeldud, alustati Tartus ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õpetamist palju varem kui Tallinnas. 2011. aastal avas ka Tallinna Ülikool suhtekorralduse ning aasta hiljem ajakirjanduse õppekava. Üks suuremaid erinevusi kahe ülikooli õppekavades on see, et TLÜ õpetab mõlemat eriala ka bakalaureusetasemel eraldi, kuid TÜ koos.

Võimalust valida ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppimiseks kahe ülikooli vahel pidasid tudengid positiivseks ja seda eelkõige logistilistel põhjustel. TÜ-s õppijate jaoks oli asukohast veelgi olulisem ülikooli maine, mis võib olla tingitud ülikooli pikast ajaloost. Selle ees, et TLÜ-s on tegemist alles mõne aasta eest avatud erialadega, tudengid hirmu ei tunne, pigem tekitab uus ja värske õppekava nendes veelgi suuremat huvi ning rääkis TLÜ kasuks. Tartus õppijad arvasid, et nemad uue asja katsejänesed olla ei tahaks, ning kuna TÜ on neid erialasid õpetanud kauem, tekitab see suuremat usaldust.

Ülikoolide kodulehekülgedel toodud vastuvõtutingimustest näeme, et TLÜ ei võta arvesse gümnaasiumi lõpetamise ja riigieksamite tulemusi, vaid

⁶ Jan Fredrik Hovden, Gunn Bjornsen, Rune Ottosen, Ida Willig, Henriikka Zilliacus-Tikkanen. The Nordic Journalists of Tomorrow. — Nordicom Review, 2009, Vol. 30, nr 1, lk-d 149–165.

valib omaenda kriteeriumide alusel välja need, keda peab sobilikuks eriala õppima. Kuigi ka TÜ ei arvesta ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialale sisse astumisel kandidaatide riigieksamite tulemusi, on sisseastumisprotsess akadeemilise testi tõttu veidi pikem ja keerulisem.

Analüüsides viimaste aastate sisseastumiskonkurssse, nähtub, et TLÜ-s on konkurss suurem, kuid aasta-aastalt on vähenenud nii kandideerijate kui ka õppekohtade arv. Viimase kolme aasta vaates on keskmine konkurss (avaldused/õppekohad) TLÜ ajakirjanduses 4,2 ja suhtekorralduses 5,6 ning TÜ ajakirjanduses ja kommunikatsioonis 3,3 soovijat ühele õppekohale, vt joonis 1. Mõlemas ülikoolis on ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialadel võrdlemisi sarnane arv õppekohti (TÜ-s stabiilselt 50 ja TLÜ-s 2017. a kahe eriala peale kokku 50, varasematel aastatel rohkem — vt joonis 1). Kõrgem konkurss TLÜ õppekohtadele võib olla tingitud huvist uute ja värske õppekavade vastu.

Ajakirjandusest läbi käinud kahe ülikooli võitlus ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õpetamise pärast on tudengite hinnangul meedia tekitatud: „Eks ikka, kui tekivad kaks samasugust asja, siis pannakse need vastastikku ja tehakse *show'd*.“ Peetakse loomulikuks, et õppijate ja rahaliste ressursside mõttes on ülikoolid konkurendid, kuid arvatakse, et tudengite tasandil konflikte ei esine. Siiski tuntakse, et liialt on levinud ja kõlama jäänud stereotüübid TLÜ-sse lihtsast sissesaamisest ja TÜ teoreetilisusest. Uuringus osalenud tudengid lükkasid need müüdid ümber.

Kõrghariduse vajalikkus ja rahulolu õpingutega

Seoses üleminekuga 3+2 süsteemile on Eesti õppejõudude meelest uute bakalaureuseastme õppekavade suurimad puudused teoreetiliste erialaainete vähesus ja kasin võimalus kujuneda oma eriala spetsialistiks.⁷ Teisalt on järjest rohkem kuulda tudengite rahulolematusest, kes tunnevad, et ülikool võiks neile õpetada rohkem praktilisi oskusi ning vähem teooriat. Praktiliste õppeainete vähesuse tõttu võib üliõpilasel huvi eriala vastu kaduda ning nende õpingud võivad jääda pooleli. Siiski on

oluline meeles pidada, et ülikoolihariduse eesmärgiks ei ole pelgalt kutseoskuste andmine, vaid ka kriitilis-analüütilise mõtlemise arendamine, mis on tegelikult ajakirjanikule äärmiselt oluline.⁸

Kõrghariduse omandamise vajalikkusega nõustub 85% küsitlusele vastanutest. Õppetöös peetakse oluliseks tasakaalu leidmist teooria ja praktika vahel, mille saavutamist nähakse võimalikuna nende kahe pideval sidumisel. Positiivset mõju nähakse ka võimalusest valida teiste õppekavade vabaaineid või kõrvaleriala, mis aitab laiendada silmaringi. Tudengid leiavad, et mõlemale erialale tuleks õpetada natukene ka teise valdkonna tööd, et üksteist paremini mõistetak ja kahe valdkonna koostöö tulevikus edukamalt sujuks.

54% TLÜ ja 69% TÜ küsitlute hinnangul on ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialadel kõrghariduse omandamiseks Eestis võimalused head. TLÜ tudengite veidi madalam hinnang rahulolule võib olla tingitud sellest, et tegemist on võrdlemisi värske erialadega ja korralduslikud probleemid võivad seda mõjutada. Kuigi TÜ-d kirjeldatakse tihti teoreetilise ja teaduslikuna, kinnitavad tudengid, et praktilisusest nad puudust ei tunne.

Õpingute jätkamine magistriõppes

Oma kavatsust õpinguid sama eriala magistriõppes jätkata väljendab üle poole valdkonna tudengitest, kuid vestluse käigus selgub, et erilist mõtet sellel siiski ei nähta. Arvestades õppekohtade arvu eri õppeastmetes, võib üldjoontes hinnata, et magistriõppe kasuks otsustab vähem kui kolmandik tudengitest. Samuti on näha tendentsi, et see soov on kõige suurem ülikooli 1. aastal ning bakalaureuseõpingute lõpuks kahaneb.

Eelkõige peavad magistriõpinguid ebavajalikuks ajakirjandustudengid, sest tuntakse, et ajakirjanduses tööle asumiseks on vajalikud teadmised saadud juba bakalaureuseõpingute jooksul. Arvatakse, et ajakirjanduse magistriõppesse lähevad need, kes soovivad saada ajakirjanduse uurijateks. Kommunikatsioonitudengid peavad oma erialal magistrikraadi omandamist vajalikuks, et mõjuda tõsiselt

⁷ Aune Valk, Einike Pilli. Kriitiline vaade Eesti kõrgharidusele. — Haridus, 2008, nr 7–8, lk-d 40–43.

⁸ Mirjam Roosioja. TÜ ajakirjanduse õppekavade analüüs Euroopa ajakirjandushariduse standarditest lähtuvalt. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond, 2007. Vt <http://hdl.handle.net/10062/15640>.

võetavana ja kvalifitseeruda kommunikatsiooni-juhi positsioonile.

Mõned tudengid kaaluvad ka õpingute jätkamist mõnel teisel erialal, mis seni õpitut veelgi täiendaks. Ajakirjandustudengid töid võimalike edasiõppimise variantidena välja nt rahvusvahelisi suhteid või keeleteadust. Kommunikatsiooniteadmisi tahaksid tudengid siduda nt muusika, üritusturunduse või filmi- ja produktsioonivaldkonnaga. Ollakse üsna kindlad, et ajakirjandus- või kommunikatsioonialaseid teadmisi saab rakendada ka teistes valdkondades.

Tööturule sisenemine

Tudengid mõistavad, et topeltarv õppekohti tähendab kahtlemata ka suuremat konkurentsi tulevikus erialase töö leidmisel, kuid ollakse siiski lootusrikkad. Murelikkust väljendavad eelkõige ületootmist kartvad ajakirjanduse õppijad. Arvatakse, et praktiline erialane kogemus on tööle saamisel kindlasti eeliseks, ning selle olemasolu kinnitas 71% küsitletud tudengitest. Mõlema ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppekavad näevad bakalaureuseõpingute jooksul ette ka kohustusliku praktika läbimise, mis võimaldab juba varakult potentsiaalsetele tööandjatele silma jääda.

Oma tulevikku näeb valdav osa ajakirjandustudengeid televisioonis või ajalehtede ja ajakirjade toimetustes. Kommunikatsioonitudengid on ühisel arvamusel, et tööd oleks hea alustada mõnes organisatsioonis, et keskenduda ainult selle vajadustele. Arvatakse, et agentuuris töötamine on väljakutsuvam ega pruugi kõigile sobida, sest töö tempo võib olla kiirem ning korraga tuleb tegeleda mitme kliendi ja teemaga.

Kuigi küsitlustulemused näitasid vastajate huvi rakendada ajakirjandusteadmisi ka kommunikatsiooni suunal ja vastupidi, siis kõik tudengid ennast „teisel poolel“ töötamas pigem ei näe. Mõte kommunikatsioonialal tegutsemisest tekitab ajakirjandustudengites veidi vastumeelsust, kuigi nad on teadlikud, et ajakirjanikud on kommunikatsiooni valdkonda üle läinud. Üks TLÜ intervjuul osalenu selgitas: „Mulle ei meeldi, kui asju kinni mätsitakse, ma tahaks pigem asjad lahti tirida.“

Vastupidisest üleminekust kommunikatsioonist

ajakirjandusse intervjuueeritavad kuulnud ei ole ning see tundub neile keerulisem, sest pärast konkreetse ettevõtte huvide eest seismist ei pruugita enam olla täiesti neutraalne ja sõltumatu. Lisaks tunnevad kommunikatsiooni suunal õppijad, et ajakirjanikuna töötamise puhul toimub kogu aeg millegi jahtimine, mis on neile vastumeelne, ning nad eelistavad veidi rahulikuma tempoga tööd, mida loodavad leida kommunikatsioonivaldkonnast.

Tudengid usuvad, et tööle saamisel ei ole tähtis, milline ülikool on lõpetatud, ja loeb see, milline inimene on ise, mida ta oskab ning kas ta saab tööga hakkama. Erandiks võib olla mõne tööandja isiklik põhimõte või kallutatud eelistus, kuid seda ei peeta ajakirjanduse ja kommunikatsiooni valdkonnas levinud praktikaks.

Kokkuvõte

Uuringus osalenud Tallinna ja Tartu Ülikooli bakalaureuseastme ajakirjandus- ja kommunikatsiooni tudengid pidasid erialase kõrghariduse omandamist vajalikuks ja olid selle võimalustega valdavalt rahul. Võimalust valida ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppimiseks kahe ülikooli vahel pidasid tudengid positiivseks eelkõige logistilistel põhjustel, kuid nad teadvustavad ka konkurentsi suurenemist tööturul.

Otsus õppida ajakirjandust ja kommunikatsiooni oli enamiku jaoks kindel läbimõeldud soov, millega siduda oma tulevikku. Õppetöös rõhutati olulisena teooria ja praktika tasakaalu ning põhiteadmiste saamist teiste erialade kohta. Magistriõppes soovisid õpinguid jätkata eelkõige kommunikatsioonitudengid. Ajakirjandustudengid tundsid, et saavad vajalikud baasoskused bakalaureuseõpingute käigus ning pigem jätkavad õpinguid silmaringi arendamiseks mõnel teisel erialal.

Huvi ajakirjanduse ja kommunikatsiooni õppimise vastu on püsivalt suur. Tudengeid jätkub mõlemale ülikoolile ning õppijatel on valikuvõimalus. Paraku käivad mõlema ülikooliga kaasas vananenud stereotüübid, mis uuenenud olukorraga enam kokku ei lähe. Võib jääda lootma, et tänased ja tulevased tudengid ei lase ennast nendest häirida ning toovad endaga kaasa värskust ja uut mõtteviisi ka ülikoolide jaoks.

Magistrantide professionaalse eneseanalüüsi toetamine Tartu Ülikooli ajakirjandusõppes

Merilyn Säde

Ajakirjandusõppes on oluline analüüsida, mis-sugused oskused ja teadmised on ajakirjanikuametiks omandatud, mille kallal tuleks veel tööd teha ning kuidas erinevates olukordades käituda — professionaalne eneseanalüüs võimaldab end tööalastelt arendada.

Mitme autori¹ väitel aitab puuduvat lüli teooria ja praktika vahel täita kriitiline refleksioon. Samuti on täheldatud, et kõrghariduses on ajakirjandusõppejõudude üks peamisi eesmärgi olnud tudengite kasvatamine analüüsivateks ja reflekteerivateks praktikuteks.² Fotini Papatheodorou ja Jane Chapman on kirjutanud, et akadeemilise õppe üks peamine eelis on kriitiliste võimete areng.³

Eneseanalüüs (kriitiline refleksioon) tähendab, et indiviid ei analüüsi üksnes eesmärki, vaid ka selleni jõudmise teekonda ja sellel kogetut.⁴ Olulised märksõnad eneseanalüüsi mõiste defineerimisel

on teadlikkus ja järjepidevus. Eneserefleksioon aitab ajakirjanikul mõtestada kogemusi ja õpitud teooriat, neid siduda ja teha järeldusi edaspidiseks tööks.

Minu magistritöö eesmärk oli uurida, kas ja kuidas aitavad Tartu Ülikooli ajakirjanduse esimese aasta magistrantide eneserefleksioonile kaasa kaks spetsiaalset ainet: „Professionaalne eneseanalüüs ajakirjanduses“ ja individuaalpraktika koos supervisioonidega. „Professionaalne eneseanalüüs ajakirjanduses“ kestab kogu esimese magistriõppe aasta.

Valim, meetod ja uurimisküsimused

Valimisse kuulusid kõik 2015. aastal Tartu Ülikooli ajakirjanduse magistrantuuri astunud esimese aasta tudengid, kaheksa naist ja üks mees. Põhiline andmekogumise meetod oli ankeetküsitlus, mille tulemuste analüüsimiseks kasutati kvalitatiivset sisuanalüüsi. Et küsitluses olid peamiselt avatud küsimused, millele üliõpilased said vastata vabas vormis, oli oluline analüüsida ka vastustes peituvaid vihjeid ja ridade vahele peidetut.

Uurimuse eesmärk oli analüüsida ja vaadelda üliõpilaste arusaama professionaalsest eneseanalüüsist, selle arengut esimese magistrandiaasta jooksul ja tudengi rolli eneseanalüüsis. Küsitlustulemusi vaadeldi ainetepõhiselt — millisena on tudengid tunnetanud professionaalse eneseanalüüsi toetamist üldnimetatud ainetes.

Artikkel põhineb 2016. aasta juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritööl (juh Brit Laak ja Signe Ivask). Vt <http://hdl.handle.net/10062/51966>.

¹ Fotini Papatheodorou, Jane Chapman (2004). The Place of Critical Self-Reflection in Journalism Education: An Inquiry Into Student Responses to the Theoretical and Practical Components of the Undergraduate Curriculum. Vt <http://www.janechapman.co.uk/page22.htm>. Susan Greenberg. Theory and Practice in Journalism Education. — Journal of Media Practice, 2007, nr 8, lk-d 289–303.

² Morten Kronstad. Investigating Journalism Students' Conceptions and Development of Critical Reflection Through Teacher-Mediated Activities. — Journalism Practice, 2016, nr 10, lk-d 123–139.

³ F. Papatheodorou, J. Chapman 2004.

⁴ Äli Leijen jt. How to Determine the Quality of Students' Reflections? — Studies in Higher Education, 2012, Vol. 37, nr 2, lk-d 203–217.

Vaadeldava perioodi jooksul, septembrist aprillini, korraldati neli ankeetküsitlust (septembris, jaanuaris, veebruaris-märtsis ja aprillis) ja kaks õppepäeva, üks kohe õppeaasta algul ja teine kevadel, kui eneseanalüüsi arendavad õppeained olid läbitud. Esimene ja neljas ankeet jagati välja õppepäevadel, teine ja kolmas interneti teel. Esimeses ankeedis olid küsimused magistrandi arusaamade kohta professionaalsest eneseanalüüsist ja sellealastest harjumustest. Igas järgnevas ankeedis küsiti, missuguseid oskusi on üliõpilased professionaalset eneseanalüüsi toetavatel kursustel enda arvates arendanud.

Mõlemad õppepäevad koosnesid peale kahe ühise vestlusringi (õppepäeva alguses ja lõpus) kolmest ülesandest. Programmijuht jagas üliõpilased rühmadesse. Iga ülesande juures viibisid ka õppejõud, tudengid liikusid pärast ühe ülesande sooritust järgmisesse n-ö töötuppa. Mõlemal päeval analüüsiti grupis tudengite „meistritükke“ (kirjatükke ja saatelõike) ehk töid, mida nad pidasid senitehtust kõige paremaks. „Meistritükkide“ analüüsides aruteludes andsid õppejõud tudengitele tagasisidet.

Uurimisküsimused

1. Kuidas, millises rollis üliõpilased end eneseanalüüsi protsessis määratlevad?
2. Kuidas muutub üliõpilaste hinnang enda eneseanalüüsi arengule vaadeldava perioodi vältel?
3. Millised tegurid on kaasa aidanud üliõpilaste professionaalse eneseanalüüsi arengule?
4. Kuidas toetab Tartu Ülikooli ajakirjanduse õppekava magistrantide professionaalset eneserefleksiooni?

Uurimistulemused

Üliõpilaste arusaam professionaalsest eneseanalüüsist

Üliõpilaste sõnul on professionaalne eneseanalüüs moodus, kuidas end tundma õppida, saada aimu oma tugevatest ja nõrkadest külgedest sooviga end arendada.

Enamik üliõpilastest kirjutas esimeses ankeedis professionaalsest eneseanalüüsist iseenda vaatepunktist lähtudes. Nende vastustest kajas, et eneseanalüüsi juures on oluline oskus näha kõiki omadusi objektiivselt ja osata tehtud töödest või kogemustest

järeldusi teha. Vaid üks üliõpilane pidas terve uuritava perioodi vältel professionaalse eneseanalüüsi juures väga oluliseks õppejõudude abi.

Mõni tudeng oli välja toonud ka eesmärkide seadmise olulisuse. Näiteks kirjutas üks üliõpilane, et tema jaoks tähendab professionaalne eneseanalüüs oma oskuste ja teadmiste märkamist ning analüüsimist, millele järgneb uute eesmärkide seadmine. Neljandas ja ühtlasi viimases ankeedis kirjutas enamik tudengitest, et professionaalne eneseanalüüs on iseendasse vaatamine, oma erialase tegevuse tugevuste ja nõrkuste analüüsimine, s.t üldiselt iseenda lahtimõtestamine.

Üliõpilaste arusaam iseenda rollist eneseanalüüsis

Üliõpilaste professionaalse eneseanalüüsi definitsioonide põhjal võib öelda, et üliõpilased asetavad end eneseanalüüsis kesksesse rolli ehk võtavad vastutuse analüüsida erialast lähtudes oma kogemusi, oskusi, teadmisi, tundeid ja mõtteid. Mõne üliõpilase vastused viitavad, et eneseanalüüs on oluline selleks, et areneda ning teha oma arengu suhtes teadlikke valikuid. Siinkohal pidasid tudengid silmas ka oma teadmiste ja oskuste kaardistamist.

Kuna jälgisin mõlemat õppepäeva ise, siis vaatlusandmete põhjal saab öelda, et üliõpilased tuginesid siiski suuresti õppejõududele, kes esitasid küsimusi ja andsid tudengite töödele tagasisidet, mistõttu üliõpilased ei pidanud õppepäevadel end ise kuigi palju kohapeal analüüsima. Seega kandsid üliõpilased eneseanalüüsi vastutuse õppejõududele ning lootsid nende analüüsile.

Ankeetküsitluste vastustest selgus, et lisaks õppejõududele on väga olulised perekonna ja kursusekaaslaste tähelepanekud. Seega ei saa öelda, et magistrandid oleksid oma eneseanalüüsis tegelikult alati keskses rollis. Õppimisprotsessis on oluline, et õppija muutuks tegijast vaatlejaks ja distantseeruks olukorrast, millega ta on otseselt seotud.⁵ Minu uuring näitas, et osa tudengitest võibolla ei suuda olukorrast analüütiliselt eralduda ja oma arengut objektiivselt hinnata.

Seega tuleks üliõpilastele professionaalse enese-

⁵ Léonie Sugarman. Kolb's Model of Experiential Learning: Touchstone for Trainers, Students, Counselors, and Clients. — Journal of Counseling & Development, 1985, Vol. 64, lk-d 264–268.

analüüsi olemust rohkem tutvustada ning selgitada selle kasulikkust ja mooduseid, kuidas tudengid saaksid end väljaspool kooli ilma õppejõudude abita efektiivselt analüüsida. Õppejõud peaksid rõhutama üliõpilase rolli ja selle olulisust, et tudengid jõuaksid ka omapäi oluliste analüüsipunktideni. See viiks neid oma vastutuse parema tunnetamiseni ja analüüsiharjumuse kujundamiseni. Professionaalset eneseanalüüsi toetavad ained pakuvad selleks ainult algtõuget ja abivahendeid.

Eneseanalüüsi järjepidevus ja põhjalikkus

Üliõpilaste jaoks on professionaalne eneseanalüüs tähtis, kuid seda ei tehta kuigi järjepidevalt. Vastustest selgus, et kõige rohkem analüüsitakse end õppepäeval, mis toimusid üks kord semestris. Nagu öeldud, leidis suur osa eneseanalüüsist aset õppejõudude toel ja abil — vaatlusandmete põhjal oli iseseisvat eneseanalüüsi väga vähe. Väljaspool ülikooli tudengid küll analüüsivad end, kuid tihti jäädakse üldisele tasemele. Tudengid tõid välja, et järjepidevaks eneseanalüüsiks ei ole lihtsalt aega või ei minda erinevatel põhjustel sellega kuigi sügavuti. Üliõpilaste endi keskne roll analüüsis puudus. Hoolimata sellest, et tudengid võisid küsitluste vahel aset leidnud olukordade üle mõtiskleda, ei olnud see teadlik professionaalne eneseanalüüs.

Mõni üliõpilane tõi oma vastustes välja, et eneseanalüüs toimub mõnikord ka alateadlikult ja n-ö iseeneslikult. Kuna refleksioon tähendab kriitilist suhtumist olemasolevatesse eeldustesse, väärtustesse ja perspektiividesse, mis on inimese tegevuste, otsuste või hinnangute aluseks,⁶ siis ei saa põhjalik eneserefleksioon toimuda alateadlikult. Inimene ei sea alateadlikult erinevaid kogemusi, väärtusi ja eesmärgi kahtluse alla, mistõttu toimub eneseareng ja õppimine siiski eelkõige teadvustatud tegevusena. Kolbi⁷ õppimismudeli järgi tõlgitakse kogemus mingisuguseks kontseptsiooniks, mida kasutatakse juhendina uute olukordade ja kogemustega toimetulekul, ning ei saa kindel olla, et alateadlik analüüs hõlmab kogemuse kõiki vajalikke aspekte, mistõttu võib see jääda puudulikuks.

Kui lähtuda küsimustikust, siis kahes esimeses ankeedis ei märkinud mitte ükski tudeng oma

eneseanalüüsi põhjalikkuseks varianti „5 — põhjalik“, kasutati vastusevariante 4 ja 3, mis viitavad, et tudengid ei pea oma eneseanalüüsi väga põhjalikuks. Siiski ei arvanud mitte ükski tudeng uuritava perioodi vältel, et tema eneseanalüüs „ei ole üldse põhjalik“.

Üliõpilaste arusaam eneseanalüüsist

Niisiis on üliõpilaste sõnul professionaalne eneseanalüüs viis, kuidas end tundma õppida, saada aimu oma tugevatest ja nõrkadest külgedest ning kujundada soovi tugevaid külgi endas arendada. Mitu vastajat märkisid, et eelkõige analüüsitakse end ülikoolis vastava õppeaine raames, kuigi osa neist püüab ka igale nädalale analüüsivalt tagasi vaadata. Eelkõige viidati vastustes oma tugevate ja nõrkade külgede tuvastamisele. Sweitzeri ja Kingi sõnul ei piisa õppimiseks üksnes kogemusest. Selleks et kogemus muutuks õppimiseks, tuleb peatuda, sündmusi meenutada ja analüüsida.⁸ Samuti ei tähenda kogemuse omamine tingimata, et õppimine on toimunud.⁹

Üliõpilastel ei teki praegustes tingimustes refleksiooniharjumust, sest aine „Professionaalne eneseanalüüs ajakirjanduses“ õppepäeval saavad nad olulise teabe analüüsiks õppejõududelt ning õppepäev toimub korra semestris. Siinkohal tõstatubki küsimus, kas kord poole aasta jooksul on analüüsiharjumuse tekitamiseks piisav. Võibolla tuleks kaaluda seda, et õppepäevad toimuksid 3–4 korda semestris? Siis saaksid üliõpilased ka oma eesmärkidel ja arengul paremini silma peal hoida ning saada vahepeal õppejõududelt erinevate küsimuste ning arutelu kaudu vajalikku tuge ja suunamist.

Tudengid vastasid ankeetküsitluses, et eneseanalüüs on nende arvates kriitiline tagasiside oma töödele ja tegemistele. Morten Kronstad¹⁰ viitab David A. Kolbile, kes on väitnud, et kriitiline refleksioon on mõistmise alus, sest see on protsess, kus teadmisi luuakse kogemuse teisendamise kaudu. Seega on eneseanalüüsis ja ka õppimisprotsessis oluline, et üliõpilased analüüsiks oma tehtud tööd

⁸ Frederick Sweitzer, Mary King. Edukas praktika: Õppimine kogemuse kaudu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2004

⁹ Lynette Sheridan Burns. A Reflective Approach to Teaching Journalism. — Art, Design & Communication in Higher Education, 2004, nr 3, lk-d 5–16.

¹⁰ M. Kronstad 2016.

⁶ Ä. Leijen jt 2002.

⁷ L. Sugarman 1985.

või olukordi kriitiliselt. Lynette Sheridan Burns¹¹ kinnitab samuti arusaama, et kriitiline refleksioon on kognitiivne sild ajakirjandusliku teooria ja professionaalse praktika vahel. Oma eriala praktiseerides tuleb tudengitel katsetada nii oma oskusi kui ka teadmisi ning kriitilise refleksiooni abil tekib teadlik arusaam seostest teooria ja praktika vahel. Refleksioon aitab õpitut teoreetiliselt ja kogemuslikult paremini mõista ning talletada uusi teadmisi edaspidiseks.

Aga käesoleva töö tulemustest selgus, et tudengid ei vaatle eri põhjustel oma arengut või tehtud tööd järjepideva kriitilisusega. Kui Kolbi õppimismudel näitab, et uute teooriate loomiseks on tarvis kogemuse mõtestamist, siis siinkohal oli üliõpilastele suuresti abiks supervisioon, mis suunas tudengeid iseenda ja oma tööde analüüsimisele. Supervisiooni käigus luuakse koostöös superviisoriga uusi käitumisjuhendeid, et üliõpilased saaksid samalaadse kogemusega tulevikus paremini hakkama. Seega on ajakirjandusõppe seisukohalt oluline see, et tudengid saaksid arutleda erialaste probleemide üle kellegagi, kes mõistab selle eriala spetsiifikat. Niisuguse arutelu käigus omandab tudeng vajaliku oskuse vaadelda end superviisori seatud vaatepunktist ning saab edaspidi loodetavasti ka ise enda analüüsimiseks paremini hakkama.

Samuti toodi välja, et professionaalses eneseanalüüsis on oluline seada eesmärgid. Eesmärkide seadmine on oluline, sest see võib olla üliõpilaste jaoks motiveeriv faktor. Eesmärkide olemasolu ja nende vahepealne kontrollimine aitab üliõpilastel mõista, kas ja kui kaugele ollakse erinevate oskuste või teadmiste arengus jõutud. Oma arengu mõistmine võib üliõpilast motiveerida nii õppetöös, erialases töös, aga ka eneseanalüüsis.

Äli Leijeni ja tema kaasautorite sõnul¹² on refleksiooni madalaim tase nn tehniline refleksioon, milles keskendutakse sellele, kuidas konkreetsete eesmärkideni jõuda. Teine ehk kõrgem tase on praktiline refleksioon, mis hõlmab avatud uurimist, milles ei analüüsita ainult eesmärgini jõudmise vahendit, vaid ka eesmärki ennast.¹³ Kuid ei ankeetküsitluste ega vaatluse põhjal saa öelda, et aines „Professionaalne eneseanalüüs ajakirjanduses“ toimub ref-

leksiooni kõrgem tase ehk praktiline refleksioon. Pigem arutletakse arengu ja konkreetsete eesmärkideni jõudmise üle, kahel vaatlusalusel õppepäeval eesmärgid ei analüüsitud.

Kuna tudengid ei kirjutanud kummalgi õppepäeval konkreetseid eesmärgid üles ja õppejõud tegid tagasiside andmisega suure osa analüüsivast tööst ära, siis võib karta, et niiviisi ei tekigi üliõpilastel harjumust eesmärgid seada, veel vähem neid analüüsida ja järjepidevalt jälgida. Tudengitele tuleks jätta rohkem võimalusi aruteluks kohapeal. Lisaks eesmärkide püstitamisele tuleks tegeleda ka iseenda arengu ja tegevuse eesmärkide analüüsimisega ning uute eesmärkide seadmisega, koos põhjendustega, miks just need eesmärgid on olulised. Ajakirjanikutöös tuleb olla väga iseseisev, oma otsuseid tuleb usaldada ja analüüsida, praegu jäävad aga üliõpilased liialt õppejõududele lootma, mis ei aita nende iseseisvale teadlikule professionaalse eneseanalüüsi harjumuse kujundamisele kaasa.

Üliõpilaste hinnang oma eneseanalüüsi arengule

Tekib küsimus, kas õppepäevadel toimuv analüüs ja tagasiside toimub sellises reflekteerivas õppimistsükli, kus ideed ei liigu üksnes teooriast praktikasse, vaid ka praktikast teooriasse. Viimase puudulikkust on autorid käsitlenud kui suurt probleemi ajakirjandushariduses.¹⁴ Minu vaatlusandmete põhjal saab öelda, et harva toimuvad õppepäevad ei võimalda täpselt teada saada seda, kuivõrd üliõpilased uusi praktikaid elus rakendavad. Kuigi koostöös superviisoriga kujundatakse mõne olukorra või töö puhul uus käitumismudel samalaadsetes olukorras käitumiseks, ei näe me paljude uute teooriate rakendumist ning ühiselt loodud kontseptsioon ei garanteeri, et seda praktikas testitakse. Uurimisperiod peaks olema pikem, et joonistuks välja ka Kolbi õppimismudeli viimane faas, milles selgub, kas uusi teooriaid rakendatakse või mitte.

Tudengite sõnul on professionaalne eneseanalüüs neile väga oluline, kuid vaadeldud perioodi vältel olid tudengid oma eneseanalüüsi põhjalikkuse ja järjepidevuse koha pealt üsna pessimistlikud. Ankeetküsitlustes oli eneseanalüüsi põhjalik-

¹¹ L. Burns 2004.

¹² Ä. Leijen jt 2012.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ S. Greenberg 2007.

kus kevadeks pigem veidi langevas trendis, järjepidevuse tähtsus oli kogu perioodi vältel üsna samasuguses punktis ehk selleks märgiti enamasti „väga tähtis“ ja „üsna tähtis“.

Töö tulemuste põhjal saab öelda, et kuna üliõpilased ei ole professionaalses eneseanalüüsis kuigi järjepidevad ega põhjalikud, kerkib küsimus õppeaine efektiivsuses selle praegusel kujul. Kuna tegemist on kohustusliku ainega, tegelevadki tudengid sellega vaid õppepäevadel, kuid ei pruugi ühel päeval omandatud rakendada igapäevaelus. Kogemuslikus õpiprotsessis on kriitiline refleksioon teooria ja praktika ühendamisel võtmetähtsusega.¹⁵

Kogutud andmete põhjal võib öelda, et mingil määral jõutakse eneseanalüüsis kogemuse kontseptuaalse tõlgendamiseni, kuid enamasti ei tegelda sellega kuigi sügavuti ega järjepidevalt, mistõttu saab kannatada õppimismudeli järgmine faas ehk uute teooriate/juhendite loomine ja nende edaspidine rakendamine.

Kokkuvõte

Magistritööst selgus, et kuigi tudengid ütlevad, et nad asetavad end eneseanalüüsis kesksesse rolli, siis

nii küsitluste vastuste kui ka vaatlusandmete põhjal see nii ei ole. Aine „Professionaalne eneseanalüüs ajakirjanduses“ õppepäevadel tuginetakse õppejõudude tagasisidele ning üliõpilased ei analüüsi ise aktiivselt oma töid ja arengut. Samuti ütlesid tudengid, et kõige aktiivsemalt analüüsivad nad end õppepäevade raames, mis toimub korra semestris, mis tähendab, et eneseanalüüsi puhul jääb puudu järjepidevusest ja põhjalikkusest.

Tõstatub küsimus, kas üks kord semestris toimuv õppepäev on piisav tudengite järjepideva eneseanalüüsi harjumuse tekitamiseks. Minu töö andmetele tuginedes saab öelda, et aine „Professionaalne eneseanalüüs ajakirjanduses“ õppepäevad ei tekitanud praegu üliõpilastest järjepidevat professionaalset eneseanalüüsi harjumust.

Siiski on nii kõnealune õppeaine kui ka individuaalpraktika supervisioonid hea võimalus tudengitele professionaalset eneseanalüüsi tutvustada ning tekitada neis pidevat eneseanalüüsi harjumust. Sellele aitaks kaasa, kui programmis oleks oma töid ja arengut analüüsivaid õppepäevi sagedamini.

¹⁵ M. Kronstad 2016.

USA toimetuste ja ajakirjandusõppega tutvust tegemas

Signe Ivask

Veetsin möödunud aastase suve koos tervest maailmast kokku kutsutud kolleegidega Ameerika Ühendriikides. Küllastasin erinevate väljaannete toimetusi ja tutvusin Ohio Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni kolledžiga.

Lugu, kuidas ma üldse USA-sse sattusin, sai alguse ühest USA saatkonna saadetud kirjast, milles kutsuti üles kandideerima programmi, mille nimi on SUSI ehk The Study of the U. S. Institute. Konkursi kuulutas välja ning kõik reisi- ja elamiskulud maksis kinni Ameerika Ühendriikide välisministeeriumi hariduse ja kultuuri büroo. Igal aastal kuulutatakse välja eri valdkonnale (nt religioonile või kirjandusele) pühendatud programm, möödunud suvel keskenduti ajakirjandusele, selle õpetamisele ja uurimisele.

Konkursile tuli esitada elulookirjeldus ja motiivatsioonikiri. Saabunud avalduste hulgast valis rahvusvahelise õppe spetsialist Kofi Obeng-Asiedu välja 18 inimest, kes paluti programmist osa võtma. Temaga programmi viimasel päeval vesteldes sain ma ühe tähtsa soovitusel, mida kolleegidele ja tudengitele edastada: enese esile tõstmine on USA-s kõrgelt hinnatud oskus. Mida rohkem inimesed enda kohta midagi head kirjutavad, seda tõenäolisemalt nad USA programmidesse pääsevad. Tähelepanu, et sel korral oli ta aga võtnud eesmärgi kokku panna võimalikult mitmepalgeline rühm kogu maailmast.

See tal ka õnnestus. Meie rühma kuulusid inimesed Paapua Uus-Guineast, Indiast, Sudaanist, Ecuadorist, Hiinast, Tuneesiast, Bangladeshist, Egiptusest, Indoneesiast, Maltalt, Mongooliast, Nepalist, Rumeeniast, Venemaalt, Lõuna-Aafrikast, Uru-

guayst, Ghanast ja mina Eestist. Nagu võite arvata, siis eri kultuure oli meie ühisesse elamisse ülikoolilinnas Athens kogutud kamaluga ja see tõi omakorda kaasa arusaamatusi. Näiteks väljaspool linna suurt poodi küllastades leppisime kokku kellaaja, mil kõik üheskoos bussi istume ja ära läheme. Peaegu kõik olid selleks kokkulepitud kellaajaks bussi kohal, välja arvatud kaks naisterahvast. Ootasime neid ligi pool tundi lõõmava päikese all. Kui nad lõpuks saabusid, hakkasid temperamentsed Ecuadori ja Uruguay meesterahvad häälekalt märku andma, mida nad olukorrast arvasid. Probleem on selles, et Uruguays ja Ecuadoris peetakse kokkusaamisele hilinemist väga ebaviisakaks ja solvavaks, nende kahe naisterahva kultuuris on jällegi väikene hiline mine vastuvõetav. Õppetund: eri kultuuride jaoks on tähtjad ja kellaajad paindlikud, ja kui tahta täpsust, siis tuleb seda ka väljendada.

Minu toakaaslased olid sotsiaalteadlane Mosoumi Bhattacharyya Indiast ning ajakirjanduse regulatsiooni ja kommunikatsiooni õppejõud Amel Abuzaid Sudaanist. Veetsime kõik päevad koos ja meil kulus õige mitu õhtut, arutades oma kodumaa meediat kummitavate probleemide üle.

Sudaanis kuulub väga palju meediaorganisatsioonidele inimestele ja see toob kaasa palju probleeme. Üks on see, et mingeid olulisi rikkumisi ei kajastata üldse, sest need, kes seadust väänavad, on samad inimesed, kellele väljaanded kuuluvad. Indias on samalaadsed probleemid: seal ootatakse ajakirjanikke sageli ära ja inimesteni jõuab informatsioon, mis on selgelt kallutatud. Lisaks on India suur ja lai. Seda illustreerib hästi fakt, et Lääne- ja Ida-Indias on riigi peamised keeled erinevad. Uudised ei jõua igale poole, eriti vaestesse piirkonda-

desse, kus on veel üks probleem — kirjaoskamatus.

Tulles programmi juurde tagasi, siis see kestis kuus nädalat ja sellest umbes poole veetsime Ohio Ülikoolis ja poole jooksul külastasime USA teisi piirkondi. Meid viidi eriilmelistesse toimetustesse, nende hulgas amišite nädalalehte *The Budget*, mille sisu loojad on amišid ise. Nad saadavad toimetusse kirju selle kohta, kuidas neil läheb ja mida nad teevad — nii saavad sugulased ja sõbrad üle riigi nende tegemistega kursis olla. Telefoni või muud sellist nad ei kasuta.

Ohio afroameeriklaste kogukonna ajaleht *The Call and Post* vastandub üpris tugevasti valgete peavoolumeediale. Nende tegutsemise idee seisneb ennekõike selles, et teemadest tuleb rääkida afroameeriklaste perspektiivist, ja nad tunnistasid ausalt, et on selles suhtes kindlasti kallutatud.

Külastasime päevalehte *The Columbus Dispatch*, mis meenutas väga Eesti päevalehtede toimetusi, ent oli muidugi kordi suurem, tegutsedes ühes kuuekorruselises majas, mille igal korrusel asusid eri valdkonnad. Veel käisime CNN-i peakontoris ja National Public Radio's. Lisaks külastasime *Voice of America* eri maade toimetusi, mis kõik tegutsevad ühes hiiglaslikus majas. Eesti kohta ütles giid, et selle maa toimetust pole nende majas juba tükk aega.

San Franciscos saime jalutada pesapalliklubi *The Giants* peastaadionil, kus meile tutvustati sporditurundust ja selle strateegiaid. Veetsime veel mitu tundi Wikimedia peakontoris, kus arutleti vikipeedia teemadel. Pikem diskussioon tekkis väljaöeldud lausest, et igaüks võib olla entsüklopeedia toimetaja ning sisulooja. Aga kes seda kõike kontrollib? Wikimedias olevat väljatöötamisel programm, mis likvideerib automaatselt tahtliku valeinformatsiooni levitamise.

Üks erilisemaid kohti, kuhu me Washingtonis sattusime, oli uudiste muuseum *Newseum*. See on koht, kuhu saadaks mitmeks päevaks ringi uitama kõik meie tudengid.

Viie-kuuekorruselise ehitise igal korrusel olid uudistega seotud väljapanekud eri perioodidest. Kõige kõrgemal korrusel oli Vietnami sõja kajastus ja sellega kaasnenud probleemid. Teises kohas oli väljapanek ajakirjanikest, kes on saanud oma töö eest auhindu ja jäänud hiljem neist ilma, sest nende lood olid väljamõeldised või tuginesid valeinfo-

le. Läbi korruste jooksis üks üüratu sein, mida katsid eri maade 2001. aasta 12. septembri ajalehtede esiküljed.

Programm viis meid veel Minneapolisisse ajakirjandusharidusega tegeleva ühingu AEJMC (Association of Education in Journalism and Mass Communication) konverentsile. Kuigi tegu pidi olema rahvusvahelise konverentsiga, oli raske leida rahvusvahelisi ettekandeid. Tabasin ennast mõtlemast, et iga maailmajagu on omamoodi isoleeritud, ka meie siin Euroopas.

Eks igal ülikoolil-kolledžil on oma võtted, kuidas selles erinevateks piirkondadeks jagunenud maailmas hakkama saada. Näiteks Ohio Ülikool püüab hoida sooje suhteid Hongkongi ja Indiaga. Nad näevad selleks vaeva, kutsuvad sealseid üliõpilasi ja õppejõude enda juurde ning lasevad neil endi kodudes elada.

Meie rühma oli Ohio Ülikoolis programmi eest vastutaja kutsunud lisaks veel ühe hiinlanna. Seega oli meie lõpuks 19-pealises rühmas kaks hiinlannat, kellest üks võttis programmist osa ametlikult, teine mitteametlikult. Eesti Ohio Ülikoolile nii väga huvi ei pakkunud, osalt seetõttu, et oleme Euroopas ja väga tugeva iseseisva mentaliteediga ja — mis siin salata — väga väikesed. Muidugi hämmastasid neid meie e-riik ja tehnoloogilised saavutused.

Scrippsi kolledž

Nii Ameerika Ühendriikide territoorium kui ka rahvaarv on väga suur. Seega ei tule üllatusena, et ka sealsete kõrgkoolide arv on tohutu. Kui läheneda vaid ajakirjanduse ja kommunikatsiooni põhiselt, siis ainuüksi *collegemediamatters.com* toob välja 50 parimat ajakirjanduskooli ja -programmi. Ma ei suutnud kokkuvõttes välja uurida, kui paljudes koolides saab ajakirjandust ja/või kommunikatsiooni õppida. Ohio Ülikooli õppejõud mainisid ennekõike oma rivaale, üks neist on Missouri Ülikool, kuid täit vastust kas või ligilähedase numbrina ma nende käest ei saanud. Nad lihtsalt ei teadnud.

Ma elasin sellises linnas nagu Athens (Ohio osariigis), mis meenutab oma olemuselt suuresti Tartut. See asub samuti jõe ääres, kõik kohad on kõndimise kaugusel ja väga palju liigub ringi tudengeid igalt poolt üle terve maailma. Seal pole aga niisugust ühtset õhkkonda, nagu meie instituudis, sest

kõik nende koolihooned on laiali üle linnaku.

Kindlasti leidub USA-s koole, mis on Tartu Ülikooliga sarnasemad kui Ohio Ülikool. Tartu Ülikoolis püüab kommunikatsioon ja ajakirjandus käia ühte rada ja teha koostööd, Ohio Ülikoolis on kommunikatsioon ja ajakirjandus lahutatud mitmeks eraldi killuks erineva suunitlusega koolide alla.

Ohio Ülikooli kommunikatsioonikolledž kannab nime Scripps College of Communication ning selles õpib üle 2300 inimese. Kolledž jaguneb koolideks, mis keskenduvad kas ajakirjandusele, telekommunikatsioonile, kunstilisele kommunikatsioonile, meediauuringutele või visuaalsele kommunikatsioonile. Olenevalt õppekavast ootab sisseastujaid ees kas essee või erialane test. Kindlasti arvestatakse sisseastuja keskkoolitunnistuse keskmist hinnet.

Järgnevalt loetlengi koolid, mis Scripps kolledži alla kuuluvad.

E.W. Scripps School of Journalism loodi 1924. aastal. Seal saab õppida, kuidas teha teleuudiseid, ajakirja-ajakirjandust, kuidas kirjutada ja toimetada uudiseid ning veebiajakirjandust. Õppida saab veel strateegilist kommunikatsiooni, mis kätkeb endas reklaami ja avalikke suhteid.

J. W. McClure School of Information and Telecommunication Systems keskendub telekommunikatsioonisüsteemile ja -tehnoloogiale; sellele, millised strateegiad ja majanduslikud põhimõtted turul toimivad ja domineerivad, milline on eri institutsioonide kehtestatud regulatsioon.

The School of Communication Studies'i õppekavas seisab, et „ajalooline arusaam kommunikatsiooniteooriast on küll kasulik, ent globaalses konkurentsivõimelises maailmas on see ebavajalik“, mistõttu pööravad nad õppetöös peamist tähelepanu praktilistele oskustele, nagu tugev suuline ja kirjalik kommunikatsioon, interpersonaalne ja grupikommunikatsioon, kriitiline mõtlemine, meediaplaneerimine ja probleemide lahendamine/otsuste langetamine.

Tudengid, kes õpivad koolis The School of Media Arts & Studies, peavad esimese aasta lõpus valima põhisuuna: kas meedia ja sotsiaalsed muutused, mängud ja animatsioon, muusika tootmine ja salvestamine (muusikatööstus), stsenaariumikirjutamine ja tootmine või integreeritud meedia. Valikust oleneb nende edasine õpe.

The School of Visual Communication'is saab

õppida interaktiivsete graafikute loomist ja paberväljaande disaini, kommertsfotograafiat ja dokumentaalset fotoajakirjandust.

Üldine õppesüsteem on Ohio Ülikoolis suuresti sarnane Eesti omaga, on põhiained ja kõrvalained. Kindlasti tasub märkida, et bakalaureuseastmes ei pöörata teooriale nii tõsist tähelepanu kui meil. Tähelepanu hakkab sinna poole rändama magistri- ja juba tõsisemalt doktoriastmes — kõigis neis astmetes saab Scripps kolledžis ka õppida. Ses mõttes tundub, et meie magistriõpe on võrreldav nende doktoriõppega, kus paar aastat tegeletakse „koolis käimise“, teooria lugemise ja meetoditega tutvumisega, seejärel tehakse akadeemiline uurimus, millele tuginedes kirjutatakse lõputöö. Neile tuli üllatusena, kui rääkisid meie magistriastmest ja sellest, et meetoditest saame teada juba bakalaureuseastmes.

Mind huvitas väga, kuidas õpetatakse Scripps uudist. Nende kirjutava meediumi loengud-praktikumid on väga sarnased meie omadega, küll aga oleme meie baasoskused rohkem kildudeks lõõnud. Näiteks ei saa meil õppida reporteritööd enne, kui pole omandatud arusaama, mis on uudis. Ohio Ülikoolis jällegi püütakse reporteritööd, intervjuu, eetikat ja uudist õpetada korraga ühel kursusel. Meil omandatakse laiemad teadmised-oskused esialgu eri õppeainetes, seejärel saavad need uudise kirjutamise kursusel teisel õppeaastal kokku.

Telele ja raadiole pööratakse seal palju tähelepanu, tudengid teevad juba bakalaureuseastmes ise raadiosaateid ja teleülekandeid. Ohio Ülikoolis rõhutatakse väga praktilistele oskustele, kasvõi sellele, et igaüks on võimeline Excelis tegema baastoiminguid, et andmeid sorteerida või võrdlusesse asetada.

Ameerika Ühendriikides on kaks tähtsat ajakirjanduslikku valdkonda, millele palju rõhku pannakse: *datajournalism* ehk andmeajakirjandus ja *dronejournalism* ehk drooniajakirjandus. Kui andmeajakirjandust saab õppida ennekõike ajakirjanduskoolis, siis drooniajakirjandus kuulub juba pigem telekommunikatsiooni alla. Mulle tegi rõõmu, et tudengid olid julged proovima ja katsetama, nad ei hängenud oma katsetusi jagada. Loomulikult saavad tudengid konstruktiivset tagasisidet, nende tehtu üle tunnevad uhkust peale õppejõudude ka vilistlased.

Õppe eripärad

Kogu õpe käib *storytelling*’u ehk loo jutustamise ümber. Igal lool on algus, keskpaik ja lõpp, moodustades kokku ühe, loogilist rada pidi kulgeva narratiivi. Ükskõik mida nad harjutavad, kasvõi pildistamist, kõik peab denotatiivsusest ehk silmaga nähtavast midagi enam edasi andma. Iga lugu, mis fotos, videos, kirjutises peitub, peab olema läbimõeldult mõjus.

Õppejõudude ja tudengite seltskonnas arutati tihti peale, kumb on tähtsam, kas tehniline meisterlikkus või loojutustamise oskus — Ohio Ülikooli õppejõud nentisid ühest suust, et tehnika õpivad kõik ajapikku ära, ent lugu jutustama peab inimene õppima ning pidevalt ennast teritama ja arendama. Kohati terve elu. Nende sõnul ei oska paljud professionaalid praegugi ühte lugu korralikult esitada.

Kolledži peamajas on mitu auditooriumi, mis on Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste maja auditooriumidega suuruste ja võimaluste poolest täiesti võrreldavad. Mis on neil teistmoodi? Kindlasti tehnilised võimalused. Nimelt on neil mitu arvutiklassi, kus on ligi 20 arvutit; neil on pidevalt funktsioneeriv tele- ja raadiotoimetus, lisaks on majas mitu drooni, mida tudengid kasutavad oma lugude jutustamiseks. Neil on üle kampuse mitu õppemaja, nii et õppetöö toimub kord ühes, siis teises kohas. Neil on otseülekande ruum, mida kasutatakse üsna sageli veebiõppe puhul. Tõesti, USA on kõikide võimaluste maa, seal võib veebiõppe teel diplomi kätte saada.

Kolledžis töötavad spetsialistid, kellel on selja taga pikaajaline töökogemus ajakirjanduses või kommunikatsioonivaldkonnas. Paljudel on doktori-kraad, mida rõhutatakse igal võimalikul hetkel, ning suuremalt jaolt ollakse väljaspool kolledžit veel kuskil tööl. Õppejõudude vanus jääb 40. eluaasta kanti, suur osa ületab 50. eluaasta piiri. Sageli kasutatakse seal doktorante, aga pigem teadustöö assisteerimisel ja pisemate ülesannete täitmiseks.

Iga õppejõudu ja teadustöötajat atesteeritakse, et neile ülikoolis püsiv positsioon kindlustada. Hindamiseks (*tenure*) peab töötaja esitama oma senise teadustöö ülevaate ülikooli õppejõududest ja teadustöötajatest koosnevale komisjonile, kes selle üle vaatab ja tulemusi hindab. Kui sind viie tööaasta jooksul positiivselt ei hinnata, siis samal positsioonil enam töötada ei saa. Positiivse hinnangu pälvi-

nud inimesel on töökoht selles ülikoolis pensionini kindlustatud.

Eestlasena on USA-s põnev olla, sest seal õpib eneseupitamise tähtsust. Nimelt usuvad ameeriklased enesepromosse, igapähe on veebilehekülg, kus on tema portfoolio ja millel ta toob välja oma anded. Kogu aeg peab midagi tviitima ehk säutsuma, instagrammima või Facebooki lisama. Olgu see hea või halb — ennast ja enda tegemisi tuleb hoida pildil. Kooliga on sama lugu. Meile öeldi, et säutsuge ükskõik mida ja lisage kool juurde, siis on Scripps kogu aeg pildil. „Vahet ei ole, mida te kirjutate, kirjutage kasvõi halba, aga vähemasti kirjutage,“ ütles meile üks Ohio Ülikooli õppejõud.

Lõpetan oma kirjutise põneva teemaga: kust saab kool raha? Kaks märksõna: annetused ja uurimistoetused (grandid). Kui grant saadakse, siis seda näidatakse kindlasti ka väljapoole. Annetamine on vilistlastele püha kohustus — igal aastal tuleb annetada teatud hulk raha koolile, kust saadi kraad. Mõni peab annetama mitmele koolile, sest on nt bakalaureusekraadi omandanud ühes, magistrikraadi teises ja doktorikraadi kolmandas. See süsteem toidab nende arvutiklasse, tele- ja raadiotoimetust, selle eest ostetakse uut tehnikat, ehitatakse juurde koolihooneid ja nii edasi. Kogenumad õppejõud saavad väga head palka ja kõrgkoolis töötamine on vähemasti Ohio Ülikoolis kõrges hinnas.

Mõne aine võrdlus ühiskonnateaduste instituudi omadega

Ajakirja ja ajalehe toimetamise aine Ohio Ülikooli bakalaureuseastmes: kuidas valida teksti juurde pilte andmebaasidest, kuidas kirjutada pealkirju ja piltide allkirju, kuidas muuta jutustatav lugu tugevamaks, kuidas kujundada ja küljendada väljaandeid, kuidas veebiväljaande sisu levitada ja populaarsemaks muuta, kuidas (kriitiliselt) analüüsida enda ja teiste tööd.

Toimetamise, keele ja stiili aine Tartu Ülikooli magistriastmes: kirjalike tekstide mitmekülgne analüüsimine, uudisväärtuslikkuse hindamine, allikate ja faktide kontrollimine, pealkirjade sõnastamine, juhtlõigu/sissejuhatuse toimetamine, teksti tihendamine, erinevate väljendusvahendite kasutamine ja teadvustamine, õigekirja harjutamine ja

sõnavara mitmekesistamine. Visuaali kujundamine vastavalt sisule.

Teletoiemetamine Ohio Ülikooli bakalaureuseastmes: aine läbinud tudeng mõistab, kuidas TV-reitingud töötavad ja kuidas need televisiooni uudiste produktsiooni ja toimetamise protsessi mõjutavad; miks on vaja rassilist, etnilist ja vanuselist mitmekesisust televisiooni uudiste loojate meeskonda; milline tähtsus on multikultuursusel ja arvamuste mitmekesisusel teleuudistes. Tudengil on teadlikkus kommerts- ja akadeemiliste uuringute tähtsusest teletoiematus; arusaam, mis vahe on televisiooni teksti loomisel võrreldes teiste meediumidega; arusaam, kuidas kasutatakse videot ja heli loo jutustamiseks. Tudengid omandavad tehnoloogilisi teadmisi, et luua ja toimetada teleuudist.

Reporteritöö Tartu Ülikooli bakalaureuseastmes: kursuse edukalt läbinud tudeng oskab leida, raamistada ja fookustada uudist; mõistab tausta-informatsiooni kogumise olulisust ning oskab töötada erinevate allikatega; oskab hinnata ja valida allikaid ning mõistab kasutada erinevaid intervjuerimisvõtteid; oskab planeerida aega, mõistab täht-

aegade olulisust ajakirjanduses ning oskab ajasurve all töötada; oskab vormistada klassikalise kõva uudise konventsioonidele vastavat uudist ning seda faktiliselt ja keeleliselt toimetada.

Veebiajakirjandus Ohio Ülikooli bakalaureuseastmes: aine läbinud tudeng mõistab, kuidas arendada oma visuaalset loo jutustamise oskust veebis; millised muutused toimuvad veebis, et luua uut aktuaalset materjali; missugune on suhe veebi ja televisiooni sisu vahel ning kuidas need teineteist toetavad; mis vahe on reporteritööl, blogimisel ja säutsumisel; tudeng oskab kasutada mitmesuguseid tehnoloogiaid, et luua veebi jaoks sisu; loob toimetuse töö simulatsiooni ajal uudiseid, lugusid, blogisissekan-deid ja säutse päris auditooriumile.

Sissejuhatus digitaalmeediasse Tartu Ülikooli bakalaureuseastmes: kursus annab ülevaate veebiajakirjanduse tehnoloogilistest võimalustest. Käsitletakse meediumispetsiifiliselt trükisõnalise ja audiovisuaalse materjali esitamise viise veebiväljaandes. Kursusel osalejad saavad tarvilikud teadmised töötamiseks ajakirjanduslikus veebiväljaandes reporterina.

Ajakirjandusõpetusest Saksamaal

Ragne Kõuts

Saksamaal on väidetavalt ligikaudu 840 meediale ja/või ajakirjandusele fookustatud õppeprogrammi. Saksamaa Ajakirjanike Liidu esindaja Michael Klehmi hinnangul on tegemist ilmselge ületoodanguga. Selle taustaks olgu toodud asjaolu, et koolide tase on väga ebaühtlane ning ainult üksikud neist on saanud adekvaatse järelkasvu taimelavana ka ajakirjandusorganisatsioonide tunnustuse. Pikka aega valitses Saksamaa ajakirjanduspraktikas kirjutamata seisukoht, et parim ajakirjanik saab inimesest, kellel ei ole akadeemilist ajakirjandusharidust. Arvati, et n-ö inimene tänavalt oskab vaadata toimuvat tavalise inimese silmadega ja seda ka sobivalt edasi anda. Igasugune treening uudisväärtusliku äratundmiseks või „õigel“ viisil esitamiseks arvati tegelikult liialt moonutavat. Selline taustahoiak ei ole paljude vanema põlvkonna toimetajate hulgast tänaseni kadunud, kuigi võrreldes varasemaga on ühiskond muutunud hoopis komplekssemaks ning selle mõistmiseks ja selles toimuvate protsesside hindamiseks kulub akadeemiline haridus vägagi ära. Siiski ei paku ajakirjandusharidust mitte ainult akadeemilised õppeasutused, seda võib õppida ka arvukates eraõiguslikes ajakirjanduskoolides ning meediaorganisatsioonide enda koolitusüksustes.

Tööandjate silmis annab mainekaimat ajakirjandusharidust Dortmundi ülikool, mille õpetamise kontseptsiooni tuntakse Saksamaal kui „Dortmundi mudelit“. Kombineerides teoreetilist ja praktilist õpet ning — õpitud teadmiste ja oskuste rakendamist toimetustes, valmistab sealt saadud haridus tööks ajakirjanduses parimal viisil ette nii töö-

andjate kui ka ajakirjanike liidu esindajate arvates. Ajakirjanduse bakalaureuseõppesse võetakse ainult neid kandidaate, kellel on ette näidata vähemalt kuuekuuline ajakirjanduslik töökogemus. Õpe kestab neli aastat, millest viiendal ja kuuendal semestril on üliõpilased ülikoolist eemal ja sooritavad oma *voluntariaati* (*Volontariat*) — meediaorganisatsioonides korraldatud õppega seotud praktikat. Õpe toimub meediaorganisatsiooni enda koolitusüksuses läbimõeldud programmi alusel. Oma „koolid“ on kõigil suurematel toimetustel: Deutsche Wellel, ARD/ZDF-il, RTL-il, Springeril ja paljudel teistelgi. Sageli rakendatakse üliõpilasi konkreetse ajakirjandusliku väljundi tegemisel — näiteks Springeri kirjastuse koolitusüksuses teeb just tudengite seltskond üleriigilise päevalehe Die Welt tabloidiformaadis sõsarväljaannet Die Welt kompakt. Tavaliselt kestab voluntariaat kaks aastat (sh nt eetikakoolitust antakse ajakirjanikuhakalistele kaks kuud), välja arvatud Dortmundi ülikoolis, kus see ülalkirjeldatud mudeli kohaselt kestab ühe aasta. Voluntariaadi koha peab üliõpilane endale ise leidma. Nendele on kõva konkurents, sest isegi suuremad ja mainekamad ajakirjandusorganisatsioonid ei võta koolitusele korraga kuigi palju tudengeid — näiteks ARD/ZDF-is läbib igal aastal voluntariaadi vaid 18 tudengit. Aga püüelda tasub, sest see on suurepärane võimalus saada jalg toimetuse ukse vahele ning luua kontakte, et kindlustada oma esimene töökoht.

Dortmundi ajakirjandusõppe mudel sisaldab ka õpinguteaegset tööd „mängutoimetustes“ — ülikoolil on oma tele-, raadio-, trüki- ja veebitoimetust, kus üliõpilased osalevad teisel ja kolmandal semestril kõikide toimetuste tegevuses reporterite ja tehniliste töötajatena. Toimetuste tehtule pääseb ligi ka avalikkus. Nelja toimetuse tööd koordi-

Kokkuvõtte esinemisest EAAS-i koosolekul 25. novembril 2016, mis tugineb 2016. aasta maikuus Balti riikide ajakirjanduskoolide õpejuhtidele DAAD-i (Deutscher Akademischer Austauschdienst) poolt organiseeritud ringreisi muljetele, autori kaheaastasele meedia ja kommunikatsiooni valdkonnas õppimise kogemusele Saksamaal ning täiendavale infootsingule avalikkusele kättesaadavatest infoallikatest.

neerib poole kohaga töötav „pärisajakirjanik“, liiks juhendavad toimetusi peatoimetaja rollis seitsmenda ja kaheksanda semestri tudengid, kes on ise voluntariaadi läbinud ja näinud, kuidas käivad asjad „päriselus“.

Enesestmõistetavalt toetavad ajakirjandusõppinguid silmaringi laiendavad ja mõtlemist arendavad õppeained, nagu näiteks õigus ja poliitika, ühiskond ja sotsiaaluuringud, ühiskonnateooria ja ühiskondlik struktuur, teadustöö alused. Spetsialiseerumine on võimalik nii bakalaureuse- kui ka magistritasemel, näiteks on võimalik omandada majandusajakirjanduse, erineva kitsama spetsialiseerumisega teadusajakirjanduse või kultuuriajakirjanduse eriala. Teistes ajakirjandusharidust andvates kõrgkoolides sõltub spetsialiseerumine ülikooli tugevustest.

Dortmundi mudel on sisse töötatud viimase 30 aasta jooksul ja vajab nüüd uuendamist, mistõttu toimuvad tulised arutelud, kuidas seda teha. Üks muutmise põhjus on asjaolu, et gümnaasiumilõpetajad on akadeemilise personali hinnangul järjest nooremad ja ebaküpsamad — vähem valmis iseisvaks tööks ja vastutuse võtmiseks.

Pärast kõrgkooli lõpetamist minnakse Saksamaal nagu Eestiski tööle vastavalt omandatud erialale ja sõltuvalt koolist kas ajakirjandusse või kommunikatsioonivaldkonda. Näiteks Hamburgi ülikooli ajakirjandusprofessor Irene Neverla hindas, et nende ajakirjanduse ja kommunikatsiooni magistriskava lõpetajad jaotuvad tööturul ligikaudu 2/3 ajakirjanduse ja 1/3 kommunikatsiooni vahel. Aga tavaliselt ei põlga ajakirjandusse tööle läinud lõpetajad samal ajal täita ka PR-ülesandeid. Klassikalise ärimudeli kokkukukkumise tõttu on professionaalne ajakirjandus ka Saksamaal suure majandussurve all ning ajakirjanike palgad ja toimetulek tekitavad üha enam probleeme.

Värskelt hariduse saanud noore inimese liiku-

mine ajakirjandusõppest tööturule kujutab endast enamasti kolgatareed. Saksamaa tööturul valitsev olukord on aastakümneid survestanud just noori, mistõttu nende jõudmine oma esimese kindla lepinguni on muutunud teiste suurte elusündmustega, nagu näiteks abiellumine, võrreldavaks sündmuseks. Ja seda ka ajakirjanduse valdkonnas. Palju sisuloojaid töötab vabakutselisena, mille tulemusel on suurlinnades üpris levinud ajakirjandusbürood ehk vabakutseliste toimetused, kus nad tegutsevad külg külje kõrval teiste omasugustega ning saavad vajadusel üksteiselt abi ja tuge. Selline töömudel on paljudele ainus võimalus iga päev ajakirjanikuleiba teenida. Oluline tugiorganisatsioon on ka ajakirjanike liit, kes jagab n-ö priipäaseid eksklusiivsele infoliikumise turule. Ajakirjanike liit on Saksamaal endiselt mõjuvõimas organisatsioon, millega arvestavad nii meediaorganisatsioonid kui ka poliitikud.

Ajakirjanike liitu kuulub umbes pool Saksamaa ajakirjanikest — Michael Klehmi andmetel oli liikmeskonna suurus 2016. a mais ligikaudu 35 000 inimest (seega on tegutsevaid ajakirjanikke Saksamaal hinnanguliselt 70 000). Liidu liikmetest on enam-vähem pooled vabakutselised. Ajakirjanike liidu hinnangul on Saksamaal tegutsevatest ajakirjanikest enamik (ligikaudu 70%) kõrgkooliharidusega. Aga just akadeemilise hariduse puhul kurdavad üliõpilased, et neid valmistatakse ette tööturu jaoks, mida enam ei eksisteeri. Ka Eestis ei ole selline seisukoht tundmatu. Viimasel kolmel aastakümnel on ajakirjanikutöö oluliselt muutunud ning ajakirjanduses täidetavad rollid on nüüd eripalgelised, et üks-kaks haridusprogrammi ei suuda koolitada kõikidele töökohtadele vajaminevaid spetsialiste. Kes see ajakirjanik tänapäeval õieti on, on muutunud küsimuseks nii Saksamaal kui ka Eestis.

V A R I A

Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2016. aastal

Peeter Vihalemm

2016. aastal lõpetas bakalaureuseõppe ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal 42 inimest, ligi samapalju kui 2014. aastal (44 inimest) ja vähem kui 2015. aastal (52). Ajakirjanduse ja/või kommunikatsiooni alal 60 aasta jooksul (1957–2016) vähemalt kolmeaastase bakalaureusehariduse saanute koguarv oli 2016. a lõpuks 1451.

Magistrikraadi saanute arv oli 2016. a väiksem kui varasematel aastatel, 30 inimest (2015. a 35 ja 2014. a 38). Uusi ajakirjandusmagistreid oli 7, kommunikatsiooni juhtimise magistreid 23. Ajakirjanduse või kommunikatsiooni juhtimise alal on aastatel 1993–2016 magistrikraadi saanud 325 inimest.

Doktoritöid meedia ja kommunikatsiooni alal kaitsti 2016. a kaks, samapalju kui 2015. a ja 2014. a. Kokku on instituudis/osakonnas ettevalmistatud doktoritöid kahekümne aasta jooksul (1997–2016) kaitstud 33.

5. septembril kaitses oma doktoritööd Andres Kõnno — „The Modelling of Communication and its Applications in a Longitudinal Research: Examples of Estonian, Finnish and Russian Journalism in the 20th Century“ („Kommunikatsiooni modelleerimise võimalused ja rakendused longituudiuuringutes Eesti, Soome ja Venemaa 20. sajandi ajakirjanduse näitel“, juh Maarja Lõhmus). Aastaraamatus on toodud ülevaade tema doktoritööst.

7. oktoobril kaitses doktoritööd Olga Einasto — „Academic Library E-service Quality and Working User: Conceptual Model“ („Ülikooliraamatukogu e-teenuse kvaliteet ja „töötav kasutaja“: kontseptuaalne mudel“, juh Pille Pruulmann-Vengerfeldt ja Marju Lauristin).

30 uuest magistrist lõpetas 21 magistritööga (70%) ja 9 magistrieksamiga (30%). Aasta varem oli eksamiga lõpetanute osakaal suurem, 40%.

Üheksa kaitstud tööd (30% lõpetajatest, 43% kaitstud töödest) seondusid ajakirjanduse ja meediaga (vt nimekirja allpool, tööde digitaalsed täistekstid on kättesaadavad TÜ raamatukogus, aadressid on toodud pealkirjade juures). Aasta varem oli ajakirjanduse ja meediaga seonduvate magistritööde osakaal samal tasemel, 29% lõpetajatest.

Selles aastaraamatus on esitatud ülevaated viiest magistritööst (Madis Järvekülg, Kertu Kula, Tuudur-Jaan Rekkor, Merilyn Säde ja Mihkel Tamm).

2016. a 42-st bakalaureuseastme lõpetanust kaitsesid 27 (64%) bakalaureusetöö ja 15 tegid lõpuksami (36%). Nagu magistritegi puhul, oli aasta varem eksamitegijate osakaal suurem, 48%.

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd moodustasid kaitstud töödest valdava enamiku (78%), aasta varem oli neid 59%. Selles aastaraamatus on esitatud ülevaated kahest bakalaureusetööst (Kadri Org ja Heleri Tamme).

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad magistritööd 2016

Taavi Eilat. „Klaperjaht, mis ei lõpe kunagi?“ —

Meedia roll poliitiku avaliku tegevuse kujundajana poliitiliste skandaalide näitel (juh Marju Lauristin, <http://hdl.handle.net/10062/51934>).

Madis Järvekül. Muusikakriitika väärtushoiakud Eesti trükiajakirjanduses (juh Marju Lauristin, <http://hdl.handle.net/10062/53845>).

Anneli Kann. Tantsu representatsioon Eesti kultuuriajakirjanduses (juh Maarja Lõhmus, <http://hdl.handle.net/10062/51939>).

Kertu Kula. Tasuline veebisisu maakonnalehtedes: strateegiad, praktikad ja lugejate kogemused ning ootused (juh Marju Himma-Kadakas, <http://hdl.handle.net/10062/51941>).

Kristin Pihu. Tarbimiskäsitlused Eesti meedias majanduskriisi perioodil (2008–2010) (juh Triin Vihalemm, <http://hdl.handle.net/10062/51962>).

Anna Pöld. Avalik-õigusliku ringhäälingu eesmärgid ja tulevik Eestis: ERRi töötajate, ajakirjanike ja ajakirjanduspoliitika kujundajate arvamused (juh Maarja Lõhmus, <http://hdl.handle.net/10062/51960>).

Tuudur-Jaan Rekkor. Lugejate representatsioon teatrikriitilistes kirjutistes 2014–2015 (juh Ragne Kõuts-Klemm, <http://hdl.handle.net/10062/51965>).

Merilyn Säde. Magistrantide professionaalse eneseanalüüsi areng ja refleksiooni toetamine Tartu Ülikooli ajakirjandusõppes (juh Brit Laak ja Signe Ivask, <http://hdl.handle.net/10062/51966>).

Mihkel Tamm. Nutiseadmest uudiste lugemine (juh Ragne Kõuts-Klemm, <http://hdl.handle.net/10062/51968>).

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd 2016

Linda Eensaar. Nõuanded laste kasvatamiseks ajakirjades Nõukogude Naine ja Eesti Naine nõukogude aja lõpus ja taasiseseisvunud Eestis (juh Triin Kurrikoff ja Veronika Kalmus, <http://hdl.handle.net/10062/52003>).

Urmas Glase. Väikeleht Järvemaal Türi, Koeru ja Roosna-Alliku vallas (juh Ragne Kõuts-Klemm, <http://hdl.handle.net/10062/52014>).

Birgit-Helis Heinsalu. Facebooki kasutamisest loobujad: põhjused ja kogemused (juh Andra Siibak, <http://hdl.handle.net/10062/52019>).

Liisa Höbe. Sirbi muusikakäsitlus tegijate ja ekspertide vaates (juh Ragne Kõuts-Klemm, <http://hdl.handle.net/10062/52016>).

Simo Andre Kadastu. Huumoriprogrammi loomine Eesti Raadios „Meelejahutaja“ näitel (juh Ragne Kõuts-Klemm, <http://hdl.handle.net/10062/52020>).

Carmen Karnö. Eesti noorte kokkupuude pornograafilise sisuga ning seonduvad pädevused: ekspertide hinnangud (juh Maria Murumaa-Mengel, <http://hdl.handle.net/10062/52022>).

Eeva-Lotta Kivi. Uudise loomiseks kuluva aja mõõtmine ja ajakirjanike töörütmi kaardistamine (juh Halliki Harro-Loit, <http://hdl.handle.net/10062/52024>).

Susann Kivi. Mineviku aktualiseerimine Eesti kui siirdeühiskonna ajakirjanduses ajalehe Edasi > Postimees näitel aastatel 1989–1995 (juh Halliki Harro-Loit, <http://hdl.handle.net/10062/52983>).

Emily Lindsalu. Laste ekraanimeedia lemmik- tegelaskujud ning nende roll laste ja vanemate igapäevaelus (juh Kristiina Kruuse, <http://hdl.handle.net/10062/52029>).

Kristjan Ats Mägi. Eksperiment interneti mõjust vandenõuteooriate usutavusele (juh Mari-Liis Madisson, <http://hdl.handle.net/10062/52032>).

Kadri Org. Saatekülaliste ekspertiisitüübid telestaates „Vabariigi kodanikud“ (juh Külliki Sepel, <http://hdl.handle.net/10062/52034>).

Allan Rajavee. Hea ajakirjanduspraktika järgimine ajakirjanduspreemiale nomineeritud ajakirjanike poolt (juh Marju Himma-Kadakas, vt <http://hdl.handle.net/10062/52035>).

Gerda Rentel. Pagulasvastase veebikommuuni „Ei pagulastele / Estonians against refugee quotas“ roll Eesti pagulasdebatis: kommuuni liikmete arvamused ja kogemused (juh Mari-Liis Madisson, <http://hdl.handle.net/10062/52037>).

Kadri Salamäe. Uuriva ajakirjanduse, kollase ajakirjanduse ning skandaali tunnused Bonnieri preemia võidutöodes aastatel 2005–2015 (juh Signe Ivask, <http://hdl.handle.net/10062/52039>).

Mark Šandali. Baltisaksa ajalehtede välimus 1800–1870 (juh Roosmarii Kurvits, <http://hdl.handle.net/10062/52040>).

Heleri Tamme. Ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialade õppimise motiivid Tallinna ja Tartu Ülikooli bakalaureuseastme tudengite seas (juh Ragne Kõuts-Klemm, <http://hdl.handle.net/10062/52041>).

Madle Timm. Ajakirjanike ja sportlaste/treenerite vaheline suhtlus Eesti spordiajakirjanduses (juh Marju Himma-Kadakas, <http://hdl.handle.net/10062/52042>).

Mattias Varem. Valimiskajastuste kommertsialiseerimine Eesti *online*-meedias 2012. aasta USA presidendivalimiste näitel (juh Külliki Seppel, <http://hdl.handle.net/10062/52043>).

Karl-Villiam Vaserik. Vene keelt emakeelena kõnelevate noorte arvamus kanalist ETV+ (juh Pille Pruulmann-Vengerfeldt, <http://hdl.handle.net/10062/52044>).

Merlin Vettik. Ajakirjanduses laste meediarepresentatsiooni läbivad dilemmad (juh Halliki Harro-Loit, <http://hdl.handle.net/10062/52045>).

Jaanus Vogelberg. Lugejate arusaamad Telegram.ee-st kui alternatiivmeedia väljaandest (juh Marko Uibu, <http://hdl.handle.net/10062/52046>).

Tallinna ülikooli Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituudis 2016. aastal kaitstud ajakirjanduse- ja meediateemalised magistritööd

Barbi Pilvre

Tallinna Ülikoolis kaitsti 2016. aastal 15 ajakirjanduse- ja meediaalast magistritööd, juhendajateks Raivo Palmaru, Barbi Pilvre, Indrek Ibrus, Kaja Tampere, Päivi Tirkkonen ja Katrin Aava. Tööd käsitlesid trükimeedia ja *online*-meedia sisu ning sotsiaalmeedia aspekte, ristmeediat ja ajakirjanike identiteeti.

Doris-Marii Kondrat uurib oma töös „Framing the European Refugee Crisis in Estonian Online News Media“ („Euroopa põgenikekriisi raamistamine Eesti uudisteportaalides“) pagulaskriisi kajastamisel kasutatud raamistusi. Erinevaid analüüsimetodeid kombineerides selgitas autor ka seda, kuidas lugejad neid raamistusi mõistavad ja kuidas nad kujundavad oma arusaamu pagulaskriisist meediaraamistuse alusel.

Kooseluseaduse kajastusi meedias käsitlevad **Kadri Kosk** oma magistritöös „Meedia kuvand kooseluseaduse ümber läbi Postimees-online meediakajastuse“ ja **Kaili Kupits** töös „Milliste diskursuste kaudu konstrueeriti kooseluseadust Ees-

ti trükimeedias“. Kadri Kosk analüüsis Postimees-online'is ilmunud tekste, mis vastasid otsingusõnale „kooseluseadus“. Ta kirjeldab kontentanalüüsi ning kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutades vähemuste vaenamise ümber esinevat diskussiooni. Kaili Kupits uurib, millises kontekstis ja milliste aladiskursuste kaudu kirjutatakse kooseluseadusest ning millised on kooseluseaduse pooldajate ja vastaste põhiargumendid. Kombineerides kontentanalüüsi ja diskursuseanalüüsi, leidis ta 2014. a trükimeedia tekste uurides, et kooseluseadust konstrueeriti ühiskonna hukuga seotud hirmu, perekonna tähenduse, kaasaegsuse/traditsioonilisuse, poliitika, laste õiguste ja religiooni diskursuse kaudu.

Gerda Noorlind analüüsib oma magistritöös „Meediaskandaal Kaur Kenderi teose „Untitled 12“ näitel“, kuidas trükiajakirjandus konstrueeris tekstiliselt ja visuaalselt Kaur Kenderit ja tema teost „Untitled 12“. Töös kasutatakse meediaskandaali mõistet. Peamise diskursusena ilmses kriminaalsuse diskursus, millest võib järeldada, et ajakirjandus käsitles teost „Untitled 12“ pigem kuriteojuhtumina

krimiuudiste valdkonnas kui kirjandussünnimuse-
na. Peamiseks sõnasaajateks olid õigusemõistmise-
ga seotud tegelased. Visuaalselt domineeris kirjani-
ku kujutamine õigusemõistmise kontekstis.

Viivika Siplane uurib magistritöös „Riigikogu
kuvand Facebooki sisu näitel“, kuidas kasutavad
Riigikogu liikmed ja kommunikatsiooniinimesed
sotsiaalmeediat parlamendi tegevuste kommunika-
tsioonis. Analüüsides poliitikute, komisjonide, par-
lamendi esimehe ja Riigikogu üldise kommunika-
tsiooni infovoo sisu, järeltab autor, et Riigikogu ka-
sutab Facebooki vähe, toodetav sisu on ebaühtlane
ja pigem juhuslik. Selgus, et valdav osa XIII koos-
seisu saadikutest on Facebookis aktiivsed (n=92),
samas on kontod vaid kolmel komisjonil: riigikaitse-
komisjonil, väliskomisjonil ja Euroopa Liidu asjade
komisjonil, mis on oma olemuselt konsensuslikud.
Problemaatiliste teemadega tegelevad komisjonid
pole FB-s esindatud, nagu ka keerulisemad teemad
(töövõimereform, komisjonide töö salvestiste säili-
tamine).

Ere Uiho analüüsib kvalitatiivselt riikliku vene-
keelse telekanali ETV+ kuvandit Eesti meedias, tu-
ginedes 38 artiklile, kus võttis kokku sõna 26 ini-
mest: kanali enda meeskond, poliitikud, eksperdid
ja teised ajakirjanikud. Enam kõneainet tekitasid
kanaliga seotud skandaalid: seostamine Eesti riik-
like huvide esindamisega või Venemaa vastupropa-
ganda, aga ka ETV+ meeskonna professionaalsus,
vastavus avalõigustlikele normidele, meelelahutuse
osakaal. Kõige rohkem oli juttu riiklikult rahastata-
va kanali olulisest, kuidas see aitab kaasa lõimumi-
sele ning ühise informuumi loomisele.

Sten Juur kirjeldab oma magistritöös „Ristmee-
dia kasutamine ja juhtimine „Eesti laulu“ näitel“
ERR-i meediakommunikatsiooni muutuvaid prak-
tikaid „Eesti laul 2016“ konkursi näitel. Töö aineks
oli ristmeedia kasutus ehk samaaegne eri kanalite
jaoks sisutootmise protsess „Eesti laulu“ konkursi
kommunikatsiooniks ajavahemikus 2015–2016 ala-
tes planeerimisest kuni lõppkontserdi ülekandeni.
Töös kirjeldatakse, kuidas kasutab ja arendab suur
organisatsioon oma võimekust suurürituse kom-
munikatsiooniks.

Siiri Suutre uurib oma magistritöös „Eesti ma-
jandusajakirjanduse muutused ja areng 1994–2014
päevalehtede baasil“ majandusuudiste kirjutami-
sel toimunud muudatusi: mil määral on traditsioo-
niliselt „kõvaks“ peetavate uudiste osakaal ajaleh-
tede majanduskülgedel kahanenud ning suurene-
nud muude uudiste osakaal (kõmu, meelelahutus,
tarbijauudised, *human interest* uudised). Kontent-
analüüsi tulemused näitasid, et kahe aastakümne-
ga on majandusuudiste arv jätkuvalt vähenenud. Kui
1990-ndatel koosnesid majandusuudiste leheküljed
valdavalt „kõvadest“ uudistest, eesmärgiga anda
infot poliitika- ja majanduselus toimuva kohta, siis
tänapäeval on uudistevalik mitmekesisem.

Liis Bakhoffi magistritöös „Kuidas konstruee-
ritakse kütuseaktsiisi tõusu Eesti *online*-meedias“
on kombineeritud kontent- ja kvalitatiivset analüü-
si. 304 tekstile ja üle 5000 internetikommentaari-
le tuginedes kirjeldab autor kütuseaktsiisi tõusu üm-
ber ilmnevat poliitilist võimuvõitlust. Anonüüm-
setes kommentaarides tõstatati muu hulgas parla-
mendivastase usaldamatuse teema. Meedias loodi
koalitsioonierakondadest eranditult negatiivne ku-
vand ja autori hinnangul isegi riivati poliitikute sõ-
navabadust.

Heleriin Jõesalu kirjeldab oma magistritöös
„Eesti ajakirjanike arusaamad usaldusest ja selle-
ga seotud probleemidest nüüdisaegses uudismee-
dias“ meediausaldust kui süsteemiusaldust. Selgus,
et ajakirjanike meelest on lugejate ootused nende
tööle muutunud, info edastamise asemel on lugeja-
le saanud oluliseks uudiste mõtestamine ja nendes
oriendituda aitamine. Aga ajakirjanike tööprakti-
kad *online*-uudismeedias ja uudise vormi muutu-
mine ei toeta töö autori meelest nimetatud ootus-
tele vastamist.

Kertu Treubladt kirjeldab oma magistritöös
„Privaatsuse tähtsus ja tähendus sotsiaalmeedias
17–19-aastaste koolinoorte näitel“, kuidas noored
tajuvad sotsiaalmeediat kasutades privaatsusega
seotud ohtusid. Selgus, et noorte jaoks on privaat-
ne info tervise ja suhete kohta, pildid, mille levikut
nad ei soovi, ja detailne isiklik info. Ilmnes, et noo-
red teadvustavad ja ka kaitsevad oma privaatsust.

Pia Kauts vaatleb oma magistritöös „Tähenduste konstrueerimine Instagramis kolme Eesti moe- ja ilublogija pildivoos“, kuidas blogijad poodlemis- ja toiduelamusi tutvustades, muu hulgas *selfie*’de kaudu, on eeskujuks oma lugejatele ning püüavad mõjutada lugejate tarbimisvalikuid.

Emma Inkinen uurib oma magistritöös „Phenomenon of Russian Hybrid-Trolls in Comment Section of Finnish Online News Media“ („Vene hübriidsõja trollid kui nähtus Soome *online*-uudismedia kommentaariumides“) infosõja tunnuste ilmne- mist Soome *online*-meedia kommentaarides. Tekste uuriti kahest perioodist: juuli 2014 ja oktoober 2015, kõik tekstid olid seotud Malaysian Airlines lennu MH17 katastroofiga. Internetitrollide ilmne- mist ei suudetud tuvastada konkreetselt, ent sedas- tati, et 13% kommentaaridest olid venemeelsed, esi- nes nii informatiivseid kui ka veenvas laadis avaldu- si. Töös nimetatakse neid halliks propagandaks, sest kommentaarid ilmusid uudiseid puudutavate tava- liste kommentaaride hulgas.

Tatiana Vinichenko uurib oma magistritöös „The New Landscape of Music Journalism: Media Imperialism vs Localization of Music Coverage in Northern Europe“ („Muusikaajakirjanduse uus maastik: Meedia imperialism vs. muusika kat- mise lokaliseerimine Põhja-Euroopas“) muusika- ajakirjanduses toimunud muutusi Põhja-Euroo- pa maades pärast sotsiaalmeedia (Web 2.0) tõusu. Muusikaajakirjanike ja toimetajatega tehtud süvaintervjuude abil selgitati muutusi formaatides, allika- te valikus, struktuurset ja sisulisi teisenemisi. Sel- gus, et ligipääs allikatele on paranenud ja ülekaalu on saavutanud *online*-väljaanded.

Unn-Saara Sampu analüüsib magistritöös „Hate Speech Analysis of the Facebook Community „Ei pagulastele / Estonians Against Refugee Quotas“ („Vihakõne analüüs Facebooki grupi „Ei pagu- lastele / Estonians against refugee quotas“ alusel) Facebooki pagulasvastase grupi postitusi ja interv- juusid grupi liikmetega. Kaardistatakse grupis levi- va vihakõne narratiive ja peamisi sotsiaalse reaalsu- se konstruktsioone.

Preemiad, aunimetused, stipendiumid 2016–2017

Sulev Uus

Aasta ajakirjanik

- Eesti Ajalehtede Liidu ajakirjanduspreemiate konkursi peaauhinna ja aasta ajakirjaniku tiitli pälvis Äripäeva ajakirjanik KOIT BRINKMANN.

Eesti Ajalehtede Liidu ajakirjanduspreemiad

- Teist korda väljaantava elutööpreemia sai nädalalehe Maa Elu peatoimetaja PEETER RAIDLA.
- Noore ajakirjaniku preemia võitis Eesti Päevalehe reporter LAURA MALLENE.

Mõlemat preemiat rahastavad ajakirjandustasutaga eraisikud Hans H. Luik, Igor Rõtov, Toomas Leito, Jüri Ehasalu ja Margus Mets.

- Aasta parima üleriikliku uudisloo auhinna sai TUULI JÕESAAR Eesti Päevalehes ilmunud lugudega „Ränga bussiõnnetuse toimumiskohas eiratakse riiklikke libedustörje nõudeid“, „Libedustörje nõudeid ei täidetud suurtel maanteedel aastaid“ ja „Maanteeametil kästi libedustörje lepinguid kiiresti muutma hakata“.
- Aasta parima arvamuse loo auhinna pälvis KRISTER KIVI Eesti Ekspressis ilmunud looga „Minge kukele oma spordiga!“.
- Parima olemusloo auhinna võitis JAANUS PIIR-SALU Postimehes ilmunud looga „Anton Vaino tõusis Kremli esiametnikuks poole aastaga“.
- Parima venekeelse loo preemia võitsid NIKOLAI KARAJEV ja JELIZAVETA FOMINA venekeelses Postimehes ilmunud artiklitega Vene teatri rahaprobleemidest.
- Multimeedia auhinna said TIIT BLAAT, RAUNO VOLMAR, ESTER VAITMAA,

HELERI KURIS, LIISI VISKUS, ALARI HEINSOO, MADIS VELTMAA ja MART NIGOLA Delfis ilmunud tööga „EV 100 saja nädala projekt: MAJAD“.

- Parima maakonnalehes ilmunud uudise auhinna võitis RANNAR RABA Sakalas ilmunud kirjuti-sega „Linnavalitsuse liige varjas seost vaidlusalse elamuarendusega“.
- Parimaks maakonnalehe arvamuse loo tunnistas ERIK KALDA Põhjarannikus ilmunud „Riigi väärkuse küsimus“.
- Parima maakonnalehes ilmunud olemuslooga „Andrusega Kerstil külas“ kirjutasid MART SOIDRO ja ANDRUS KIVIRÄHK Meie Maas.
- Ajalehtede kujunduskonkursil võitis suurte lehtede kogu kujunduse eest kulla ÄRIPÄEV, väikeste lehtede kogu kujunduse eest said pronksauhinna PÄRNU POSTIMEES ja SAARTE HÄÄL. Olemuslugude kujunduse kategoorias võitis suurtest lehtedest TARTU POSTIMEES, väikestest lehtedest sai hõbeauhinna VIRUMAA TEATAJA. Avatud rühmas teenis kulla LÄÄNE ELU. Veebikülgede kategoorias sai hõbeda ÕHTULEHE mobiilne veebikülg. Digitaalsete üksikprojektide kategoorias sai kuldauhinna EESTI PÄEVALEHE / DELFI projekt „Mõjukad“.
- Pressifotode auhinnad anti välja koos Eesti Pressifotograafide Liidu, Canoni ja Overalliga. Aasta pressifoto ja parima uudisfoto auhinna võitis ANDRAS KRALLA Äripäevas ilmunud fotoga ärimees Henry Kallasest. Aasta olemusfoto auhinna pälvis ANNIKA HAAS fotoseeriaga Eestisse ümberpaigutatutest. Aasta portreefoto auhinna sai ANDRAS KRALLA Äripäevas ilmunud fotoga ilukirurg Jüri Kullamaast koos kliendiga. Aasta spordifoto auhinna teenis BIRGIT PÜVE seeriaga noortest sumomaadlejatest. Aasta pressivideoks valiti Delfi Sensori videolugu

„Millised šansid on keskmisel Eesti mehel saada politsei eliitüksusesse?“, autorid MARK ŠANDALI ja MIHKEL TAMM.

- Uuriva ajakirjanduse auhinna ehk Bonnier'i preemia pälvis MARIANN MÄNNI Eesti Ekspressis ilmunud lugudega toonase maaeluministri Martin Repinski tegemistest ja tegematajätmistest talu kuuluvas Konju talus. Preemia on välja pannud meediakontsern Bonnier ja ajaleht Äripäev.

Eesti Ajakirjanike Liidu auliikmed

- Eesti Ajakirjanike Liidu 29. kongressil anti liidu auliikme nimetus rahvusringhäälingu keelenõustajale, kauasele uudisteajakirjanikule RIINA EENTALULE ja Austraalia Eesti kogukonna nädalalehe toimetuskolleegiumi liikmele ning Sydney eestikeelsete raadiosaadete kaastöötajale TIJU SALASOOLE. EAL-i kuulub T. Salasoo 1994. aastast.

Eesti filmi- ja teleauhinnad (EFTA) 2017

Eesti Filmi Instituut korraldas esimese Eesti filmi- ja teleauhindade konkursi.

Teleauhinnad

Parim tõsielusaade: „EESTI LOOD“, ERR.

Parim teleseriaal: „ENSV“, ERR.

Parim info- või publitsistikasaade: „PEALTNÄGIJA“, ERR.

Parim uus saade: „ROALDI NÄDAL“, Kanal 2.

Parim meelelahutussaadet: „SU NÄGU KÕLAB TUTTAVALT“, TV3.

Parim naissaatejuht: ANU VÄLBA, „Hommik Anuga“, ERR.

Parim meessaatejuht: JOONAS HELLERMA, „Plekktrumm“, ERR.

Parim toimetaja: MIHKEL KÄRMAS, „Pealtnägija“, ERR.

Parim naisnäitleja: HELENE VANNARI, „ENSV“, ERR.

Parim meesnäitleja: ARGO AADLI, „ENSV“, ERR.

Parim režissöör: OVE MUSTING, „Eesti laul“, ERR.

Parim operaator: MARGUS MALM, „Su nägu kõlab tuttavalt“, „Me armastame Eestit“, TV3.

Filmiauhinnad

Filmikategooriate võitjate hulgas olid ka:

parim dokumentaalfilm „ARMASTUSE MAA“, rež Liivo Niglas, F-seitse;

parim lühifilm, sh lühidokumentaalfilm „HABRAS MAAILM“, rež Ants Tammik, Vesilind.

Eesti Ringhäälingute Liidu aastapreemia

Kuldmikrofoni pälvis tuntud ajaloolane ja pedagoog, menuka saatesarja „Müstiline Venemaa“ autor ja saatejuht DAVID VSEVIOV. Sari on eetris olnud ligemale 20 aastat, kokku üle 700 saate.

Valdo Pandi preemia

Valdo Pandi ajakirjanduspreemia sai ETV saatejuht INDREK TREUFELDT pikaajase silmapaistvalt hea ja mitmekülgse ajakirjandusliku tegevuse eest.

Hea Sõna auhind

Eesti Naistoimetajate Ühenduse Hea Sõna auhinna pälvis Eesti Ekspressi ajakirjanik, vähiravifondi Kingitud Elu asutaja ja eestvedaja TOIVO TÄNAVSUU.

Sirbi laureaadiid

Kultuurilehe Sirp laureaateideks 2016. aastal avaldatud artiklite eest kuulutati poola filmiajakirjanik MARTA BAŁAGA, helilooja JÜRI REINVERE ning jurist ja tõlkija MARI-LIIS SEPPER.

Enn Soosaare esseistikaauhind

Enn Soosaare eetilise esseistika auhinna pälvis helilooja JÜRI REINVERE Sirbis ilmunud esseega „Hirm kaotada rohkem, kui on juba kaotatud“. J. Reinvere elab 2005. aastast Saksamaal, teeb kaastööd Frankfurter Allgemeine Zeitungile ja on Soome ajakirja Rondo kolumnist. Tõlkija ja publitsisti Enn Soosaare preemia varasemad laureaadiid on Ilmar Raag, Kalle Muuli, Toomas Paul, Hent Kalmo ja Margus Laidre.

Kuldsulg 2016

Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudi ja Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi üliõpilastööde konkursil Kuldsulg tunnustati parimate ajakirjanduslike kaastööde autoreid.

Kuldsule pälvis KADRI SALAMÄE lugude eest Eesti Päevalehes. Hõbesule sai SUSANN KIVI kirjutistega Eesti Ekspressis ja Eesti Päevalehes. Žürii kiituse konkursile esitatud silmapaistvate tööde eest teenisid MERILYN SÄDE, PRIIT POKK, SIMO ANDRE KADASTU ja GREETE PALMISTE.

Auhinnad anti üle traditsioonilisel Juhanipäeval (professor Juhan Peegli sünniaastapäeval) akadeemilise ajakirjandusseltsi koosolekul.

Riiklikud teenetemärgid

Eesti Vabariigi 99. aastapäeva puhul andis president Kersti Kaljulaid riikliku autasu ka mitmele ajakirjanikule. Valgetähe IV klassi teenetemärgi sai ETV saatejuht ja ajakirjandusõppejõud INDREK TREUFELDT, Valgetähe V klassi teenetemärgi Postimehe uuriva toimetuse reporter ANNELI AMMAS, Viikerraadio vastutav toimetaja KAJA KÄRNER, Kuku raadio vanemtoimetaja ULLA LÄNTS, Maalehe ajakirjanik SILJA LÄTTEMÄE ja Eesti Ringhäälingumuuseumi direktor, Eesti ringhäälingu ajaloo talletaja JUHAN SIHVER.

Kultuurkapitali preemiad

Eesti Kultuurkapitali elutööpreemia pälvis Paul Kerese pärandi edasikandja IIVO NEI, rohkem kui 60 aastat aktiivselt Eesti maleelus osalenud rahvusvaheline meister, maletreener ja mälestusväärse telesaate „Malekool“ eestvedaja. Kehakultuuri ja spordi sihtkapitali aastapreemia said legendaarse kergejõustikusarja „TV 10 olümpiastarti“ telesaate juht ANU SÄÄRITS ja Eesti suurematele sporditoimetustele juhid kasvatanud ajakirjanik, praegu menukate spordiraamatute kirjutaja GUNNAR PRESS.

Kultuuritegu 2016

Eesti Kultuuri Koja aasta kultuuriteo konkursil kuulus peaauphind ETV2 vestlussarjale „Plekktrumm“, saatejuht ja autor JOONAS HELLERMA.

„Plekktrumm“ teenis ka Eesti Rahvusringhäälingu kolleegipreemia ja aasta parima telesaate aunimetus.

Aasta kultuurisõber

Kultuuriministeeriumi aasta kultuurisõbra konkursi ühe peaauphinna pälvis POSTIMEES selle eest, et ta koos Eesti Kultuurkapitaliga toetab aastail 2016–2020 raamatusarjas „Avatud Eesti raamat“ ilmuvate teoste tõlkimist ja toimetamist.

Aasta raamatusõber

Eesti Kirjastuste Liit valis 2016. aasta raamatusõpradeks PEETER HELME ja URMAS VADI raamatu-teemaliste saadete eest rahvusringhäälingus.

Koosmeele auhind

Avatud Eesti Fond andis 2016. aasta Koosmeele auhinna POSTIMEHELE, tunnustamaks anonüümse kommentaariumi sulgemist.

Selge Kõneleja 2016

Eesti Vaegkuuljate Liidu auhinna Selge Kõneleja 2016 said televisiooni ja raadio saatejuhtide kategoorias ETV saatejuht URMAS VAINO ja raadio Star FM saatejuht PILLE MINEV. Kuulmispuudega inimeste kõrval võisid valimisel osaleda ka teised, sest selgelt kõnelemine on oluline kõigile.

Tartu kultuurikandja 2016

Konkursil „Tartu kultuurikandja 2016“ sai rahvakultuurikandja tiitli ajakirjandusloolane, museo- loog ja endine Eesti Rahva Muuseumi direktor KRISTA ARU. Aasta kultuurikajastaja aunimetuse pälvis Klassikaraadio vastutav toimetaja, Heino Elleri nimelise muusikakooli muusikaajaloo õpetaja LIINA VAINUMETSA. Aunimetusega kaasnevad Tartu linna stipendium ja Kadri Toomi taies seeriast „Emajõel“.

Oskar Lutsu huumoripreemia

Palamuse valla väljaantava Oskar Lutsu huumori-

preemia sai näitleja, näitekirjanik, stsenaarist ja teleprodutsent MARTIN ALGUS.

Parim reisiajakirjanik

Reisikorraldaja Novatours valis 2016. aasta parimaks reisiajakirjanikuks Õhtulehe projektijuhi LIINA METSKÜLA, kellelt ilmus mullu ka reisiraamat „Maailma peal ripakil“.

Kalev Kesküla preemia

Eesti Sommeljeede Assotsiatsioon andis viiendat korda välja Kalev Kesküla veiniajakirjanduse preemia. Peaauhinna võitis KRISTJAN OTS artikli „*Quo vadis, Bordeaux' en primeur*“ eest ajakirja Vine digivariandis ja osaliselt paberkandjal. Kuue eripreemia saanu hulgas olid KARL KRISTJAN NIGESSEN parima persooniloo „Isa Matti“ eest Vines, REIN KASELA joogiteemalise raamatu „Veinireisid Euroopa kuulsamatesse veinipiirkondadesse ja parimatesse veinimajadesse“ eest, TIINA JÕGEDA eesti veinikultuuri alguse talletamise eest artiklis „Kuskilt tuleb ju alustada ehk Pillimehest Petrusini“ ajakirjas Vine.

Muuseumi Musu

Eesti Ajaloo Muuseum tunnustab oma parimaid sõpru ja toetajaid Muuseumi Musu tiitliga. Selle nime pani muuseumikülastaja Mark-Hendrik Mäeste. Mullu pälvis tiitli ka Delfi loovjuht ESTER VAITMAA. Varem on ajakirjanikest selle saanud Erkki Bahovski, Kadri Bank ja Elo Ellermaa.

Eesti teaduse populariseerimise auhind

Haridus- ja Teadusministeeriumi, Eesti Teaduste Akadeemia ja Eesti Teadusagentuuri konkursil jagatakse preemiaid mitmes kategoorias. Toome ära eeskätt meediaga seotud auhinnad.

- Tiiu Silla nimelise elutööpreemia pikaajalise süstemaatilise teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest pälvis teadusajakirjanik TIIT KÄNDLER.
- Teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest audiovisuaalse ja elektroonilise meedia abil

sai peapreemia „Eesti Keele Instituudi keeleklipid“, projektijuhid TÕNU TENDER ja TIINA LAANSALU, teise preemia „Teadusfoto võistlus“, eestvedaja IVO KRUUSAMÄGI.

- Teaduse ja tehnoloogia populariseerimise eest trükisõna abil väärtsid peapreemia Horisondi ajuteadust populariseeriva artikliseeria „Mõtlemise masinavärk“ autorid JAAN ARU, ANDRES LAAN ja ALLAN-HERMANN POOL, teise preemia kogemusliku raamat-õppekomplekti „Seiklused lõhnade ja maitsete maailmas“ koostaja KRISTEL VENE.
- Kategoorias „Parim teaduse ja tehnoloogia populariseerija (teadlane, ajakirjanik, õpetaja jne)“ sai peapreemia mitmekülgse ja aktiivse teaduse propageerimise ning Õpilaste Teadusliku Ühingu pikaajase eestvedamise eest PEETER LORENTS.
- Kõigil üksikisikutel, kollektiividel ja asutustel, kes on pälvinud Eesti teaduse populariseerimise auhinnakonkursil tunnustuse alates selle auhinna loomisest 2006. aastal, on õigus kasutada logomärki „Riiklikult tunnustatud teaduse populariseerija“.

Teadusajakirjanduse sõbra auhind

Eesti Teadusajakirjanike Seltsi teadusajakirjanduse sõbra auhinna pälvis Tartu Ülikooli rakubioloogia professor TOIVO MAIMETS. Tõsteti esile laureaadi alatist valmisolekut ajakirjandusele kommentaare anda ja kaastööd teha.

Ülo Ignatsi stipendium

Ülo Ignatsi fond toetab vaba ajakirjanduse edendamist. Eesti Rahvusringhäälingu Moskva korrespondent ANTON ALEKSEJEV sai stipendiumi ajakirjanduslikuks uurimistööks poliitilisest olukorrast Venemaal.

Aasta Kultuurivedur

Postimehe kultuuritoimetuse valis aasta Kultuuriveduriks ajakirja LOOMINGU RAAMATUKOGU. Ajakiri on 60 aasta jooksul pakkunud lugejale väärtkirjandust, ülekaalus tõlketeoste kõrval ka Eesti algupärandeid, kokku üle 1500 raamatu.

Aasta arvamusliider

Postimehe aasta arvamusliidriks kuulutati kolumnist ja meediaekspert RAUL REBANE.

2016. aasta tunnustustest jõudsid aastaraamatusse need, mis tehti teatavaks enne aastaraamatu trükkiminekut.

Pressisõber ja -vaenlane

Eesti Ajalehtede Liit valis aasta pressisõbraks vandeadvokaat KARMEN TURKI ja pressivaenlaseks president TOOMAS HENDRIK ILVESE.

